ISSN (Print): 2521-666X
ISSN (Online): 2706-9079

Науковий погляд: економіка та управління

№1 (67) / 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Науковий погляд: економіка та управління
(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України. Серія: “Економіка”)
Заснований Університетом митної справи та фінансів у травні 1999 р.

Головний редактор:
Заруцька Олена Павлівна – доктор економічних наук, завідувач кафедри банківської справи та фінансових послуг, Університет митної справи та фінансів
Заступник головного редактора:
Лисяк Любов Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів

Члени редакційної колегії:
Баранник Лілія Борисівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри соціального забезпечення та податкової політики, Університет митної справи та фінансів
Вакульчик Олена Михайлівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку, аудиту, аналізу і оподаткування, Університет митної справи та фінансів
Григораш Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів
Жадько Костянтин Степанович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємств, Університет митної справи та фінансів
Павлов Роман Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Петруня Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Університет митної справи та фінансів
Фесенко Валерія Валеріївна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку, аудиту, аналізу і оподаткування, Університет митної справи та фінансів
Фролов Сергій Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів
Дорина Елена Борисовна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой национальной экономики государственного управления, Белорусский государственный экономический университет (Республика Беларусь)
Olexandr Nekhay – D.Sc. (Economics), Professor of the Departament of Economics, University Loyola Andalusia (Sevilla, Spain)
Деревянко Тетяна Пилипівна (відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21856-11756 ПР,
видане Міністерством юстиції України 21 грудня 2015 року.

Науковий журнал включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2015 року № 515

Періодичність видання: чотири рази на рік

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus**

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради
Університету митної справи та фінансів (від 24 лютого 2020 року протокол № 10)

© Університет митної справи та фінансів, 2020

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Мостепанюк А.В.
Трансформація європейської соціальної політики в умовах глобалізації……7

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Грибіненко О.М.
Макроекономічні виміри безпеки країн світу……11

Макаренко П.О.
Аналіз розроблення людино-орієнтованого стратегічного підходу до виходу з кризи в умовах перехідної економіки……19

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Воленщук Н.А.
Наукові засади інноваційного розвитку аграрної науки на регіональному рівні……25

Дюк А.А.
Організаційно-економічні характеристики соціалізації підприємництва на селі в сучасних умовах господарювання……32

Передерко В.П.
Аналіз потоків внутрішнього туризму в Івано-Франківській Області у 2018 р. за даними мобільного зв'язку. Частина 3……41

Сенишин О.С., Чопко Н.С., Мункачій І.З.
Досвід розвинутих країн у сфері державного програмування охорони довкілля та його адаптація до умов України……47

Шкарлет С.М., Лойко Д.М.
Поняття інноваційного потенціалу в контексті різних методологічних підходів……53

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Завідна Л.Д.
Управління витратами підприємств ресторанного господарства……60

Занора В.О.
Мотивація команди для управління проєктами розвитку підприємства: практичні засади……67

Капінус Л.В., Скригун Н.П., Петрович М.В.
Перспективи розвитку OTT-реклами на онлайн-ринку……74

Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А.
Теоретичні підходи до формування моделей компетентностей у системі управління людськими ресурсами підприємства……78

Мельник А.О., Колесник А.О.
Податковий складник економічної безпеки підприємства……83

Мельник А.О., Лучна Н.С.
Система розвитку персоналу підприємства……89

Наджіб Фертас
Особливості формування структури ресурсного потенціалу підприємства з позиції конкурентоспроможності……95

Писаренко С.В., Решетник В.Г., Ільченко А.І.
Ресурсний потенціал як чинник забезпечення конкурентоспроможності підприємства……99

Смерічевський С.Ф., Шевченко А.В., Савельєв М.С.
Оцінка лояльності споживачів до торгової марки……105

Ткачук Г.О.
Технології системи забезпечення економічної безпеки підприємства: науковий підхід до застосування……112

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Шандрівська О.Є., Шандрівський А.Г.
Компаративний аналіз розвитку інформаційно-комунікаційних технологій: проблематика захисту персональних даних……117

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Вовк Є.О.
Глобальні детермінанти розвитку українського ринку акцій……126

Гончар К.О.
Сучасні підходи до оцінки операційного ризику банків……130

Гончаренко Т.П.
Емпіричний аналіз зовнішніх факторів формування бізнес-стратегії банку……136

Дудченко В.Ю.
Характеристика досвіду зарубіжних країн у забезпеченні незалежності центральних банків……142

Заруцька О.П., Сосєдка О.В., Міняйло В.Ф.
Сучасний стан електронного банкінгу та управління операційними ризиками……146

Лисяк Л.В., Кушнір А.І.
Бюджетна політика розвитку територій України та забезпечення стійкості місцевих бюджетів……154

Мельничук Н.Ю., Ковальчук С.С.
Депозитна діяльність банківських установ у контексті формування їхньої ресурсної бази……163

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Людвенко Д.В.
Урахування концепції сталого розвитку у розбудові бухгалтерського обліку тваринництва……168

Мельничук М.О.
Організаційно-методичні аспекти обліку елементів соціального капіталу підприємства……173

Соколенко Л.Ф.
Використання SWOT-аналізу для формулювання завдань бухгалтерського обліку керуючої компанії у сфері ЖКГ……180

Степаненко О.І.
Необоротні матеріальні активи в амортизаційній політиці підприємства……186

Temchyshyna Yulia, Didashko Yulia
The role of accounting information in the modernization of remuneration of personnel of an industrial enterprise – a producer of growing added value……192

Романчукевич В.В.
Роль державної фінансової політики сталого розвитку в умовах глобалізації……197

Тягунова Н.М., Тягунова З.О.
Управління інвестиційними проектами у сфері онлайн-торгівлі……201

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Mostepaniuk Alla
Transformation of european social policy in the globalization……7

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Hrybinenko Olha
Macroeconomic safety measures of the world……11

Makarenko Petro
An analysis of the development of a human-oriented strategic approach to crisis management in a transitional economy……19

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Volenshchuk Nataliia
Scientific foundations of agrarian science innovative development at regional level……25

Diuk Anna
Organizational and economic characteristics of socialization of entrepreneurship in the current economic conditions……32

Perederko Vitaliy
Domestic tourism flows of Ivano-Frankivsk region analysis based on mobile communication data in 2018. Part 3……41

Senyshyn Oksana, Chopko Natalia, Munkachij Iryna
Experience of developed countries in the field of state programming of environmental protection and its adaptation to Ukraines conditions……47

Shkarlet Serhiy, Loiko Daria
Concepts of innovative potential in the context of different methodological approaches……53

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Zavidna Liudmyla
Cost management of restaurant enterprises……60

Zanora Volodymyr
Motivation of the team for managing enterprise development projects: practical background……67

Kapinus Larysa, Skrygun Natalia, Petrovych Margaryta
OTT-advertising developments on the online market……74

Lipych Lubov, Khilukha Oksana, Kushnir Myroslava
Theoretical approaches to the competency models formation in the human resource management system……78

Melnyk Olena, Kolesnyk Anastasiya
Tax component of economic security of enterprise……83

Melnyk Olena, Luchna Nataliya
Enterprise personnel development system……89

Fertas Nadjib
Features of formation of enterprise resource potential structure from the position of competitiveness……95

Pysarenko Svitlana, Reshetnyk Valerii, Ilchenko Anastasiia
Resource potential as a factor in ensuring the competitiveness of an enterprise……99

Smerichevskyi Serhii, Shevchenko Anna, Savel′yev Mykyta
Consumer loyalty assessment for a trademark……105

Tkachuk Haluna
Technologies of the economic security system of the enterprise: a scientific approach to application……112

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Shandrivska Olena, Shandrivskyy Andrii
Comparative analysis of information and communication technology development: problems of personal data protection……117

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Vovk Evgenii
Global determinants of ukrainian share market development……126

Gonchar Kateryna
Analysis of methods of banking operational risk assessment……130

Goncharenko Tatiana
Empirical analysis of external factors for the bank's business strategy……136

Dudchenko Victoria
Characteristics of foreign countries' experience in central bank independence ensuring……142

Zarutska Olena, Sosedka Olena, Miniailo Valentyn
Modern state of electronic banking and management operting rask……146

Lysiak Liubov, Kushnir Anna
Budgetary policy for the development of Ukrainian territories and providing sustainability of local budgets……154

Melnychuk Nataliia, Kovalchuk Snizhana
Deposit activity of banking institutions
in the context of the formation of their funding base……163

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Liudvenko Dmytro
Concepts of sustainable development in the establishment of living accounting……168

Melnuchyk Marina
Organizational-methodical aspects of accounting of elements of social capital of enterprise……173

Sokolenko Lyudmila
Using SWOT analysis in forming accounting tasks for a housing and communal services management company……180

Stepanenko Oksana
Non-current tangible assets in the enterprise's depreciation policy……186

Temchyshyna Yulia, Didashko Yulia
The role of accounting information in the modernization of remuneration
of personnel of an industrial enterprise – a producer of growing added value……192

Romanchukevich Vitalii
Role of state financial policy for sustainable development in the globalization conditions……197

Tiahunova Nataliia, Tiahunova Zlata
Management of investment projects in online trading……201

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-1
УДК 351.84

Мостепанюк А.В.
кандидат економічних наук, докторант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Mostepaniuk Alla
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

TRANSFORMATION OF EUROPEAN SOCIAL POLICY IN THE GLOBALIZATION

У статті проаналізовано основні економічні, соціальні, технічні, екологічні та демографічні виклики глобалізації, що постали перед соціальною політикою країн Європейського Союзу. Проведено дослідження новітніх трансформацій основних принципів та пріоритетних напрямів модернізації Європейської соціальної політики задля протистояння глобальним потрясінням. Визначено сім ключових напрямів сучасної трансформації соціальної політики, серед яких: сприяння зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення неперервності їх навчання, тренування, особливо стосовно базових навичок роботи із сучасними технологіями; захист персональних, державних та комерційних цифрових даних; підтримка інклюзивності як механізму подолання соціального відчуження та бідності, сприяння соціальному включенню усіх громадян; забезпечення гендерної рівності на робочому місці та у соціальному житті; надання освіти молоді та сприяння працевлаштуванню з урахуванням нових економічних потреб, а саме: переходу до екологічних технологій виробництва та цифрової трансформації; запобігання та усунення надмірної заборгованості домогосподарств; зменшення розриву між мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом із метою подолання бідності серед працевлаштованого населення.

Ключові слова: *соціальна політика, Європейський Союз, глобалізація, працевлаштування, бідність, гендерна рівність, інклюзивність, старіння населення.*

В статье проанализированы основные экономические, социальные, технические, экологические и демографические вызовы глобализации, стоящие перед социальной политикой стран Европейского Союза. Проведено исследование новейших трансформаций основных принципов и приоритетных направлений модернизации Европейской социальной политики для противостояния глобальным потрясениям. Определены семь ключевых направлений современной трансформации социальной политики, среди которых: содействие занятости пожилого населения путем обеспечения непрерывности их обучения, тренировки, особенно в отношении базовых навыков работы с современными технологиями; защита персональных, государственных и коммерческих цифровых данных; поддержка инклюзивности как механизма преодоления социального отчуждения и бедности, содействия социальному включению всех граждан; обеспечение гендерного равенства на рабочем месте и в социальной жизни; предоставление образования молодежи и содействие трудоустройству с учетом новых экономических потребностей, а именно: перехода к экологическим технологиям производства и цифровой трансформации; предотвращение и устранение чрезмерной задолженности домохозяйств; уменьшение разрыва между минимальной заработной платой и прожиточным минимумом с целью преодоления бедности среди трудоустроенного населения.

Ключевые слова: *социальная политика, Европейский Союз, глобализация, трудоустройство, бедность, гендерное равенство, инклюзивность, старение населения.*

Currently, the significant share of the European Union (EU) population is socially defenceless and uncertain about the availability of basic healthcare services, continuous employment and retirement pension, that point to the crisis of social policy of the EU countries, which is losing its effectiveness under the influence of globalization and corresponding changes in the economic, social, technical, environmental and demographic spheres. Thus, the basic principles of providing social protection to the population need to be revised and transformed in line with the new realities and requests of society. In this context, the paper analyses the main economic (labour force migration), social (diversity of society, social exclusion and inclusion), technical (digitalization), environmental (climate change, green technologies) and demographic (aging population, gender issues) challenges of globalization facing the social policies of the European Union countries. In addition, a study was carried out on the latest transformations of the basic principles and priority directions of modernizing European social policy in order to withstand global shocks. Seven key areas of contemporary social policy transformation have been identified, including: promoting the employment of elder people by ensuring the continuity of their education, training, especially with regard to basic skills in working with modern technologies; protection of personal, state and commercial digital data; support for inclusivity as a mechanism for overcoming social exclusion and poverty, promoting social inclusion for all citizens; ensuring gender equality in the workplace and in social life; providing education to young people and facilitating their employment in the

© Мостепанюк А.В., 2020

light of new economic needs, namely: the transition to green technologies of production and digital transformation; preventing and eliminating household over-indebtedness by suggesting better loan conditions, promoting financial literacy, providing financial consultative services; bridging the gap between the minimum wage and the living wage to overcome poverty among the employed population.

Key words: *social policy, European Union, globalization, employment, poverty, gender equality, inclusiveness, aging population.*

Постановка проблеми. Дж. Стігліц у праці «Люди, влада та прибутки» (2019 р.) наголосив на тому, що сучасне суспільство відчуває себе соціально незахищеним та невпевненим у власному майбутньому, що спричинено негативними наслідками глобалізаційних процесів, інноваціями та технологічним прогресом, настанням цифрової ери, роботизацією та стрімким розвитком штучного інтелекту [1]. Разом із тим, відповідно до опитування населення країн Європейського Союзу (ЄС), проведеного у 2016 р., 17% населення висловили невпевненість щодо доступності базового медичного обслуговування, лише 11% опитаних були впевнені, що вони не втратять роботу протягом наступних шести місяців, 60% населення виявили невпевненість щодо пенсійного забезпечення у похилому віці [2]. Отже, результати опитування вказують на кризу сучасної соціальної політики країн ЄС, що втрачає свою ефективність під впливом глобалізації та відповідних змін в економічному, соціальному, технічному, екологічному та демографічному просторі. За таких умов основні принципи надання соціального захисту населенню потребують перегляду та трансформації відповідно до нових реалій та потреб суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності та історичного формування соціальної держави, основних принципів регулювання, розвитку та пріоритетних напрямів удосконалення державної соціальної політики Європейського Союзу присвячено праці багатьох учених, серед яких: В.Д. Базилевич, А.В. Базилюк, К.Ю. Биковець, З.С. Варналій, Б.Д. Гаврилишин, Т.В. Гайдай, З.І. Галушка, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, Н.І. Гражевська, О.А. Грішнова, В.П. Горбатенко, Т.О. Дяченко, О.Я. Івасечко, В.В. Ільїн, А.М. Колот, Г.І. Купалова, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, В.В. Онікієнко, О.М. Палій, Н.І. Пігуль, Т.В. Семигіна, С.В. Сіденко, А.О. Сіленко, В.А. Скуратівський, Н.М. Хома, В.І. Чужиков та ін. Проте, незважаючи на значні напрацювання, соціальна політика ЄС перебуває у процесі постійної трансформації відповідно до соціальних, економічних та демографічних змін, тому необхідним є вивчення новітніх напрямів її модернізації.

Мета статті полягає у вивченні пріоритетних напрямів трансформації соціальної політики країн Європейського Союзу, спрямованої на протистояння викликам глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід зазначити, що 14 січня 2020 р. Європейською Комісією презентовано план дій «Сильна соціальна Європа за справедливі переходи» (A strong social Europe for just transitions), яка окреслює напрями реформування соціальної політки, що базується на запровадженні «Європейської опори соціальних прав» (European Pillar of Social Rights). Формування пріоритетних напрямів модернізації соціальної політики Європейського Союзу викликане сучасними глобальними викликами, а саме зміною клімату, оцифровуванням (digitalisation) та старінням населення. Разом із тим, на думку представників Комісії ЄС, майбутнє покоління здатне досягнути успіху лише за умови рівномірності розподілу доходів, однакового доступу до освіти та послуг з охорони здоров'я [3]. У цьому контексті варто зазначити, що «Європейська опора соціальних прав» містить 20 принципів у трьох основних напрямах, а саме:

1) рівність можливостей та доступу до ринку праці: однаковий доступ до освіти, інклюзивність освіти, надання можливості навчання протягом усього життя; забезпечення гендерної рівності та рівності можливостей; активна підтримка зайнятості;

2) справедливі умови праці: безпечні умови праці; надання справедливої заробітної плати; надання інформації щодо умов праці та підтримка у разі звільнення; сприяння соціальному діалогу та залучення працівників до обговорення питань, що стосуються їхніх інтересів; забезпечення балансу між роботою та життям; сприяння адаптивності робочого середовища до потреб працівників та захист особистих даних;

3) соціальний захист та інклюзивність: захист прав дітей; надання соціального захисту населенню; державна підтримка у разі втрати роботи; забезпечення мінімального доходу; надання пенсійного забезпечення; доступність послуг з охорони здоров'я; інклюзивність населення з обмеженими можливостями; забезпечення довготермінових послуг із догляду; надання соціального житла та захист бездомних громадян; надання доступу до базових послуг (транспорт, фінансові та комунікаційні послуги, забезпечення питною водою тощо) [4].

Разом із тим у період глобалізаційних змін можна виокремити сім пріоритетних напрямів перебудови державної соціальної політики. По-перше, держава прагне підвищити рівень зайнятості населення похилого віку шляхом надання відповідного додаткового тренування, що викликано значною зміною вимог до працівників та технічним прогресом останніх років, саме такий крок є необхідним у контексті сучасної демографічної ситуації у країнах ЄС, де станом на 2019 р. середній вік населення становить 41,7 року, а в окремих країнах навіть вище: так, у Німеччині та Італії середній вік – 46 та 46,3 року відповідно [5].

По-друге, у результаті тотального оцифрування переважний обсяг персональної, державної та комерційної документації формується та зберігається у цифровому вимірі, що вимагає відповідних заходів щодо захисту таких даних, що може бути досягнуто виключно на державному рівні.

По-третє, сучасна державна соціальна політика націлена на інклюзивність як механізм подолання

бідності, оскільки громадяни з обмеженими можливостями перебувають у соціальному відчуженні та є найбільш вразливими, що ускладнює отримання належної освіти та зменшує конкурентоспроможність на ринку праці. Державна соціальна політика спрямована на захист уразливих верств населення у формі забезпечення інклюзивності навчання та доступу до всіх гарантованих соціальних послуг, забезпечення однаковими правами та можливостями всіх громадян на ринку праці. Крім того, інклюзивність передбачає адаптивність робочих місць та середовища відповідно до персональних потреб працівників, інклюзивність об'єктів інфраструктури, державних та приватних установ, захист людської гідності кожного громадянина.

По-четверте, державні заходи спрямовані на забезпечення гендерної рівності. Незважаючи на значні зрушення у даному напрямі, а саме скорочення середнього рівня гендерної різниці у оплаті праці у країнах ЄС, яка становила 16,6% у 2014 р. та знизилася до 16% у 2017 р., населення низки європейських країн і сьогодні спостерігає прояви дискримінації в оплаті праці за гендером, а саме: значний розрив в оплаті праці спостерігається у Словаччині, Австрії – 20%, Великобританії, Німеччині, Чеській Республіці – 21%, Естонії – 26,5% [6]. Разом із тим політика щодо сприяння гендерної рівності передбачає право отримання відпустки для догляду за дитиною жінкам та чоловікам, а також заохочення працевлаштування жінок, пропагування та підтримку підприємництва серед жінок, усунення проявів «скляної стелі», що перешкоджають професійному зростанню жінок.

По-п'яте, європейська соціальна політика спрямована на надання молоді освіти та сприяння її працевлаштуванню з урахуванням умов переходу до екологічних технологій виробництва та цифрової трансформації. Особливого значення набувають освіта та тренування молоді в контексті старіння населення країн ЄС, оскільки у майбутньому вся відповідальність за добробут населення та економічну стійкість країни буде покладена на молодь. Проте нині спостерігається високий рівень безробіття серед молоді (13%), близько 3,3 млн. осіб віком 15–24 роки були безробітними у 2019 р. [7]; разом із тим станом на 2018 р. 5,5 млн. осіб віком 15–24 роки не були студентами та не були працевлаштованими [7]. Отже, сприяння зайнятості молоді здатне підвищити рівень економічного зростання та поліпшити умови життя усього населення. Із метою сприяння зайнятості молоді країни ЄС сформували та прийняли низку зобов'язань, які оформлені як «Гарантія молоді» (The Youth Guarantee), відповідно до якої держава повинна залучати молодь до ринку праці протягом чотирьох місяців із моменту втрати роботи шляхом: (1) працевлаштування; (2) забезпечення продовження навчання; (3) тимчасового працевлаштування на посаду помічника/асистента кваліфікованого працівника; (4) надання місця стажування [8].

По-шосте, соціальна політика ЄС XXI ст. спрямована на запобігання та усунення надмірної заборгованості домогосподарств, що є наслідком та причиною бідності й соціального відчуження. Модернізація політики ЄС націлена на боротьбу шляхом надання особливих умов кредитування найбільш уразливих верств населення, а також мінімізації фінансових шоків у разі втрати роботи або проблем зі здоров'ям. У цьому контексті слід зазначити, що станом на 2016 р. 14% громадян ЄС заявили, що нездатні були здійснювати періодичні платежі за оренду, іпотеку, споживчі кредити, запозичення від родини або друзів, комунальні платежі, медичні послуги тощо; близько 21% населення становлять домогосподарства з фінансовими заборгованостями та на межі забезпечення мінімальних потреб [9]. Окрім того, у разі зволікання дана проблема може призвести до погіршення фізичного та морального здоров'я вразливих груп населення, а також до підвищення безробіття і зменшення активності населення на ринку робочої сили. Трансформація соціальної політики ЄС спрямована на:

- попередження надмірної заборгованості домогосподарств шляхом надання особливих умов кредитування; сприяння фінансовій грамотності суспільства; надання фінансової допомоги працівникам, що втратили роботу, та пенсійне забезпечення населення похилого віку;

- пом'якшення негативного впливу фінансових зобов'язань на добробут домогосподарств, яке може бути досягнуто на ранніх стадіях фінансової заборгованості через надання якісних консультаційних послуг щодо наявного боргу та методів його погашення;

- реабілітацію громадян/домогосподарств. Рада Європи надала рекомендацію державам ЄС прийняти закони про особисту неплатоспроможність громадян для мінімізації фінансових шоків та соціального захисту вразливих верств населення [9].

По-сьоме, сучасне вдосконалення соціальної політики ЄС спрямоване на підвищення рівня мінімальної заробітної плати з метою подолання бідності серед працевлаштованого населення. Слід зазначити, що у 22 країнах Європейського Союзу рівень мінімальної заробітної плати визначено на законодавчому рівні, проте цей рівень є значно нижчим, аніж прожитковий мінімум, який здатен гарантувати працівнику задовільні умови життя [10]. Саме через це рівень бідності залишається незмінним навіть після підвищення рівня зайнятості. Отже, визначення рівня мінімальної заробітної плати з урахуванням прожиткового мінімуму позитивно вплине на добробут працюючих у низькооплачуваних секторах.

Висновки. Проведений аналіз впливу глобалізаційних процесів на соціальну та економічну системи країн Європейського Союзу дав змогу виокремити основні напрями модернізації соціальної політики ЄС із метою протистояння новітнім викликам, а саме:

- підвищення рівня зайнятості населення похилого віку шляхом надання відповідного додаткового навчання, тренування (принцип неперервності навчання);

- сприяння захисту персональних, державних та комерційних цифрових даних у період переходу до цифрового документообігу;

- підтримка інклюзивності як механізму подолання бідності, оскільки громадяни з обмеженими можливостями можуть перебувати у соціальному відчуженні, що ускладнює доступ до закладів освіти, медичного забезпечення та знижує їхню конкурентоспроможність на ринку праці;

- забезпечення гендерної рівності на робочому місці та у соціальному житті;

- надання освіти молоді та сприяння її працевлаштуванню з урахуванням умов переходу до екологічних технологій виробництва та цифрової трансформації;

- запобігання та усунення надмірної заборгованості домогосподарств, що є наслідком та причиною бідності та соціального відчуження;

- подолання бідності серед працевлаштованого населення шляхом зменшення розриву між мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом.

Разом із тим слід зазначити, що дослідження ефективності соціальної політики ЄС, її впливу на рівень безробіття, бідності, довіри до основних інституцій здатні збагатити сучасну наукову літературу.

Список літератури:

1. Stiglitz J. (2019) People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent. New York: Allen Lane.

2. Eurofound (2018) Social insecurities and resilience. Publications Office of the European Union. Available at: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18019en.pdf (accessed 20 March 2020).

3. Foden D. (2020) Have your say on reinforcing social Europe. Available at: https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2020/have-your-say-on-reinforcing-social-europe (accessed 20 March 2020).

4. European Pillar of Social Rights. Available at: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/social-summit-european-pillar-social-rights-booklet_en.pdf (accessed 20 March 2020).

5. Eurostat. Median age over 43 years in the EU. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20191105-1 (accessed 20 March 2020).

6. Equal Pay? Time to close the gap. Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/factsheet-gender_pay_gap-2019.pdf (accessed 20 March 2020).

7. Youth employment. Available at: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1036 (accessed 20 March 2020).

8. The Youth Guarantee. Available at: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079&langId=en (accessed 20 March 2020).

9. Eurofound (2020) Addressing household over-indebtedness, Publications Office of the European Union. Available at: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19044en.pdf (accessed 20 March 2020).

10. Eurofound (2018) Concept and practice of a living wage, Publications Office of the European Union. Available at: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18064en.pdf (accessed 20 March 2020).

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-2
УДК 339.9.012.23

Грибіненко О.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Hrybinenko Olha
National Technical University “Dnipro Polytechnic”

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ КРАЇН СВІТУ

MACROECONOMIC SAFETY MEASURES OF THE WORLD

У зв’язку з повільним економічним зростанням та макроекономічною нестабільністю, зростанням рівня невизначеності постає проблема кількісного оцінювання рівня економічної безпеки на основі макроекономічних індикаторів розвитку країн. У статті здійснено конструювання відповідних індексів економічної безпеки країн на основі інтеграційного підходу та методики багатовимірного оцінювання. Визначено макроекономічні індикатори безпеки країн світу, на основі яких визначено передумови сталого економічного розвитку – стійка індустріалізація та активний інноваційний розвиток за умови існування ефективної інфраструктури. Рівень економічної безпеки країн в останні роки знизився через такі макроекономічні чинники, як: торговельні та тарифні бар’єри; стримування інвестицій; перерозподіл ресурсів на користь сфери послуг та високотехнологічних секторів; збереження низького рівня індустріалізації в найменш розвинених країнах. Більшість країн із досліджуваної вибірки (56,6%) є відносно безпечною щодо рівня макроекономічної безпеки, 30,2% країн мають відносно незадовільний рівень, 13,2% країн характеризуються небезпечним рівнем, до критичної зони не віднесено жодної країни.

Ключові слова: *безпека країн, економічна безпека, макроекономічна безпека, індекси безпеки.*

В связи с медленным экономическим ростом и макроэкономической нестабильностью, ростом уровня неопределенности возникает проблема количественного оценивания уровня экономической безопасности на основе макроэкономических индикаторов развития стран. В статье проведено конструирование индексов экономической безопасности стран на основе интеграционного подхода и методики многомерного оценивания. Определены макроэкономические индикаторы безопасности стран мира, на основе которых определены предпосылки устойчивого экономического развития – устойчивая индустриализация и активное инновационное развитие при условии существования эффективной инфраструктуры. Уровень экономической безопасности стран в последние годы снизился из-за таких макроэкономических факторов, как: торговые и тарифные барьеры; сдерживание инвестиций; перераспределение ресурсов в пользу сферы услуг и высокотехнологичных секторов; сохранение низкого уровня индустриализации в наименее развитых странах. Большинство стран с исследуемой выборки (56,6%) являются относительно безопасными по уровню макроэкономической безопасности, 30,2% стран имеют относительно неудовлетворительный уровень, 13,2% стран характеризуются опасным уровнем, в критическую зону не включено ни одной страны.

Ключевые слова: *безопасность стран, экономическая безопасность, макроэкономическая безопасность, индексы безопасности.*

The country economic security is inextricably linked to the sustainable development of the national economic system, because in most approaches to its definition, economic security is such a characteristic of the economic system that defines its independence, stability and ability to dynamic and consistent development, security and competitiveness, ability confront different threats. Due to the slow economic growth and macroeconomic instability and increasing uncertainty, the problem of quantifying the level of economic security is raised based on macroeconomic indicators of country development. The economic security indicators of the countries of the world should be correlated with the objectives of the UN Sustainable Development Concept. Accordingly, a system of indicators (blocks) defining the economic, social and environmental components of security should be taken into account as separate components of the overall level of economic security. The article deals with the construction of corresponding economic security indices of the countries based on the integration approach and the multidimensional evaluation methodology. Macroeconomic indicators of the countries security are determined, based on which the prerequisites for sustainable economic development are determined. There are sustainable industrialization and active innovative development with the existence of effective infrastructure. The level of economic security of countries has decreased in recent years due to the following macroeconomic factors: trade and tariff barriers; investment restraint; redistribution of resources in favor of services and high-tech sectors; maintaining a low level of industrialization in the least developed countries. Most of the countries in the survey sample (56.6%) are relatively safe in terms of macroeconomic security, 30.2% of countries are relatively unsatisfactory, 13.2% of countries are characterized by a dangerous level, and no country is classified in the critical area. The classification of countries in terms of macroeconomic security assessment proves that both developing and developed countries are characterized by a relatively high level of macroeconomic security.

Key words: *country security, economic security, macroeconomic security, security indices.*

© Грибіненко О.М., 2020

Постановка проблеми. Економічна безпека країни нерозривно пов'язана зі стійким розвитком національної економічної системи, оскільки у більшості підходів до її визначення економічна безпека виступає такою характеристикою економічної системи, що визначає її незалежність, стабільність та стійкість, здатність до динамічного та послідовного розвитку, захищеність та конкурентоздатність, спроможність протистояти різним загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед перших спроб реалізації методики оцінки та аналізу рівня економічної безпеки слід визначити роботи У. Мітчелла [9], У. Персонса [10], що включали статистичне дослідження системи економічних параметрів (барометрів), економіко-математичне моделювання процесів зміни кон'юнктури тощо.

У сучасних дослідженнях значна увага приділяється обґрунтування відповідних критеріїв, за якими оцінюється економічна безпека країн. Так, В. Капіш [7] пропонує одиничні параметри, що описують рівень економічної безпеки країни світу. М. Дудін, І. Федорова, Л. Плотіцина та ін. [4] пропонують оцінювання рівня економічної безпеки через кількісну оцінку існуючих можливостей країни протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, яка базується на відповідних індикаторах. Т. Свідерске [12] запропоновала підхід до оцінки економічної безпеки з погляду врахування ризиків для країни та умов забезпечення стійкого розвитку, як наслідок, оцінка включає розрахунок трьох індексів: ризиків країни, стійкості країни, економічної безпеки країни.

Економічна безпека – комплексне поняття, оцінювання якого має ґрунтуватися на врахуванні сукупності критеріїв оцінки (індикаторів безпеки). У зв'язку із цим кількісна оцінка рівня економічної безпеки можлива на основі застосування методики багатовимірного оцінювання, результатом якої є конструювання відповідних інтегральних індексів безпеки. Дослідження сучасного науково-методичного інструментарію оцінювання економічної безпеки країн дає змогу дійти висновку, що економічна безпека країни нерозривно пов'язана зі стійким розвитком національної економічної системи. Основні питання теоретико-методичного характеру, що визначають сутність авторської методики оцінювання економічної безпеки країн, яка заснована на використанні інтеграційного підходу, визначено у роботі [1], у якій доведено, що кількісна оцінка рівня економічної безпеки можлива на основі застосування методики багатовимірного оцінювання, результатом якої є конструювання відповідних інтегральних індексів безпеки.

Мета статті полягає у кількісній оцінці рівня економічної безпеки на основі застосування методичного інструментарію багатовимірного оцінювання макроекономічних індикаторів розвитку країн, результатом якої є конструювання відповідних індексів безпеки.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням запропонованого підходу до оцінки рівня міжнародної економічної безпеки країн світу, що базується на основі зв'язку економічної безпеки країни із забезпеченням умов стійкого економічного розвитку, проведемо аналіз основних економічних індикаторів, що виступають чинниками, характер та закономірності зміни яких визначають умови формування певного рівня безпеки. В аспекті економічних вимірів у системі індикаторів виокремлено декілька груп (блоків), що можуть виступати як окремі складники загального рівня економічної безпеки, а саме макроекономічні, зовнішньоекономічні (торговельні), інвестиційно-інноваційні, фінансові. Слід також акцентувати, що саме ці індикатори, головним чином, представлені в глобальних цілях сталого економічного розвитку ООН.

Основні індикатори макроекономічного складника безпеки та їх узгодженість із цілями сталого розвитку систематизовано в табл. 1.

Економічне зростання є одним із трьох складників сталого розвитку, при цьому, з одного боку, забезпечує економічні можливості для кожного з погляду зростання рівня доходів та якості життя, забезпечує повну та продуктивну зайнятість, а з іншого – є безпечним щодо умов праці, рівних можливостей, навколишнього середовища та використання ресурсів. Дослідження динаміки зазначених макроекономічних індикаторів за період 2000–2018 рр. із використанням статистичних джерел UNCTAD [5; 13] дають змогу виділити деякі закономірності розвитку.

По-перше, зростання світового рівня ВВП на душу більше ніж у два рази за період 2000–2018 рр. (з 5493 дол. до 11313 дол.) із середньорічним темпом приросту на рівні 1,68% із максимальним показником у 2007 р. (3,05%), мінімальним у 2009 р. (–2,87%). Максимальні темпи приросту ВВП на душу, однак з вираженим уповільненим характером зміни, спостерігаються у країнах, що розвиваються, зокрема в Китаї (6,08% у 2018 р. порівняно з 10,1% у 2010 р.), Індії (5,71% порівняно з 7,04%), Філіппінах (4,77% порівняно з 5,85%). У цілому в країнах із низьким доходом та нижче середнього рівень ВВП на душу за аналізований період збільшився в 4,2 рази, тоді як у країнах із високим рівнем доходу – в 1,7 рази. На тлі збереження глобального тренду щодо сповільнення економічної динаміки ООН прогнозує подальше зростання обсягу ВВП на рівні 2,5% у 2020 р., 2,7% у 2021 р., при цьому для 20% країн слід очікувати нульової або від'ємної динаміки економічного зростання. Найменші темпи прогнозуються для країн ЄС (на рівні 1,6% у 2020 р.), найвищі – для країн, що розвиваються (на рівні 5,1%).

По-друге, збереження помірних середньосвітових темпів інфляції на рівні 2,41% у 2018 р. (середній рівень за 2009–2018 рр.– 2,71%) після високого рівня 2008 р. (8,93%) на тлі ослаблення економічної активності та загального тренду зниження цін на ресурси. У розвинених економіках рівень інфляції низький, коливається від мінімального у Данії (0,81% у 2018 р.), Швейцарії (0,94%) та Японії (0,98%) до максимального у США (2,44%) та Норвегії (2,76%). Інфляційна картина є більш неоднорідною в країнах із перехідною економікою та в країнах, що розвиваються. Серед них

Таблиця 1

Макроекономічні індикатори в системі економічної безпеки

Індикатор / характер впливу	Характеристика з позиції визначення рівня небезпеки	Узгодженість з цілями сталого розвитку [11]
ВВП на душу населення, дол. США / Стимулятор **(GDPpc)**	Показник, що є індикатором рівня соціально-економічного розвитку, зростання якого свідчить про підвищення рівня економічного потенціалу країни, створення умов для забезпечення економічного зростання та конкурентоспроможності.	**SDG 8.** Сприяння поступовому стійкому економічному зростанню та забезпеченню зайнятості й гідної праці. **8.1.** Підтримка економічного зростання на душу населення відповідно до національних умов, зокрема зростання ВВП на рівні не менше 7% щорічно у найменше розвинених країнах. **8.2.** Забезпечити підвищення продуктивності в економіці за рахунок диверсифікації, технічній модернізації та інноваційній діяльності, зокрема за рахунок підтримки секторів із високою доданою вартістю та працеємних секторів. Індикатори **8.1.1, 8.2.1**
Темп приросту ВВП на душу, % до попереднього року / Стимулятор **(GDPag)**	Показник, що є індикатором рівня економічного зростання. Додатні значення показника та їх зростання є свідченням підвищення рівня економічної безпеки. Від'ємні значення показника є свідченням економічної рецесії, що супроводжується падінням виробництва, безробіттям, скороченням рівня доходів тощо.	
Рівень інфляції, % / Дестимулятор **(Irate)**	Індикатор, що відображає зміну споживчих цін. Інфляція на рівні 1-2% (до 5%) розцінюється як бажаний для економіки рівень зростання цін, що дає змогу стимулювати попит і, відповідно, розвиток економіки у цілому. Інфляція на рівні 5–10% для розвинених країн та вище 10% для країн, що розвиваються, оцінюється як сигнал тривоги, загроза безпеці та стійкості [2].	
Частка промисловості у ВВП, % / Стимулятор **(Mva)**	Індикатор характеризує частку промислового виробництва в структурі валової доданої вартості. Є показником рівня індустріалізації країни, відображає виробничі можливості країни у сфері промисловості. Чим вище рівень показника, тим більш індустріалізованою є країна, тим вищим є рівень її виробничого, технологічного та інноваційного потенціалу [3; 6]. Висока частка промисловості створює додаткове навантаження на навколишнє середовище, що є ризикогенним чинником екологічній безпеці.	**SDG 9.** Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій та стійкій індустріалізації та інноваціям. **9.2.** Сприяти всеосяжній та стійкій індустріалізації, до 2030 р., істотно підвищити рівень зайнятості в промисловості і частку промислового виробництва у ВВП відповідно до національних умов і подвоїти відповідні показники в найменш розвинених країнах. Індикатори **9.2.1, 9.2.2**
Частка зайнятих у промисловості, % / Стимулятор **(Memp)**	Індикатор, що відображає частку населення, яка безпосередньо отримує дохід від промислового сектору країни. З урахуванням того, що рівень продуктивності праці та заробітної плати в промисловості є більш високим, то зростання рівня показника призводить до поліпшення рівня життя та добробуту населення.	

Джерело: систематизовано автором

найвищий рівень інфляції в країнах Латинської Америки, а саме Венесуелі (гіперінфляція у розмірі 929789% у 2018 р., 493% у 2017 р., 254% у 2016 р.), Аргентині (34,28% у 2018 р.); у країнах Африки та Близького Сходу, зокрема Ємені (41,77%), Єгипті (20,86%), Туреччині (16,33%), Нігерії (12,09%). Найнижча інфляція серед країн, що розвиваються, у країнах Південно-Східної Азії, зокрема Сінгапурі (0,74%) та Малайзії (0,88%), а також в деяких країнах Персидської затоки, а саме Катарі (0,34%), Іраку (0,37%) та Кувейті (0,7%).

По-третє, основними передумовами сталого економічного розвитку є стійка індустріалізація та активний інноваційний розвиток за умови існування ефективної інфраструктури. Так, відповідно до Лімської декларації [8], індустріалізація є драйвером економічного розвитку, що зумовлено тим, що промисловість підвищує продуктивність праці, створення нових робочих місць та зростання доходів, тим самим сприяючи подоланню бідності, розвитку соціальної інклюзії, у тому числі забезпеченню гендерної рівності, розширенню можливостей жінок та створенню гідної зайнятості для молоді. Розвиток промислового виробництва забезпечує зростання доданої вартості, стимулює впровадження результатів наукових досліджень, розширює застосування технологій та інновацій, таким чином, активізує залучення інвестицій у професійну підготовку та освіту, забезпечуючи ресурси для досягнення інших цілей сталого розвитку (перш за все соціальних, а саме зменшення бідності, забезпечення зайнятості, подолання нерівності, забезпечення стандартів праці, більшого доступу до освіти та охорони здоров'я).

Рівень індустріалізації світової економіки характеризується спадним трендом, частка промисловості у світовому ВВП скоротилася із 17,07% у 2000 р. до 15,37% у 2018 р., при цьому кожний п'ятий зайнятий у сфері промислового виробництва (максимальна частка у 2014 р.– 23,22% зайнятих у світі у промисловому секторі). Найбільшу частку промисловість займає у структурі ВВП таких країн, як Китай (29,41% у 2018 р.), Корея (27,23%), Алжир (27,18%), Таїланд (26,92%), Малайзія (21,56%), Сінгапур (20,82%), Японія (20,73%) та Німеччина (20,4%).

У цілому можна говорити про сповільнення темпів промислового виробництва майже в усіх країнах та регіонах світу, що відбулося переважно через нові торговельні та тарифні бар'єри, що стримували інвестиції та розвиток, перерозподіл ресурсів до сфери послуг та високотехнологічних секторів, а також збереження низького рівня індустріалізації в найменш розвинених країнах.

Результати розрахунку граничних значень індикаторів макроекономічної безпеки відповідно до методичного інструментарію оцінки представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка граничних значень макроекономічних індикаторів у системі безпеки країн світу за період 2000–2018 рр.

Індикатор	Граничні значення*	Роки							Відносна зміна 2018/2000, %
		2000	2004	2008	2012	2016	2017	2018	
ВВП на душу населення, дол.	СП	5493	6812	9413	10595	10256	10778	11312	106,0
	НК**	315	352	602	744	759	790	834	116,8
	НП**	1188	1553	3111	4408	4382	4748	4971	318,4
	ВП	17998	24076	33826	35453	31345	32782	34852	93,6
	ВК	30586	41454	58401	60477	52574	54932	58548	91,4
Темп приросту ВВП на душу, %	СП	3,02	3,11	0,60	1,31	1,30	1,94	1,84	-38,9
	НК	-1,61	-10,98	-5,82	-3,88	-7,30	-5,15	-5,21	224,8
	НП	0,72	-3,91	-2,60	-1,28	-2,99	-1,59	-1,67	-333,8
	ВП	5,33	10,13	3,80	3,89	5,59	5,48	5,36	0,7
	ВК	7,65	17,20	7,03	6,49	9,90	9,03	8,90	16,4
Рівень інфляції, %	СП	3,49	3,37	8,93	3,76	1,41	2,16	2,41	-31,1
	НК	-14,09	-11,69	-2,97	-3,78	-11,88	-12,88	-13,84	-1,8
	НП	-5,27	-4,14	3,00	0,00	-5,21	-5,33	-5,69	7,9
	ВП	12,26	10,88	14,86	7,51	8,04	9,66	10,50	-14,3
	ВК	21,08	18,44	20,83	11,29	14,70	17,20	18,65	-11,5
Частка промисловості у ВВП, %	СП	17,07	17,35	16,48	15,63	15,50	15,59	15,57	-8,8
	НК	1,78	2,85	0,82	2,34	4,56	4,32	4,07	128,5
	НП	9,45	10,12	8,68	9,01	10,05	9,97	9,84	4,1
	ВП	24,69	24,57	24,29	22,26	20,95	21,20	21,30	-13,7
	ВК	32,37	31,84	32,15	28,92	26,44	26,85	27,07	-16,4
Частка зайнятих у промисловості, %	СП	21,21	21,32	22,30	22,91	23,11	23,07	22,95	8,2
	НК	9,81	10,52	8,52	10,49	9,70	9,65	9,53	-2,8
	НП	15,53	15,94	15,43	16,72	16,43	16,39	16,26	4,7
	ВП	26,89	26,71	29,17	29,10	29,79	29,76	29,64	10,2
	ВК	32,61	32,13	36,08	35,33	36,51	36,50	36,37	11,5

Примітка: *СП – середньосвітовий показник, НК – нижнє критичне значення, НП – нижнє порогове значення, ВП – верхнє порогове значення, ВК – верхнє критичне значення; **взято дані за групою країн із низьким доходом (НК) та середнім (НП), що зумовлено високим рівнем варіації показника у вибірці країн

Джерело: розраховано автором

Отже, критично небезпечним за оцінками 2018 р. є рівень ВВП на душу у розмірі 834 дол., що на 116,8% вище показника 2000 р., відносно небезпечним – 4 971 дол., що на 318,4% вище рівня 2000 р. У цілому загрозою стійкому економічному розвитку країни в глобальних вимірах можна вважати показник, нижчий за 11 312 дол. (середньосвітовий рівень). У зонах відносної безпеки ті країни, рівень ВВП на душу яких є вищим за 34 852 дол. (що на 97,3% вище рівня 2000 р.). Щодо темпів приросту ВВП на душу нижня критична межа оцінена у –5,21% (2018 р.), нижнє порогове – у –1,67%, ці оцінки є меншими порівняно з періодами 2004 та 2016 рр. Верхнє порогове значення (відносно безпечний рівень) оцінено у 5,36%, що нижче 2014 р., однак більше рівнів 2008 та 2012 рр., верхнє критичне значення (оптимальна зона) дорівнює 8,9%, що на 16,4% вище рівня 2000 р., однак удвічі менше оцінки 2004 р.

Щодо рівня інфляції, то верхнє порогове значення оцінено у 10,5% (що відповідає помірній інфляції), однак менше рівня 2000 р. (12,26%) та 2008 р. (14,86%); верхнє критичне значення – у 18,65%, що менше рівня 2000 р. (21,08%), однак вище рівнів 2012, 2016, 2017 рр. Нижні порогове та критичне значення характеризують небезпечні темпи навпаки дефляційних процесів. Дефляція на рівні нижче 13,84% (2018 р.) є загрозою безпеці, причому нижні граничні значення зростали у 2000–2012 рр. та, навпаки, зменшувалися у 2012–2018 рр.

Щодо рівня індустріалізації, то критично небезпечним за оцінками показник питомої ваги промисловості у ВВП на рівні 4,07% у 2018 р. (1,78% у 2000 р.). Нижнє порогове значення оцінено у 9,84% у 2018 р., при цьому динаміка несуттєва (8,68–10,12%), тобто такий рівень є небезпечним переважно для країн, що розвиваються. Зростання частки промисловості на рівень вище – 27,07% у 2018 р. (32,37% у 2000 р.), що є оціненим верхнім критичним значенням, можна вважати небезпечним із погляду зростання антропогенного навантаження та погіршення індикаторів екологічної безпеки.

Щодо частки зайнятих у промисловості, то її рівень нижчий за 9,53% (критичне значення) та 16,26% (порогове значення), особливо для країн, що розвиваються, що оцінено як загрозу безпеці. У цілому граничні значення мають зростаючу тенденцію зміни.

Результати оцінки находження країн у різних зонах безпеки за аналізованими індикаторами за період ретроспективного аналізу (2000 та 2018 рр.) представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Оцінка ризиків та загроз безпеці країн за макроекономічними індикаторами

Індикатори	2000		2018	
	Зона відносної небезпеки (ризики) ВП-ВК, НК-НП, < СП, >СП *	**Зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)***	**Зона відносної небезпеки (ризики) ВП-ВК, НК-НП, < СП, >СП ***	**Зона критичної небезпеки (<НК, >ВК)***
ВВП на душу населення, дол. **(GDPpc)**	*9 країн (17,0%)* НК-НП: Україна, Китай, Індія, Індонезія, Філіппіни, Ірак, Ємен, Нігерія, Ангола < СП: *24 країни (45,3%)*	-	*9 країн (17,0%)* НК-НП: Україна, Індія, Індонезія, Філіппіни, Ємен, Нігерія, Ангола, Алжир, Марокко < СП: *21 країна (39,6%)*	-
Темп приросту ВВП на душу, % **(GDPag)**	>ВК НК-НП: Катар, Кувейт, Марокко, Ангола < СП: *22 країни (41,5%)*	2 країни (4,2%) <НК: Аргентина, Ірак	*4 країни (8,4%)* НК-НП: Бахрейн, Ємен, Ірак, Аргентина < СП: *33 країни (62,3%)*	*2 країни (4,2%)* <НК: Ангола, Венесуела
Рівень інфляції, % **(Irate)**	*1 країна (1,9%)* ВП-ВК: Венесуела >СП: *19 країн (35,8%)*	*3 країни (5,7%)* >ВК: Ангола, Туреччина, Україна	*3 країни (5,7%)* ВП-ВК: Нігерія, Україна, Туреччина >СП: *23 країни (43,4%)*	*5 країн (9,4%)* >ВК: Ангола, Ємен, Єгипет, Венесуела, Аргентина
Частка промисловості у ВВП, % **(Mva)**	*6 країн (11,3%)* НК-НП: Ангола, ОАЕ, Кувейт, Ємен, Ірак, Норвегія < СП: 28 країни (52,8%)	*1 країна (1,9%)* <НК: - >ВК: Алжир	*9 країн (17,0%)* НК-НП: ОАЕ, Кувейт, Катар, Ємен, Австралія, Норвегія, Франція, Великобританія, Бразилія < СП: *35 країн (66%)*	*4 країни (8,4%)* <НК: Ірак >ВК: Алжир, Китай, Корея
Частка зайнятих у промисловості, % **(Memp)**	*3 країни (5,7%)* НК-НП: Нігерія, Ємен, Перу < СП: *12 країн (22,6%)*	*1 країна (1,9%)* <НК: Ангола	*3 країни (5,7%)* НК-НП: Нігерія, Ємен, Перу < СП: *29 країн (54,7%)*	*1 країна (1,9%)* <НК: Ангола

Примітка: число країн та їхню частку розраховано відносно обсягу досліджуваної вибіркової сукупності (53 країни);
*залежно від типу індикатора змінюються зони (С, Д)

Джерело: розраховано автором

Отже, у цілому в критичні зони небезпеки потрапляє невелика кількість країн, що не перевищує за максимальною оцінкою 9,4% досліджуваної сукупності (за індикатором рівня інфляції). 39,6% країн вибірки, за даними 2018 р. (45,3% у 2000 р.), мають показник ВВП на душу населення нижчий за середньосвітовий рівень, при цьому 17% країн знаходяться у зоні відносної небезпеки. За інтенсивністю зміни рівня соціально-економічного розвитку 39,6% країн, за даними 2018 р. (41,5% у 2000 р.), мають темпи приросту ВВП на душу менші за середньосвітовий рівень, при цьому 8,4% (деякі країни Африки та Аргентина) характеризуються відносно небезпечними значеннями індикатора. 43,5% (35,8% у 2000 р.) країн вибірки характеризуються рівнем інфляції вищим за середньосвітовий рівень, при цьому вісім країн, або 15,1% вибірки, знаходяться у зоні відносної або критичної небезпеки. Щодо рівня індустріалізації, то за результатами оцінки 66% країн вибірки (52,8% у 2000 р.) мають частку промисловості в структурі ВВП нижчу за середню у світі, дев'ять країн, або 17%, віднесено за цим індикатором у зону відносної небезпеки. Частка занятих у промисловості є меншою за середньосвітовий рівень у 54,7% країн, тільки чотири країни – у зоні відносної або критичної небезпеки. У цілому, якщо говорити про зміни рівня небезпеки за аналізованими індикаторами, тільки за показником ВВП на душу населення можна спостерігати підвищення рівня безпеки за рахунок впливу, зміни в решті індикаторів свідчать про прояви та активізацію загроз безпеці у більшій кількості країн.

На наступному етапі здійснено розрахунок субіндексу макроекономічного складника безпеки за аналізованою вибіркою країн за період 2000–2018 рр. На рис. 1 наведено розраховані індекси за 2000 та 2018 рр. та розраховано діапазони граничних значень, що дають змогу застосовувати дані оцінки як індекси безпеки.

Отже, найбільш високі інтегральні оцінки за макроекономічною безпекою, за даними 2018 р., отримано для таких країн, як Китай, Корея, Польща, Німеччина, Малайзія, Японія, Таїланд, Австрія, Швейцарія, Італія (більшість країн є розвиненими країнами Європейського регіону, решта країн – з Азійського регіону, який представлений як країнами, що розвиваються, так і розвиненими країнами). Найменші інтегральні оцінки макроекономічної безпеки у таких країн, як Ємен, Венесуела, Ангола, Аргентина, Нігерія, Ірак, Єгипет (країни Африки, Близького Сходу та Латинської Америки). Розподіл країн-лідерів (найбільш безпечних) дещо змінився за 2000–2018 рр. Суттєво втратили позиції за оцінкою макроекономічної безпеки Сінгапур (з 1-ї позиції у 2000 р. до 13-ї у 2018 р.), Фінляндія (з 2-ї до 11-ї), Швеція (з 5-ї до 29-ї), Іспанія (з 9-ї до 28-ї); укріпили позиції Китай (з 11-ї у 2000 р. до 1-ї у 2018 р.), Німеччина (із 7-ї до 3-ї); залишилися майже незмінними позиції азійських країн: Кореї, Японії та Малайзії.

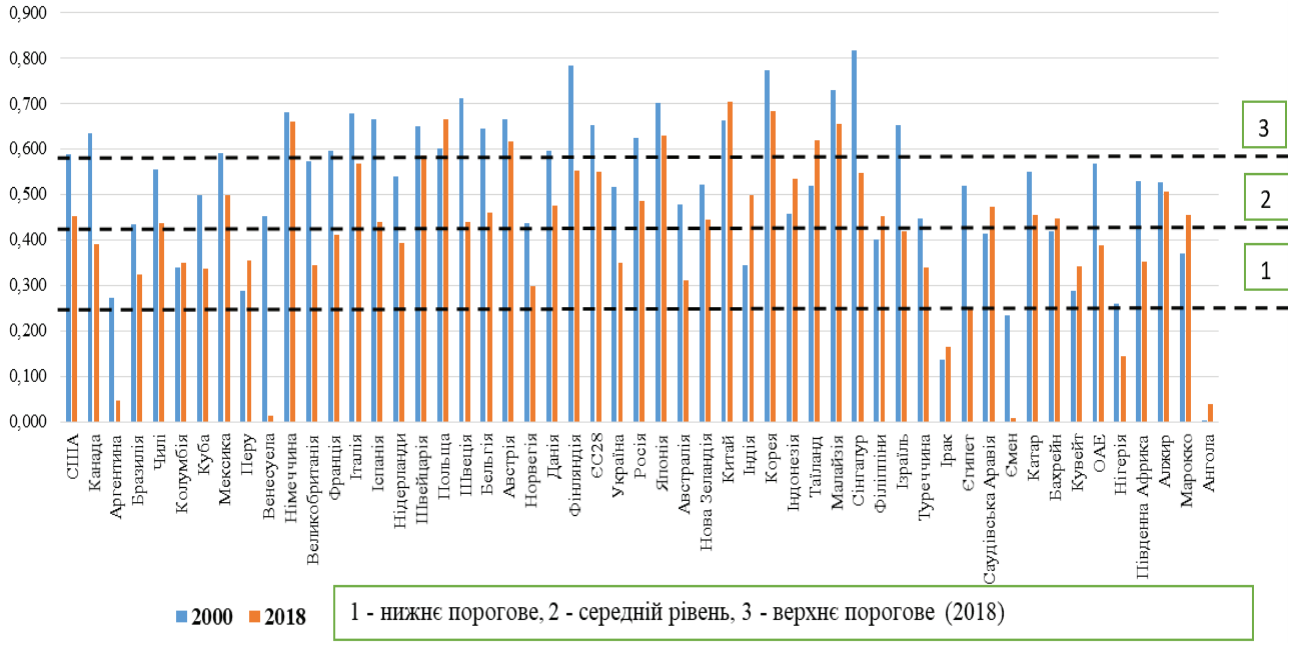

Рис. 1. Розподіл країн світу за інтегральним рівнем макроекономічного складника безпеки

Відповідно до закономірностей динаміки інтегрального індексу, за аналізований період країни вибірки можна поділити на дві групи. Зокрема, *перша група* – країни, що характеризуються тенденцією до падіння рівня макроекономічного складника безпеки, – це 38 країн із вибірки (71,7%), серед яких найбільшими темпами зменшилася величина індексу у Аргентини (–83,2%), Ємену (–96,7%), Канади (–38,5%), Швеції (–38,4%), Ізраїлю (–36%) та Австралії (–34,6%). Слід також зазначити, що всі розвинені країни характеризуються зменшенням інтегральних оцінок

Друга група – країни, що характеризуються тенденцією до зростання рівня макроекономічної безпеки – це 15 країн із вибірки (28,3%), серед яких найбільшими темпами збільшилася величина індексу у країн Азіатського регіону, а саме Індії (на 44,8%), Таїланду (19,7%), Індонезії (17,9%) та Філіппін (12,3%); серед розвинених країн зростання індексу спостерігається у Польщі (10,7%); серед країн Близького Сходу найбільше зростання – у Марокко (23,2%), Іраку (21,4%) та Кувейту (19%).

Із позиції оцінку стану макроекономічної безпеки можна класифікувати країни відносно рівня безпеки з урахування розрахованих граничних значень (табл. 4).

Таким чином, більшість країн із досліджуваної вибірки (56,6%) є відносно безпечною (4-та та 5-та групи) щодо рівня макроекономічної безпеки, 30,2% країн (3-тя група) мають відносно незадовільний рівень, 13,2% країн характеризуються небезпечним рівнем, до критичної зони не віднесено жодної країни. Слід також відзначити, що незадовільний рівень безпеки виявлено у тому числі для розвинених країн, а саме країн ЄС, Норвегії, Канади та Австралії; країни Латиноамериканського регіону також мають незадовільний або небезпечний рівень за отриманими інтегральними оцінками.

Висновки. Економічна безпека – комплексне поняття, оцінювання якого має грунтуватися на врахуванні сукупності критеріїв оцінки (індикаторів безпеки), відповідно, інтеграційний підхід до дослідження економічної безпеки дає змогу забезпечити комплексне оцінювання економічної безпеки. Застосування методики багатовимірного оцінювання дає змогу конструювати відповідні інтегральні індекси безпеки.

Індикатори економічної безпеки країн світу мають корелювати із цілями Концепції сталого розвитку ООН, відповідно, як окремий складник загального рівня економічної безпеки слід ураховувати систему індикаторів (блоків), що визначають економічний, соціальний та екологічний складники безпеки. Основними індикаторами, що визначають економічний складник безпеки країн, виступають макроекономічні, зовнішньоекономічні (торговельні), інвестиційно-інноваційні, фінансові, які представлено в глобальних цілях сталого економічного розвитку ООН.

Економічне зростання є одним із трьох складників сталого розвитку, при цьому, з одного боку, забезпечує економічні можливості для кожного з погляду зростання рівня доходів та якості життя, забезпечує повну та продуктивну зайнятість, а з іншого – є безпечним щодо умов праці, рівних можливостей, навколишнього середовища та використання ресурсів.

Дослідження основних макроекономічних індикаторів безпеки (ВВП на душу населення, його темп приросту, рівень інфляції, частка промисловості у ВВП, частка зайнятих у промисловості тощо) дає змогу дійти висновку, що основними передумовами сталого економічного розвитку є стійка індустріалізація та активний інноваційний розвиток за умови існування ефективної інфраструктури. У світовому господарстві спостерігається сповільнення темпів промислового виробництва

Таблиця 4

Групи країн за інтегральним рівнем макроекономічного складника безпеки

Діапазон варіації індексів безпеки	Рівень безпеки	Значення (оцінки 2018)	Країни
<НК (нижче нижнього критичного значення)	Критичний рівень	-	-
НК-НП (діапазон значень між нижнім критичним та нижнім пороговим)	Небезпечний рівень	< 0,254	*7 країни (13,2%)* Єгипет, Ірак, Нігерія, Аргентина, Ангола, Венесуела, Ємен *Середній 0,095*
НП-СП (діапазон значень між нижнім пороговим та середньосвітовим рівнем)	Незадовільний рівень	0,254-0,421	*16 країн (30,2%)* Ізраїль, Франція, Нідерланди, Канада, ОАЕ, Перу, Південна Африка, Україна, Колумбія, Великобританія, Кувейт, Туреччина, Куба, Бразилія, Австралія, Норвегія *Середній 0,356*
СП-ВП (діапазон значень між середньосвітовим рівнем та верхнім пороговим)	Задовільний рівень	0,421-0,589	*22 країни (41,5%)* Швейцарія, Італія, Фінляндія, ЄС28, Сінгапур, Індонезія, Алжир, Індія, Мексика, Росія, Данія, Саудівська Аравія, Бельгія, Марокко, Катар, Філіппіни, США, Бахрейн, Нова Зеландія, Іспанія, Швеція, Чилі *Середній 0,488*
ВП-ВК (діапазон значень між верхнім пороговим та верхнім критичним)	Безпечний рівень	0,589-0,871	*8 країн (15,1%)* Китай, Корея, Польща, Німеччина, Малайзія, Японія, Таїланд, Австрія *Середній 0,654*
>ВК (вище верхнього критичного значення)	Оптимальний рівень	> 0,871	-

майже в усіх країнах та регіонах світу, що відбулося переважно через нові торговельні та тарифні бар'єри, що стримували інвестиції та розвиток, перерозподіл ресурсів до сфери послуг і високотехнологічних секторів, а також збереження низького рівня індустріалізації в найменш розвинених країнах. Найбільш високі інтегральні оцінки за макроекономічною безпекою, за даними 2018 р., демонструють Китай, Корея, Польща, Німеччина, Малайзія, Японія, Таїланд, Австрія, Швейцарія, Італія (більшість країн є розвиненими країнами Європейського регіону, решта країн – з Азійського регіону, який представлений як країнами, що розвиваються, так і розвиненими країнами); найменші інтегральні оцінки макроекономічної безпеки у таких країн, як Ємен, Венесуела, Ангола, Аргентина, Нігерія, Ірак, Єгипет (країни Африки, Близького Сходу та Латинської Америки). Класифікація країн із позиції оцінки стану макроекономічної безпеки доводить, що як країни, що розвиваються, так і розвинені країни характеризуються відносно високим рівнем макроекономічної безпеки.

Список літератури:

1. Грибіненко О.М. Науково-методичний інструментарій оцінки рівня економічної безпеки країн світу: інтеграційний підхід. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7681 (дата звернення: 18.03.2020). DOI : 10.32702/2307-2105-2020.2.71.

2. Регулирование инфляции в условиях социально-экономических дисбалансов / отв. ред. А.В. Кузнецов. Москва : ИМЭМО РАН, 2017. 328 с. URL : https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2017/2017_027.pdf (дата звернення: 18.03.2020).

3. Competitive industrial performance report 2018. United Nations Industrial Development Organization. 2019. URL : https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-05/CIP_Report_2019.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

4. International Practices to Improve Economic Security / M. Dudin et al. *European Research Studies Journal.* 2018. Vol. XXI. № 1. P. 459–467.

5. Handbook of Statistics 2019. UNCTAD. 4 p. URL : https://unctad.org/en/PublicationChapters/tdstat44_FS07_en.pdf (accessed: 10.03.2020).

6. Industrial Development Report 2018. Demand for Manufacturing: Driving Inclusive and Sustainable Industrial Development 2017. United Nations Industrial Development Organization. 274 p. URL : https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2537IDR2018_FULL_REPORT_1.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

7. Kapysh V.P. The evolution of theoretical approaches to the interpretation of the category of «economic security». *Policy and Law*. 2016. № 1. P. 56–61.

8. Lima Declaration: Towards inclusive and sustainable industrial development 15th Session of UNIDO General Conference. Lima, Peru, 2 December 2013. URL : https://www.unido.org/sites/default/files/2013-12/UNIDO_GC15_Lima_Declaration_0.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

9. Mitchell W.C. What Happens During Business Cycles: A Progress Report. New York : National Bureau of Economic Research, 1951.

10. Persons W.M. Measuring and Forecasting of General Business Conditions. American institute of finance. 1922. 42 p.

11. Sustainable Development Goals. URL : https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300 (дата звернення: 10.03.2020).

12. Sviderske T. Country risk assessment in economic security and sustainability context: doctoral dissertation. Vilnius : Technika. 2014. 132 p. URL : http://dspace.vgtu.lt/bitstream/1/1809/1/2308_Sviderske_Dissertation_WEB.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

13. World Economic Situation and Prospects. New York, 2020. UNCTAD. 236 p. URL : https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wesp2020_en.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

References:

1. Hrybinenko O. (2020). Naukovo-metodychnyy instrumentariy otsinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky krayin svitu: intehratsiynyy pidkhid [Scientific and methodological tools for assessing the economic security level of the world countries: integration approach]. *Efektyvna ekonomika*. Vol. 2. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7681 (accessed 18.03.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.2.71.

2. Kuznetsov A.V. (2017) Regulirovaniye inflyatsii v usloviyakh sotsial'no-ekonomicheskikh disbalansov [Regulation of inflation in the conditions of socio-economic imbalances]. Moscow: IMEMO RAS, 328 p. Available at: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2017/2017_027.pdf (accessed 18.03.2020).

3. Competitive industrial performance report 2018. United Nations Industrial Development Organization. 2019. Available at: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-05/CIP_Report_2019.pdf (accessed 10.03.2020).

4. Dudin M. et al. (2018) International Practices to Improve Economic Security. *European Research Studies Journal.* Vol. XXI, 1. pp. 459–467.

5. Handbook of Statistics 2019. UNCTAD. 4 p. Available at: https://unctad.org/en/PublicationChapters/tdstat44_FS07_en.pdf (accessed 10.03.2020).

6. Industrial Development Report 2018. Demand for Manufacturing: Driving Inclusive and Sustainable Industrial Development 2017. United Nations Industrial Development Organization. 274 p. Available at: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2537IDR2018_FULL_REPORT_1.pdf (accessed 10.03.2020).

7. Kapysh V.P. (2016). The evolution of theoretical approaches to the interpretation of the category of «economic security». *Policy and Law*. 1. p. 56–61.

8. Lima Declaration: Towards inclusive and sustainable industrial development 15th Session of UNIDO General Conference. Lima, Peru, 2 December 2013. Available at: https://www.unido.org/sites/default/files/2013-12/UNIDO_GC15_Lima_Declaration_0.pdf (accessed 10.03.2020).

9. Mitchell W.C. (1951) What Happens During Business Cycles: A Progress Report. *New York: National Bureau of Economic Research*.

10. Persons W.M. (1922) Measuring and Forecasting of General Business Conditions. *American institute of finance*. 42 p.

11. Sustainable Development Goals. Available at: https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300 (accessed 10.03.2020).

12. Sviderske T. (2014). Country risk assessment in economic security and sustainability context: doctoral dissertation. *Vilnius: Technika*. 132 p. Available at: http://dspace.vgtu.lt/bitstream/1/1809/1/2308_Sviderske_Dissertation_WEB.pdf (accessed 10.03.2020).

13. World Economic Situation and Prospects. New York. 2020. UNCTAD. 236 p. Available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wesp2020_en.pdf (accessed 10.03.2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-3
УДК 331.101

Макаренко П.О.
кандидат географічних наук, науковий співробітник,
Інститут географії НАН України

Makarenko Petro
Institute of Geography of the NAS of Ukraine

АНАЛІЗ РОЗРОБЛЕННЯ ЛЮДИНО-ОРІЄНТОВАНОГО СТРАТЕГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИХОДУ З КРИЗИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

AN ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF A HUMAN-ORIENTED STRATEGIC APPROACH TO CRISIS MANAGEMENT IN A TRANSITIONAL ECONOMY

Метою даної роботи є аналіз досліджень щодо управління людськими ресурсами в умовах кризи та використання розвитку людського потенціалу для виходу з неї в умовах перехідної економіки. Для дослідження проведено аналіз наукової літератури, який показав, що основу створення людино-орієнтованої концепції виходу з кризи формує підвищення лояльності працівників шляхом сучасних засобів управління людськими ресурсами. У Китаї в період переходу від планової економіки було сформовано національну стратегію розвитку людських ресурсів, яка включає у себе три рівні. Перший рівень – це виховання інноваційного потенціалу та загальної якості для громадян; другий рівень зосереджується на вирішенні актуальних ключових питань зайнятості та повторної зайнятості; третій рівень складається із заходів на високому рівні для забезпечення сталого концентрованого розвитку людських ресурсів. Новизна роботи полягає у проведеному аналізі досвіду дослідників щодо управління людськими ресурсами в умовах кризи та використання розвитку людського потенціалу для виходу з неї в умовах перехідної економіки.

Ключові слова: *криза, людські ресурси, людино-орієнтована концепція, перехідна економіка.*

Целью данной работы является анализ исследований по управлению человеческими ресурсами в условиях кризиса и использование развития человеческого потенциала для выхода из нее в условиях переходной экономики. Для исследования был проведен анализ научной литературы, который показал, что основу создания человеко-ориентированной концепции выхода из кризиса формирует увеличение лояльности работников путем современных средств управления человеческими ресурсами. В Китае в период перехода от плановой экономики была сформирована национальная стратегия развития человеческих ресурсов, которая включает в себя три уровня. Первый уровень – это воспитание инновационного потенциала и общего качества для граждан; второй уровень сосредотачивается на решении актуальных ключевых вопросов занятости и повторной занятости; третий уровень состоит из мероприятий для обеспечения устойчивого концентрированного развития человеческих ресурсов. Новизна работы заключается в анализе опыта исследователей по управлению человеческими ресурсами в условиях кризиса и использования развития человеческого потенциала для выхода из нее в условиях переходной экономики.

Ключевые слова: *кризис, человеческие ресурсы, человеко-ориентированная концепция, переходная экономика.*

The purpose of this work is to analyze human resource management research in a crisis and to use human development to emerge from a transition economy. To conduct the research, the collection and analysis of scientific literature was conducted. The analysis of the conducted researches has shown that the basis of creation of the person-oriented concept of an exit from crisis is formed by increase of loyalty of employees by means of modern means of management of human resources. Today, the most valuable asset in the market structure is human being - the only resource that can provide long-term competitiveness, while categories such as products, services or infrastructure can be copied and reproduced. The human resources development strategy has become one of the most decisive strategies among companies of various sizes because of its critical importance for enhancing competitiveness. In China, in the period of transition from a planned economy, a national human resources development strategy has been formed, which includes three levels. The first level is to nurture innovative potential and overall quality for citizens; the second level focuses on addressing key employment and re-employment issues; the third level consists of high-level activities to ensure the sustainable concentrated development of human resources. Thus, the described scheme of organization of work with human resources includes a proven system of integrated work in this direction. In terms of human resource management in the face of loss of core staff, knowledge and emigration, the implementation of a human-centered concept of crisis management should include direct work with staff in the workplace, training, trainers and training at universities. Specific objectives, timelines and key indicators of human development in a transitional economy should be formulated as a comprehensive program involving experts and taking into account the experience of such implemented national projects. The novelty of the work is to analyze the experience of researchers in managing human resources in a crisis and using human development to exit it in a transitional economy.

Key words: *crisis, human resources, human-oriented concept, transition economy.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна знаходиться у стані перманентної кризи, а кожний новий етап зміни політичних еліт характеризується активізацією суспільного обговорення шляхів виходу з кризи, створенням умов для економічного, соціального, національного «прориву» в масштабі держави. Більше ніж через 10 років після видання монографії А.Я. Новака «Як підняти українську економіку» [1] питання про вироблення єдиної концепції української економіки, розроблення принципу «економічної конституції» на

© Макаренко П.О., 2020

противагу окремим методам, які впроваджує кожний новий уряд, так і залишається надзвичайно актуальним та водночас не реалізованим.

Станом на кінець 2017 р. в Україні нараховується 1,7 млн. безробітних, що становило 9,55% від загального обсягу працездатного населення у віці від 15 до 70 років [2]. На тлі цього впродовж останніх років поглиблюється еміграція працездатного населення за кордон, серед якої окремо слід відзначити еміграцію українських учених та висококваліфікованих спеціалістів, яку було розпочато ще в 1990-х роках [3].

У таких умовах життєво необхідним стає розроблення концепції кризового менеджменту. Він визначається як діяльність організації, яка спрямована на її підготовку до управління в умовах значних катастрофічних подій у безпечному та ефективному стилі [4]. Дуже часто криза сприймається лише як фінансова криза, проте з погляду людських ресурсів важливо враховувати будь-який вид кризи (наприклад, політичну нестабільність, стихійне лихо, військовий конфлікт) [5].

Сьогодні найціннішим активом у структурі ринку є людина – єдиний ресурс, який може забезпечити довгострокову конкурентоспроможність, тоді як такі категорії, як продукти, послуги або інфраструктура, можливо скопіювати та відтворити [6]. Із погляду управління людськими ресурсами працівники повинні розглядатися як видатні чинники, які підвищують цінність організації [7].

Стратегія розвитку людських ресурсів стала однією з найбільш визначальних стратегій серед компаній різного масштабу в результаті її критичності та важливості для підвищення конкурентоспроможності. У рамках стратегічного підходу життєво важливо, щоб працівники всіх рівнів ієрархії усвідомлювали місію та філософію, ті завдання, які перед ними стоять. Успіх, рентабельність, відповідність затрат ефективності залежать від людського чинника [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, присвячені дослідженням стану людських ресурсів в умовах кризи, опубліковані в працях Vardarlier, Roche та Horváth, особливостям розвитку людського потенціалу в аспекті розвитку людино-орієнтованого підходу на прикладі Китайської Народної Республіки (КНР) в умовах переходу від планової економіки – у роботах Qiu Zhang, Wu, Yang, розвитку людського потенціалу та кваліфікації у сфері послуг на прикладі туристичної індустрії КНР – у працях Qiu Zhang, Lam, Liu&Wall.

Мета статті полягає в аналізі досліджень щодо управління людськими ресурсами в умовах кризи та використання розвитку людського потенціалу для виходу з неї в умовах перехідної економіки.

Для дослідження проведено збір та аналіз наукової літератури.

Виклад основного матеріалу. Управління людськими ресурсами (HRM-human resources management) є одним із найважливіших завдань сучасних організацій будь-якої форми власності, як приватного, так і державного секторів. В умовах кризи воно набуває ще більшої актуальності, оскільки є важливим компонентом кризового менеджменту.

У розвинутих країнах до 50% активних підприємств становлять невеликі та середні компанії (SME's – small and medium enterprises), тому економічне значення цієї групи велике. Стандарти життя і добробут значущих частин суспільства залежать від функціонування та продуктивності компаній у цьому секторі. Дана категорія підприємств існує у надзвичайно динамічних умовах зміни ринкових обставин та конкуренції, тому виникаюча потреба у реакціях, змінах компанії значною мірою залежить від людського чинника, від наявності кваліфікованих, добре освічених та мотивованих спеціалістів [6].

Із погляду управління людськими ресурсами вплив економічної рецесії має різноспрямований характер. Аналіз літератури визначає дві точки зору: перша припускає, що рецесія матиме катастрофічний ефект на управління людськими ресурсами або на життєздатність традиційних поширених моделей зайнятості, що глобальна криза в контексті поточної глобалізації бізнесу «знищить» менеджмент людських ресурсів; друга позиція дає змогу припустити, що рецесія збільшить як ступінь і вплив управління людськими ресурсами, так і поліпшить імідж та поширеність HRM-практики [8].

Управління людськими ресурсами сприяє вирішенню різних стратегічних цілей, таких як зростаюча конкуренція, міжнародні відносини, впровадження технологічних інновацій, забезпечення найкращих практик управління, функціонування відповідно до чинного законодавства, моніторинг діяльності спілок та асоціацій, забезпечення дотримання етичних норм тощо [9]. Водночас ефективність управління людськими ресурсами, безумовно, пов'язана з інвестиціями в людський капітал, а також із мінімізацією стратегічних витрат.

Кризові ситуації вимагають кризового управління, процесу, який веде до швидкої та гнучкої адаптації до швидкозмінних умов кризового періоду. Управління людськими ресурсами стає суттєвим із погляду процесу прийняття рішень, оскільки це враховує не тільки інтереси держави, а й інтереси працівників. Водночас кризові ситуації здатні стимулювати працівників до кращої роботи, бути більш відданими своїй справі [10].

Як класичні, так і сучасні практики управління людськими ресурсами ставлять собі за мету полегшення наслідків кризи для організації та її працівників. Відповідно до теорії кризового менеджменту, основними проявами кризи як на рівні окремих організацій, так і на рівні країни можна виділити такі [5]:

- Панічні настрої серед населення.
- Втрата основного персоналу та знань, еміграція населення.
- Висока плинність робочої сили.
- Низька продуктивність праці як наслідок зниження мотивації.
- Збільшення витрат на медичне обслуговування, пов'язане з погіршенням стану здоров'я населення.
- Поява нової компенсаційної політики.
- Негативна репутація та імідж на публіці.

• Дезінформація.
• Втрата лідерства та перестрахування.
• Складність у розумінні психологічних проблем у процесі реагування та відновлення.
• Скасування програм працевлаштування.

Для того щоб досягти належного рівня управління кризою, перше, на що потрібно спрямовувати зусилля, – це панічна ситуація. Класичні підходи не передбачали ніяких заходів для зменшення панічних ефектів та стресу. Сучасний підхід вирішує це питання формуванням команди кризового менеджменту.

Хоча компанії можуть розвивати рівень людського капіталу, інвестуючи у відповідну політику навчання своїх співробітників, погано продумана політика може призвести до амортизації людського капіталу [11; 12]. Часто фірми і організації нехтують цим боком людських ресурсів, але він має критичне значення в їх продуктивності.

Можна виділити дві основні причини знецінення людського капіталу: відсутність інвестицій у підготовку кадрів та «надкваліфікація» (працівники наділені надмірними навичками та знаннями по відношенню до роботи, яку вони фактично виконують) [11; 12]. Наприклад, Nauze-Fichet та Tomasini [12] оцінюють, що на «надкваліфікацію» припадає від 10% до 30% робочих місць у французьких фірмах. Надмірно кваліфіковані працівники не мають можливості використовувати свої навички та знання на робочому місці, що призводить до їх поступового зниження. Крім того, надкваліфіковані працівники зазвичай відчувають розчарування, оскільки їх не стимулювали і не винагороджували в межах їхніх здібностей. Знецінення людського капіталу сприяє й зниженню продуктивності фірми [13].

Водночас, наприклад, гонконгські фірми демонструють високодиференційовану політику розвитку людських ресурсів. Незважаючи на те що необхідні інвестиції в розвиток низькокваліфікованого персоналу є мінімальними, тільки середній і старший персонал уважається доцільним для таких інвестицій. Це можливо пояснити величезним обсягом робочої сили, наявним у сільських місцевостях Китаю, що робить низькокваліфікованих робітників легко замінними, тому інвестиції в їхній розвиток відсутні. Подібна тенденція характерна й для компаній у сфері масових послуг західних капіталістичних ринків, особливо в таких галузях, як call-центри, готелі та ресторани [14]. У даній ситуації персонал середньої та вищої ланок уважається важко замінним, і тільки в такому разі фірми вирішують інвестувати в людський капітал шляхом заохочення розвитку *специфічних для фірми* людських ресурсів (навички та компетенції, специфічні для даної компанії, фірми) і *специфічні до завдання* людські ресурси (навички та компетенції, специфічні для даного завдання) з метою сприяння конкурентоспроможності та інноваційності. Але водночас нові отримані навички та знання менш сприятливі для переносу на нове місце роботи порівняно з, наприклад, навчальними програмами освітніх закладів (MBA), тим самим заохочуючи збереження працівників у компанії [13].

Підвищення лояльності працівників шляхом управління талантами як одне з основних сучасних дій

Таблиця 1

Порівняльний аналіз класичних та сучасних підходів до управління людськими ресурсами в умовах кризи

Вплив кризи на населення та організації	**Дії для подолання кризи, передбачені класичними підходами**	**Дії для подолання кризи, передбачені сучасними підходами**
Панічні настрої серед населення	Відсутні	Створення команди кризового менеджменту
Втрата основного персоналу та знань, еміграція населення	Заходи з підвищення продуктивності та ефективності працівників	Підвищення лояльності працівників шляхом управління талантами
Висока плинність робочої сили	Скорочення штату співробітників або найм дешевої альтернативної робочої сили	Тренінг, освіта та розвиток фахівців
Низька продуктивність праці як наслідок зниження мотивації	Різні підходи залежно від ситуації, відсутність формалізованої політики у цьому аспекті	Програма допомоги співробітникам. Мотиваційна, професійна та психологічна допомога, позапланові тренінги, розроблення інституту наставництва (менторства)
Збільшення витрат на медичне обслуговування, пов'язане з погіршенням стану здоров'я населення	Скасування або зменшення фінансування	Часткова або спільна оплата медичного обслуговування, переговори зі страховим сектором
Поява нової компенсаційної політики	Оплата та прийняття юридичних та фінансових ризиків	Збереження коштів до кризи, бюджетування
Негативна репутація та імідж на публіці	Відсутні	Працевлаштування звільненим працівникам, підтримка та консультативна допомога
Дезінформація з боку працівників	Погрози, переслідування, звільнення	Використання всіх внутрішніх комунікаційних каналів та належне використання соціальних медіа
Втрата віри в лідера	Звинувачення інших	Управління плітками та судженнями
Психологічні проблеми населення в процесі реагування та відновлення	Відсутні	Менторство, роз'яснювальна робота
Скасування програм працевлаштування	Продовження скасування набору персоналу	Пропозиція альтернативних робочих місць та робочих годин

Джерело: [5]

у боротьбі з утратою основного персоналу, знань та підвищенням еміграції являє собою основу створення людино-орієнтованої концепції виходу з кризи. В умовах довгого переходу від централізованої планової до ринкової економіки перед суспільством та урядом повинні поставати виклики щодо розвитку потенціалу людей та створення умов для його реалізації та утриманні громадян у країні. Водночас, ураховуючи специфіку України як країни з перехідною економікою, важливо враховувати досвід країн в управлінні талантами, які знаходилися або знаходяться в подібних умовах.

Із подібними викликами стикався уряд Китайської Народної Республіки. Політика реформ Ден Сяопіна сприяла переходу від командно-адміністративної економіки, драйвером розвитку якого виступала важка промисловість, до сучасної ринкової економіки, де істотну роль відіграє сфера послуг. Аналіз розвитку людських ресурсів як національної політики в КНР надає цінну інформацію про те, як концепція розвитку людських ресурсів трансплантована в країну, що розвивається. Китай є однією з найбільш успішних країн, що пережила або переживає перехід від централізованої планової економіки до ринкової економіки. Країна стала чудовим прикладом для багатьох країни, що розвиваються, з погляду економічного зростання. Аналіз її досвіду може дати цінну інформацію для країн із подібним соціальним і культурним контекстом. Стратегію розвитку людських ресурсів Китаю можна розглядати для прийняття в інших країнах [15].

Загалом політика розвитку людських ресурсів у КНР почала розвиватися наприкінці 1970-х і на початку 1980-х років після проведених реформ та базувалася на вивченні людських талантів і фокусується на характеристиках індивідуального росту й розвитку. Luo виявив кілька відмінностей між поняттями вивчення таланту людини і розвитку людських ресурсів. По-перше, ці дві концепції розвивалися в різних контекстах. Дослідження талантів почалося в кінці 1970-х років у Китаї як відповідь на зростання попиту на людський талант, зумовлений переходом від ортодоксальної ідеології класової боротьби до прагматичної економічної реформи [16].

У 1977 р., відразу після культурної революції, Ден Сяопін, лідер Китаю в той час, зазначив, що «модернізація не може бути реалізована через нереальні розмови; вона потребує знань і людського таланту. Неможливо розвиватися без знань і людського таланту». Це, мабуть, найперша заява про людський талант [17].

Тоді як концепція розвитку людських ресурсів зосереджується на розвитку робочої сили з певними навичками, вивчення таланту людини підкреслює її розвиток. Із цього погляду вивчення людських талантів охоплює більш широкий контекст, аніж розвиток людських ресурсів [15].

Також ці два підходи еволюціонували в різних контекстах. Розвиток людських ресурсів зростав у контексті підприємств і, таким чином, головним чином зосереджується на зайнятих у той час працівниках, а вивчення людських талантів підкреслює навчання тих, хто не розвинув талант та просування талановитих людей до вищих рівнів [15].

Окрім того, двом підходам властиві й різні теоретичні основи. Дослідження людських талантів має два основні напрями: розвиток людського таланту та використання таланту людини. Розвитку людських ресурсів притаманний великий акцент на економічному боці людських ресурсів, він пропонує інвестиційну перспективу людських ресурсів [15].

Хоча розвиток людських ресурсів має тенденцію відрізнятися від корінної китайської дисципліни вивчення людських талантів, ці дві сфери мають декілька спільних характеристик [16]. По-перше, вони мають однакову мету – розвивати якість робочої сили, розкриваючи людський потенціал, реалізуючи максимально корисні цінності, і згодом створення більшого соціального благополуччя шляхом розвитку. По-друге, обидві концепції підкреслюють процес людського розвитку. Суть такого розвитку – у перетворенні потенційної якості людини на існуючу якість та компетентність за допомогою різних засобів розвитку. Нарешті, обидва підходи враховують ті самі внутрішні і зовнішні чинники, що впливають на розвиток [15].

Соціалістична концепція розвитку людських ресурсів передбачала управлінський підхід і розглядала людей як складові елементи великого механізму. Вона передбачає, що всі соціальні члени працюють відповідно до колективного бачення. У результаті робочі ролі та завдання чітко розділені та призначаються бюрократичною системою з підходом «зверху вниз». У КНР, незважаючи на поступове згасання такої ідеології, багато соціалістичних характеристик усе ще можна було спостерігати в урядових установах і державних підприємствах в 2000-х роках [15]. Окремі елементи цього характерні і для сучасної України.

Загалом соціалістичний підхід до розвитку людських ресурсів полягає у створенні чіткої системи підготовки людських ресурсів до роботи в рамках колективного бачення. Хоча роль такого підходу в кадровому контексті була обмежена швидкозростаючою економікою недержавного сектору, соціалістична ідеологія та її зрозумілі управлінські практики продовжують здійснювати свій вплив. Так, у КНР існують і продовжують діяти відносно самостійно три типи агентств, які відповідають трьом типам людських ресурсів – кадрам, персоналу та робочій силі – на рівнях держави, регіонів, партії тощо [15].

Західна, або капіталістична, концепція людських ресурсів у Китаї передусім проявляється у спільних підприємствах та тих приватних компаніях, які повністю належать іноземним інвесторам. Цей вплив також можна спостерігати в навчальному плані управління освітніми програмами (MBA та EMBA), які копіюють моделі західних університетів, зокрема зі США.

Більшість новостворених організацій почала використовувати термін «людські ресурси» замість традиційного поняття «персонал». У пов'язаних університетських курсах була змінена термінологія

з управління персоналом/адміністрації на управління людськими ресурсами [15].

Загалом у КНР виділяють три рівні розвитку людських ресурсів як національну стратегію [18].

Перший рівень – використання розвитку людських ресурсів від початкової школи до середньої школи та до вищої освіти, яка зосереджена на вихованні інноваційного потенціалу та загальної якості для громадян [18].

Другий рівень зосереджується на вирішенні актуальних ключових питань зайнятості та повторної зайнятості. Стратегії на цьому рівні реалізуються в контексті економічних реформ, включаючи сприяння зайнятості в секторі послуг разом із коригуванням промислової структури, підтримку звільнених працівників із держпідприємств, посилення системи соціального забезпечення, а також спрямовує трансфер людських ресурсів із сільських районів [18]. Вищезазначені дії повністю відповідають сучасному стану досліджень управління персоналом в умовах кризи [5].

Третій рівень складається із заходів на високому рівні для забезпечення сталого концентрованого розвитку людських ресурсів [18].

Висновки. Таким чином, описана схема організації роботи з людськими ресурсами включає у себе перевірену систему комплексної роботи в даному напрямі. В аспекті управління людськими ресурсами в умовах утрати основного персоналу, знань та еміграції населення реалізація людино-орієнтованої концепції виходу з кризи повинна включати безпосередню роботу з персоналом на робочих місцях, підвищення кваліфікації, тренінги тренерів та підвищення рівня надання освітніх послуг в університетах. Конкретні завдання, терміни та ключові показники розвитку людського потенціалу в умовах перехідної економіки повинні бути сформовані у вигляді комплексної програми із залученням експертів та з урахуванням досвіду таких реалізованих національних проєктів.

Список літератури:

1. Новак А.Я. Як підняти українську економіку : монографія. Київ : Гнозіс, 2007. 344 с.

2. Державна служба статистики України. Економіка України за січень-вересень 2017 року. *Урядовий кур'єр*. 09.11.2017. URL : https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-veresen-2017-roku/ (дата звернення: 15.03.2020).

3. Інтелектуальна еміграція українських вчених на початку XXI століття / І.Б. Вавилова та ін. *Наука та інновації*. 2016. Т. 12. № 6. С. 15–36.

4. Lockwood N.R. Crisis management in today's business environment. SHRM Research Quarterly. 2005. P. 1-9.

5. Vardarlıer P. Strategic approach to human resources management during crisis. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2016. P. 463–472.

6. Horváth B. The Role of HR in the Crisis–HR Strategy of Today is the Success of Tomorrow. 2010. 14 p.

7. Canman A.D. Çağdaş Personel Yönetimi (Cilt 260). Ankara : TODAİE Yayınları. 1995. 146 p.

8. Human resources in the recession: Managing and representing people at work in Ireland / W.K. Roche et al. Final Report presented to the Labour Relation Commission. 2011. 338 p.

9. Lojić R., Škrbić Ž., Ristić. V. Strategic approach to human resources management, 2012. P. 1–14.

10. Ştefănescu F., Dărăbăneanu D. The human resources management in the context of the economic crisis. *Romanian Economic Business Review*. 2011. P. 104–117.

11. Chassard Y., Passet O. Faut-il craindre une pénurie de main-d'œuvre qualifiée. Sociétal. 2005. P. 36–41.

12. Nauze-Fichet E., Tomasini M. Diplôme et insertion sur le marché du travail: approches socioprofessionnelle et salariale du déclassement suivi d'un commentaire de Saïd Hanchane et Eric Verdier. *Économie et statistique*. 2002. P. 21–48.

13. Au A.K.M., Altman Y., Roussel J. Employee training needs and perceived value of training in the Pearl River Delta of China: A human capital development approach. Journal of European Industrial Training, 2008. P. 19–31.

14. Autier F. Vous Avez Dit» Capital Humain. Gérer et comprendre. 2006. P. 63–72.

15. Yang B., Zhang D., Zhang M. National human resource development in the People's Republic of China. Advances in Developing Human Resources. 2004. P. 297–306.

16. Luo T. Similarities and differences between human talent study and human resource development and management. China Talent. 2003. P. 34–35.

17. Deng X. Selected works of Deng Xiaoping [in Chinese]. Beijing, China : People's Press, 1993. 372 p.

18. Wen H. Trends and strategies of human resource development in China [in Chinese]. China Human Resource Development, 2000. P. 35–36.

References:

1. Novak A.Ja. (2007) Jak pidnjaty ukrajinsjku ekonomiku [How to raise the Ukrainian economy]. Kyiv: Hnozis.

2. State Statistics Service of Ukraine (2017) Ekonomika Ukrainy za sichen — veresen 2017 roku [Economy of Ukraine for January – September 2017]. Uryadovy Kuryer, 11/09/2017. Available at: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-veresen-2017-roku/ (accessed 15 March 2020)

3. Vavylova I.B., Isakova N.B., Oliinyk M.V., Saienko Yu.I., Troian V.M. (2016) Intelektualna emihratsiia ukrainskykh vchenykh na pochatku XXI stolittia [Intellectual emigration of Ukrainian scientists at the beginning of the 21st century]. Science and innovation, vol. 12, no. 6, pp. 15–36.

4. Lockwood N.R. (2005) Crisis management in today's business environment. SHRM Research Quarterly. P. 1-9.

5. Vardarlıer P. (2016) Strategic approach to human resources management during crisis. Procedia-Social and Behavioral Sciences. P. 463–472.
6. Horváth B. (2010) The Role of HR in the Crisis–HR Strategy of Today is the Success of Tomorrow. 14 p.
7. Canman A.D. (1995) Çağdaş Personel Yönetimi (Cilt 260). Ankara: TODAİE Yayınları. 146 p.
8. Roche W.K., Teague P., Coughlan A., Fahy M. (2011) Human resources in the recession: Managing and representing people at work in Ireland. Final Report presented to the Labour Relation Commission. 338 p.
9. Lojić R., Škrbić Ž., Ristić. V. (2012) Strategic approach to human resources management. P. 1–14.
10. Ştefănescu F., Dărăbăneanu D. (2011) The human resources management in the context of the economic crisis. Romanian Economic Business Review. P. 104–117.
11. Chassard Y., Passet O. (2005) Faut-il craindre une pénurie de main-d'œuvre qualifiée. Sociétal. P. 36–41.
12. Nauze-Fichet E., Tomasini M. (2002) Diplôme et insertion sur le marché du travail: approches socioprofessionnelle et salariale du déclassement suivi d'un commentaire de Saïd Hanchane et Eric Verdier. Économie et statistique. P. 21–48.
13. Au A.K.M., Altman Y., Roussel J. (2008) Employee training needs and perceived value of training in the Pearl River Delta of China: A human capital development approach. Journal of European Industrial Training. P. 19–31.
14. Autier F. (2006) Vous Avez Dit» Capital Humain. Gérer et comprendre. P. 63–72.
15. Yang B., Zhang D., Zhang M. (2004) National human resource development in the People's Republic of China. Advances in Developing Human Resources. P. 297–306.
16. Luo T. (2003) Similarities and differences between human talent study and human resource development and management. China Talent. P. 34–35.
17. Deng X. (1993) Selected works of Deng Xiaoping [in Chinese]. Beijing, China: People's Press. 372 p.
18. Wen H. (2000) Trends and strategies of human resource development in China [in Chinese]. China Human Resource Development. P. 35–36.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-4
УДК 338.43

Воленщук Н.А.
кандидат економічних наук,
заступник директора з наукової роботи,
Донецька державна сільськогосподарська
дослідна станція НААН України

Volenshchuk Nataliia
Donetsk State Agricultural Science Station NAAS

НАУКОВІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF AGRARIAN SCIENCE INNOVATIVE DEVELOPMENT AT REGIONAL LEVEL

У статті висвітлено концептуальні засади та основні результати наукових досліджень із питань інноваційного розвитку та трансферу технологій науково-дослідних установ на регіональному рівні. Систематизовано та наведено інформацію щодо впровадження затребуваних наукових розробок у діяльність сільськогосподарських підприємств, визначено їх економічну ефективність. Наведено заходи з популяризації наукоємної продукції на ринку, які здійснювалися науковою установою на регіональному рівні. Проаналізовано результати комерціалізації наукоємної продукції. Надано практичні рекомендації, які посилять роль дослідних установ у сфері наукового забезпечення сектору АПК, що, своєю чергою, виступить основою для інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки й формування ринкової інфраструктури в АПК.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, аграрна наука, сільське господарство, науково-дослідні установи, інновації, комерціалізація.*

В статье освещены концептуальные основы и основные результаты научных исследований по вопросам инновационного развития и трансфера технологий научно-исследовательских учреждений на региональном уровне. Систематизирована и приведена информация по внедрению востребованных научных разработок в деятельность сельскохозяйственных предприятий, определена их экономическая эффективность. Приведены мероприятия по популяризации наукоемкой продукции на рынке, которые осуществлялись научным учреждением на региональном уровне. Проанализированы результаты коммерциализации наукоемкой продукции. Даны практические рекомендации, которые усилят роль исследовательских учреждений в сфере научного обеспечения сектора АПК, что, в свою очередь, выступит основой для инновационно-инвестиционного развития аграрной науки и формирования рыночной инфраструктуры в АПК.

Ключевые слова: *инновационное развитие, аграрная наука, сельское хозяйство, научно-исследовательские учреждения, инновации, коммерциализация.*

The article highlights the conceptual foundations and main results of research on innovative development and technology transfer of research institutions at the regional level. It has been found that the negative dynamics of innovation implementation is related to the low solvency of agricultural enterprises and farms in the country as well as in the region, as well as the lack of awareness of the managers of enterprises about the achievements of agrarian science. It is determined that the focus of innovation production is research institutions, whose research is aimed at the development of innovative technologies in plant and animal husbandry, the creation of varieties of cereals and fodder crops, the development of scientific and organizational approaches and market-oriented testing tools, experimental production and consul innovative technologies in the agro-industrial complex of the region. The information on introduction of the required scientific developments in the activity of agricultural enterprises at the regional level is systematized and presented, their economic efficiency is determined. The measures for promotion of high technology products on the market, which were carried out by a scientific institution in the regional market, are presented. The results of commercialization of high-tech products are analyzed. The article presents the results of the completed scientific developments of the regional level institution and proves their economic efficiency. It is established that in order to ensure sustainable development of agriculture, strengthen the economic and technological security of the industry, it is necessary to introduce the latest advanced technologies. The use of innovations and technological developments in the agricultural sector will allow to increase the efficiency of its activity. Practical recommendations are given that will strengthen the role of research institutions in the field of scientific support to the agro-industrial sector in the regional market, which in turn will serve as a basis for innovation-investment development of agricultural science and the formation of market infrastructure in agro-industrial complex.

Key words: *innovative development, agrarian science, agriculture, research bodies, innovations, commercialization.*

© Воленщук Н.А., 2020

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання актуальність дослідження інноваційної діяльності зумовлена посиленням конкурентної боротьби на ринку сільськогосподарської продукції та інтеграцією України в міжнародний економічний простір. За результатами досліджень можна стверджувати, що інноваційні складники наукового процесу ще не до кінця засвоєні науково-дослідними установами. У науковому секторі існує безліч питань, пов'язаних із реєстрацією прав на завершені наукові розробки та їх комерційним упровадженням, оцінкою та правовою охороною на ОПІВ, а відсутність налагодженої системи економічних відносин між учасниками інноваційного процесу не стимулює впровадження новацій у виробництво.

Негативна динаміка впровадження інновацій пов'язана з низькою платоспроможністю сільськогосподарських підприємств та господарств як країни у цілому, так і регіону, а також із недостатньою поінформованістю керівників підприємств про досягнення аграрної науки. Тому для науково-дослідних установ нагальними питаннями є створення дієвого механізму щодо перетворення завершених розробок у наукоємну продукцію з відповідними зареєстрованими правами на неї та пошук шляхів комерційного впровадження інновацій на ринку, а також ознайомлення сільськогосподарських підприємств із сучасними інноваційними технологіями та товарами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів інноваційного розвитку агропромислового сектору на національному та регіональному рівнях постійно знаходиться в полі зору науковців, серед яких варто відзначити С.А. Володіна, В.Г. Грановську, М.Я. Дем'яненка, М.В. Зубця, С.М. Квашу, М.І. Кісіля, Ю.Є. Кирилова, О.В. Крисального, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, Г.М. Підлісецького та ін. [1-3; 6; 9]. У своїх дослідженнях вони розкривають питання теорії, методології формування засад інноваційного розвитку сфери АПК, що передбачають вивчення аспектів інноваційного розвитку на наукомісткому аграрному ринку.

Віддаючи належне результатам досліджень, слід відзначити, що потребує детального вивчення питання інноваційного розвитку агропромислової галузі на регіональному рівні. Представлені результати інноваційної діяльності конкретної науково-дослідної установи дадуть змогу визначити пріоритетні напрями та механізм упровадження і використання інновацій на ринку.

Мета статті полягає у проведенні аналізу діяльності регіональної науково-дослідної установи аграрного профілю та обґрунтуванні її провідної ролі в науковому забезпеченні інноваційного розвитку агроформувань регіону.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови ринкового середовища вимагають від керівників сільськогосподарських підприємств якісно нових підходів до прийняття управлінських рішень. У сучасних умовах основним засобом зростання й розвитку сільськогосподарського виробництва в довгостроковій перспективі стають досягнення науково-технічного прогресу та інновації. На переконання науковців Національної академії аграрних наук України, забезпечення ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах можливе за умов переходу галузі на інноваційну модель розвитку, нарощування обсягів інвестицій, побудови інтегрованої ринкової інфраструктури, що створює підґрунтя для функціонування науки та підприємництва в єдиному збалансованому комплексі [10, с. 92]. Сьогодні постійне впровадження новітніх розробок є реальною запорукою сталого розвитку сільського господарства.

Осередком створення інноваційної продукції є науково-дослідні установи, дослідження яких спрямовані на розроблення інноваційних технологій у рослинництві та тваринництві, створення сортів зернових і кормових культур, розроблення науково-організаційних підходів та ринково орієнтованого інструментарію випробовування, експериментального виробництва та консалтингового супроводу трансферу інноваційних технологій в агропромисловому комплексі регіону. На рис. 1 показано принципову схему руху від інноваційної ідеї до реалізації інноваційної продукції на ринку.

Схема відображає трансформацію результатів наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий технологічний процес або новий продукт, які впроваджуються у виробничий процес та забезпечують отримання економічних вигід від їх використання.

До практичного вирішення завдань діяльності у сфері наукового забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства в Донецькому регіоні функціонує Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція НААН України. Пріоритетними напрямами інноваційної діяльності ДДСДС НААН є: селекція на насінництво сільськогосподарських культур; удосконалення й розроблення нових систем землеробства, збереження і підвищення родючості ґрунтів; розроблення та впровадження ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій у рослинництві та тваринництві; виробництво та реалізація насіння високих репродукцій; апробація завершених розробок та їх адаптація до ґрунтово-кліматичних умов регіону; науково-консультаційний супровід упроваджених розробок.

Протягом 2019 р. науковцями Станції виконувалися дослідження за 16 завданнями ПНД НААН, з яких три фундаментальні та 11 прикладних, два пошукових. Результати досліджень установи спрямовані на розроблення інноваційних технологій із рослинництва й тваринництва, створення сортів зернових і кормових культур, розроблення науково-організаційних підходів та ринково орієнтованого інструментарію випробовування, експериментального виробництва та консалтингового супроводу трансферу інноваційних технологій і продукції в агропромисловому комплексі регіону.

Для прискорення розроблення та застосування науково-технічних та техніко-технологічних досягнень розроблена та реалізується програма наукових

Рис. 1. Етапи трансформації наукової ідеї в інноваційний продукт

досліджень «Наукові основи ефективного функціонування та інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки в конкурентних умовах міжнародної інтеграції» (ПНД 44) [1, с. 71]. ДДСДС НААН є співвиконавцем цієї програми, у рамках якої протягом 2016–2019 рр. здійснено впровадження наукоємної продукції в діяльність сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні.

У 2017–2019 рр. проведено наукові дослідження, що дали змогу систематизувати науково-технічні розробки Станції, які є комерційно цінними для освоєння на регіональному рівні. У 2017 р. сформовано банк науково-технічних розробок, які мають комерційну цінність і були рекомендовані для освоєння в умовах Донецької області. Впровадження розробок дало змогу отримати економічний ефект у розмірі 2 593,5 тис грн/рік.

У результаті опитування та анкетування представників сільськогосподарських агроформувань було виявлено, що, незважаючи на нестабільність інноваційної активності, товаровиробники намагаються інтегрувати передові науково-технічні розробки й адаптувати їх у власне виробництво. Свідченням цього є новітні технології рослинництва, тваринництва та енергозберігаючі системи землеробства, які впроваджуються у виробництво на регіональному рівні.

У 2018 р. науковцями установи створено «Аналітично-інформаційний банк замовлень інноваційної продукції», вихідною базою для побудови якого були результати анкетного опитування сільськогосподарських товаровиробників у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській областях. Для виявлення та вивчення пріоритетних напрямів упровадження інновацій у виробництво було поділено та структуровано замовлення за потребою агрохолдингів, агрофірм та фермерських господарств залежно від напряму та галузі (рослинництво, землеробство, тваринництво). На рис. 2 графічно представлено найбільш пріоритетні замовлення інноваційної продукції серед агроформувань та фермерських господарств. Маркетингові дослідження виявили, що з найбільш затребуваних інновацій є сорти рослин та інтенсивні технології їх вирощування; 50% респондентів упроваджували у своєму господарстві нову високотехнологічну техніку; 37% товаровиробників виявили зацікавленість до розширення площ посівів та закупівлі насіннєвого матеріалу сортів донецької селекції, 72% – до консультування з питань технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Застосування науково-технічних розробок під час виробництва основних видів продукції здійснюється у 56% господарств, 36% виробників застосовують окремі елементи інноваційних розробок, і лише четверта частина господарств основою своєї діяльності вважає впровадження інновацій.

У 2019 р. створено «Інноваційний портфель НДУ Донецького регіонального центру НААН». Вихідною базою для його створення послужили результати новітніх розробок наукових установ Донецького регіонального центру НААН (Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція НААН, Бахмутська дослідна станція розсадництва Інституту садівництва НААН та Донецький відділ родючості ґрунтів ННЦ ІГА НААН) за останні п’ять років.

Науковцями постійно ведеться пошук нових шляхів та методів пропаганди передового досвіду та наукових досягнень, забезпечується організація науково-консультаційних послуг, розповсюдження даних про інноваційні розробки, науково-технічної, кон’юнктуроекономічної та патентної інформації, пропаганда досягнень НТП та передового досвіду з метою підвищення рівня знань сільськогосподарських виробників. Інформованість товаровиробників про новітні розробки та їх застосування підвищується шляхом надання консультацій господарствам, рекламування нових сортів та вдосконалених технологічних рішень, надсилаються інформаційні листки з відомостями про наукові

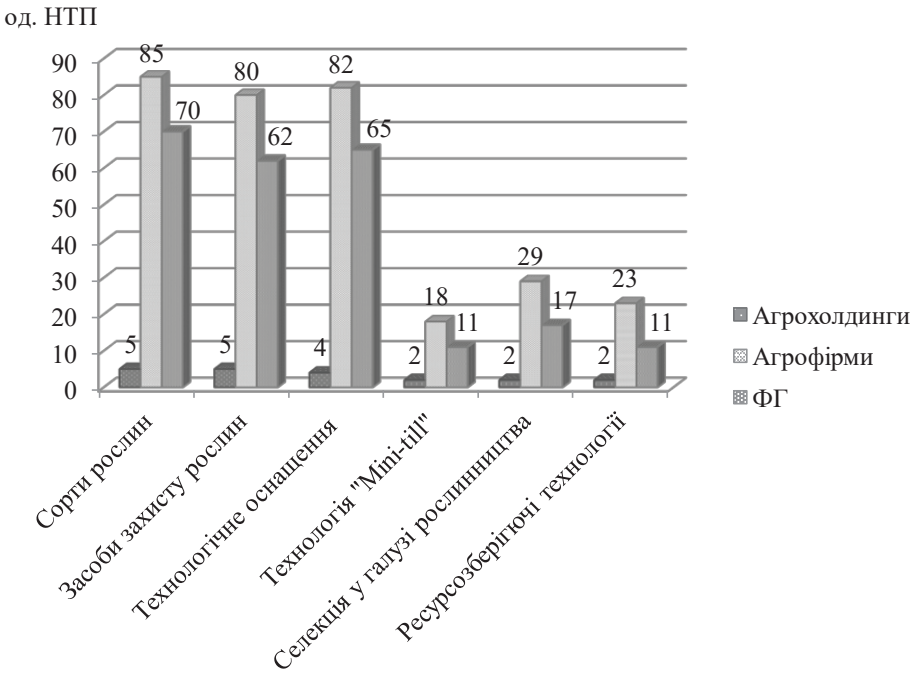

Рис. 2. Пріоритетні замовлення інноваційної продукції товаровиробників, 2018 р.

розробки, прайс-листи на насіння ярих і озимих культур донецької селекції.

Особлива увага Станції спрямована на розповсюдження науково-технічної, кон'юнктуро-економічної та патентної інформації, пропаганду науки та передового досвіду серед суб'єктів господарської діяльності Донецької області через проведення обласних та районних семінарів, виставок, екскурсій на дослідних посівах, демонстраційних науково-технологічних полігонах у дослідних і базових господарствах. Із цією метою у 2019 р. проведено й прийнято участь у 38 семінарах, конференціях, нарадах, двох курсах підвищення кваліфікації, шести виставках; надано близько 0,2 тис консультацій; видано сім рекомендацій, 13 інформаційних листків, дві книги; опубліковано 78 наукових статей.

У 2019 р. закладено демонстраційні полігони в 15 підприємствах та установах різних областей України, серед них: Розівська дослідна станція НААН України, ДП «ДГ «Широке» ДДСДС НААН», ДП «ДГ «Відродження» ДДСДС НААН» (Запорізька область), ДУ «Інститут зернових культур» (Дніпропетровська область), Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва (Харківська область), ДП «ДГ «Івківці» Миронівського інституту пшениці імені В.М. Ремесла НААН України» (Чернігівська область), ПрАТ «Екопрод», ТОВ «АПФ «Ставки», ДП «ДГ «Забойщик» ДДСДС НААН» (Донецька область), СФГ «Золоте», ТОВ «АФ «Під сонцем» (Луганська область) та ін.

Незважаючи на складну ситуацію в науковій галузі, результати наукових досліджень повинні вийти на ринок як інновації. Сьогодні проблема трансферу результатів наукових досліджень є актуальною і перебуває в полі зору суспільства, уряду, бізнесу, самих науковців, оскільки саме вона визначає конкурентоздатність виробленої продукції, ефективність діяльності підприємств та рівень економічних перетворень. Велике значення під час комерціалізації інноваційної розробки мають пошук потенційного споживача та встановлення ціни на об'єкт трансферу [5; 8; 11].

В аграрному секторі Донецької області найбільш розповсюдженим методом трансферу є ліцензування об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема сортів рослин. Динаміку грошових надходжень у вигляді роялті до спеціального фонду науково-дослідної установи за 2015–2019 рр. представлено на рис. 3.

Установою у 2015–2019 рр. було укладено 217 угод із господарствами Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Вінницької, Херсонської областей на використання прав на сорти рослин та на використання прав на корисні моделі. У 2019 р. надійшло за ліцензійними договорами 642,4 тис грн за право використання сортів рослин та 832,0 тис грн за право використання корисної моделі, які передані на умовах ліцензійного договору агровиробникам.

Найбільш затребуваними є сорти пшениці озимої Олексіївка й Богиня, ячменю ярого – Донецький 14, Аверс, Східний (табл. 1).

Традиційна схема завершення науково-дослідних робіт передбачає передачу науково-технічних розробок науковими установами для апробації та впровадження у виробництво [4]. Випробуванню підлягають завершені науково-дослідні роботи, результати яких визнані науково-прикладними і потребують додаткової адаптації до регіональних умов. У 2019 р. проводилося випробування 10 наукових розробок, у т.ч. в галузі землеробства – 1, рослинництва – 9.

За результатами досліджень за ПНД НААН 14 випробовувалося дві технології: «Адаптивна технологія

Рис. 3. Динаміка роялті за надання права користування ОПІВ на умовах ліцензування, 2015–2019 рр.

Таблиця 1

Найбільш затребувані сорти пшениці озимої та ячменю ярого донецької селекції

Культура / сорт	Укладено ліцензійних договорів у 2019 р.	Грошові надходження у 2019 р.	Питома вага грошових надходжень, %
Пшениця озима Богиня	6	135 854,22	21,1
Пшениця озима Олексіївка	4	68 402,31	10,6
Пшениця озима Донецька 48	2	37 887,49	5,9
Ячмінь ярий Донецький 14	5	167 308,50	26,0
Ячмінь ярий Східний	5	70 763,02	11,0
Ячмінь ярий Аверс	3	59 207,17	9,2
Ячмінь ярий Щедрик	1	16 108,88	2,5
Інші	12	86 873,69	13,5

вирощування пшениці озимої для умов недостатнього зволоження в зоні східної частини Степу України» та «Адаптивна технологія вирощування ячменю ярого в зоні Степу України», на які отримано патент на корисну модель № 103811 «Спосіб вирощування зернових культур». Технологія передбачає припосівне внесення 250 кг/га гранульованого біогумусу та мінеральних добрив дозою $N_{15}P_{15}K_{15}$, обробку насіння сумішшю з мікродобрива Сизам, регулятору росту Айдар та 75% від рекомендованої дози протруювача Вітавакс 200ФФ, обприскування посівів у фазу кущіння препаратом Айдар, весняне обприскування посівів у фазу кущіння сумішшю регулятор росту Айдар, мікродобриво Хелатин, 75% від рекомендованої дози фунгіциду Фалькон, 75% від рекомендованої дози інсектициду Коннект та водний розчин карбаміду дозою 5 кг/га у ф.в. для підживлення та захисту рослин від шкідливих організмів.

У 2019 р. було проведено випробування Системи критеріїв оцінки адаптивності під час вирощування ярих колосових культур у посушливих умовах Степу України, яка базується на розробленій методиці добору сортів зернових культур за рангом продуктивності. Розрахункові показники «питома маса» головного та умовного колосу, «вирівняність колосся» у рослин другого-третього рангу продуктивності, індекс «ЕОРО» є достатньо дієвими критеріями відбору екологічно пластичних, толерантних до впливу ґрунтових і повітряних посух сортів ячменю напівінтенсивного типу з оптимальним рівнем урожайності в агрокліматичних умовах східної частини північного Степу України. На цю розробку подано заявку на корисну модель «Спосіб підбору сортів зернових культур до конкретних ґрунтово-кліматичних умов вирощування» для отримання патенту України.

Результати впровадження наукоємної продукції в діяльність сільськогосподарських підприємств у Донецькому регіоні представлено в табл. 2.

Таким чином, у рослинництві нові технологічні рішення пов'язані із селекційною роботою, генною інженерією, органічним землеробством, мікрозрошенням, космічними інформаційними технологіями, нанотехнологіями [7, с. 225].

У 2019 р. завершено дві наукові розробки. За ПНД НААН 4 «Енергоощадні технологічні процеси і техніка» за завданням 04.04.00.16 ФПШ «Вивчити вплив інтенсивності використання мобільної сільськогосподарської техніки на величину витрат її технічного обслуговування і ремонту в Донецькій області» визначено закономірності змін витрат на технічне обслуговування та ремонт мобільної сільськогосподарської техніки в умовах Донецької області від інтенсивності її використання та тривалості перебування в експлуатації. Запропоновані заходи дають змогу скоротити витрати на проведення технічного обслуговування та

Таблиця 2

Характеристика впроваджень Донецької ДСДС НААН на регіональному рівні у 2019 р.

Назва науково-технічної розробки (продукту)	Отримані результати впровадження, коротка характеристика отриманої науково-технічної продукції	Назва господарства, де проводилося впровадження	Обсяг впровадження (га, гол.)	Отриманий економічний ефект
Сорт пшениці озимої Перемога	Урожайність – 4,2 т/га На 1 га посіву: виробничі витрати – 9100 грн, витрати пального – 56,0 л; витрати праці – 16,0 люд. год.	ПрАТ «АгроПро»	0,5 га	Чистий прибуток – 7200 грн/га Рівень рентабельності – 34,9%
Сорт пшениці озимої Донецька 48	Урожайність – 3,4 т/га На 1 га посіву: виробничі витрати – 9250 грн, витрати пального – 57,0 л; витрати праці – 18,2 люд. год.	ДП «ДГ «Широке» ДДСДС НААН»	10,0 га	Чистий прибуток – 7300 грн/га Рівень рентабельності – 38,7%
Сорт ячменю ярого Аверс	Урожайність – 2,4 т/га На 1 га посіву: виробничі витрати – 8100 грн, витрати пального – 57,2 л; витрати праці – 15,4 люд. год.	ДП «ДГ «Забойщик» ДДСДС НААН»	90,0 га	Чистий прибуток – 6300 грн/га Рівень рентабельності – 34,7%
Вплив застосування комплексних мікродобрив на онтогенез пшениці озимої	Урожайність – 4,2 т/га На 1 га посіву: виробничі витрати – 8500 грн, витрати пального 59,6 л; витрати праці – 16,4 люд. год.	ТОВ «Група компаній «Ярило»	10,0 га	Чистий прибуток – 8110 грн/га Рівень рентабельності – 40,1%
Вплив біопрепаратів за різних норм внесення на продуктивність гороху	Урожайність – 2,2 т/га На 1 га посіву: виробничі витрати – 5440 грн, витрати пального –62,5 л; витрати праці – 15,9 люд. год.	ТОВ «Торговий дім» «БТУ-Центр»	10,0 га	Чистий прибуток – 3700 грн/га Рівень рентабельності – 59,0%
Науково-технологічне забезпечення вирощування сільськогосподарських культур	На 1 га посіву: виробничі витрати – 8360 грн, витрати пального – 59,0 л; витрати праці – 17,2 люд. год.	ДП «ДГ «Відродження» ДДСДС НААН»	100,0 га	Чистий прибуток – 7440 грн/га Рівень рентабельності – 38,0%

ремонту техніки до 8–12%, зменшити собівартість до 7%, скоротити терміни проведення ремонту на 6%, за рахунок підвищення кваліфікації збільшити врожайність на 4–7%.

За ПНД НААН 6 «Агроекологія» за завданням 06.00.01.12 ФПШ «Розробити заходи з поліпшення стану антропогенно порушених територій у Донецькій області» розроблено науково-практичні рекомендації щодо рекультивації територій, що зазнали руйнівного антропогенного впливу під час проведення АТО в Донецькій області. Розробка має соціальний ефект, який спрямовано на поліпшення якості життя й здоров'я людини.

Активізації інноваційної діяльності в сільському господарстві на етапах розроблення, апробації та відтворення новацій сприятиме створення технопарків та інших інноваційних структур на регіональному рівні. Створення нових науково-технологічних структур технопаркового типу може стати важливим чинником розвитку інноваційної інфраструктури аграрної сфери [5, с. 166].

Сучасний технологічний парк науковцями розглядається як форма територіальної інтеграції науки, освіти й виробництва у вигляді об'єднання наукових організацій, навчальних закладів, виробничих підприємств або їх підрозділів із метою прискорення розроблення і застосування науково-технічних і техніко-технологічних досягнень [4; 6].

Реалізація технопаркової концепції інноваційного розвитку регіонів можлива тільки за умов скоординованої діяльності і співпраці науки, вищої школи, підприємств різних форм власності, державних та місцевих органів влади. Визначальна роль у розвитку технологічних парків належить державі, яка формує стратегію інноваційного розвитку та проводить політику заохочення інноваційної активності суб'єктів господарювання [4-6].

Як зазначають Ю.Є. Кирилов та В.Г. Грановська, створення системи агротехнопарків сприяє швидкій апробації передових технологій і вивченню економічної ефективності [6, с. 65].

У результаті проведеного дослідження встановлено, що для забезпечення стабільного розвитку сільського господарства, зміцнення економічної та технологічної безпеки галузі необхідне впровадження новітніх прогресивних технологій. Використання інновацій та техніко-технологічних розробок в аграрній галузі дасть змогу підвищити результативність її діяльності. За рахунок інтенсивних технологій ведення вітчизняного сільськогосподарського виробництва можна досягти збільшення виробництва валової продукції, поліпшити її якість, скоротити витрати ресурсів, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню ефективності та прибутковості агровиробництва.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що інновації є важелем переведення економіки на конкурентоспроможний тип розвитку. Впровадження наукових розробок у діяльність агроформувань регіону дасть змогу розкрити потенціал малого та середнього бізнесу, збільшить податкові надходження до бюджетів, сприятиме поліпшенню якості продукції з використанням інноваційних технологій. Під час створення дієвої

системи, спрямованої на інноваційний розвиток сфери АПК, потрібна інтеграція бізнесових, державних, наукових структур, що здатна сформувати нові відносини між наукою, державою та бізнесом та стане дієвим інструментом забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств на регіональному рівні.

Список літератури:

1. Вергунов В.А. Наукові основи інноваційного розвитку аграрної науки на регіональному рівні. *Вісник аграрної науки.* 2019. № 5(794). С. 70–75.
2. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки : монографія. Київ : МАУП, 2006. 400 с.
3. Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку. Київ : Нічлава, 2007. 384 с.
4. Гордієнко В.П. Інноваційний розвиток регіонів на основі технопаркової концепції. *Економічний простір*. 2011. № 46. С. 37–44.
5. Жидяк О.Р. Інноваційний розвиток підприємств аграрної сфери: регіональний аспект. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 2(3). С. 166–168.
6. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г. Агротехнопарки – інноваційний напрям конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрного сектору. *Економіка АПК.* 2017. № 6. С. 65–73.
7. Крачок Л.І. Новітні технології у сільському господарстві: проблеми і перспективи впровадження. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 224–231.
8. Ляшенко О.М. Комерціалізація та трансфер технологій: категорії та методи інноваційної діяльності. URL : http://masters.donntu.org/2013/iem/suhanov/library/ar2.pdf (дата звернення: 18.02.2020).
9. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 3–12.
10. Омельяненко Л.І., Мединська О.Я., Кузишин Н.С. Наукове забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери на регіональному рівні. *Інноваційна економіка*. 2016. № 7-8. С. 91–98.
11. Тимчук В.М. Проблемні питання трансферу технологій в АПВ. *Вісник аграрної науки.* 2013. № 2. С. 23–25.

References:

1. Verhunov V.A. (2019) Naukovi osnovy innovatsiinoho rozvytku ahrarnoi nauky na rehionalnomu rivni [Scientific bases of innovative development of agrarian science at regional level]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 5(794), pp. 70–75.
2. Volodin S.A. (2006) Innovatsiinyi rozvytok ahrarnoi nauky : monohrafiia [Innovative development of agrarian science: monograph]. Kyiv : MAUP, P. 400.
3. Volodin S.A. (2006) Teoretyko-metodolohichni ta orhanizatsiini zasady innovatsiinoho provaidynhu na naukoiemnomu ahrarnomu rynku [Theoretical, methodological and organizational principles of innovative provision in the science-intensive agricultural market]. Kyiv : ZAT «Nichlava», P. 384.
4. Hordiienko V.P. (2011) Innovatsiinyi rozvytok rehioniv na osnovi tekhnoparkovoi kontseptsii [Innovative development of regions based on the technopark concept]. *Ekonomichnyi prostir,* no. 46, pp. 37–44.
5. Zhydiak O.R. (2012) Innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstv ahrarnoi sfery: rehionalnyi aspekt [Innovative development of agricultural enterprises: regional aspect]. *Ekonomika: realii chasu*, no. 2(3), pp. 166–168.
6. Kyrylov Yu.Ie., Hranovska V.H. (2017) Ahrotekhnoparky – innovatsiinyi napriam konkurentospromozhnoho rozvytku pidpryiemstv ahrarnoho sektoru [Agrotechnology parks are an innovative direction of competitive development of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 65–73.
7. Krachok L.I. (2013) Novitni tekhnolohii u silskomu hospodarstvi: problemy i perspektyvy vprovadzhennia [The latest technologies in agriculture: problems and prospects for implementation]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 3, pp. 224–231.
8. Liashenko O.M. (2013) Komertsializatsiia ta transfer tekhnolohii: katehorii ta metody innovatsiinoi diialnosti [Commercialization and technology transfer: categories and methods of innovation]. Available at: http://masters.donntu.org/2013/iem/suhanov/library/ar2.pdf (accessed 25 February 2020).
9. Mesel-Veseliak V.Ia. (2010) Orhanizatsiino-ekonomichni umovy rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational and economic conditions of development of agrarian production in Ukraine.]. *Ekonomika APK,* no. 9, pp. 3–12.
10. Omelianenko L.I., Medynska O.Ia., Kuzyshyn N.S. (2016) Naukove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku ahrarnoi sfery na rehionalnomu rivni [Scientific support for innovative development of agricultural sector at the regional level]. *Innovatsiina ekonomika,* no. 7-8, pp. 91–98.
11. Tymchuk V.M. (2013) Problemni pytannia transferu tekhnolohii v APV [Problematic issues of technology transfer in ADS]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 2, pp. 23–25.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-5
УДК 334.78

Дюк А.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
Вінницький національний аграрний університет

Diuk Anna
Vinnytsia National Agrarian University

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СЕЛІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC CHARACTERISTICS OF SOCIALIZATION OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CURRENT ECONOMIC CONDITIONS

У статті здійснено методичну оцінку теоретико-практичних засад функціонування, соціалізації підприємництва, визначено і систематизовано сучасні особливості організаційно-економічних характеристик розвитку цього процесу на селі в умовах трансформацій. Запропоновано наукове визначення соціалізації підприємництва у розрізі організаційно-правових форм господарювання. Проаналізовано динаміку зміни структурного складу підприємств різних організаційно-правових типів, наведено перелік соціальних підприємств і систематизовано напрями їхньої діяльності. Визначено чинники соціалізації, які дають можливість відзначити пріоритетні форми підприємств як організаційних структур. Концептуально передбачено перспективи поширення підприємств у виробничій і соціальній сферах на основі аналізу загальних мотивацій ведення підприємницької діяльності на селі.

Ключові слова: *підприємництво, соціалізація, організаційно-правова форма, організаційна форма, кооперація, соціальні та організаційно-економічні характеристики підприємств.*

В статье осуществлена методическая оценка теоретико-практических основ функционирования, социализации предпринимательства, определены и систематизированы современные особенности организационно-экономических характеристик развития этого процесса на селе в условиях трансформаций. Предложено научное определение социализации предпринимательства в разрезе организационно-правовых форм хозяйствования. Проанализирована динамика изменения структурного состава предприятий различных организационно-правовых типов, приведен перечень социальных предприятий и систематизированы направления их деятельности. Определены факторы социализации, которые дают возможность отметить приоритетные формы предприятий как организационных структур. Концептуально предусмотрены перспективы распространения предприятий в производственной и социальной сферах на основе анализа общих мотиваций ведения предпринимательской деятельности на селе.

Ключевые слова: *предпринимательство, социализация, организационно-правовая форма, организационная форма, кооперация, социальные и организационно-экономические характеристики предприятий.*

The article provides a methodological assessment of the theoretical and practical principles of functioning, socialization of entrepreneurship, defines and systematizes the modern features of organizational and economic characteristics of the development of this process in the countryside in the conditions of transformations. Scientific provisions have been systematized, with theoretical and methodological correlations of the essence of classical (economic) and social entrepreneurship. The research task of harmonizing the content of the concept of socialization of entrepreneurship as a motivated socio-economic process has been implemented. The scientific definition of socialization of entrepreneurship in terms of organizational and legal forms of management is offered. The methodological connection between the evolution of the economic system and the socialization of entrepreneurship has been proved, in particular with the emergence of social enterprises as the newest organizational structures. The dynamics of change in the structural composition of enterprises of different organizational and legal types is analyzed, the list of social enterprises is presented and the directions of their activity are systematized. The specific feature of the cooperative form of organization of the enterprise as the most socially oriented among others in production and social activity is proved. The main aspects of the presentation of the economic and social principle of cooperatives as organizations of socially oriented activities, providing employment for the peasants, as well as the development of territories and villages, are noted. The factors of socialization that give an opportunity to note the priority forms of enterprises as organizational structures are identified. The hypothesis of understanding the characteristics of social entrepreneurship as a source of formation of social guarantees of rural development in the conditions of change of state social policy has been proved. Prospects for expansion of enterprises in the production and social sphere are conceptually foreseen on the basis of the analysis of the general motivations of rural business activity.

Key words: *entrepreneurship, socialization, organizational and legal form, organizational form, cooperation, social and organizational and economic characteristics of enterprises.*

Постановка проблеми. Проблеми сучасного розвитку підприємництва актуалізуються завдяки багатовимірності соціально-економічних процесів. Із переходом до вищих рівнів розвитку, підвищенням матеріального добробуту поглиблюються процеси соціалізації організаційно-економічних структур.

© Дюк А.А., 2020

Соціальне начало в організації, економіці функціонування, розбудові підприємництва визнане динамічним, зокрема, для реалізації засад сталого розвитку. Впровадження соціального начала у систему підприємництва в Україні потребує наукової оцінки. Проблематику соціалізації підприємництва потрібно визнати актуальною і важливою з погляду соціально-економічних проблем, які спостерігаються в українському селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи проблему, розмежуємо її на загальноекономічний контекст (загальні засади соціалізації) і галузевий, або секторальний (соціалізація конкретизована по відношенню до умов сільського розвитку). Дослідження соціалізації підприємництва як суспільного явища напрацьовані у роботах Р. Оуена [1], А. Сміта [2], Й. Шумпетера [3], К. Маркса і Ф. Енгельса [4]. Продовжили наукову місію викладу загальних засад соціалізації підприємництва М. Юнус [5], Г. Башнянин [6], О. Харитонова, О. Криловська [7], у дослідженнях яких поглиблено теоретичну сутність соціалізації, у тому числі розкрито засади соціального підприємництва. Проблеми соціально-економічної ефективності, організаційно-економічних характеристик соціалізації підприємництва в сільському господарстві і на селі активно досліджуються Ю. Лупенком [8; 26], М. Маліком [9], І. Прокопою [10], В. Дієсперовим [11], О. Шпикуляком [12]. Дотичні до питання соціалізації підприємництва напрацювання класичної і сучасної новітньої економічної думки є надзвичайно обширними, адже підприємництво проникло в усі сфери життєдіяльності людства. Класична концепція соціалізації господарської діяльності започаткована ще у працях Р. Оуена [1] і А. Сміта [2]. Р. Оуен наголошував на необхідності соціально спрямованого розвитку економіки через поширення кооперації [1]. А. Сміт [2] розглядав проблему соціального в господарських процесах через підвищення добробуту працівника створенням комфортних умов трудової діяльності, аспекти обміну. Він стверджував, що «у кожному розвиненому суспільстві головний товарообмін відбувається між міськими і сільськими мешканцями» [2, с. 291] (обмін – похідна від господарської діяльності, яка означає вихід підприємства на ринок (авт.)). Також А. Сміт [2] довів, що, виходячи на ринок, сільський господар потрапляє в умови соціально-економічних відносин. Звідси можна стверджувати, що сільськогосподарські продукти, створені для продажу на ринку, є першочерговим чинником соціалізації підприємництва. Таким чином, уже на етапі зародження капіталізму науковці висловлювали думки про соціалізацію підприємництва через обґрунтування засад виконання ним класичних функцій задоволення потреб соціуму в товарах і послугах.

Мета статті полягає у розкритті теоретико-методологічних засад соціалізації підприємництва на селі та організаційно-економічних характеристик результатів цього процесу в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. У мірі задоволення економічних інтересів суспільства, розроблення відповідної науково-методичної бази з'явилися ярко виражені концепції соціалізації господарювання, підприємництва, трудових відносин. Представником соціально-психологічного напряму пізнання проблеми є М. Вебер [16]. Він на відміну від А. Сміта [2] та його послідовників «дух капіталізму» розглядав через соціальну значимість відносин між людьми, які беруть участь у виробничому, господарському процесі, тобто взаємодіють між собою в економічному обміні [15; 16]. М. Вебер [16] як соціолог в економічному оцінюванні господарських, а отже, підприємницьких процесів убачав соціальне начало, а зусилля людини визначав головним чинником прибутковості, рентабельності [16, с. 28–29]. Тобто йдеться про соціалізацію в господарському застосуванні «особистих зусиль для отримання прибутку…» [16, с. 29]. У цьому полягає зв'язок соціального (людина-працівник) і економічного (підприємницький результат), а отже, викривається результат соціалізації.

Макс Вебер [15] визначив базові аспекти соціалізації господарювання, зазначивши, що «…господарювання само по собі не має бути соціальними діями» [15, с. 65], тобто трактував соціалізацію як процес, першооснову якого становить матеріальна взаємодія для створення економічного блага, що за результатами обміну перетворюється на соціальне. Незважаючи на свою безумовну прихильність до соціальної концепції розуміння економічних відносин, М. Вебер [15] зазначив про соціалізацію підприємництва на економічних засадах, тобто визнав економічне начало базовим для становлення соціального.

Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин відбувається завдяки підприємництву, яке зі зростанням добробуту населення активно соціалізується, тим самим надаючи людям можливості доступу до більшої кількості благ або також надаючи більшу кількість благ для людей. Це у певному розумінні й є соціалізація підприємництва. Проте теорія підприємництва різнобічна, а роль соціального ефекту в господарській діяльності трактована по-різному.

Й. Шумпетер [3] як основоположник наукового знання про особливості функціонування підприємницької діяльності на перше місце ставив економічне, інноваційне начало, а соціальне вважав вторинним. В основі концепції підприємництва Й. Шумпетера [3] – висновок про те, що підприємець є особою, яка вкладає капітал у виробництво, іншу діяльність, діє в умовах ризику і за допомогою інновацій прагне отримати прибуток. Тобто на першому плані економічні мотиви, а соціальний ефект – похідна, сформована рівнем задоволеності потреб проданим товаром або наданою послугою. У його працях не значилися аспекти соціальної відповідальності бізнесу, філантропії, про що в певному ракурсі говорив А. Сміт [2]. Тому можна зробити висновок про те, що у класичному розумінні підприємництво не передбачає широкої соціалізації, а лише переважно отримання прибутку для власного збагачення.

Форми й організаційні структури підприємництва здобули все більшу ефективність, постійно адаптуються до нових умов. Підприємницька діяльність позиціонується у будь-якій сфері як суб'єктивна, оскільки базується на спроможності підприємця ефективно організовувати ведення бізнесу.

Усталеним є розуміння суті підприємництва як: соціально, економічно і навіть політично значимої продуктивної сили; споживача і творця інновацій, новітніх способів організації виробництва, господарської, соціальної діяльності.

Актуальними в науці і суспільному житті свого часу були ідеї соціалізації підприємництва шляхом усунення важеля конкуренції. Ці ідеї поширювалися як концепція крайньої соціалізації господарювання, в її основі – соціальна рівність за доходами, здібностями і відсутність змагальності на ринку. Ідеологами цього підходу вважаються К. Маркс і Ф. Енгельс [4]. Проте практика показала, що поступального розвитку соціально-економічних систем, зростання продуктивності можливо досягти лише на конкурентних засадах, а соціальна рівність – це утопія.

У високорозвиненому світі пріоритетною є ідея соціалізації підприємництва на засадах соціально відповідального господарювання. За методологічну основу її реалізації взято теорію сталого розвитку, яка передбачає інклюзивність підприємництва, ощадність використання ресурсів, урахування достатності меж зростання, соціального підприємництва тощо. Це найбільш актуальні по відношенню до соціалізації підприємництва концепції узагальненого розуміння цього процесу, зокрема на селі. Вони представлені працями і розробками за авторством таких дослідників, як Д. Медоуз [22], Й. Рандерс [22], Ю. Норберг [20], М. Юнус [5] та ін. [18].

Із зазначених позицій ідеологія соціалізації підприємництва, її фундаментальна пізнавальна частина вибудована у дослідженнях, які представлені у працях таких сучасників, як: Ю. Норберг [20] (розкрив проблеми людства, соціалізовані через вирішення завдань забезпечення конкурентної рівнодоступності до матеріальних, духовних благ); Т. Гарфорд [18] (розглянув історичні аспекти соціально-економічних змін завдяки винаходам); А. Шептицький [13] (ідейне підґрунтя оцінки гармонії між економічним і соціальним чинником господарювання); Дон. Медоуз, Й. Рандерс і Ден. Медоуз [22] (концепція меж економічного зростання з передбаченням досяжності сталого розвитку, враховуючи соціалізацію результатів); Вумек Джеймс і Джонс Деніел [17] (розкриття засад ощадливого виробництва на рівні господарських суб'єктів для забезпечення їх економічної та соціальної ефективності); М. Юнус [5] (теорія і практика соціального підприємництва для подолання бідності, голоду, забезпечення ширшого доступу населення до механізмів задоволення життєвих потреб).

Прикладні аспекти соціалізації підприємництва, враховуючи сільський сектор – виробничий та соціальний складники – висвітлено у праці Х. Бергмана [19], який розглядав соціологічні проблеми соціалізації господарювання залежно від організаційної сукупності індивідів, зв'язків між ними (сімейне господарство, класичні підприємницькі організації – товариство, кооператив, асоціація).

О. Харитонова і О. Крилова [7] цілком слушно вважають соціалізацію підприємництва безперервним, еволюційним, неминучим процесом, який означає, «… що взаємовплив і взаємопроникнення підприємства і суспільства розширюються на кожній більш високій цивілізаційній фазі» [7], а це означає еволюційність процесу підвищення соціальної відповідальності підприємців симетрично зростанню доходів від господарських операцій. Бачення цих авторів засноване на переконанні про кореляцію між економічним добробутом суспільства, багатством підприємця і соціалізацією підприємництва з ефектом підвищення соціальної відповідальності.

Г. Кошарна [23] розкрила цивілізаційний аспект соціалізації підприємництва з охопленням економічного, екологічного, меценатського складників, тобто розглянула проблему надзвичайно широко, коментуючи її значимість.

Безпосередній аспект соціалізації підприємництва, враховуючи сільський сектор, розкрито у працях таких вітчизняних економістів-аграрників, як: М. Малік [8; 9], В. Дієсперов [11], Ю. Лупенко [8; 21; 26], В. Месель-Веселяк [21; 26], О. Шпикуляк [12; 14; 21; 26; 27], О. Бородіна, І. Прокопа [10] Але першочерговим завданням вони бачать забезпечення добробуту села за рахунок високоефективного підприємництва [8]; зачіпають соціально-організаційні аспекти розвитку підприємств, пов'язані зі становленням соціального капіталу [8–12; 14].

У роботах цих учених із різних позицій охарактеризовано соціалізацію підприємництва як: класичного явища комерційних підприємств (через аспекти соціальної відповідальності); явища у формі соціальних підприємств, що спеціалізуються на соціально спрямованій діяльності. Аналіз публікацій із піднятої проблеми засвідчує неабияку заінтересованість науковців, розширення дослідницького горизонту пізнання, проте нерозкритими, малодослідженими залишаються проблеми: поглибленої оцінки, комплексного розгляду організаційно-економічних характеристик соціалізації підприємництва на селі, зокрема сільськогосподарського; соціального підприємництва як інноваційної форми з безприбутковим статусом, яка має суспільне значення.

Здійснюючи пошук моделей продуктивних удосконалень способів організації господарської діяльності, вчені і практики прийшли до визнаного розуміння важливості підприємництва як раціональної організаційної системи побудови багатогранного процесу взаємодії продуктивних сил, інноваційного розвитку виробничих відносин. Є підстави вважати підприємництво глобальною інновацією, продуктивною силою, яка змінила світ, посиливши його можливості в ефективному економічному зростанні, організаційно-економічному забезпеченні

соціального добробуту людей. Із часом класичні форми підприємництва трансформувалися в різновиди, наприклад у форматі соціального підприємництва.

Дослідження соціалізації сільськогосподарського підприємництва є міждисциплінарним, тому що здійснюється в рамках методології економічної і соціологічної наук. Соціальний контекст пізнання методично формується визначеннями поняття соціалізації [24, с. 337] і категорії соціального капіталу [12; 14] як втіленням якостей соціальної координації суб'єктів соціально-трудових відносин у системі ринку, а також утворених ними організаційних структур.

«Соціалізація – процес становлення і розвитку особистості, набуття нею соціальних норм, традицій, цінностей, умінь, здібностей» [24, с. 337]. Вона впливає на формування в індивіда підприємницьких здібностей, конкурентного мислення, прагнення до інновацій; відбувається у процесі соціальної взаємодії [24, с. 57], адже підприємства як організації є активною формою соціальної взаємодії людей для досягнення цілей, забезпечення прибутку.

На практиці є галузеві особливості підприємництва. Науковці вважають, що «соціальна значимість підприємництва як генератора сільського розвитку зумовлена спроможністю його суб'єктів до формування, накопичення та активізації матеріально-фінансових джерел задоволення людських потреб» [8, с. 20]; «у контурах ринку підприємництво вже давно постало не лише як економічне явище, воно всебічно соціалізоване у створену людиною систему суспільно-економічного поступу – наслідує глобальний контекст, адже лише завдяки підприємництву соціум набуває «статусу» продуктивності» [27, с. 9].

Теоретико-методологічні засади соціалізації підприємництва на селі базуються на загальному переконанні про зв'язок соціального й економічного начала через механізм суспільного, ринкового, ідеологічного транзиту мотивів індивіда забезпечити кращі умови власного існування. У сільському секторі окрім цих двох начал прямо відслідковується природне начало, адже цей сектор є середовищем, у якому створюються матеріальні блага, функціонують підприємства. «Матеріальну основу соціалізації становить дія закону усуспільнення виробництва і праці … закон соціалізації виражає внутрішньо необхідні сталі і суттєві зв'язки між зростаючим усуспільненням виробництва і праці, досягнутим рівнем розвитку технологічного способу виробництва і поступовим подоланням відчуженості найманих працівників від процесу праці, економічної власності і влади на макрорівні й певної соціалізації соціально-економічних функцій держави на макрорівні…» [7]; «…соціалізація підприємництва передбачає покладання соціальної відповідальності на підприємництво, тобто зобов'язань підприємств (фірм) приносити користь суспільству, спрямовуючи частину прибутку на вирішення ключових соціальних проблем» [7]. Соціалізація є практичним сприйняттям цінностей, принципів підприємницької діяльності, поширенням організаційних форм підприємств економічного і соціального призначення. Тому організаційно-економічні характеристики соціалізації розглядаємо як результативність діяльності підприємств через аналіз складу форм господарювання, їх соціальної спрямованості, зокрема через оцінку поширення кооперативів.

Соціалізацію підприємництва розглядаємо через проблеми створення соціально спрямованих за організаційною формою підприємств, а також побудову системи соціально спрямованого бізнесу. В основі процесу соціалізації – поширення соціальних і економічних структур підприємницького типу, які своїми діями сприяють розвитку сільських територій і села. Також соціалізацію сільськогосподарських підприємств слід пов'язувати з результатами реалізації ними своєї функції на благо соціуму, а саме: виробництво продовольства (продовольча безпека); створення робочих місць (зайнятість); формування матеріального добробуту (доходи від праці у сільському господарстві); підтримку розвитку сільських територій (соціальна інфраструктура тощо).

Соціалізація може вважатися результатом економічної поведінки власників підприємства в частині реалізації соціальної відповідальності, виконання функції соціального підприємництва. Наприклад, екологічна свідомість – чинник соціальної відповідальності, соціалізації підприємництва через механізм свідомого дотримання чи недотримання правил взаємодії з природою, які мінімізують негативний вплив технологій і способів виробництва. Організаційно-економічна соціалізація – поширення соціальних підприємств через різні організаційні форми їх створення й функціонування.

Відповідно, соціалізація бізнесу, яка відбувається протягом багатьох століть, забезпечила перетворення капіталістичного підприємництва на соціально спрямоване, а паралельно виникли структури виключно соціального характеру – тим самим відбувається формування соціальної економіки. Суб'єкти господарювання беруть безпосередню участь у соціалізації економічної системи, надаючи суспільству додаткові можливості рухатися до втілення моделі сталого розвитку. Тобто соціальне підприємництво функціонально можна вважати продуктом такої соціалізації. Воно вступає у пряму залежність від рівня економічного добробуту держави, моделі організації суспільства. З'явилася реальна можливість для виділення в окрему сферу сукупність суб'єктів соціального підприємництва. Доцільність такого кроку полягає у тому, що ці суб'єкти беруть безпосередню участь у соціалізації економічної системи, надаючи можливість суспільству рухатися до моделі сталого розвитку.

Серед сільськогосподарських підприємств (табл. 1) кооперативи займають незначну частку, а серед соціальних, навпаки, – переважають (табл. 2).

Кооперація, відповідно до загальновизнаних принципів її сприйняття, може вважатися найбільш ефективною формою соціалізації підприємництва. Малопоширеність кооперативів на селі є відповідним соціальним діагнозом сільському розвитку.

Таблиця 1

Аналіз структури – складу підприємств у сільському господарстві України

Склад сільськогосподарських підприємств	Значення - за роками							
	2015		2016		2017		2018	
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%
Господарські товариства	7721	17,0	8700	18,2	6967	15,3	10323	21,0
Приватні підприємства	3627	8,0	3752	7,9	3215	7,1	3955	8,0
Кооперативи	596	1,3	738	1,5	448	1,0	872	1,8
Фермерські господарства	32303	71,2	33682	70,6	34137	74,9	33164	67,4
Державні підприємства	241	0,5	222	0,5	199	0,4	213	0,4
Підприємства інших форм	891	2,0	603	1,3	592	1,3	681	1,4
Усього підприємств	45379	100,0	47697	100,0	45558	100,0	49208	100,0
Підприємств на 1000 осіб сільського населення, од.	3		3		3		3	
Підприємств на 1000 осіб працездатного сільського населення, од.	8		9		8		10	
Підприємств на 10 сільських населених пунктів, од.	16		16		16		17	

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Соціальні підприємства на селі в Україні у 2016–2017 рр.

Назва і напрям діяльності соціального підприємства	Територія розміщення
1	2
Благодійний фонд «Терра Деї» (Terra Dei) Надання засобів виробництва для організації власної справиу сільському господарстві	с. Пийтерфолво, Закарпатська обл.
Інформаційно-туристичний центр «Зелена Кремінна» Надання послуг організації відпочинку, у тому числі зеленого туризму	м. Кремінна, Луганська обл.
Комерційне соціальне підприємство «Наш Будинок Волноваха» Участь на добровільних засадах у розвитку соціальної інфраструктури, вирішенні питань екологічного характеру	м. Волноваха, Донецька обл.
Кондитерська «Добра Цукерня» Місія – надати можливість людям з інвалідністю навчитися кондитерській майстерності	с. Чайки, Київська обл.
Об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «Чернігівщина екологічна» Сприяння поліпшенню добробуту громадян та пом'якшенню зміни клімату за допомогою відновлення земель на осушених торфовищах	Чернігівська обл., Ніжинський р-н
Приватне підприємство «Малиновий рай» Вирощування ягідних культур	с. Гряда, Жовківський район, Львівська обл.
Приватне підприємство «Мар'їнська Міні-пекарня» Випічка і реалізація хліба, хлібобулочних виробів	м. Мар'їнка, Донецька обл.
Приватне підприємство «Селиська сироварня» Поліпшення здоров'я нації, через вживання екопродукції. Створення нових робочих місць у сільській місцевості	с. Нижнє Селище, Хустський р-н, Закарпатська обл.
Садиба зеленого туризму «Дивосвіт» Надає майданчики для стартапів бізнесів у зеленому сільському туризмі	с. Геленджик, Вільнянський район, Запорізька обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Агросвіт» Організаційна, роз'яснювальна функція та забезпечення збуту сільськогосподарської продукції	с. Крехів, Львівська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Агрофрут» Надання сезонних робочих місць у районі з низьким рівнем зайнятості	с. Романів, Львівська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Банилів» Надання послуг з обробітку землі, придбання матеріалів	с. Банилів, Чернівецька обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «БОРТНІВ-ЕКОПРОДУКТ» Надання послуг із обробітку землі, зберігання і реалізації продукції	с. Бортнів, Волинська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Господар-2015» Створення умов соціально-економічного розвитку та стабільності; підтримка жителів, які отримують дохід від селянського господарства	с. Хоружівка, Недригайлівський район, Сумська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Дари Гуцульщини» Переробка дикорослих грибів, ягід, трав; заморожування, сушіння	с. Селятин, Путильський район, Чернівецька обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Дари Ланів» Переробка с/г продукції членів СОК за спільної реалізації готової продукції	с. Колосова, Кременецький р-н, Тернопільська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Жовтневе» Забезпечення послугами зі збору та охолодження молока, самозайнятості населення, а також залучення молоді до роботи в сільському господарстві	с. Покровське (раніше – с. Жовтневе), Токмацький р-н, Запорізька обл.

Кінець таблиці 2

1	2
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Каїр» Послуги з обробітку землі, допоміжна діяльність у вирощуванні та реалізації продукції рослинництва та тваринництва	с. Каїри, Горностаївський район, Херсонська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Київський» Вирощування, переробка та експорт органічних ягідних культур	м. Київ
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Кринички» Організаційно-економічне сприяння зменшенню собівартості сільськогосподарської продукції, витрат на купівлю розсади, насіння, мінеральних добрив за рахунок оптової закупівлі через кооператив	с. Котів, Бережанський р-н, Тернопільська обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Радодар» Послуги зі збору, охолодження та транспортування молочної сировини на молокопереробні підприємства	с. Радісне, Красилівський район, Хмельницька обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Шепітчанка» Надання послуг з: переробки сільськогосподарської сировини; заготівлі, зберігання, передпродажного обробітку та продажу продукції; постачання засобів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки	с. Долішній Шепіт, Вижницький р-н, Чернівецька обл.
Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Щедрий край» Надання своїм членам послуг з організації: заготівлі та переробки сільськогосподарської сировини; обробітку ґрунту; діяльності та розвитку сільського, екологічного (зеленого) туризму	с. Старий Почаїв, Кременецький район, Тернопільська обл.
Соціальне підприємство «ГоРодина» Надання можливостей для успішної ресоціалізації колишніх безпритульних та людей у складних життєвих обставинах шляхом створення нових робочих місць для цієї категорії людей	с. Чижиків, Пустомитівський р-н, Львівська обл.
Соціальне підприємство «Здорова кулінарія» *Громадської організації «Спілка жінок Полтавщини»* Допомога в опануванні практичних навичок приготування страв «здорової кулінарії» за старовинними рецептам та у працевлаштуванні соціально незахищених верств населення	м. Полтава
Соціальне підприємство «Натуральні соки з Екологічно чистих фруктів Карпат» *Благодійного фонду «Карітас Коломийсько-Чернівецької єпархії»* Виготовлення натуральних соків для потреб власних соціальних програм. Витискання соків для населення. Продаж соків для потреб ресторанів та кафе	м. Коломия, Івано-Франківська обл.
Соціальне підприємство «Пекарня «Горіховий дім» Виготовлення та реалізація кондитерських виробів та страв	м. Львів
Товариство з обмеженою відповідальністю «Fuse Foods» Продаж готового до вживання консервованого м'яса у м'якій полімерній упаковці.	м. Київ
Ферма «Святогірська коза» Розведення кіз; переробка молока, виготовлення твердих і м'яких сирів, масла, морозива з козячого молока	с. Студенок, Ізюмський р-н, Харківська обл.
Фермерське господарство «Гармонія СМ» Продаж товарів (власного виробництва), працевлаштування представників вразливих груп населення	с. Городище-Пустоварівське, Володарський р-н, Київська обл.
Фермерське господарство «Костів» Реалізація органічних, продуктів здорового харчування, свіжих, із природним смаком	с. Поляни, Золочівський р-н, Львівська обл.

Джерело: сформовано з інформації довідкового видання: Каталог соціальних підприємств України 2016–2017 роки : довідкове видання. Київ : Києво-Могилянська академія, 2017. URL : https://drive.google.com/file/d/151lNaCLownZVphlAgcZpk3Esp79sicw/view (дата звернення: 28.12.2019)

Економічна соціалізація через механізм кооперування є найбільш бажаною з економічного погляду, бо дає можливість дрібним суб'єктам сільськогосподарського ринку згуртувати власні зусилля, знизити трансакційні витрати і, врешті-решт, претендувати на значно вищу, ніж поодинці, додану вартість.

Кооперативна форма соціалізації підприємництва найбільш доцільна як у сфері соціального, так і у сфері економічного. Спроможності, мотиви людей, підприємців до кооперування залежать від системи цінностей, особистісних переконань і спроможності до колективної взаємодії. У класичному й соціальному підприємництві культивуються різні форми реалізації результативності. Наприклад, серед виробничих підприємств кооперативи демонструють ярко виражену соціальну результативність порівняно з іншими формати господарювання у плані соціалізації, особливо через фактор зайнятості. Адже членство в кооперативі передбачає обов'язкову трудову участь, цей аспект і відрізняє кооператив від інших форм капіталістичних або економічних підприємств. Серед організаційних форм соціальних підприємств кооперативи є найбільш поширеними (табл. 2). Це вагома організаційно-економічна характеристика чинників соціалізації підприємництва на селі на користь визначення пріоритету форми підприємства у соціальній діяльності.

Поглиблюючи методичні аспекти визначення функціональних характеристик соціального підприємництва, констатуємо, що даний статус суб'єктів ринку пов'язаний із соціалізацією економічних систем.

За визначенням це «…поступове еволюційне наповнення метасистем, підсистем та елементів економічної системи капіталізму соціалістичним змістом; охоплює найважливіші елементи економічної системи: продуктивні сили, техніко-економічні відносини (а в їх поєднанні – технологічний спосіб виробництва), відносини економічної власності (а в їх поєднанні з продуктивними силами – організаційний спосіб виробництва), економічні відносини (органічну цілісність техніко-економічних, організаційно-економічних і відносин економічної власності, яку в поєднанні з розвитком продуктивних сил утворює економічний спосіб виробництва) та господарський механізм» [28, с. 333]. Тобто соціальне підприємництво можна вважати продуктом такої соціалізації. Воно вступає у пряму залежність від рівня добробуту суспільства, етапу побудови держави, моделі організації суспільства.

Соціальне підприємництво на селі є джерелом соціальних гарантій для розвитку сільських територій, жителів і лише потім у дію вступає фактор економіки цього виду діяльності. Функція соціального підприємництва як виду діяльності передбачає конкурентоспроможну комбінацію інновацій для забезпечення вирішення соціальних проблем, задоволення потреб. Цільове завдання соціального підприємства – реалізувати соціальну роль, призначення спеціалізованих організацій.

Економічний механізм господарювання все більше соціалізується, бо суспільства і держави намагаються ефективніше використовувати ресурси, світ почав дбати про соціальні ефекти господарювання понад усе. Це, зокрема, стосується збереження довкілля, підвищення соціального рівня і тривалості життя населення, тому економічні ресурси спрямовуються на дані цілі все з більшою інтенсивністю, ніж ще кілька десятиліть тому. Вже сформувався певний структурований досвід розвитку соціального підприємництва, яке показало свою ефективність у вирішенні суспільних проблем, дає змогу значно делегувати повноваження держави суспільним організаціям, окремим бізнесменам, підвищуючи соціальну відповідальність і соціальну мобільність економічних ресурсів тощо.

Соціалізація підприємництва та її організаційно-економічні характеристики залежить від мотивацій підприємця, наприклад у способах організації виробництва і праці, а також від зовнішнього середовища, яке спонукає, або, навпаки, дестимулює здійснювати соціально спрямовані дії. Тим самим формується соціальна результативність, яка означатиме соціальний ефект від дій підприємця. Збалансований вигляд за співставленням соціальної відповідальності, корисності групової соціальної взаємодії в економічних відносинах має соціалізація підприємництва через кооперацію. Кооперативна форма соціалізації підприємництва на селі забезпечить утвердження принципів становлення соціальної держави, підвищуючи рівень соціальної й економічної відповідальності селян на колективних засадах.

Висновки. Дослідженнями встановлено, що соціалізація підприємництва є багатогранним процесом, який пов'язаний із поширенням його у життєдіяльності людини. На наше переконання, викладені теоретичні положення соціалізації підприємництва дають підстави характеризувати це явище як процес утворення, поширення, розбудови системи підприємств в економічній і соціальній сферах, зокрема на селі. Важливими формальними характеристиками соціалізації вважаємо їх організаційно-економічні характеристики за формами господарювання, виробничими завданнями.

У підсумку зазначимо, що соціалізація підприємництва на селі реалізується у сфері розвитку комерційних (класичних) і соціальних підприємств. Обидва ці сектори мають свої особливості. Комерційні підприємства традиційно розвиваються в сільськогосподарському та несільськогосподарському виробничих секторах. Соціальні – ведуть переважно соціально спрямовану діяльність, де соціальна функція є головною статутною діяльністю. Соціалізація сільськогосподарських підприємств змінюється залежно від тих трансформацій, які відбуваються на селі. Зокрема, сьогодні видозмінене ставлення сільськогосподарського підприємця до підтримки розвитку сільської території, створення додаткових робочих місць. Визначальним у мотивації до таких дій є бізнесовий, економічний інтерес, що полягає у бажанні отримання прибутку, а не соціальної дії. Організаційно-правова форма підприємства визначає критерії і засади його соціалізації. Показовим є факт, що кооператив має ознаки соціально спрямованої форми підприємства, які чітко проявляються в економічній і соціальній сферах соціалізації цих структур.

Серед перспективних напрямів подальших досліджень є визначення результативності соціалізації підприємництва залежно від характеристики економічних показників розвитку підприємств різних організаційно-правових форм підприємств, які представлені і функціонують на селі.

Список літератури:

1. Оуен Р. Избранные сочинения. Том 1 / пер. С.А. Фейгиной. Москва ; Ленинград, 1950. 419 с.
2. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Малівського. Київ, 2018. 736 с.
3. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку : дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ, 2011. 242 с.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія. Москва, 1955. Т. 3. 544 с.
5. Юнус М. Мир трех нулей. Как справиться с нищетой, безработицей и загрязнением окружающей среды / пер. с англ. Москва, 2019. 275 с.
6. Башнянин Г.І., Гончарук Л.Я. Ефективність соціалізації економічних систем: методологічні проблеми метрологічного аналізу. Львів, 2010. 240 с.

7. Харитонова Е.В., Крылова Е.М. Социализация предпринимательства как фактор роста национального богатства. *Социально-экономические явления и процессы.* 2014. Т. 9. № 5. С. 76–83. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/sotsializatsiya-predprinimatelstva-kak-faktor-rosta-natsionalnogo-bogatstva (дата звернення: 10.03.2020).

8. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Ю.О. Лупенко та ін. Київ, 2016. 430 с.

9. Малік М.Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки. Методологія і організація. Київ : ІАЕ, 1995. 177 с.

10. Солідарне сільське господарство як нова модель соціальної взаємодії між виробником і споживачем / О.М. Бородіна та ін. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 6–14.

11. Дієсперов В.С. Еволюція сільськогосподарських підприємств. Київ, 2013. 290 с.

12. Шпикуляк О.Г. Соціальний капітал як інституційна основа сталого розвитку аграрної сфери. *Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічного розвитку регіону* : матеріали науково-практичного круглого столу, м. Чернівці, 17–18 жовтня 2014 р. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 10–12.

13. Маринович М. Митрополит Андрій Шептицький і принцип «позитивної суми» / передм. Адріана Сливоцького. Львів, 2019. 248 с.

14. Шпикуляк О.Г. Становлення соціального капіталу в аграрній сфері трансформаційної економіки. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2007. Vol. 8. P. 28–34. URL : http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/678/704.

15. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ, 2012. 1112 с.

16. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ, 2018. 216 с.

17. Вумек Дж., Джонс Д. Ощадливе виробництво / пер. з англ. Харків, 2019. 448 с.

18. Гарфорд Т. Речі, що змінили світ. Історія економіки в 50 винаходах / пер. з англ. Р. Скакуна. Київ, 2018. 352 с.

19. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве / пер. с нем. Ю.И. Тимофеева, О.Г. Тропова. Москва, 1969. 296 с.

20. Норберг Ю. Прогрес. Десять причин з нетерпінням чекати на майбутнє / пер. з англ. Н. Мельник. Київ, 2019. 188 с.

21. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь / Ю.О. Лупенко та ін. Київ : ІАЕ, 2018. 54 с.

22. Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Межі зростання. 30 років потому. Київ, 2018. 464 с.

23. Кошарная Г.Б. Социальная ответственность субъектов предпринимательства: история и современность. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион.* 2014. № 1(29). С. 100–108. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-otvetstvennost-subektov-predprinimatelstva-istoriya-i-sovremennost (дата звернення: 01.03.2020).

24. Соціологічна енциклопедія / уклад. В.Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.

25. Каталог соціальних підприємств України, 2016–2017 роки : довідкове видання. Київ : Києво-Могилянська академія, 2017. URL : https://drive.google.com/file/d/151lNaCLownZVph-lAgcZpk3Esp79sicw/view (дата звернення: 05.03.2020).

26. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наукова доповідь / Ю.О. Лупенко та ін. Київ : ІАЕ, 2019. 114 с.

27. Шпикуляк О.Г. Теоретичні засади розвитку підприємництва в інституційному механізмі ринку. *Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність* : монографія / Ю.О. Лупенко та ін. Київ : ІАЕ, 2017. 204 с.

28. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 2 / за ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.

References:

1. Ouen R. (1950) Yzbrannye sochynenyia [Selected works]. Moscow; Lenynhrad, vol. 1, 419 p.(in Russia)

2. Smit Adam. (2018) Doslidzhennia pro pryrodu i prychyny bahatstva narodiv [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Kyiv: Nash format, 736 p. (in Ukrainian)

3. Shumpeter, J.A. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyklu. [Theory of economic development: the study of profits, capital, credit, interest and the economic cycle]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. (in Ukrainian)

4. Marks K., Enhels F. (1955). Nimetska ideolohiia. [German ideology]. Moscow, vol. 3, 544 p. (in Russia)

5. Yunus M. (2019) Myr trekh nulei. Kak spravytsia s nyshchetoi, bezrabotytsei y zahriaznenyem okruzhaiushchei sredi [How to cope with poverty, unemployment and pollution]. Moscow, 275 p. (in Russia)

6. Bashnianyn H.I. (2010) Efektyvnist sotsializatsii ekonomichnykh system: metodolohichni problemy metrolohichnoho analizu [The effectiveness of socialization of economic systems: methodological problems of metrological analysis]. Lviv, 240 p. (in Ukrainian)

7. Kharytonova E.V., Krilova E.M. (2014). Sotsyalyzatsyia predprynymatelstva kak faktor rosta natsyonalnoho bohatstva [Socialization of entrepreneurship as a factor in the growth of national wealth]. Sotsyalno-ekonomycheskye yavlenyia y protsessi, vol. 9, no. 5. pp. 76–83. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsializatsiya-predprinimatelstva-kak-faktor-rosta-natsionalnogo-bogatstva. (accessed 10 March 2020).

8. Lupenko Yu.O., Malik M.I., Zaiats V.M. (2016) Rozvytok pidpryiemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohr. [Entrepreneurship and cooperation development: institutional aspect]. Kyiv, 430 p.

9. Malik M.I. (1995). Motyvatsiia vyrobnychoi diialnosti v ahrarnii sferi ekonomiky. [Motivation of production activity in agrarian sphere of economy]. Metodolohiia i orhanizatsiia. Kyiv: IAE. 177 p. (in Ukrainian)

10. Borodina O.M., Prokopa I.V., Kyryziuk S.V., Rykovska O.V. (2019) Solidarne silske hospodarstvo yak nova model sotsialnoi vzaiemodii mizh vyrobnykom i spozhyvachem [Solidarity agriculture as a new model of social interaction between producer and consumer]. Ekonomika APK, no. 11. pp. 6–14.

11. Diiesperov V.S. (2013). Evoliutsiia silskohospodarskykh pidpryiemstv. [Evolution of agricultural enterprises]. Kyiv: NNTs IAE, 290 p. (in Ukrainian)

12. Shpykuliak O.H. (2014) Sotsialnyi kapital yak instytutsiina osnova staloho rozvytku ahrarnoi sfery [Social capital as an institutional basis for sustainable development of the agricultural sector]. Proceedings of the Determinanty konkurentospromozhnosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu (Ukraine, Chernivtsi, October 17–18, 2014), Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, pp. 10–12.

13. Myroslav Marynovych (2019) Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pryntsyp «pozytyvnoi sumy» / peredmova Adriana Slyvotskoho [Andrey Sheptytsky and the principle of "positive sum" / Foreword by Adrian Slivotsky]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva. 248 p. (in Ukrainian)

14. Shpykuliak O.H. (2007). Stanovlennia sotsialnoho kapitalu v ahrarnii sferi transformatsiinoi ekonomiky. [Formation of social capital in the agrarian sphere of transformation economy]. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 8, pp. 28–34. Available at: http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/view/678/704. (accessed 2 March 2020).

15. Veber M. (2012) Hospodarstvo i suspilstvo: narysy sotsiolohii rozuminnia. [Economy and society: Essays in the sociology of understanding]. Kyiv, 1112 p. (in Ukrainian)

16. Veber Maks (2018) Protestantska etyka i dukh kapitalizmu. [Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism]. Kyiv, 216 p. (in Ukrainian)

17. Vumek Dzheims, Dzhons Deniel (2019) Oshchadlyve vyrobnytstvo. [Economical production] Per. z anhl. Kharkiv, 448 p. (in Ukrainian)

18. Harford T. (2018) Rechi, shcho zminyly svit. Istoriia ekonomiky v 50 vynakhodakh. [Things that changed the world. History of Economics in 50 Inventions]. Kyiv, 352 p. (in Ukrainian)

19. Berhman Kh. (1969). Razdelenye truda y spetsyalyzatsyia v selskom khoziaistve. [Division of labor and specialization in agriculture]. Moscow. 296 p. (in Russia)

20. Norberh Yu. (2019) Prohres. Desiat prychyn z neterpinniam chekaty na maibutnie [Progress. Ten reasons to look forward to the future]. Kyiv, 188 p. (in Ukrainian)

21. Lupenko Yu. O. (2018) Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia [Development of agricultural forms of management: problems and solutions]. Kyiv : NNTs «IAE», 54 p.

22. Medouz D., Randers Y., Medouz D. (2018) Mezhi zrostannia. 30 rokiv potomu [Limits to growth. 30 years later]. Kyiv, 464 p.

23. Kosharnaia H.B. (2014) Sotsyalnaia otvetstvennost subъektov predprynymatelstva: ystoryia y sovremennost [Social responsibility of business entities: history and modernity]. Yzvestyia vыsshykh uchebnыkh zavedenyi. Povolzhskyi rehyon, no. 1(29), pp. 100–108. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-otvetstvennost-subektov-predprinimatelstva-istoriya-i-sovremennost (accessed 1 march 2020)

24. Horodyanenko V.H. (2008) Sociological encyclopedia [Sociological encyclopedia]. Kyiv : Akademvydav, P. 456 (in Ukrainian).

25. Kataloh sotsialnykh pidpryiemstv Ukrainy 2016 – 2017 roky: dovidkove vydannia [Directory of social enterprises of Ukraine 2016 – 2017: Help Edition]. Kyiv. Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 2017. Available at: https://drive.google.com/file/d/151lNaCLownZVph-lAgcZpk3Esp79sicw/view (accessed 5 march 2020).

26. Lupenko Yu. O. (2019) Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli [Perspective forms of organization of economic activity in the countryside]. Kyiv : NNTs «IAE», 114 p. (in Ukrainian)

27. Lupenko Yu.O., Shpykuliak O.H., Malik M.I. (2017) Teoretychni zasady rozvytku pidpryiemnytstva v instytutsiinomu mekhanizmi rynku [Theoretical principles of entrepreneurship development in the institutional mechanism of the market]. Rozvytok malykh ahrarnykh pidpryiemstv v rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia [Development of small agricultural enterprises in a market-based institutional environment: indicators and efficiency: monograph]. Kyiv: IAE, 204 p.

28. Mocherniy S.V., Larina Ya.S., Ustenko O.A., Yuriy S.I. (2006). Ekonomichniy entsiklopedichniy slovnik [Economic encyclopedic dictionary]. Lviv : Svit, P. 568. (in Ukrainian)

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-6
УДК 338.48 (477)

Передерко В.П.
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри туризму,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Perederko Vitaliy
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

АНАЛІЗ ПОТОКІВ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 2018 Р. ЗА ДАНИМИ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ. ЧАСТИНА 3[1]

DOMESTIC TOURISM FLOWS OF IVANO-FRANKIVSK REGION ANALYSIS BASED ON MOBILE COMMUNICATION DATA IN 2018. PART 3

У статті проаналізовано короткотермінові міжрегіональні переміщення населення України у 2018 р. в контексті вивчення внутрішніх туристичних потоків у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (локальних дестинацій) Івано-Франківської області на основі моніторингу міжрегіональної мобільності абонентів оператора стільникового зв'язку. Увагу зосереджено на відвідуваності м. Яремче. Офіційна статистика не може відображати достовірну картину туристичних потоків через недосконалість методології розрахунку. Наша мета полягає в оцінці таких потоків на основі інноваційного підходу через моніторинг та аналіз даних переміщення абонентів. Моніторинг мобільності не є панацеєю, адже обмежений переважно тим, що не містить інформації про мету короткочасного гостьового перебування абонентів, тому ми не можемо всіх їх без винятку зараховувати до екскурсантів чи туристів. Однак застосування такого інноваційного підходу для кількісного й якісного вимірів відвідуваності регіону є перспективним напрямом досліджень.

Ключові слова: *внутрішній туризм, статистика, мобільність, локальна дестинація, Івано-Франківська область, Яремче.*

В статье проанализированы краткосрочные межрегиональные перемещения населения Украины в 2018 в контексте изучения внутренних туристических потоков в разрезе административно-территориальных единиц (локальных дестинаций) Ивано-Франковской области на основе мониторинга межрегиональной мобильности абонентов оператора сотовой связи. Внимание сосредоточено на посещаемости г. Яремче. Официальная статистика не может отражать достоверную картину туристических потоков из-за несовершенства методологии расчета. Наша цель заключается в оценке таких потоков на основе инновационного подхода через мониторинг и анализ данных перемещения абонентов. Мониторинг мобильности не является панацеей, ведь он ограничен в основном тем, что не содержит информации о цели кратковременного гостевого пребывания абонентов, поэтому мы не можем всех их без исключения отнести к экскурсантам или туристам. Однако применение такого инновационного подхода для количественного и качественного измерения посещаемости региона является перспективным направлением исследований.

Ключевые слова: *внутренний туризм, статистика, мобильность, локальная дестинация, Ивано-Франковская область, Яремче.*

Official statistics cannot reflect the true picture of domestic tourism flows entering the Precarpathian region because of the imperfection of the methodology for calculating. The purpose of the article is to provide an approximate domestic tourism flows estimation based on data analysis that illustrate the movement of subscribers of the mobile communication in terms of the administrative districts of Ivano-Frankivsk region. Mobility monitoring is limited; first, by the fact that it does not contain information about the purpose of subscribers' short-term stay in a certain territory; therefore, we cannot all of them count as excursionists or tourists without exception. However, the application of the innovative approach of domestic tourism flows analyzes and quantitative measuring of region's attendance based on monitoring of interregional mobility of communication operator subscribers is a promising direction for further researches. The article is devoted to the short-term interregional movements (migrations) of the population of Ukraine analyzes in the context of studying the domestic tourism flows of Prykarpattya in terms of administrative districts (local destinations) of Ivano-Frankivsk region based on monitoring of interregional mobility of the communication operator subscribers in 2018. The Yaremche city's guest flows are in the article's focus. The guest regions (cities) of Ukraine with the largest numbers visitors for Yaremche city were determined. Investigated seasonality of movements (migrations) and visitors' stay duration allowed to identify mobility patterns, traffic transit signs, etc. In line with collected data based on movement monitoring (duration of stay from 1 to 7 days), Yaremche city thought to be one of the most visited districts of Ivano-Frankivsk region. Over 0.25 million guest subscribers have been recorded in Yaremche city, including almost 126 thousand subscribers – with overnight stays. Only about

[1] Закінчення. Початок див.: Передерко В.П. Аналіз потоків внутрішнього туризму в Івано-Франківській області у 2018 р. за даними мобільного зв'язку. Частина 1. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 52–64; Передерко В.П. Аналіз потоків внутрішнього туризму Івано-Франківській області у 2018 р. за даними мобільного зв'язку. Частина 2. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Вип. 29. С. 108–113.

© Передерко В.П., 2020

15% of the guests stayed in the city for two or more nights. It is an evidence of "tourist transit". The mobile network data use in means of statistical information in the field of tourism is of a great importance for the region's economy, since tourism is one of the regional development priorities.

Key words: *domestic tourism, statistics, mobility, local destination, Ivano-Frankivsk region, Yaremche city.*

Постановка проблеми. Важливу роль для оцінки внеску туризму в економіку держави відіграє облік туристів. Сьогодні необхідні обґрунтовані статистичні заміри з метою визначення стратегічних напрямів розвитку туристичної і супутньої інфраструктури, організації маркетингових заходів для просування туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти міжнародного і внутрішнього туризму є предметом досліджень таких науковців, як І. Ангелко, С. Грабовенська, Т. Грачевська, М. Колосінська, А. Парфіненко. Питання просторової мобільності населення вивчають О. Грішнова, М. Долішній, Е. Лібанова, О. Малиновська, С. Сардак, О. Шаблій та ін. Аналізом специфіки просторової мобільності через призму міграцій і туризму займається М. Біль.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій із питань удосконалення в Україні методики і методології статистичного обліку у сфері туризму, дослідження різних аспектів просторової мобільності населення, міграцій як одного з напрямів реалізації високого рівня мобільності, використання в туризмі даних переміщень абонентів мереж мобільного зв'язку є сьогодні маловивченою темою. На нашу думку, рівень розгляду та вирішення у дослідженнях теоретичних і емпіричних завдань, пов'язаних із методологією комплексного аналізу інформації таких переміщень (міграцій), є недостатнім. Територіальна (просторова) туристична мобільність заслуговує на більшу увагу та може входити до пріоритетних об'єктів наукових досліджень учених у галузях економіки і статистики.

Мета статті полягає у приблизній оцінці внутрішніх туристичних потоків у 2018 р. в розрізі адміністративно-територіальних одиниць (локальних дестинацій) Івано-Франківської області через застосування інноваційного підходу до статистичного обліку на основі аналізу даних переміщень (міграцій) абонентів мережі мобільного зв'язку.

Основні завдання дослідження: охарактеризувати короткотермінові міжрегіональні переміщення (міграції) абонентів у контексті вивчення внутрішніх туристичних потоків; визначити географію відвідувачів; проаналізувати показники сезонності переміщень (міграцій) і тривалості перебування абонентів – потенційних внутрішніх туристів – у м. Яремче.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні проаналізовано: кількість унікальних абонентів, які приїжджали протягом 2018 р. до м. Яремче, із зазначенням регіону прибуття (область чи обласний центр України переважного місцезнаходження абонентів «Київстар»); тривалість перебування абонентів у межах обласного центру (1, 2-3, 4-7 днів). Інформація отримана у помісячному розподілі для аналізу сезонності.

За даними моніторингу мобільності, отриманими від компанії «Київстар», відкаліброваними відповідно до нашої методики [1], у 2018 р. в Івано-Франківській області в усіх районах та містах обласного значення було зафіксовано 2,81 млн. абонентів із 23 областей України, з них – 1,38 млн. короткотермінових відвідувачів (у т.ч. туристів) та 1,42 млн. одноденних відвідувачів (у т.ч. екскурсантів) [2] (рис. 1-2).

Раніше ми з'ясували, що найвідвідуванішими локальними дестинаціями Івано-Франківської області з тривалістю перебування 2-7 днів упродовж 2018 р. стали: Надвірнянський район (із територією Яремчанської міської ради без м. Яремче), міста Івано-Франківськ і Яремче, Косівський, Верховинський райони [3, с. 57].

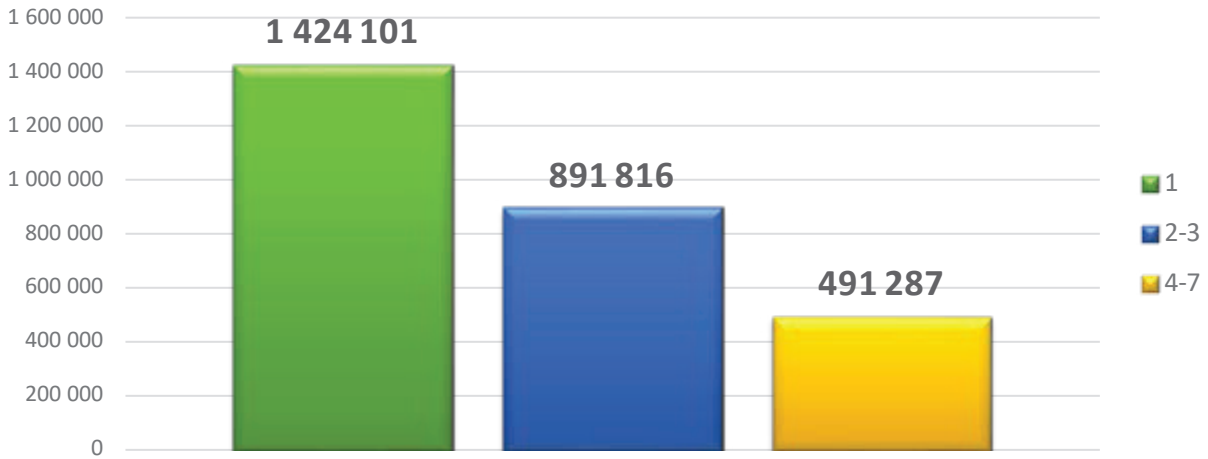

Рис. 1. Тривалість перебування абонентів в Івано-Франківській області, 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

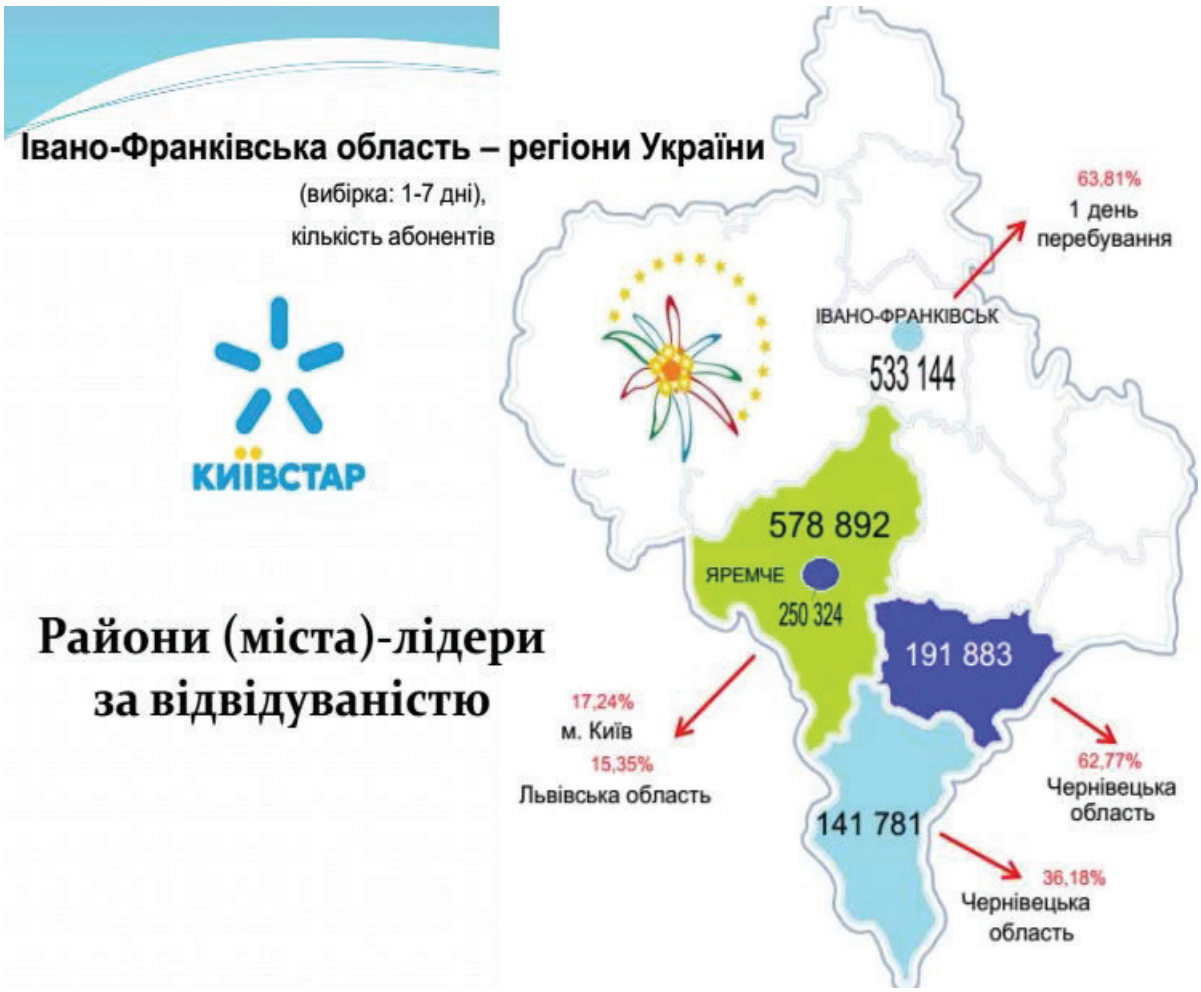

Рис. 2. Райони (міста) – лідери Івано-Франківської області з найбільшою відвідуваністю, 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

Перейдемо до характеристики міжрегіональних потоків в окремих адміністративно-територіальних одиницях Івано-Франківської області. У цій частині дослідження зосередимося на м. Яремче.

Яремче. Місто зайняло третє місце в області за відвідуваністю абонентами інших регіонів України у 2018 р.

Моніторинг зафіксував, що до цієї адміністративної локації у 2018 р. приїздило 250 324 особи, з них майже 130 тис абонентів – із ночівлями. Але лише 15% гостей ночували у місті дві і більше ночей [2] (рис. 3).

У м. Яремче фіксується чітка сезонність гостьового потоку. Найчастіше до цієї локальної дестинації приїжджають улітку; заслуговує на увагу також січнева відвідуваність – виразний туристичний тренд мобільності [2]. До п'ятірки регіонів (міст), мешканці яких найчастіше приїжджали до цієї локальної дестинації, увійшли м. Київ (15,38% сумарного гостьового потоку м. Яремче), Львівська (12,97%), Тернопільська (9,63%), Хмельницька (8,84%), Вінницька (7,26%) області [2] (рис. 4).

Далі у порядку зменшення кількості відвідувачів йдуть мешканці Одеської, Дніпропетровської, Київської, Рівненської та Житомирської областей [2]. Найбільш висока частка одноденного відвідування/перебування абонентів у м. Яремче зафіксована, насамперед, для сусідніх з Івано-Франківщиною регіонів. Це Закарпатська (77,56% сумарного потоку гостьового регіону), Чернівецька (66,35%) і Тернопільська (59,38%) області [2]. Також надмірна транзитність спостережувана для абонентів Волині – 56,48% [2].

Порівнюючи гостьову мобільність абонентів українських областей до м. Яремче у 2017 та 2018 рр. у розрізі регіонів, спостерігаємо, що впродовж 2018 р. показники притоку абонентів майже не змінилися. Невелике зростання зафіксоване для відвідувачів з Одеської, Миколаївської та Волинської областей – +18,54%, +18,43%, +17,98% відповідно [2; 4].

Аналіз мобільності гостьових потоків до м. Яремче з обласних центрів засвідчив, що найчастіше у 2018 р. до міста приїжджали мешканці Києва, Львова, Тернополя, Хмельницького та Одеси [2]. Далі у порядку зменшення кількості відвідувачів йдуть гості з Вінниці, Рівного, Дніпра, Харкова, Чернівців [2].

Найбільша частка абонентів обласного центру у сукупному потоці гостьового регіону зафіксована для мешканців Харкова (79,63%), Києва (74,08%), Запоріжжя

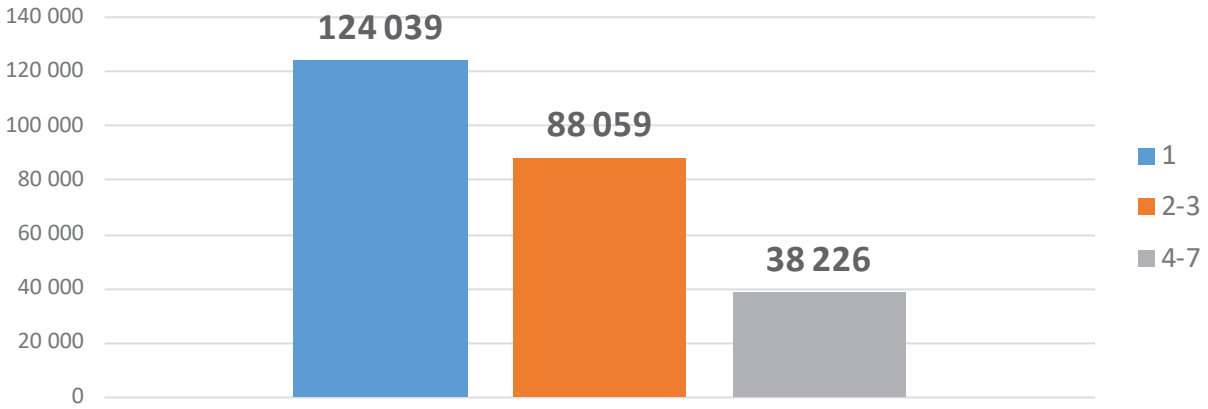

Рис. 3. Розподіл тривалості короткострокового перебування абонентів у м. Яремче, 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

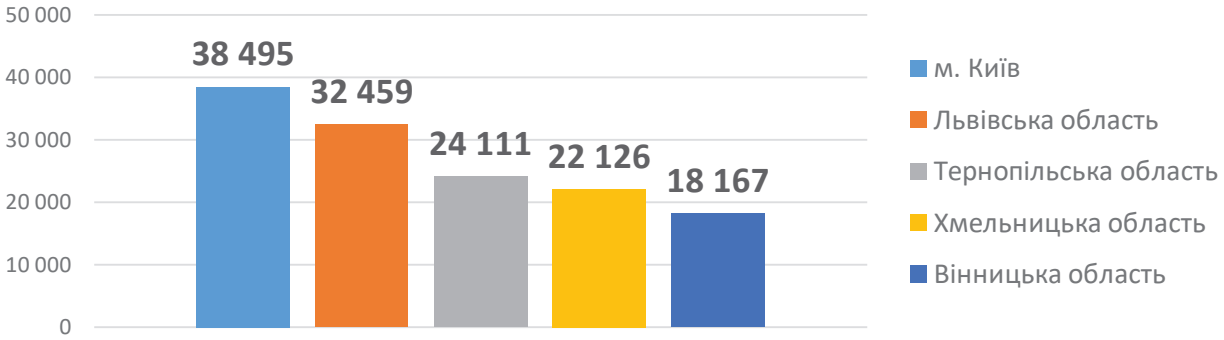

Рис. 4. Регіони (міста) – лідери короткострокового перебування у м. Яремче, 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

(64,29%), Одеси (63,54%), Львова (60,49%) [2]. Найбільший приріст відвідувачів м. Яремче серед інших обласних центрів зафіксовано для абонентів Луцька (+16,56) та Одеси (+15,80%), найбільше падіння – Черкас (–7,51%) і Сум (–7,08%) [2].

Моніторинг мобільності абонентів у розрізі регіонів (міст) із найбільшою кількістю відвідувачів через призму сезонності перебування у м. Яремче демонструє зимовий та літній тренди для територіально віддалених регіонів і літній тренд для сусідніх з Івано-Франківською областю регіонів. Проілюструємо це через візуалізацію даних мобільності мешканців Києва і Львівської області [2] (рис. 5, 6).

В абсолютних цифрах найбільше відвідувачів із *кількома ночівлями* в розрізі місяців 2018 р.м. Яремче прийняло у липні – 7,7 тис гостей [2]. Серед лідерів – мешканці Київської (з м. Київ), Львівської, Дніпропетровської, Одеської, Хмельницької областей [2] (рис. 7). Топова гостьова п'ятірка регіонів займає частку 60% [2]. При цьому частка Київщини як лідера

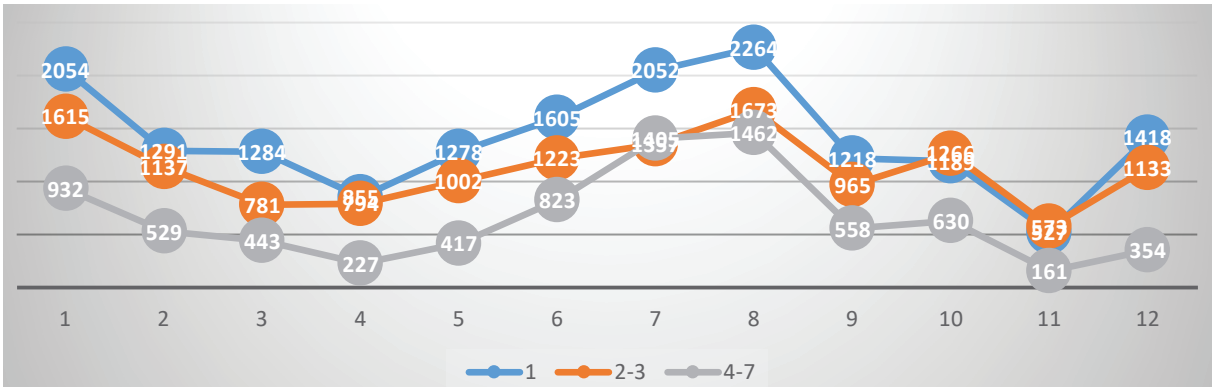

Рис. 5. Гостьова мобільність абонентів м. Києва до м. Яремче, 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

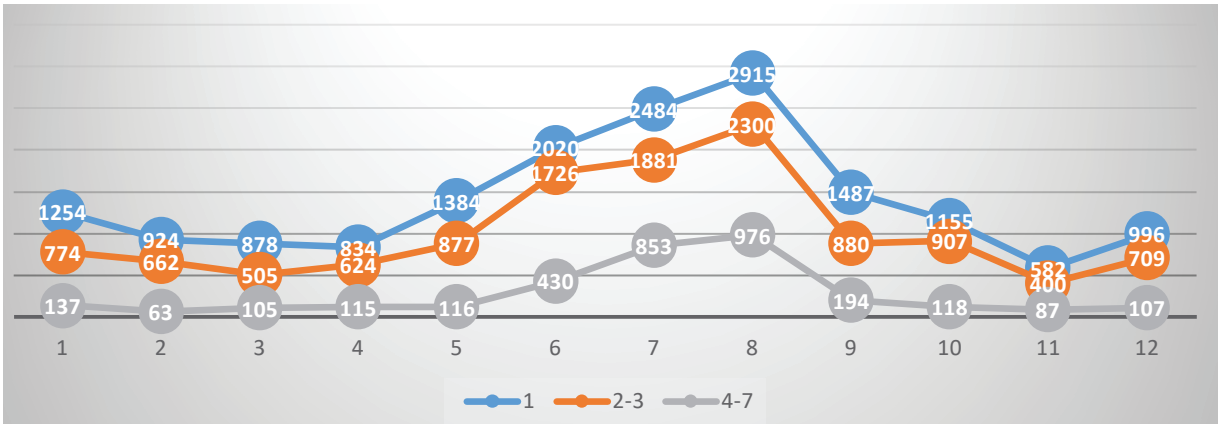

Рис. 6. Гостьова мобільність абонентів Львівської області до м. Яремче, 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

гостьового потоку становить аж 28%, і здебільшого це мешканці столиці [2].

Серед зимових місяців домінуючим за відвідуваністю є січень – 4,6 тис відвідувачів [2]. Серед лідерів – мешканці Київської (з м. Київ), Дніпропетровської, Одеської, Запорізької, Харківської областей [2] (рис. 8).

Топова п'ятірка гостьових регіонів займає частку 68%, 28% гостей січня у м. Яремче – мешканці Київщини, і знову ж таки переважно це – кияни [2].

Якщо розширити вибірку до тривалості перебування 2-7 днів, то місяці-лідери такі: у січні м. Яремче відвідало понад 14 тис осіб, у серпні – понад 19 тис осіб [2]. Ці цифри підтверджують наше спостереження на даних

Рис. 7. Регіони – лідери короткострокового перебування в м. Яремче (4–7 днів), липень 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

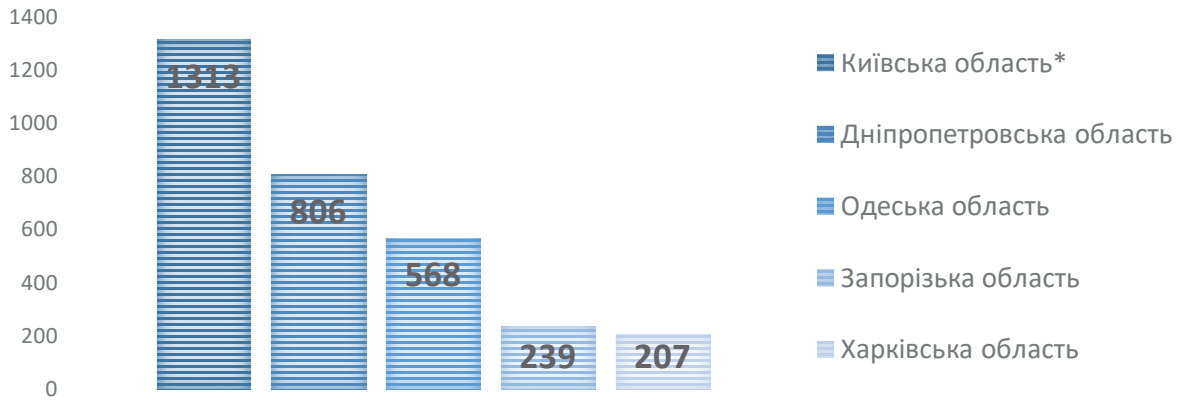

Рис. 8. Регіони – лідери короткострокового перебування в м. Яремче (4–7 днів), січень 2018 р. (осіб)

Джерело: авторська розробка на основі [2]

2017 р. про те, що місто є своєрідними туристичними воротами Карпат, яке вибирають, насамперед, для нетривалого відпочинку, зокрема екскурсій [1, с. 62].

Висновки. Місто Яремче – один із лідерів за показником відвідуваності серед адміністративно-територіальних одиниць Івано-Франківської області.

Моніторинг зафіксував, що до цієї адміністративної локації у 2018 р. приїздило 250 324 особи, з них майже 130 тис абонентів – із ночівлями. У м. Яремче фіксується чітка сезонність гостьового потоку. Найчастіше до міста приїжджають улітку та на новорічно-різдвяний період. При цьому спостерігається літній тренд гостьового потоку для сусідніх з Івано-Франківською областю регіонів і зимовий та літній тренди для територіально віддалених регіонів.

До п'ятірки регіонів (міст), мешканці яких найчастіше приїжджали до цієї локальної дестинації, увійшли м. Київ (15,38% сумарного гостьового потоку м. Яремче), Львівська (12,97%), Тернопільська (9,63%), Хмельницька (8,84%), Вінницька (7,26%) області.

Лідерські позиції міста підриває вагомий недолік. Моніторинг зафіксував, що лише 15% гостей у 2018 р. ночували у м. Яремче дві і більше ночей. Це явище можна умовно назвати «туристичною транзитністю». Туристичний потенціал та інфраструктура міста мають історично зумовлену специфіку, у новітній час розвиток курорту відбувався по висхідній, але хаотично. Сьогодні наслідками цієї хаотичності стала надмірна забудованість території готельно-відпочинковими комплексами (у т.ч. у межах заповідних природних комплексів та об'єктів), що стоїть перепоною для розвитку індустрії рекреаційного і пізнавального дозвілля. У м. Яремче важко знайти вільні площі для створення атракцій із потенціалом туристичних магнітів. Останні мають стати причиною затримування відвідувачів, а отже, їх тривалішого перебування. Долати транзитність точковими заходами (наприклад, проводити фестивалі) для міста – не рішення. Місто Яремче має потенціал туристичного зростання і його варто використати.

Список літератури:

1. Передерко В.П. Аналіз потоків внутрішнього туризму в Івано-Франківській області у 2017 р. за даними мобільного зв'язку. Частина 2. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 2(24). С. 56–66.

2. Інформація про мобільність населення. 2018 рік. Калібровані дані (Україна – Івано-Франківська область).

3. Передерко В.П. Аналіз потоків внутрішнього туризму в Івано-Франківській області у 2018 р. за даними мобільного зв'язку. Частина 1. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 52–64.

4. Інформація про мобільність населення. 2017 рік. Калібровані дані (Україна – Івано-Франківська область).

References:

1. Perederko V.P. (2019) Analiz potokiv vnutrishn`ogo tury`zmu v Ivano-Frankivs`kij oblasti u 2017 r. za dany`my` mobil`nogo zv'yazku. Chasty`na 2 [Domestic tourism flows of Ivano-Frankivsk region analysis based on mobile communication data in 2017. Part 2]. *Regional Economics and Management,* no. 2(24), pp. 56–66.

2. Informaciya pro mobil`nist` naselennya. 2018 rik. Kalibrovani dani (Ukrayina – Ivano-Frankivs`ka oblast`) [Population mobility. 2018. Calibrated data (Ukraine - Ivano-Frankivsk region)].

3. Perederko V.P. (2019) Analiz potokiv vnutrishn`ogo tury`zmu v Ivano-Frankivs`kij oblasti u 2018 r. za dany`my` mobil`nogo zv'yazku. Chasty`na 1 [Domestic tourism flows of Ivano-Frankivsk region analysis based on mobile communication data in 2018. Part 1]. *The actual problems of regional economy development,* vol. 2, no. 15 (2019), pp. 52–64.

4. Informaciya pro mobil`nist` naselennya. 2017 rik. Kalibrovani dani (Ukrayina – Ivano-Frankivs`ka oblast`) [Population mobility. 2017. Calibrated data (Ukraine - Ivano-Frankivsk region)].

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-7
УДК 502.1:338.246.027(083.9)(477):303

Сенишин О.С.
доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
Чопко Н.С.
кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
Мункачій І.З.
кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Senyshyn Oksana, Chopko Natalia, Munkachij Iryna
Ivan Franko National University of Lviv

ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО ПРОГРАМУВАННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ ДО УМОВ УКРАЇНИ

EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN THE FIELD OF STATE PROGRAMMING OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND ITS ADAPTATION TO UKRAINES CONDITIONS

У статті проаналізовано основні економічні, соціальні, технічні, екологічні та демографічні виклики глобалізації, що постСтаттю присвячено використанню досвіду розвинутих країн у сфері державного програмування охорони довкілля. Надано рекомендації щодо посилення контролю над реалізацією державних цільових економічних програм екологічного спрямування. У процесі наукових досліджень підтверджено, що уряди провідних країн світу приділяють велику увагу проблемам програмування охорони природного довкілля та екологічної безпеки не тільки на міждержавному, а й на державному і регіональному рівнях. Підхід провідних країн світу до вирішення цих проблем безпосередньо базується на розумінні того, що вони мають вирішуватися на місцях, там, де зосереджене економічне та соціальне життя суспільства. Доведено, що для України вартим уваги є досвід країн Європейського Союзу, які докорінно змінили як саму систему державного управління охороною природного середовища, так і переглянули співвідношення компетенцій органів управління різного рівня.

Ключові слова: *державна цільова програма охорони природного довкілля, ефективність, державна екологічна політика, програмування, система державного програмування охорони природного довкілля.*

Статья посвящена использованию опыта развитых стран в сфере государственного программирования охраны окружающей среды. Даны рекомендации по усилению контроля над реализацией государственных целевых экономических программ экологической направленности. В процессе научных исследований подтверждено, что правительства ведущих стран мира уделяют большое внимание проблемам программирования охраны окружающей природной среды и экологической безопасности не только на межгосударственном, но и на государственном и региональном уровнях. Подход ведущих стран мира к решению этих проблем непосредственно базируется на понимании того, что они должны решаться на местах, там, где сосредоточена экономическая и социальная жизнь общества. Доказано, что для Украины заслуживающим внимания является опыт стран Европейского Союза, которые в корне изменили как саму система государственного управления охраной природной среды, так и пересмотрели соотношение компетенций органов управления различного уровня.

Ключевые слова: *государственная целевая программа охраны окружающей природной среды, эффективность, государственная экологическая политика, программирование, система государственного программирования охраны окружающей природной среды.*

The scientific article is devoted to using the experience of developed countries in the field of state environmental programming and providing recommendations on strengthening the control over the implementation of state targeted economic programs of environmental direction. In the process of research, the following methods are used to solve the set tasks: theoretical analysis, systemic and analytical, methods of grouping and comparison, method of generalization. In the process of scientific research, it is confirmed that governments of the leading world countries pay great attention to the problems of programming environmental protection and ecological safety not only at the interstate, but also at the national and regional levels. The world's leading approach to solving these problems is directly based on the understanding that they must be solved in places where the economic and social life of society is concentrated. It is proved that the experience of the European Union countries, which have radically changed both the system of state management of environmental protection and revised the competencies of the authorities of different levels, is worthy of attention for Ukraine. In order to increase the efficiency of functioning of the system of state programming of environmental protection, it is suggested the author: to improve the regulation of mechanisms and procedures of the institute of state targeted programs; develop and legislate a mechanism for introducing expert checks in the course of implementation of state targeted programs, targeted and efficient use of funds to identify and eliminate deficiencies in the system of state targeted programs; to resolve the issue

© Сенишин О.С., Чопко Н.С., Мункачій І.З., 2020

of codification of state targeted programs within the Budget Classification in order to facilitate operational monitoring of financing of state targeted programs by the Ministry of Finance and the State Treasury; to optimize the structure of state targeted programs by excluding those that do not fit the priority priorities of development, which will allow to concentrate funds on the priority and to form the need for financing programs with real budgetary capabilities; introduce a science-based methodology for evaluating the effectiveness of government target programs.

Key words: *state target program of environmental protection, efficiency, state environmental policy, programming, system of state programming of environmental protection.*

Постановка проблеми. Проблеми безпеки навколишнього природного середовища притаманні кожній державі світу, але в Україні вони мають національний рівень сприйняття й актуальності. Реформування державного управління у сфері довкілля вимагає вивчення досвіду розвинутих країн світу, у тому числі й ЄС, та його критичного переосмислення з метою використання найбільш прийнятної практики в Україні та розроблення на цій основі рекомендацій.

Дієвим інструментом реалізації екологічної політики є програмування, основу якого становлять розроблення та реалізація державних цільових програм охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Важливість використання даного інструменту з урахуванням Україною досвіду розвинутих країн у сфері державного програмування охорони довкілля визначає актуальність тематики наукової праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням використання механізму державних цільових програм та оцінки їхньої ефективності функціонування в економіці України присвячено наукові дослідження учених-економістів В.М. Геєця, Л.С. Гринів, Б.М. Данилишина, О.С. Заржицького, Л.Г. Мельник, Т.О. Мощицької, О.В. Файчук, Л.М. Якушенко, Л.Д. Яценко та інш. Дослідженню теоретико-методологічних аспектів використання досвіду розвинутих країн у сфері державного програмування охорони довкілля присвячено численні публікації науковців Н.Л. Авраменко, Т.І. Грушевої, А.Є. Керничної, М.О. Кущ, Н.М. Салатюк, Т.Ю. Туниці тощо.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методологічних аспектів використання досвіду розвинутих країн у сфері державного програмування охорони довкілля та наданні рекомендацій щодо використання ефективних інструментів реформування державного управління у галузі охорони довкілля.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвинутих країн свідчить про те, що завдяки проведенню науково-дослідних робіт природоохоронного спрямування вдається досягти значної економії коштів під час здійснення природоохоронних заходів та істотно зменшити збитки від забруднення й виснаження компонентів довкілля [1].

У процесі наукових досліджень підтверджено, що уряди провідних країн світу приділяють велику увагу проблемам програмування охорони природного довкілля та екологічної безпеки не тільки на міждержавному, а й на державному та регіональному рівнях [2]. Підхід провідних країн світу до вирішення цих проблем безпосередньо базується на розумінні того, що вони мають вирішуватися на місцях, там, де зосереджене економічне та соціальне життя суспільства.

У країнах Європи існує механізм зв'язку між загальними повноваженнями, які надані певним структурам ЄС у галузі забезпечення екологічної безпеки, та обов'язками регіональних і місцевих громад щодо практичного вирішення актуальних та перспективних завдань. З одного боку, цей механізм ґрунтується на системі правового регулювання взаємовідношень суспільства та природи, яке здійснюється як на європейському, так і на національному рівні. З іншого боку, поширення екологічних знань та доведення до свідомості людей важливості завдань забезпечення екологічної безпеки дає можливість активно залучати громадськість до їх вирішення. Для цього в країнах ЄС розроблено відповідні інституційні механізми, які дають змогу через судову систему місцевим громадам захищати свої екологічні інтереси та права.

Особливо важливо підкреслити практичну значущість досвіду держав ЄС стосовно залучення до співпраці бізнесу, що відбувається за допомогою різних інструментів. Зокрема, така ініціатива була запроваджена в процесі виконання Національної програми безвідходного виробництва, ініційованої Міністерством охорони навколишнього середовища, спадщини та місцевого самоврядування Ірландії в 2014 р. Допомога держави представникам бізнесових структур проявлялася в організації аудиту відходів, сприянні компаніям у розділенні відходів за обсягом і категоріями, у моніторингу змін, бенчмаркінгу тощо.

Так, у Люксембургу Міністерство навколишнього середовища активно використовує інструмент консультування пересічних громадян та представників бізнесу. У розвинутій країні практикується надання бізнесу прямих порад та еколейбування – присвоєння продукції, яка пройшла перевірку на якість, спеціальної етикетки, що розміщується на упаковці [3].

Ще однією категорією партнерів, які активно залучаються до процесу розроблення та ухвалення рішень у сфері охорони довкілля у державах – членах ЄС, є місцеві органи влади. Так, у Франції, для реалізації проєкту очищення русла річки Айн було залучено 40 муніципалітетів, розташованих уздовж її русла. У Шотландії приватні землевласники і місцеві громади співпрацюють з урядом у відновленні лісів атлантичних дубів. Це сприяє не лише поліпшенню їхнього стану, а й є економічно привабливим для населення, що проживає на цій території. Зокрема, створюються нові робочі місця, а органи влади

організовують підвищення кваліфікації та підготовку кадрів [4].

Викликає інтерес досвід державного програмування охорони природного довкілля в Японії, яка широко використовує такі адміністративні заходи [5], як: запровадження стандартів якості продукції й стану навколишнього середовища; екологічна експертиза; укладання угод між місцевими органами влади й підприємствами про контроль над забрудненням.

Одним із найефективніших заходів є застосування принципу «забруднювач платить». Також країна є лідером у використанні еколого-технологічного підходу до гарантування екологічної безпеки за рахунок розвитку науки.

У країнах Західної Європи починаючи ще з 1973 р. розроблено спеціальні програми охорони природи, у яких загальне визнання здобула ідея сталого розвитку, відповідно до якої екологічні та економічні цілі в динаміці збігаються, а на рівні Європейського Союзу його країни-члени розробили принципи та загальні заходи для законодавчих актів у сфері охорони природи.

У багатьох країнах з урахуванням екологічних проблем сформовано систему сертифікації виробництв та окремих видів продукції. За оцінками Міжнародного валютного фонду, у цих країнах споживання природних ресурсів на одиницю готової продукції щорічно скорочується в середньому на 1,25 що спричиняє суттєвий екологічний ефект, оскільки за таких умов екологізація виробництва є економічно вигідною [1]. Цьому процесу сприяє державна фінансово-економічна політика стимулювання природоохоронної діяльності товаровиробників і підприємств за допомогою ефективної системи екологічного регулювання, яке поєднує адміністративно-законодавчі інструменти з економічними, нормативними і ринковими механізмами.

У всіх високорозвинених країнах світу визнано необхідність теоретичного обґрунтування і здійснення практичних кроків у фінансуванні екологічної політики, яка передбачає збереження природи, якість навколишнього природного середовища, раціональне використання реальних і потенційних природних ресурсів, підтримку екологічної рівноваги в природі та забезпечення умов існування для людини. Сьогодні в багатьох країнах світу діють національні програми охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Вони мають принципово новий характер порівняно з колишньою політикою охорони природи, яка мала обмежену сферу дії і виходила з концепції ліквідації наслідків порушення довкілля.

Прикладом практичного здійснення таких програм є Програма збереження болотних угідь, прийнята канадським урядом у 1991 р. Основним завданням цієї Програми є створення умов для використання природних ресурсів і територій так, щоб не спричиняти виникнення збитків та погіршення стану боліт, поновлення і відтворення водно-болотних угідь там, де продовжується їх деградація або існування цих територій знаходиться на критичному рівні. Головними критеріями, що визначають напрями діяльності у короткостроковому періоді, є попередження подальшого знищення цих природних угідь і запобігання шкоди, яка може бути завдана природним ресурсам у довгостроковому періоді.

Нова за змістом політика збереження природного середовища втілюється у формі національних програм, в яких передбачено взаємодію органів державного управління, приватного сектору, науки, фінансових установ. У всіх країнах прийнято закони про охорону природного середовища, де закріплено функції держави з регулювання природоохоронної діяльності, а також визначено права й обов'язки природокористувачів.

Такими законами у США є закон «Про національну політику у сфері навколишнього середовища» (1970 р.), в Японії – основний закон із боротьби із забрудненнями навколишнього природного середовища (1967 р.), у Швеції – закон «Про охорону навколишнього середовища» (1969 р.). Приймаються спеціальні законодавчі акти, спрямовані на попередження та усунення порушень якості окремих компонентів навколишнього середовища. В основу законодавчої піраміди закладено численні нормативні акти (постанови, накази, правила тощо) органів місцевої влади, які найбільшою мірою враховують природно-географічну та соціально-економічну специфіку того чи іншого регіону [1].

У США вже у 1970 р. було сформульовано положення про обов'язковість проведення державної екологічної експертизи всіх напрямів господарської діяльності. У спеціальних законах визначено конкретні природозахисні заходи з охорони повітря, води, поводження з твердими відходами, контролю над отрутохімікатами й токсичними речовинами, рекультивації земель, боротьби з шумом, неприємними вібраціями та запахами.

Основою політики в галузі охорони навколишнього середовища і фінансування природоохоронних заходів є принцип нормативно якісного стану довкілля, який забезпечується або системою норм і стандартів на граничнодопустимі рівні антропогенного навантаження, склад забруднень, викидів, скидів, або системою оподаткування підприємств, які допускають порушення встановлених вимог природокористування. Обидва принципи можуть бути органічно поєднані.

Екологічна політика Великобританії ґрунтується передусім на якісних характеристиках об'єктів навколишнього середовища. Визнано за необхідне проведення оцінки навколишнього середовища до початку проєктування будь-якого будівництва, а в подальшому – періодичного контролю над станом навколишнього природного середовища. Щодо екологічного планування й управління початковий варіант екологічної експертизи порівнюється з іншими варіантами оцінок, що дає змогу більш оптимально визначати параметри антропогенного впливу [2].

В Угорщині управління діяльністю в галузі охорони природи розподілено між різними міністерствами

і відомствами. Згідно із Законом «Про охорону атмосферного повітря», у Болгарії обов'язковим для підприємств є застосування лише такої технології, яка забезпечує мінімальні та допустимі викиди шкідливих речовин у повітря.

У Польщі питання використання й охорони середовища регламентуються Конституцією, законами та іншими законодавчими загальнодержавними актами. Дотримання законів і правил контролюється Державною інспекцією з охорони навколишнього середовища [5].

Зауважимо, що у світовій практиці щодо дискусії у межах проблематики охорони природного довкілля, екологічної безпеки, забезпечення добробуту людства та економічного зростання великої популярності набув феномен «зеленої економіки», під яким слід розуміти концепцію економічного розвитку, за якої забезпечуються екологічна сталість та соціальна рівність у спосіб переходу до сталого виробництва, підвищення ресурсо- та енергоефективності, розвитку відновлюваних джерел, упровадження екологічно чистих та проривних технологій, збільшення «зеленого» інвестування [6].

Стосовно рівня окремих держав, то однією з перших, що оголосив реалізацію концепції «зеленого» зростання як національної стратегії, стала Південна Корея. Національна стратегія «зеленого» зростання (The National Strategy for Green Growth) (2009–2050 рр.) забезпечує комплексний політичний підхід щодо «зеленого» зростання у коротко- та довгостроковій перспективі [6]. У довгостроковій перспективі Стратегія ставить за мету сприяти екологічно чистим рушіям нового зростання, підвищувати якість життя населення, долучатися до боротьби зі зміною клімату.

Іншою країною, де «зелене» зростання оголошено головним стратегічним завданням держави, є Китай. Зокрема, у розділі «Зелений» розвиток 12-ї п'ятирічки» на 2011–2015 рр. [7] стратегічними напрямами було визначено: боротьбу зі зміною клімату, економію ресурсів та управління ними, охорону навколишнього середовища та водних ресурсів, охорону та відновлення екосистем, попередження стихійних лих. Згідно з документом, у сфері енергоефективності країна поставила мету досягти виробництва 16% первинної енергії за рахунок відновлюваних джерел енергії до 2020 р. 13-та «п'ятирічка» спрямована на підтримку середньорічних темпів зростання на рівні 6,5% протягом 2016–2020 рр. за одночасного досягнення національних екологічних цілей та виконання зобов'язань у рамках Паризької угоди [8]. У плані визначено, що для переходу до «екологічної» цивілізації та «зеленого» зростання необхідно посилити екологічне управління, а саме координацію між центральними органами влади та провінціями, а також Міністерством екології та довкілля та іншими міністерствами, політика яких впливає на навколишнє середовище.

Цікавим є досвід В'єтнаму, який у 2012 р. схвалив Національну стратегію «зеленого» зростання на період 2011–2020 рр. із візією до 2050 р. [9]. Стратегія визначає «зелене» зростання як важливу частину сталого розвитку країни, покликану сприяти збільшенню офіційно працевлаштованих, зменшенню рівня бідності та поліпшенню матеріального і духовного стану населення. Головні питання Стратегії, які потребують вирішення, – проблема зміни клімату, збереження природного капіталу та поліпшення якості довкілля, «озеленення» існуючих секторів та більш ефективне використання природних ресурсів.

На увагу заслуговує також Національна стратегія низьковуглецевого розвитку Франції (The National Low-Carbon Strategy, SNBC), що була розроблена у 2015 р. Стратегія передбачає значне скорочення викидів парникових газів – на 40% до 2030 р. від рівня 1990 р. і на 75% до 2050 р. У документі окреслено широкий комплекс заходів за різними секторами у частині переходу країни до сталої, низьковуглецевої економіки.

Стосовно регіонального рівня стратегії «зеленого» зростання як приклад доцільно розглянути ЄС, яким у 2010 р. прийнято десятирічну стратегію економічного зростання та створення робочих місць «Європа 2020», яка поставила за мету формування умов для розумного, стійкого та всеосяжного зростання [11].

Для України вартим уваги, на нашу думку, видається досвід країн Європейського Союзу, які докорінно змінили як саму систему державного управління охороною природного середовища, так і переглянули співвідношення компетенції органів управління різного рівня.

Зарубіжна практика свідчить, що основою всієї системи захисту навколишнього середовища в економічно розвинутих країнах є активне державне регулювання, в якому значні пріоритети надаються економічному стимулюванню та підтримці підприємництва, що розвивається в напрямі екологізації суспільного виробництва.

Практика підприємницької діяльності та світовий досвід підтверджують можливість реалізації еколого-економічних цілей із використанням таких регулятивних механізмів, як:

1) пряме державне регулювання (нормативно-правові, адміністративно-контролюючі і заохочувальні заходи, пряме регламентування та ін.);

2) економічне стимулювання через застосування ринкових механізмів;

3) змішані механізми, які поєднують вищезазначені підходи.

Поряд із цим діє чіткий механізм фінансового забезпечення такого регулювання (внутрішні нагромадження, кошти бюджетних фондів, вітчизняні й зарубіжні екоінвестиції, кредити, цільові гаранти та ін.). Велике значення надається також діям громадських екологічних організацій, екологічній культурі, освіті, вихованню і просвітництву.

У зарубіжних країнах використовують значний арсенал економічних важелів і засобів регулювання. Вони є досить ефективними і різноманітними. Унаслідок цього в багатьох економічно розвинутих державах

світу нагромаджено значний досвід використання різних економічних методів і інструментів регулювання процесом екологізації підприємництва на макро- і макрорівнях господарювання [5].

У Франції контроль над охороною вод здійснюється на основі закону, прийнятого у 1964 р. За цим законом у країні діє шість басейнових управлінь. У Великобританії, відповідно до закону про водні ресурси (1973 р.), стан якості водойм контролюють 10 регіональних водних комітетів. У Нідерландах, відповідно до закону про забруднення поверхневих вод, промислові підприємства і муніципалітети зобов'язані мати ліцензію на скидання відходів [12].

У Німеччині та інших країнах Європейського Союзу розроблена та реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту й екологічного підприємництва як одного з важливих напрямів екологічної модернізації. Цьому сприяло зростання ролі екологічних якостей і характеристик товарів та продуктів на ринку як передумови їх виробництва і реалізації, посилення тиску громадськості на підприємців, які використовують природні ресурси, задоволення екологічних інтересів населення та розвитку водного законодавства, зростання значимості екологічного права і підприємницької діяльності.

Окрім того, всі підприємства Німеччини в обов'язковому порядку проходять екологічний аудит. Здебільшого прийнято національні стандарти, які регулюють екологічний аудит. Так, у червні 1993 р. прийнято основні принципи і положення екологічного обліку в рамках ЄС, які набули чинності у квітні 1995 р. За оцінками Німецького агентства з питань навколишнього середовища в галузі екологічної професійної підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, нині професійні екологічні інтереси групуються за ступенем їх пріоритетності для тих, хто навчається, таким чином: переробка відходів; екологічне право; водне господарство й очистка стічних вод; охорона ґрунтів; енергозбереження; охорона довкілля на підприємствах; регіональне екологічне планування (екологічна програма); екологічна експертиза; боротьба з хімічним забрудненням навколишнього середовища; екологічна політика; екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва; міжнародні аспекти охорони водних ресурсів; охорона біорізноманіття; екологічна освіта; екологічна консультація; програми економії води [11].

У прогресивних економічно розвинутих країнах світу спостерігається зростання значення стимулюючого впливу економічних інструментів екологічного регулювання на розвиток економіки та підприємництва. Саме вони сприяють забезпеченню відповідності між вартістю продукції і природних ресурсів; відшкодуванню витрат за завдану шкоду навколишньому природному середовищу; компенсації екологічних збитків самим забруднювачем, а не всім суспільством.

Проте частка екологічних податків до всіх податків у різних країнах є різною. Зокрема, у 2016 р. вона становила: на Кіпрі – 11,9%, у Нідерландах – 10,3%, Данії – 9,8%, Латвії – 9,1%, Словенії – 8,7%, Люксембургу – 8,2%, Ірландії – 8,1%, Чехії – 7,5%, Фінляндії – 7,4%, Великобританії – 7,3%, Польщі – 6,9%, Італії – 6,9%, Греції – 6,8%, Естонії – 6,7%, Німеччині – 6,5%, Литві – 6,0%, Іспанії – 5,8%, Австрії – 5,6%, Бельгії – 5,3%, Франції – 4,9% [11].

Таким чином, соціальна та еколого-економічна інтегративність України має обов'язково враховувати зарубіжний досвід механізмів регулювання природокористування шляхом системного вдосконалення і приведення у відповідність із міжнародною правовою, нормативно-методичною та інституціональною базою екологічного управління та екологічної безпеки.

Сьогодні надзвичайно важливим є збільшення бюджетного фінансування та інвестування в інноваційні програми екологізації виробництва. Впровадження ринкових регуляторів природокористування повинне здійснюватися не лише шляхом адміністративного тиску, а й шляхом формування сприятливих умов підприємницької діяльності, за яких господарюючим суб'єктам стало б економічно вигідним дотримання природоохоронних вимог, досягнення еколого-економічних цілей.

Висновки. Досвід зарубіжних країн у галузі екологічного програмування свідчить про їх готовність брати активну участь у розв'язанні глобальних екологічних проблем, що зумовлює необхідність прийняття Україною відповідних законів щодо впровадження екологічних завдань у національну політику й адаптації її до європейського екологічного простору, гармонізації національних екологічних вимог, стандартів і обмежень із відповідними показниками провідних країн світу.

Серед найбільш ефективних інструментів реформування державного управління у галузі охорони довкілля актуальності набувають такі:

1) Створення можливості залучення до співпраці у галузі охорони довкілля широких кіл громадськості, бізнес-структур, місцевих органів влади та інших зацікавлених сторін.

Сьогодні в Україні виникає нагальна потреба у створенні консультативних центрів, які б сприяли налагодженню відносин між владою та громадянами у вирішенні важливих питань у сфері довкілля. В Україні є актуальним створення *Консультативного центру з питань довкілля,* який би надавав інформаційну допомогу з таких питань. На Інтернет-сторінці цього центру необхідним було б розміщення інформації про: законодавство у межах цієї сфери; перелік органів державної влади, що працюють у цій сфері; бізнес-структури, які надають екологічні послуги; онлайн-консультації у формі запиту-відповіді тощо.

2) Запровадження практики ведення «зеленого» бізнесу. Така практика в Україні лише зароджується. На державному рівні пропонуємо запровадження екологічних премій, які б отримували найперспективніші підприємства, що здійснюють екоорієнтовану діяльність. Одним із перспективних варіантів цієї премії може стати Green Awards Ukraine.

3) Упровадження та поширення ефективного європейського досвіду, що дає змогу запровадити в Україні державного порталу електронних опитувань. Такий портал сприятиме не лише вивченню громадської думки щодо захисту та охорони довкілля, а й надасть можливість широкому колу зацікавлених осіб та громадян країни брати участь у процесі ухвалення рішень у сфері охорони довкілля.

Для успішної реалізації ходу виконання державних цільових програм уважається доцільним застосування нової системи керування в рамках сучасного менеджменту – контролінгу, який, як свідчить досвід розвинених країн, дає змогу координувати та інтегрувати зусилля на більш високому професійному рівні, а також незалежного екологічного аудиту на всіх стадіях реалізації програмних завдань і заходів.

Список літератури:

1. Авраменко Н.Л., Кущ М.О. Досвід ЄС у сфері економічного стимулювання до охорони навколишнього природного середовища. 2016. URL : http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/186.pdf (дата звернення: 30.11.2018).

2. Грушева Т.І. Зарубіжний досвід та міжнародні аспекти управління природокористуванням. *Менеджер.* 2007. № 4(42). С. 32–38.

3. Reusable Shopping Bag Eco-Sag. Best Practice Factsheets in preparation for «Waste Prevention Guidelines». URL : http:// www.ec.europa.eu/environment/waste/prevention/pdf/eco-sac.pdf (дата звернення: 03.03.2020).

4. Beyond Public Opposition Lessons Learned Across Europe. European Grid Report. 2013. URL : http:// www.renewables-grid.eu. (дата звернення: 07.03.2020).

5. Кернична А.Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері у контексті євроінтеграції. 2013. URL : http:// www. investplan. com.ua /pdf/ 24_2013/36.pdf (дата звернення: 01.10.2018).

6. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст : аналітична доповідь / Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2019. 316 с.

7. Yao Lu. China Releases 12th Five-Year Plan for National Strategic Emerging Industries. China Briefing, 25 July 2012. URL : https://www.china-briefing. com/news/china-releases-12th-five-year-plan-for-nationalstrategic-emerging-industries (дата звернення: 05.02.2020).

8. China's Progress Towards Green Growth An International Perspective. OECD. URL : http://www.oecd.org/env/country-reviews/PR-China-Green-Growth-Progress-Report-2018.pdf (дата звернення: 11.02.2020).

9. Green Growth in Practice Lessons from Country Experiences. Green Growth Best Practice. P. 68. URL : https://www.greengrowthknowledge. org/ sites/ default/files/downloads/resource/Green-Growth-in-PracticeGGBP_0.pdf (дата звернення: 15.02.2020).

10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commisiion, 2014. URL : https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-446-EN-F1-1.Pdf (дата звернення: 23.02.2020).

11. Салатюк Н.М. Зарубіжний досвід регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища. 2013. URL : http:// dspace. nuft. edu.ua/ jspui/bitstream/123456789/2486/1/333.pdf (дата звернення: 02.10.2018).

12. Туниця Т.Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст. Київ : Знання, 2006. 300 с.

13. Senyshyn O.S., Chopko N.S., Zhuk I.Z. Integral estimate of the effectiveness of performance of indices of the state targeted pragrams for protection of natural environment in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies: scientific journal.* 2017. Vol. 3(2017). № 5. P. 391–399.

References:

1. Avramenko N.L., Kushch M.O. (2016) Dosvid YeS v sferi ekonomichnoho stymuliuvannia do okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [EU experience in the field of economic stimulation of environmental protection]. Available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/186.pdf (accessed 30 September 2018).

2. Hrusheva T.I. (2007) Zarubizhnyi dosvid ta mizhnarodni aspekty upravlinnia pryrodokorystuvanniam [Foreign experience and international aspects of environmental management]. *Menedzher,* no. 4(42), pp. 32–38.

3. Reusable Shopping Bag Eco-Sag. Best Practice Factsheets in preparation for «Waste Prevention Guidelines». Available at: http:// www. ec. europa. eu/ environment/waste/prevention/pdf/eco-sac.pdf. (accessed 3 March 2020).

4. Beyond Public Opposition Lessons Learned Across Europe. European Grid Report. 2013. Available at: http:// www.renewables-grid.eu. (accessed 7 March 2020).

5. Kernychna A.Ye. (2013) Dosvid zarubizhnykh krain shchodo vdoskonalennia mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia v ekolohichnii sferi u konteksti yevrointehratsii [Experience of foreign countries in improving the mechanisms of public administration in the environmental sphere in the context of European integration]. Available at: http:// www. investplan. com.ua /pdf/ 24_2013/36.pdf (accessed 31 October 2018).

6. «Zeleni» investyciji u stalomu rozvytku: svitovyj dosvid ta ukrajinsjkyj kontekst (2019) [Green investment in sustainable development: world experience and the Ukrainian context]. Analitychna dopovidj. Centr Razumkova. Kyiv: Zapovit. 316 s. (in Ukrainian)

7. Yao Lu. China Releases 12th Five-Year Plan for National Strategic Emerging Industries (2012). China Briefing. Available at: https://www.china-briefing. com/news/china-releases-12th-five-year-plan-for-nationalstrategic-emerging-industries. (accessed 5 February 2020).

8. China's Progress Towards Green Growth An International Perspective. OECD. Available at: http://www.oecd.org/env/country-reviews/PR-China-Green-Growth-Progress-Report-2018.pdf. (accessed 11 February 2020).

9. Green Growth in Practice Lessons from Country Experiences. Green Growth Best Practice. P. 68. Available at: https:// www.greengrowthknowledge.org/sites/default/files/downloads/resource/Green-Growth-in-PracticeGGBP_0.pdf. (accessed 11 February 2020).

10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2014) European Commisiion. Available at: https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-446-EN-F1-1.Pdf. (accessed 23 February 2020).

11. Salatiuk N.M. (2013) Zarubizhnyi dosvid rehuliuvannia pryrodokorystuvannia ta okhorony navkolyshnoho seredovyshcha [Foreign experience in the regulation of nature and environmental protection]. Available at: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2486/1/333.pdf (accessed 2 October 2018).

12. Tunycja T.Ju. (2006) *Zbalansovane pryrodokorystuvannja: nacionaljnyj i mizhnarodnyj kontekst* [Balanced nature management: national and international context]. Kyiv: Znannja. 300 s. (in Ukrainian)

13. Senyshyn O., Chopko N., Zhuk I. (2017) Integral estimate of the effectiveness of performance of indices of the state targeted pragrams for protection of natural environment in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies: scientific journal,* no. 5, pp. 391–399.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-8
УДК 338. 001.36

Шкарлет С.М.
доктор економічних наук, професор, ректор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Чернігівський національний технологічний університет
Лойко Д.М.[1]
кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Чернігівський національний технологічний університет

Shkarlet Serhiy, Loiko Daria
Chernihiv National University of Technology

ПОНЯТТЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ РІЗНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

CONCEPTS OF INNOVATIVE POTENTIAL IN THE CONTEXT OF DIFFERENT METHODOLOGICAL APPROACHES

У статті наведено результати узагальнення існуючих наукових підходів до визначення поняття «інноваційний потенціал» вітчизняними авторами. Зроблено висновок, що вчені під час формулювання визначення поняття «інноваційний потенціал» дотримуються таких методологічних підходів: за наявністю ресурсів, за можливістю генерування високої інноваційної активності, за функціональними складниками, як основа для інноваційної діяльності, як здатність упроваджувати інновації. Запропоновано таке визначення: інноваційний потенціал – поєднання ресурсів суб'єкта економіки для розроблення та впровадження інновацій із метою досягнення конкурентних переваг. Окреслено склад інноваційних ресурсів для формування інноваційного потенціалу на рівні національної економіки. Виділено: матеріальні, нематеріальні, трудові, маркетингові, інформаційні, фінансові, інноваційні ресурси.

Ключові слова: *інноваційний потенціал, методологічні підходи, ієрархічні рівні, ресурси, інтелектуальна власність, охоронні документи.*

В статье приведены результаты обобщения существующих научных подходов к определению понятия «инновационный потенциал» отечественными авторами. Сделан вывод, что ученые при формулировке определения понятия «инновационный потенциал» придерживаются следующих методологических подходов: по наличию ресурсов, по возможности генерирования высокой инновационной активности, по функциональным составляющим, как основа для инновационной деятельности, как способность внедрять инновации. Предложено такое определение: инновационный потенциал – сочетание ресурсов субъек-

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2443-2719

© Шкарлет С.М., Лойко Д.М., 2020

та экономики для разработки и внедрения инноваций с целью достижения конкурентных преимуществ. Определен состав инновационных ресурсов для формирования инновационного потенциала на уровне национальной экономики. Выделены: материальные, нематериальные, трудовые, маркетинговые, информационные, финансовые, инновационные ресурсы.

Ключевые слова: *инновационный потенциал, методологические подходы, иерархические уровни, ресурсы, интеллектуальная собственность, охранные документы.*

The article summarizes the results of generalization of existing scientific approaches to the definition of the term "innovative potential" by domestic authors. It is concluded that the following methodological approaches are supported in formulating the definition of the term "innovative potential": the availability of resources, the possibility of generating high innovation activity, the functional components, the basis for innovation, the ability to innovate. The following definition is proposed: innovation potential – the combination of an entity's resources to develop and innovate in order to gain competitive advantage. The composition of innovative resources for the formation of innovative potential at the level of the national economy is outlined. Selected: tangible, intangible, labor, marketing, information, financial. Innovation potential can be generated from different sources depending on the structural and hierarchical level. At the level of the national economy innovation potential depends on the totality of scientific knowledge and technologies accumulated in the country, the amount of funding for research and innovation. An analysis of the dynamics of the grant of patents for industrial property for the period 2014-2018 showed a decrease in the number of issued patents by 1.37%, in particular: for inventions the number of granted patents decreased by 25.91%, for utility models – by 6.26 for industrial designs – by 6.78%, for signs for goods and services the number of issued security documents increased by 8.02%. The total number of employees involved in research and development in Ukraine in the 2014-2018 period decreased by 35.45%; by 49.29%, researchers – by 43.19%. The volume of capital investments of Ukraine in intellectual property products in 2018 amounted to only 3.3% of the gross accumulation of fixed capital. According to the Global Innovation Index, in 2018, Ukraine ranked highest in the last seven years, ranking 43rd in 146 countries. Experts note that Ukraine is ranked 21st in Higher Education Performance and 27th in Patent Activity. In recent years there has been a tendency in Ukraine to scatter and degrade the country's innovation potential.

Key words: *innovation potential, methodological approaches, hierarchical levels, resources, intellectual property, security documents.*

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах господарювання економічний прогрес залежить від інноваційного процесу, його інтенсивності та ефективності. Статистичні дані щодо кількості інноваційно активних підприємств в Україні свідчать про серйозну кризу в інноваційній сфері. Для розроблення подальших дій та заходів щодо стимулювання активності інноваційної сфери доцільно оцінити спроможність інноваційного розвитку економіки. Із цією метою потрібно узагальнити наявні методологічні підходи до визначення інноваційного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені досліджують проблематику формування та реалізації інноваційного потенціалу. Результати найбільш ґрунтовних досліджень із різних проблем розвитку інноваційного потенціалу відображено у наукових працях Н.В. Віхляєвої [1], С.А. Володіна, О.І. Чекамової [2], А.А. Глушенкової [3], О.В. Гука, О.С. Дейнеки, Р.І. Лєксіна [4], В.В. Гурочкіної [5], І.Ю. Єпіфанової, Д.О. Гладкої [6], Д.Ф. Крисанова, Л.Д. Водянки [7], А.Я. Паулік [8], Л.І. Федулової [9], О.В. Хмизової, О.М. Сисан [10], В.М. Черби, В.В. Криши [11], О.Ю. Шилової, Є.С. Чермошенцевої [12], Т.М. Янковець [13]. Незважаючи на кількість ґрунтовних наукових розробок, існує необхідність систематизації методологічних підходів до сутності інноваційного потенціалу на різних ієрархічних рівнях національної економіки та розвитку теоретичних підходів до визначення цієї економічної категорії.

Мета статті полягає в аналізі та уточненні сутнісного розуміння поняття «інноваційний потенціал» за різними методологічними підходами.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інноваційний потенціал» сформувалося і розвивається під впливом феномену виникнення й розвитку інноваційної діяльності як рушійної сили економіки. Узагальнення сутності інноваційного потенціалу, методологічні підходи до його оцінки, використання різних методичних інструментів під час прогнозування рівня інноваційного потенціалу стають предметом проведення наукових досліджень багатьох учених. Зважаючи на невеликий часовий термін виникнення самого поняття «інноваційний потенціал» (приблизно 80-ті роки минулого століття), у науковій літературі питання сутності та оцінки інноваційного потенціалу ще дискутуються. Наукові дослідження різних авторів дають змогу розглянути інноваційний потенціал із різних точок зору і за різними структурно-ієрархічними рівнями економіки, що дає можливість кожному вченому додати нові знання у вивчення феномену інноваційного потенціалу.

Результати проведеного узагальнення існуючих наукових підходів до визначення поняття «інноваційний потенціал» зарубіжними та вітчизняними авторами дали змогу зробити такі висновки (табл. 1).

Більшість науковців уважає, що основу інноваційного потенціалу становить наявність або сукупність різних ресурсів підприємства [2-6; 10; 12–14]. Із цим можна погодитися, оскільки без ресурсної бази неможливо здійснити розроблення та (або) впровадження інновацій, що становить сутнісну характеристику поняття «інноваційний потенціал». Окремі дослідження вчених ґрунтуються на структурному підході, який передбачає, що «інноваційний потенціал» – це сукупність виділених складників [1]. У цьому разі також можна погодитися з автором, оскільки, дійсно, доцільно виділити окремі складники, за якими можна в подальшому вирахувати кількісне їх значення і потім інтегральне значення інноваційного потенціалу. Особливо доцільно групувати ресурси підприємства саме за виділеними складниками, поєднуючи, таким

Таблиця 1

Результати узагальнення існуючих наукових підходів до визначення поняття «інноваційний потенціал» вітчизняними авторами

Автор, джерело	Визначення
Н.В. Віхляєва [1]	Під інноваційним потенціалом у контексті цього дослідження розуміємо сукупність його окремих умовно автономних складників, таких як виробничий, фінансовий, кадровий, маркетинговий, інформаційний, науковий та організаційно-управлінський.
С.А. Володін, О.І. Чекамова [2]	Наявність та готовність до використання системи засобів і ресурсів для досягнення цілей інноваційної діяльності.
А.А. Глушенкова [3]	Наявність ресурсів у поєднанні з умовами, які забезпечують сукупну можливість підприємства генерувати нові знання та впроваджувати інновації.
О.В. Гук, О.С. Дейнека, Р.І. Лєксін [4]	Під інноваційним потенціалом підприємства в сучасних умовах варто розуміти його максимальні можливості генерувати високу інноваційну активність.
В.В. Гурочкіна [5]	У загальному вигляді під інноваційним потенціалом найчастіше розуміють сукупність усіх наявних матеріальних і нематеріальних активів підприємства, що використовуються в процесі здійснення інноваційної діяльності.
І.Ю. Єпіфанова, Д.О. Гладка [6]	У загальному розумінні, виходячи з вищевикладених значень, під інноваційним потенціалом слід уважати сукупність наявних інтелектуальних, технологічних, фінансово-економічних, науково-виробничих ресурсів із відповідним їх інфраструктурним забезпеченням, які здатні створювати нові знання й ефективний механізм комерціалізації та сприяти розвитку.
Д.Ф. Крисанов, Л.Д. Водянка [7]	Інноваційний потенціал зводиться до двох формуючих складових частин – реалій (витратної частини) та можливостей (накопичувальної частини).
А.Я. Паулік [8]	Інноваційний потенціал регіону є основою для здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, проєктно-конструкторських і технологічних робіт, які сприяють вирішенню наукових, науково-технічних, соціально-економічних та екологічних проблем на державному, регіональному та галузевому рівнях.
Л.І. Федулова, М.О. Колош [9]	Міра готовності організації виконати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто міра готовності до реалізації проєкту чи програми інноваційних стратегічних змін.
О.В. Хмизова, О.М. Сисан [10]	Інтегральна сукупність взаємопов'язаних у певних соціально-економічних формах ресурсів, яка характеризує можливість (здатність) підприємства під дією зовнішніх і внутрішніх чинників створювати й ефективно впроваджувати інновації з метою досягнення інноваційних стратегічних змін, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності підприємства.
В.М. Черба, В.В. Криша [11]	Інноваційний потенціал залежить від здатності впроваджувати інновації.
О.Ю. Шилова, Є.С. Чермошенцева [12]	Результат наявності ресурсів (що характеризують кількість та якість чинників виробництва в певних умовах), залучених для досягнення поставлених цілей за допомогою існуючих методів регулювання і координації діяльності суб'єкта господарювання на засадах соціального менеджменту.
Т.М. Янковець [13]	Під інноваційним потенціалом розуміємо систему ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності, чинників впливу (зовнішніх і внутрішніх) на можливості їх використання та інноваційних стратегій для створення та/або впровадження і реалізації інновацій, що дає змогу досягти інноваційної (стратегічної) мети підприємства і забезпечити його сталий розвиток у довгостроковій перспективі.
Закон України «Про інноваційну діяльність» [14]	Сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Джерело: складено авторами

чином, два різних підходи до визначення інноваційного потенціалу.

Окремі автори визначають сутність інноваційного потенціалу як готовність суб'єкта до реалізації проєкту чи програми інноваційних стратегічних змін [9]. Також доцільно погодитися з автором щодо цієї точки зору, розглядаючи інноваційний потенціал як спроможність суб'єкта втілювати зміни, проте розрахувати кількісний показник такої спроможності є утрудненим завданням. Більш реально у кількісному варіанті оцінити ресурси суб'єкта інноваційної діяльності. До оцінки за ймовірнісними підходами можна віднести судження авторів, що інноваційний потенціал – це «максимальні можливості генерувати високу інноваційну активність» [4] і здатність впроваджувати інновації [11]. Беззаперечно, що просто сукупність ресурсів не може бути визнаною інноваційним потенціалом, потрібно ці ресурси рухати саме у бік генерування інноваційної діяльності та розроблення й упровадження інноваційних продуктів. Інноваційний потенціал на рівні регіону розглянуто авторами як основу для здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень [8]. Це визначення заслуговує на увагу, проте інноваційний потенціал повинен бути вже сформованим, щоб слугувати основою наукових досліджень. Автор [8] не уточнює, як і за рахунок яких ресурсів формується інноваційний потенціал регіону.

Поєднуючи позитивні боки наведених визначень поняття «інноваційний потенціал», або, як слушно зауважили Д.Ф. Крисанов та Л.Д. Водянка, «реалії» та «можливості» [7], доцільно сформувати поняття «інноваційний потенціал» так: інноваційний потенціал – поєднання ресурсів суб'єкта економіки для розроблення та впровадження інновацій із метою досягнення конкурентних переваг.

Запропоновані авторами визначення поняття «інноваційний потенціал» узагальнено за виділеними змістовими напрямами (табл. 2).

Щодо оцінки інноваційного потенціалу, то науковцями частіше пропонується ресурсний підхід. У науковій праці С.А. Володіна та О.І. Чекамової [2] запропоновано для оцінки інноваційного потенціалу застосовувати програмно-цільовий підхід до організації науково-інноваційного процесу, що передбачає планування та виконання інноваційних проєктів залежно від поставлених цілей, а не від наявних ресурсів. Доцільно зауважити, що позитивним моментом запропонованого авторами методологічного підходу є виокремлення інноваційного потенціалу результатів науково-інноваційної діяльності як придатності результатів наукових досліджень до комерціалізації. Це є доречним. Проте можна зауважити, що цей постулат можна вважати коректним для результатів прикладних наукових досліджень і не зовсім коректним для результатів фундаментальних наукових досліджень.

У науковій економічній літературі сутність інноваційного потенціалу розглядається на різних ієрархічних рівнях економічної системи, які взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного [2]:

- на макрорівні – інноваційний потенціал національної економіки;
- на мезорівні – інноваційний потенціал окремого регіону або виду діяльності;
- на мікрорівні – інноваційний потенціал підприємства;
- на нанорівні – інноваційний потенціал інноваційного продукту.

Інноваційний потенціал базується на нових знаннях. У ринкових умовах знання трансформуються у створення об'єктів інтелектуальної власності, які в подальшому доцільно комерціалізувати та отримувати прибуток за рахунок їх упровадження [15]. Усі інновації супроводжуються процесами виникнення, оформлення та використання прав на об'єкти інтелектуальної власності. Аналіз динаміки видачі патентів на об'єкти промислової власності за період 2014–2018 рр. показав зниження кількості виданих патентів на 1,37%, зокрема: на винаходи кількість виданих патентів знизилася на 25,91%, на корисні моделі – на 6,26%, на промислові зразки – на 6,78%, на знаки для товарів і послуг кількість виданих охоронних документів зросла на 8,02% (табл. 3).

Інноваційний потенціал може бути сформований за рахунок різних джерел залежності від структурно-ієрархічного рівня. Пошук джерел або ресурсів є першою стадією формування інноваційного потенціалу на всіх структурно-ієрархічних рівнях економіки. Просто наявності ресурсів для формування інноваційного по-

Таблиця 2

Сучасні підходи до визначення сутності поняття «інноваційний потенціал»

Напрям досліджень	Автори і наукові праці, які відповідають напряму
Інноваційний потенціал – сукупність інноваційних ресурсів або активів підприємства	С.А. Володін, О.І. Чекамова [2], А.А. Глушенкова [3], В.В. Гурочкіна [5], І.Ю. Єпіфанова, Д.О. Гладка [6], О.В. Хмизова, О.М. Сисан [10], О.Ю. Шилова, Є.С. Чермошенцева [12], Т.М. Янковець [13], Закон України «Про інноваційну діяльність» [14]
Інноваційний потенціал – готовність до реалізації проєкту чи програми інноваційних стратегічних змін	Л.І. Федулова, М.О. Колош [9]
Інноваційний потенціал – максимальні можливості генерувати високу інноваційну активність	О.В. Гук, О.С. Дейнека, Р.І. Лєксін [4]
Інноваційний потенціал – здатність упроваджувати інновації	В.М. Черба, В.В. Криша [11]
Інноваційний потенціал – сукупність його окремих умовно автономних складників	Н.В. Віхляєва [1]
Інноваційний потенціал – це реалії (витратна частина) та можливості (накопичувальна частина)	Д.Ф. Крисанов, Л.Д. Водянка [7]
Інноваційний потенціал – основа для здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень	А.Я. Паулік [8]

Джерело: складено авторами

Таблиця 3

Динаміка видачі патентів на об'єкти промислової власності в Україні за період 2014–2018 рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	Відхилення даних 2018 р. від даних 2014 р., %
Зареєстровано та отримано охоронних документів, усього	29677	26098	31016	29673	29270	-1,37
У тому числі на:						
винаходи	3319	3014	2813	2590	2459	- 25,91
корисні моделі	9196	8153	9044	9442	8620	- 6,26
промислові зразки	2464	2521	2469	2390	2297	- 6,78
знаки для товарів і послуг	14698	12388	13618	15248	15877	8,02

Джерело: складено авторами за даними [16]

тенціалу недостатньо, потрібне їх цілеспрямоване використання. На мікрорівні (наприклад, виробничого підприємства) інноваційний потенціал залежить від якісного кадрового складу, фінансової спроможності підприємства, готовності та можливості займатися інноваційною діяльністю. На мезорівні – на рівні регіону або виду діяльності – інноваційний потенціал залежить від наявності науково-дослідницького потенціалу (науково-дослідницьких установ), рівня інноваційної активності підприємств, динаміки надходження заявок та видачі патентів на об'єкти промислової власності. На макрорівні – на рівні національної економіки – інноваційний потенціал залежить від сукупності наукових знань та технологій, акумульованих у країні, обсягів фінансування у наукові дослідження та інновації (обсяг вкладень України у продукти інтелектуальної власності у 2018 р. становив лише 3,3% від валового нагромадження основного капіталу [17]), наявності фахівців, які здійснюють наукові розробки та дослідження, відповідності нормативно-законодавчої бази сучасним умовам розвитку економіки.

За проведеними дослідженнями виділено такий склад інноваційних ресурсів споживчого сектору економіки, які є основою для формування інноваційного потенціалу: матеріальні, нематеріальні, трудові, маркетингові, інформаційні, фінансові [18]. Виділені види ресурсів формування інноваційного потенціалу є актуальними для всіх структурно-ієрархічних рівнів економіки. Доцільно окреслити склад інноваційних ресурсів для формування інноваційного потенціалу на рівні національної економіки (табл. 4).

За Глобальним індексом інновацій Україна у 2018 р. зайняла найвищу позицію за останні сім років, посівши 43-є місце зі 146 країн світу [19]. За результатами оцінювання фахівці відзначають високе 21-е місце України у рейтингу за ефективністю вищої освіти та 27-е місце за патентною активністю. Проте потрібно зауважити, що в останні роки в Україні спостерігається тенденція до розпорошення та деградації інноваційного потенціалу країни. Кількість працівників, задіяних у наукових розробках та дослідженнях, в останні роки має тенденцію до зниження (табл. 5).

Таблиця 4

Склад інноваційних ресурсів для формування інноваційного потенціалу національної економіки

Назва підсистеми	Сутнісний склад підсистеми
Матеріальні ресурси	Винаходи, корисні моделі, промислові зразки та окремі партії нових засобів праці та товарів для вивчення попиту на інновації; матеріальне забезпечення підприємств, які виробляють промислові та споживчі товари; інноваційні технології та техніка.
Нематеріальні ресурси	Документальне оформлення прав на об'єкти промислової власності, оформлені авторські права, публікації у різних джерелах, інформація.
Трудові ресурси	Кваліфікаційний рівень співробітників наукових та науково-дослідних підприємств і фірм; рівень розвитку наукових досліджень в університетах; наукові кадри, співробітники підприємств, фірм та організацій, які приймають участь у розробленні та (або) впровадженні інновацій, укомплектованість кадрами.
Маркетингові ресурси	Просування інновацій через інструментарій Інтернет-маркетингу, популяризація брендів та торгових марок, імідж підприємств, застосування різних видів реклами та акцій для популяризації й просування інноваційних товарів.
Інформаційні ресурси	Соціальні опитування споживачів, виставки, комерційна інформація, комунікації, всі види інформації, які стосуються інновацій різних видів.
Фінансові ресурси	Фінансування розроблення та впровадження інновацій за рахунок різних джерел: бюджетних коштів, коштів венчурних фірм, власних коштів підприємств та розробників, інвестицій.

Джерело: складено авторами

Таблиця 5

Динаміка кількості працівників, задіяних у наукових розробках і дослідженнях в Україні

Показник	2010	2014	2015	2016	2017	2018	Відхилення даних 2018 р. від даних 2010 р., %	Відхилення даних 2018 р. від даних 2014 р., %
Кількість працівників – усього, осіб	182484	136123	122504	97912	94274	88128	- 51,71	- 35,26
у тому числі працівників, які мають науковий ступінь:								
- доктора наук, осіб	11974	9983	9571	7091	6942	7043	- 41,18	- 29,45
- доктора філософії (кандидата наук), осіб	46685	37082	32849	20208	19219	18806	- 59,71	- 49,29
-дослідників	133744	101440	90249	63694	59392	57630	- 56,91	- 43,19

Примітка: дані за 2014–2015 рр. включають постійних та тимчасових працівників (сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, включаючи науково-педагогічних працівників). Починаючи з 2016 р. дані наведено без урахування науково-педагогічних працівників, які не виконували наукові дослідження і розробки. Дані за 2014–2018 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено авторами за даними [17]

Загальна кількість працівників, задіяних у наукових дослідженнях і розробках в Україні, за період 2014–2018 рр. знизилася на 35,45%, із них наукових працівників, які мають ступінь докторів наук, – на 29,16%, докторів філософії (кандидатів наук) – на 49,29%, дослідників – на 43,19%. За період 2010–2018 рр. загальна кількість працівників, задіяних у наукових дослідженнях, знизилася на 51,71%, із них докторів наук – на 41,16%, докторів філософії (кандидатів наук) – на 59,71%, дослідників – на 56,91%. Тобто спостерігається тенденція до постійного зниження кількості працівників, задіяних у наукових розробках і дослідженнях в Україні, що, безумовно, негативно впливає на створення інноваційного потенціалу національної економіки.

Висновки. За проведеними дослідженнями методологічних підходів до визначення інноваційного потенціалу зроблено висновок щодо наявності таких напрямів: за наявністю ресурсів, за можливістю генерування високої інноваційної активності, за функціональними складниками, як основа для інноваційної діяльності, як здатність упроваджувати інновації.

Поєднуючи позитивні боки опублікованих українськими вченими визначень інноваційного потенціалу, запропоновано таке визначення: інноваційний потенціал – поєднання ресурсів суб'єкта економіки для розроблення та впровадження інновацій із метою досягнення конкурентних переваг.

На основі проведених досліджень динаміки кількості працівників, задіяних у проведенні наукових досліджень, та динаміки кількості виданих патентів на об'єкти промислової власності в Україні, а також з урахуванням даних щодо рейтингу України за Глобальним індексом інновацій зроблено висновок щодо поступового розпорошення та деградації інноваційного потенціалу України. Доцільно зосередити зусилля вчених та практиків на підтриманні та створенні інноваційного типу національної економіки, яка дасть можливість країні мати перспективи розвитку на світовому ринку.

Список літератури:

1. Віхляєва Н.В. Алгоритм побудови когнітивної карти формування інноваційного потенціалу енергогенеруючого підприємства. *Інфраструктура ринку.* 2018. Вип. 15. С. 42–49.
2. Володін С.А., Чекамова О.І. Теоретичні засади формування і реалізації інноваційного потенціалу в розвитку економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 65–72.
3. Глушенкова А.А. Структура інноваційного потенціалу підприємств сфери телекомунікацій та інформатизації. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2016. № 4(18). С. 100–106.
4. Гук О.В., Дейнека О.С., Лєксін Р.І. Інноваційний потенціал як інструмент забезпечення інноваційного розвитку підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2016. Вип. 14. С. 348–351.
5. Гурочкіна В.В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту. *Економіка: реалії часу.* 2015. № 5(21). С. 51–57.
6. Єпіфанова І.Ю., Гладка Д.О. Інноваційний потенціал підприємства: сутність, складові та фактори впливу. *Економіка і суспільство.* 2018. Вип. 14. С. 354–360.
7. Крисанов Л.Ф., Водянка Л.Д. Інноваційний потенціал переробно-харчових підприємств: оцінювання та реалізація. *Економіка і прогнозування.* 2013. № 2. С. 84–105.
8. Паулік А.Я. Проблеми та перспективи розвитку інноваційного потенціалу економіки регіону. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Вип. 2(4). Ч. 1. С. 169–175.
9. Федулова Л.І., Колош М.О. Інноваційний потенціал підприємства як фактор забезпечення результативності реструктуризації. *Наукові праці МАУП*. 2007. Вип. 3. С. 48.
10. Хмизова О.В., Сисан О.М. Напрями розвитку інноваційного потенціалу підприємства. *Наукові праці. Економіка*. 2016. Т. 285. № 273. С. 83–88.
11. Черба В.М., Криша В.В. Інноваційний потенціал України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 37–42.
12. Шилова О.Ю., Чермошенцева Є.С. Інноваційний потенціал підприємства: сутність і механізм управління. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 220–227.
13. Янковець Т.М. Інноваційні стратегії підприємства легкої промисловості як засіб реалізації його інноваційного потенціалу. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 2(104). С. 167–174.
14. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV від 04.07.2002, зі змінами. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (дата звернення: 01.03.2020).
15. Loiko V., Ramskyi A. Problems and perspectives of creation and commercialization of intellectual products in higher educational establishments. *Periodic Naukowy Akademii Polonijnej*. 2018. № 3(28). P. 62–67.
16. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі та державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2018. URL : http://www.euroosvita.net/prog/data/attach/5942/promvlasnist-2018.pdf (дата звернення: 01.03.2020).
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. URL : www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 01.03.2020).
18. Лойко Д.М. Інноваційні ресурси споживчого сектору економіки. *Інтернаука. Серія «Економічні науки».* 2019. № 11(31). С. 112–118.
19. Глобальний рейтинг інновацій: Україна за рік піднялась на сім позицій. URL : https://www.the-village.com.ua/village/business/news/274027-globalniy-reyting-innovatsiy-ukrayina-za-rik-pidnyalas-na-7-pozitsiy (дата звернення: 01.03.2020).

References:

1. Vihlyaeva N.V. (2018) Alhorytm pobudovy kohnityvnoi karty formuvannia innovatsijnoho potentsialu enerhoheneruiuchoho pidpryiemstva [An algorithm for constructing a cognitive map of formation of innovative potential of an energy-generating enterprise]. *Infrastruktura rynku,* vol. 15. pp. 42–49. (in Ukraine)
2. Volodin S.A., Chekamova O.I. (2017) Teoretychni zasady formuvannia i realizatsii innovatsijnoho potentsialu v rozvytku ekonomiky [Theoretical bases of formation and realization of innovative potential in economic development]. *Ekonomika APK*, no. 5. pp. 65–72. (in Ukraine)
3. Glushenkova A.A. (2016) Struktura innovatsijnoho potentsialu pidpryiemstv sfery telekomunikatsij ta informatyzatsii [Structure of innovation potential of telecommunication and informatics enterprises]. *Economy. Management. Business,* no. 4(18). pp. 100–106. (in Ukraine)
4. Guk O.V., Dayneka O.S., Lexin R.I. (2016) Innovatsijnyj potentsial iak instrument zabezpechennia innovatsijnoho rozvytku pidpryiemstva [Innovative potential as a tool for providing innovative development of the enterprise]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 14, pp. 348–351. (in Ukraine)
5. Gurochkina V.V. (2015) Innovatsijnyj potentsial pidpryiemstva: sutnist' ta systema zakhystu [Enterprise innovation potential: essence and system of protection]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovyj zhurnal*, no. 5(21), pp. 51–57. (in Ukraine)
6. Epifanova I.Y., Gladka D.O. (2018) Innovatsijnyj potentsial pidpryiemstva: sutnist', skladovi ta faktory vplyvu [Innovative potential of the enterprise: essence, components and factors of influence]. *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 14, pp. 354–360. (in Ukraine)
7. Krisanov L.F., Vodianka L.D. (2013) Innovatsijnyj potentsial pererobno-kharchovykh pidpryiemstv: otsiniuvannia ta realizatsiia [Innovative potential of food processing enterprises: evaluation and realization]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 2, pp. 84–105. (in Ukraine)
8. Paulik A.Ya. (2013) Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsijnoho potentsialu ekonomiky rehionu [Problems and prospects of development of innovative potential of regional economy]. *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu,* vol. 2(4), part 1, pp. 169–175. (in Ukraine)
9. Fedulova L.I., Kolosh M.O. (2007) Innovatsijnyj potentsial pidpryiemstva iak faktor zabezpechennia rezul'tatyvnosti restrukturyzatsii [Innovative potential of the enterprise as a factor in ensuring the effectiveness of restructuring]. *Naukovi pratsi MAUP*, vol. 3, pp. 48. (in Ukraine)
10. Khmizova O.V., Cisan O.M. (2016) Napriamy rozvytku innovatsijnoho potentsialu pidpryiemstva [Directions of development of innovative potential of the enterprise]. *Naukovi pratsi. Ekonomika*, vol. 285, no. 273. pp. 83–88. (in Ukraine)
11. Cherba V.M., Krisha V.V. (2018) Innovatsijnyj potentsial Ukrainy. [Innovative potential of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 13, pp. 37–42. (in Ukraine)
12. Shilova O. Yu., Chermoshentseva E.S. (2012) Innovatsijnyj potentsial pidpryiemstva: sutnist' i mekhanizm upravlinnia [Innovative potential of the enterprise: essence and mechanism of management]. *Marketynh i menedzhment innovatsij*, no. 1, pp. 220–227. (in Ukraine)
13. Yankovets T.M. (2010) Innovatsijni stratehii pidpryiemstva lehkoi promyslovosti iak zasib realizatsii joho innovatsijnoho potentsialu [Innovative strategies of light industry as a means of realizing its innovation potential]. Aktual'ni problemy ekonomiky. no. 2(104), pp.167–174. (in Ukraine)
14. On innovation activity: Law of Ukraine, No. 40-IV of 4 July 2002, as amended. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (accessed 1 March 2020)
15. Loiko, V. and Ramskyi, A. (2018) Problems and perspectives of creation and commercialization of intellectual products in higher educational establishments". *Periodic Naukowy Akademii Polonijnej*, no. 3(28), pp. 62–67. (in English)
16. Promyslova vlasnist u tsyfrakh. Pokaznyky diialnosti Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli ta derzhavnoho pidpryiemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» za 2018 [Industrial property in numbers. Performance indicators of the Ministry of Economic Development and Trade and the state enterprise "Ukrainian Institute of Intellectual Property" for 2018]. Available at: http://www.euroosvita.net/prog/data/attach/5942/promvlasnist-2018.pdf (accessed 01 March 2020).
17. Statystychna informatsiia [Statistical information]. The official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 1 March 2020).
18. Loiko, D. (2019), [Innovative resources of the consumer sector of the economy]. *Internauka. Seriia: Ekonomichni nauky*, no. 11(31). pp. 112–118. (in Ukraine).
19. Hlobalnyi reitynh innovatsii: Ukraina za rik pidnialas na sim pozytsii [Global Innovation Ranking: Ukraine has risen to 7 positions in the year]. Available at: https://www.the-village.com.ua/village/business/news/274027-globalniy-reyting-innovatsiy-ukrayina-za-rik-pidnyalas-na-7-pozitsiy (accessed 1 March 2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-9
УДК 336.5.02:640.432

Завідна Л.Д.
доктор економічних наук, доцент, професор кафедри
менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Zavidna Liudmyla
Uzhhorod Trade and Economics Institute
of Kyiv National Trade and Economics University

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

COST MANAGEMENT OF RESTAURANT ENTERPRISES

У статті висвітлено узагальнюючи погляди науковців щодо сутнісних характеристик витрат, надано їх класифікацію та особливості формування операційних витрат підприємства ресторанного господарства. Порівняльний аналіз наведених позицій учених та положень нормативних актів указує на те, що трактування сутності витрат в економічній теорії більшою мірою спрямоване на відображення внутрішнього атрибутивного змісту даної дефініції. Разом із тим визначення поняття «витрати» у нормативних документах радше вказують на умови визнання та економічні наслідки формування витрат діяльності суб'єктів господарювання, оскільки це важливо під час здійснення обліку та контролю фінансових результатів підприємств. Запропоновано підходи до обліку витрат підприємств ресторанного господарства та методику розрахунку інтегрального показника ефективності управління витратами операційної діяльності, яка ґрунтується на обчисленні коефіцієнтів рентабельності, структури, динаміки та дотримання бюджетів витрат, скорегованих на значення вагомості показників. Це дає змогу надати оцінку ефективності управління витратами підприємства ресторанного господарства для прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: *управління витратами, підприємства ресторанного господарства, витрати операційної діяльності, фінансові результати підприємств, інтегральний показник ефективності.*

В статье освещены обобщенные взгляды ученых относительно сущностных характеристик затрат, представлены их классификация и особенности формирования операционных расходов предприятия ресторанного хозяйства. Сравнительный анализ приведенных позиций ученых и положений нормативных актов указывает на то, что трактовка сущности расходов в экономической теории в большей степени направлена на отражение внутреннего атрибутивного содержания данной дефиниции. Вместе с тем определения понятия «расходы» в нормативных документах скорее указывают на условия признания и экономические последствия формирования расходов деятельности субъектов хозяйствования, поскольку это важно при осуществлении учета и контроля финансовых результатов предприятий. Предложены подходы к учету затрат предприятий ресторанного хозяйства и методика расчета интегрального показателя эффективности управления затратами операционной деятельности, основанной на вычислении коэффициентов рентабельности, структуры, динамики и соблюдении бюджетов расходов, скорректированных на значение весомости показателей. Это позволяет дать оценку эффективности управления затратами предприятия ресторанного хозяйства для принятия управленческих решений.

Ключевые слова: *управление затратами, предприятия ресторанного хозяйства, расходы операционной деятельности, финансовые результаты предприятий, интегральный показатель эффективности.*

Restaurant enterprise – is an important component of services industry in Ukraine. Its effective operation is an indicator of positive changes in economy of our country, important background for intensification of international relations and integration of our country into the world community. Economical and political instability of recent years has catalyzed the increase of unprofitability in operating activities of restaurant enterprises: from 2,8% in 2013 year to 15,2% in 2018 year. This process was directly influenced by the increase in operating activity expenses that make around 80% from their total structure, significantly influencing the formation of net profit. The Article highlights generalized views of scientists regarding essential cost characteristics, provides their classification and describes peculiarities of operating expenses formation for restaurant enterprises. Comparative analysis of given points of view of scientists and provisions of normative acts indicates that interpretation of nature of costs in economic theory to a greater extent is directed on display of internal attribute content of present definition. However approaches to costs determination in normative documents, which are also adhered to by many contemporary researchers, rather indicate the conditions of recognition and economic consequences of costs formation by subjects of economic activity, because it is very important when providing accounting and control of financial results of the enterprises. Author defines the approaches to expenses accounting (formation of costs) of enterprises of restaurant enterprise, offers methodology for calculating the value of integral effectiveness in managing the costs of operational activity that

© Завідна Л.Д., 2020

is based on calculating the coefficients of profitability, structure, dynamics and adherence to spending budgets, adjusted by the value of the indicators significance. This gives possibility to provide an estimation of effectiveness of company cost management in network of restaurant enterprise in order to enable decisions and measures required for the effectiveness improvement.

Key words: *cost management, of restaurant enterprises, operating expenses, financial results of enterprises, integral efficiency indicator.*

Постановка проблеми. Ресторанне господарство – важливий складник сфери послуг в Україні. Його ефективне функціонування є індикатором позитивних змін в економіці нашої держави, важливою передумовою інтенсифікації міжнародних зв'язків та інтеграції країни у світове співтовариство. Характеризуючись значним потенціалом для розвитку та інвестиційною атракцією, вітчизняна сфера ресторанного господарства, за статистичними даними, вже протягом тривалого періоду є низькорентабельною.

Економічна та політична нестабільність останніх років каталізувала зростання збитковості операційної діяльності підприємств ресторанного господарства з 2,8% у 2013 р. до 15,2% у 2018 р. [1]. Безпосередньо на цей процес вплинуло збільшення обсягу витрат операційної діяльності, що займають близько 80% від їхньої загальної структури, суттєво впливаючи на формування чистого прибутку, тому управління ними відіграє вирішальну роль у забезпеченні функціонування підприємств ресторанного господарства та його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти управління підприємствами ресторанного господарства досліджували такі вітчизняні вчені, як І.С. Андрющенко, Т.В. Андросова, Н.О. Власова, О.М. Григоренко, Л.І. Нечаюк, Г.Т. П'ятницька, А.М. Расулова, О.В. Чумак та ін.

Визнаючи вагомість наукового доробку вчених, виявлено, що залишається невирішеним питання розроблення методики оцінювання ефективності управління витратами операційної діяльності підприємств ресторанного господарства, що зумовило актуальність досліджуваної теми.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних положень щодо вдосконалення управління витратами операційної діяльності підприємств ресторанного господарства.

Виклад основного матеріалу. Економічні вчення науковців – класиків та неокласиків вплинули на формування поглядів багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідників, які приділяли увагу вивченню сутності витрат підприємств. Так, А. Велш Глен та Г. Шорт Деніел визначають витрати як грошове вираження обсягу ресурсів, витрачених у господарській діяльності підприємства за певний період задля одержання доходу [2, с. 35–38].

Не суперечить вищенаведеним поглядам науковців позиція А. Томпсона та А. Стрікленда, які до витрат відносять ресурси, використані під час здійснення різних видів господарської діяльності підприємства [3, с. 149–151]. Співавтори праці [4, с. 566] під поняттям «витрати» розуміють зменшення активів чи виникнення заборгованості, пов'язаної зі скороченням обсягу власного капіталу (за винятком його вилучення учасниками товариства), що зумовлює зменшення економічної вигоди підприємства.

На думку В.В. Сопко, витрати виникають у процесі господарської діяльності підприємств у зв'язку з використанням під час виробництва продукції відмінних за своїми властивостями ресурсів [5, с. 263].

Значну увагу дослідженню витрат приділено у роботі Ю.С. Цал-Цалка, який розглядає такі поняття, як «витрати підприємства» та «витрати структурного підрозділу» [6, с. 11]. У першому випадку під витратами вчений розуміє зменшення активів або власного капіталу підприємства, у другому – вартість використаних у процесі виробництва ресурсів, що фактично є виробничою собівартістю продукції.

Узагальнюючи погляди науковців щодо сутнісних характеристик витрат, варто зазначити, що вони варіюються від визначень, які узгоджуються з положеннями економічної теорії, до визначень, подібних до висвітлених у чинних нормативних документах (табл. 1).

Приділяючи значну увагу дослідженню сутнісних характеристик витрат, науковці також не оминають увагою їх класифікацію. Класифікація є важливим інструментом як теоретичного пізнання сутності витрат, так і практичного вирішення проблем, що зумовлюють потребу володіти інформацією про витрати підприємств.

Сьогодні на діяльність підприємств ресторанного господарства (ПРГ) поширюють свої регламенти два нормативно-правових акти [9; 11], які містять кардинально різні підходи до ведення обліку витрат: виробничий та торговельний. Відсутність чіткої регламентації обліку витрат і собівартості підприємств ресторанного господарства, а також наявність специфічних галузевих особливостей ПРГ зумовили значні дискусії науковців та практиків із приводу доцільності застосування кожного з них, зокрема щодо методів оцінки запасів і способів калькулювання собівартості продукції.

Варто наголосити, що ключове значення для ефективного функціонування підприємств ресторанного господарства мають саме витрати операційної діяльності, які займають близько 80% у загальній структурі витрат мережевих підприємств цього виду економічної діяльності. Будь-які витрати операційної діяльності, які здійснюються суб'єктом підприємницької діяльності, мають прямо чи опосередковано призводити до одержання у майбутньому від цього доходу. Однак практика ведення ресторанного бізнесу засвідчує, що різні групи чи статті витрат можуть по-різному впливати на приріст доходу ПРГ. Тому визначення раціонального співвідношення між різними групами витрат та

Таблиця 1

Визначення поняття «витрати» у нормативно-правових джерелах

№ пор.	Назва документу	Визначення поняття «витрати»
1	Концептуальна основа фінансової звітності	Витрати – це зменшення економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді вибуття чи амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам [7].
2	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Витрати – зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу [8].
3	П(С)БО 16 «Витрати»	Витратами звітного періоду визнається або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства, за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [9].
4	Податковий кодекс України (у редакції ПКУ від 28.12.2014 р. визначення витрат виключено)	Витрати – сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній, нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, у результаті яких відбувається зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, унаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу [10].
5	Методичні рекомендації з формування складу витрат та порядку їх планування у торговельній діяльності	Поточними витратами є «грошове відбиття витрат живої та уречевленої праці на здійснення поточної торговельно-збутової діяльності підприємства, що за натурально-речовим складом становлять спожиту частину матеріальних, нематеріальних трудових та фінансових ресурсів» [11].

Джерело: складено за даними [7–11]

пріоритетних напрямів витрачання ресурсів є важливим внеском в ефективне функціонування ПРГ.

Отже, потребу в поділі витрат операційної діяльності за такою ознакою зумовлюємо різницею у підходах до управління витратами, які здатні стимулювати зростання доходу підприємства, та витратами, які якісно не впливають на його приріст. Ураховуючи те, що на підприємствах ресторанного господарства реалізується як продукція власного виробництва, так і товари, для відображення собівартості реалізації вважаємо за доцільне застосовувати одночасно обидва субрахунки 901 «Собівартість реалізації продукції» та 902 «Собівартість реалізації товарів» [12].

Виробничий, торговельний, а також комбінований способи обліку витрат (собівартості) продукції власного виробництва і покупних товарів підприємств ресторанного господарства відображено на рис. 1.

У цілому інформація щодо собівартості реалізації і продукції, і товарів буде формуватися на рахунку 90 «Собівартість реалізації продукції (товарів, послуг)». Для узгодження собівартості реалізованої продукції і товарів з одержаними від цього доходами рекомендуємо також використовувати рахунки 701 «Дохід від реалізації продукції» та 702 «Дохід від реалізації товарів». Такий підхід дає змогу здійснювати аналіз рентабельності ПРГ як у цілому, так і щодо виробничої діяльності для диференціації рівня торговельної націнки на кулінарну продукцію і покупні товари. Разом із тим на рахунку 23 «Виробництво» пропонуємо відображати лише витрати на приготування страв та кулінарних виробів, які створюються за рецептами та не можуть бути приготовані без участі шеф-кухаря чи кулінара, що слід уважати продукцією власного виробництва [13].

Уважаємо, що даний підхід не ускладнить ведення обліку, однак дасть змогу розраховувати рентабельність виробничих витрат (включно з непрямими загальновиробничими витратами), порівнювати з рентабельністю товарів та враховувати під час установлення чи коригування торговельної націнки на продукцію власного виробництва і товари.

Установлення рівня ефективності управління витратами потребує надання інформації у такій формі, яка б узагальнювала найбільш суттєві аспекти управління витратами та надавала можливість власнику мережі здійснювати порівняльні оцінки аналогічної інформації за кожним підприємством для визначення доцільності подальшого виконання повноважень з оперативного управління ПРГ конкретним менеджером [14, с. 453].

На нашу думку, таким уніфікованим показником оцінки має бути інтегральний показник ефективності управління витратами операційної діяльності, розрахований на основі коефіцієнтів рентабельності витрат, структури і динаміки рівня витрат, дотримання бюджетів витрат підприємств ресторанного господарства (табл. 2).

Комплексну оцінку ефективності управління витратами операційної діяльності підприємства, пропонуємо здійснювати за допомогою інтегрального показника ефективності, розрахованого на підставі одержаних значень загальних показників ефективності за групами коефіцієнтів рентабельності, структури й динаміки та дотримання бюджетів витрат за формулою:

$$ИПЕ = \sqrt[n]{ИПЕ_{Р} \times ИПЕ_{К} \times ИПЕ_{КБ}}, \quad (1)$$

де *ИПЕ* – інтегральний показник ефективності управління витратами операційної діяльності підприємств ресторанного господарства;

$ИПЕ_{Р}$, $ИПЕ_{К}$, $ИПЕ_{КБ}$ – значення загальних показників ефективності за шкалою оцінки ефективності ($0 < ШЕ < 0,25$ – низький; $0,25 < ШЕ < 0,50$ – нижче середнього; $0,50 < ШЕ < 0,75$ – середній; $0,75 < ШЕ < 1$ – вище середнього ИПЕ > 1 – високий);

n – кількість загальних показників ефективності, за якими розраховується інтегральний показник ефективності.

Висновки. Отже, застосування традиційного підходу до оцінки економічної ефективності не враховує

Рис. 1. Підходи до обліку витрат підприємств ресторанного господарства

Джерело: узагальнено і представлено на основі [9; 11; 12]

різнобічності прояву управлінського ефекту. Із цією метою здійснено ідентифікацію показників ефективності та їх систематизацію за якісними та кількісними параметрами. Оцінка ефективності за якісними показниками дає змогу сформулювати висновок про потенційну здатність підсистеми внутрішньої оцінки витрат досягати поставленої мети. Кількісне оцінювання передбачає розрахунок інформаційної, організаційної та економічної ефективності, що дає змогу здійснювати оцінку ефективності на основі більш повного врахування ефектів, котрі формуються за результатами проведення внутрішньої оцінки витрат,

Таблиця 2

Розрахунок інтегрального показника ефективності управління витратами операційної діяльності ПРГ

№ пор.	Показник	Формула розрахунку	Трактування показника
		Коефіцієнти рентабельності витрат	
1	Коефіцієнт рентабельності виробничих витрат ($R_{ВВ}$)	$R_{ВВ} = \frac{ВП_{од}}{СВ}$, де $R_{ВВ}$ – коефіцієнт рентабельності виробничих витрат, $ВП_{од}$ – валовий прибуток від реалізації продукції власного виробництва ПРГ, $СВ$ – собівартість реалізації продукції власного виробництва ПРГ	Позитивне значення – $R_{ВВ} > 1$
2	Коефіцієнт рентабельності витрат операційної діяльності ($R_{ОВ}$)	$R_{ОВ} = \frac{П_{од}}{СВ + АВ + ВЗ + ІОВ}$, де $R_{ОВ}$ – коефіцієнт рентабельності витрат операційної діяльності, $ВП_{од}$ – прибуток від операційної діяльності, $СВ$ – собівартість реалізації продукції та покупних товарів, $АВ$ – адміністративні витрати, $ВЗ$ – витрати на реалізацію та організацію споживання (збут), $ІОВ$ – інші витрати операційної діяльності	Позитивне значення – $R_{ОВ} > 1$
		Коефіцієнти структури і динаміки рівня витрат	
3	Частка постійних витрат у загальному обсязі витрат операційної діяльності (K_1)	$K_1 = \frac{ПВ}{ЗВ}$, де K_1 – коефіцієнт частки постійних витрат у загальному обсязі витрат операційної діяльності, $ПВ$ – постійні витрати, $ЗВ$ – загальний обсяг операційних витрат	Позитивна тенденція за $K_1 \to 0$
4	Частка непродуктивних витрат у загальному обсязі витрат операційної діяльності (K_2)	$K_2 = \frac{НВ}{ЗВ}$, де K_2 – частка непродуктивних витрат у загальному обсязі витрат операційної діяльності, $НВ$ – непродуктивні витрати, $ЗВ$ – загальний обсяг витрат операційної діяльності	Позитивна тенденція за $K_2 \to 0$
5	Темп зміни рівня витрат операційної діяльності (K_3)	$K_3 = \frac{Т_{ОВ}}{Т_{ПОД}}$, де K_3 – темп зміни рівня витрат операційної діяльності, $Т_{ОВ}$ – темп приросту витрат операційної діяльності, $Т_{ПОД}$ – темп приросту прибутку від операційної діяльності	Позитивна тенденція за $K_3 \to 0$
		Коефіцієнти дотримання бюджетних витрат ПРГ	
6	Коефіцієнт дотримання бюджету матеріальних витрат на виробництво і закупівлю товарів ($K_{БМВ}$)	$K_{БМВ} = \frac{МВ_{ФАКТ}}{МВ_{ПЛАН}}$, де $K_{БМВ}$ – коефіцієнт дотримання бюджету матеріальних витрат на виробництво і закупівлю товарів, $МВ_{ФАКТ}$ – фактичний обсяг матеріальних витрат, $МВ_{ПЛАН}$ – запланований у бюджеті	Позитивне значення – $K_{БКАП} = 1$
7	Коефіцієнт дотримання бюджету накладних витрат на виробництво ($K_{БНВ}$)	$K_{БНВ} = \frac{НВ_{ФАКТ}}{НВ_{ПЛАН}}$, де $K_{БНВ}$ – коефіцієнт дотримання бюджету накладних (загальновиробничих) витрат на виробництво продукції, $НВ_{ФАКТ}$ – фактичний обсяг накладних витрат, $НВ_{ПЛАН}$ – запланований у бюджеті	Позитивне значення – $K_{БКАП} = 1$
8	Коефіцієнт дотримання бюджету адміністративних ($K_{БАВ}$)	$K_{БАВ} = \frac{АВ_{ФАКТ}}{АВ_{ПЛАН}}$, де $K_{БАВ}$ – коефіцієнт дотримання бюджету адміністративних витрат, $АВ_{ФАКТ}$ та $АВ_{ПЛАН}$ – плановий та фактичний обсяг адміністративних витрат	Позитивне значення – $K_{БКАП} = 1$
9	Коефіцієнт дотримання бюджету витрат на реалізацію та організацію ($K_{ББЗ}$)	$K_{ББЗ} = \frac{ВЗ_{ФАКТ}}{ВЗ_{ПЛАН}}$, де $K_{ББЗ}$ – коефіцієнт дотримання бюджету витрат на реалізацію та організацію споживання (збут), $ВЗ_{ФАКТ}$ та $ВЗ_{ПЛАН}$ – фактичні та заплановані витрати на реалізацію та організацію споживання (збут)	Позитивне значення – $K_{БКАП} = 1$

Джерело: систематизовано на основі [1; 2; 4; 5; 11; 14–16]

та визначати резерви підвищення ефективності. Запропонований інтегральний показник ефективності управління витратами на основі розрахунку коефіцієнтів рентабельності, структури, динаміки рівня витрат підприємств ресторанного господарства, скорегованих на значення їх вагомості, забезпечить інструментарій оцінки рівня ефективності управління витратами підприємства ресторанного господарства на основі достовірної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень.

Список літератури:

1. Гвоздовская В. Управление рестораном, который любит прибыль. URL : http://restoranoff.ru/books/knigi_po_menedzhmentu_i_marketingu/uprav lenie_restoranom_kotoryy_lyubit_pribyl/ (дата звернення: 21.03.2019).

2. Велш Елен А., Шорт Деніел Е. Основи фінансового обліку / пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач. Київ : Основи, 1999. 943 с.

3. Томпсон-мл. А.А., Стрикленд Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. А.Р. Еаниева ; 12-е изд. Москва ; Санкт-Петербург : Вильямс, 2003. 924 с.

4. Завгородний В.П., Савченко В.Я. Бухгалтерский учет, контроль и аудит в условиях рынка. Киев : Блицинформ, 2017. 832 с.

5. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: основи теорії та концептуальні засади побудови : навчально-методичний посібник. Київ : Знання України, 2013. 448 с.

6. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства : навчальний посібник. Київ. : Центр навч. л-ри, 2002. 656 с.

7. Концептуальна основа фінансової звітності, видана Радою з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку від 01.09.2010 № 929 009. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (дата звернення: 09.02.2020).

8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/z0336-13 (дата звернення: 11.02.2020).

9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене Наказом Мінфіну України від 31.12.1999 № 318. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00 (дата звернення: 07.02.2020).

10. Податковий кодекс України. У редакції ПКУ від 28.12.2014 р.

11. Методичні рекомендації з формування складу витрат і порядку їх планування в торговельній діяльності, затверджені Міністерством економіки України від 02.03.2010 № 226. URL : http://www.prou4ot.info/index.php?section=browse &CatID=154&ArtID=989 (дата звернення: 14.02.2020).

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 № 246. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0751-99 (дата звернення: 16.02.2020).

13. Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.07.2002 № 219. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02 (дата звернення: 17.02.2020).

14. Бардаш С.В. Економічний контроль в Україні: системний підхід : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 656 с.

15. Чумак О.В., Андрющенко І.С. Аналіз стану й оцінка тенденцій показників розвитку підприємств ресторанного господарства. *Бізнес Інформ*. 2014. № 12. С. 307–313.

16. Андрющенко І.С. Управління витратами операційної діяльності підприємств ресторанного господарства : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» ; Харківський держ. ун-т харч. та торгівлі. Харків, 2016. 23 с..

References:

1. Gvozdovskaya, V. Upravlenije restoranom, kotoriy ljubit pribyl [Managing the restaurant that likes profit]. Available at: http://restoranoff.ru/books/knigi_po_menedzhmentu_i_marketingu/upravlenie_restoranom_kotoryy_lyubit_pribyl/ (accessed 21 March 2019).

2. Welsh Helen A., Short Daniel E. (1999) Osnovy finansovoho obliku [Basics of financial accounting] / translation from English O. Minin, O. Tkach. Kyiv: Osnovy, 943 p. (in Ukraine.)

3. Thompson M.L., Artur A.A., Striklend G. (2003) Strategicheskiy menedzment. Kontseptsii i situatsii dla analiza [Strategic management. Concepts and situations for analysis] / translation from English A.R. Yeanieva., 12-th edition. M. : SPb.: Williams, 924 p. (in Russian)

4. Zavhorodniy, V.P., Savchenko, V.Y. (2017) Buhgalterskiy uchet, control i audit v usloviyakh rynka [Accounting, control and audit in market environment]. Kyiv : Blits-inform, 832 p. (in Ukraine)

5. Sopko, V.V., Sopko, O.V. (2013) Buhalterskiy oblik: osnovy teorii ta kontseptualni zasady pobudovy [Accounting : basic theory and concept grounds for construction]. Educational and methodological handbook. Kyiv: Znannya Ukrainy, 448 p. (in Ukraine)

6. Tsal-Tsalko, Y.S. (2002) Vytraty pidpriyemstva [Expenses of business]. Kyiv : Centre of educational literature, 656 p. (in Ukraine)

7. Kontseptualna osnova finansovoyi zvitnosti, vydana Radoju z Mizhnarodnyh standartiv buhalterskoho obliku vid 01.09.2010 No. 929 009 [Concept basis of financial reporting issued by Council of International standards of accounting dated 01.09.2010 No. 929 009]. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show /929_009 (accessed 09 February 2020).

8. Natsionalne polozhennya (standart) bukhhalters′koho obliku 1 «Zahal′ni vymohy do finansovoyi zvitnosti», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 07.02.2013, No 73 [National provision (standard) of accounting 1 «General requirements to financial reporting», approved by decree of Ministry of Finances of Ukraine dated 07.02.2013 No. 73]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13 (accessed 11 February 2020).

9. Polozhennya (standart) bukhhalters′koho obliku 16 «Vytraty», zatverdzh. nakazom Minfinu Ukrayiny vid 31.12.1999 no. 318. [Provision (standard) of accounting 16 «Expenses», approved by decree of Ministry of Finances of Ukraine dated 31.12.1999 no. 318]. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00 (accessed 07 February 2020).

10. Podatkovyy kodeks Ukrayiny. U redaktsiyi PKU vid 28.12.2014. [Tax Code of Ukraine. In edition of the PCU dated 28.12.2014].

11. Metodychni rekomendatsiyi z formuvannya skladu vytrat i poryadku yikh planuvannya v torhovel′niy diyal′nosti, zatverdzh. Ministerstvom ekonomiky Ukrayiny vid 02.03.2010 r. No. 226. [Methodological recommendations about formation of expenses composition and order of their planning in trade activity, approved by Ministry of Economy of Ukraine dated 02.03.2010. No 226]. Available at: http://www.prou4ot.info/index.php?section=browse&CatID=154&ArtID=989 (accessed 14 February 2020).

12. Polozhennya (standart) bukhhalters′koho obliku 9 «Zapasy», zatverdzh. nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 20.10.99 r. No. 246. [Provision (standard) of accounting 9 «Inventories», approved by decree of Ministry of Finances of Ukraine dated 20.10.99. No. 246]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0751-99 (accessed 16 February 2020).

13. Pro zatverdzhennya Pravyl roboty zakladiv (pidpryyemstv) restorannoho hospodarstva, zatverdzh. nakazom Ministerstva ekonomiky ta z pytan′ yevropeys′koyi intehratsiyi Ukrayiny vid 24.07.2002 No. 219. [About approving the rules of operation for establishments (enterprises) of restaurant business, approved by decree of Ministry of Economy and European Integration of Ukraine dated 24.07.2002 No. 219]. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02 (accessed 17 February 2020).

14. Bardash, S.V. (2010) Ekonomichnyy kontrol v Ukrayini : systemnyy pidkhid: monografiya [Economic control in Ukraine: system approach: Monograph]. Kyiv National Trade and Economic University. 656 p. (in Ukraine)

15. Chumak, O.V., Andryushchenko E.S. (2014) Analiz stanu i otsinka tendentsiy pokaznykiv rozvytku pidpryyemstv restorannoho hospodarstva [Analysis of the state and evaluation of trends in indicators of restaurant business development]. Business-inform, no. 12. pp. 307–313.

16. Andryushchenko I.S. (2016) Upravlinnya vytratamy operatsiynoyi diyal′nosti pidpryyemstv restorannoho hospodarstva [Management of operating expenses of restaurant business enterprises] (PhD Thesis). Kharkiv: Kharkiv State University of Food and Trade, 23 p.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-10
УДК [005.95:331.101.3]:005.8

Занора В.О.
кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Zanora Volodymyr
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

МОТИВАЦІЯ КОМАНДИ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА: ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ

MOTIVATION OF THE TEAM FOR MANAGING ENTERPRISE DEVELOPMENT PROJECTS: PRACTICAL BACKGROUND

Статтю присвячено аналізу особливостей мотивації членів команди проєктів розвитку підприємства. Зазначено, що одним з основних чинників, що впливають на результати проєкту, є управління кадрами, складовою частиною якого є питання мотивації працівників. Наведено мотиваційні чинники працівників, а саме гігієнічні чинники та мотиватори (за Ф. Герцбергом). Сформовано причинно-наслідкову діаграму мотивації членів команди проєкту із зазначенням мотиваційних чинників. Наведено результати опитування членів команди проєкту з використанням тесту Ф. Герцберга. Зазначено загальну оцінку гігієнічних чинників та мотиваторів для кожного працівника, а також середнє значення для всієї команди. Сформовано пелюсткові діаграми ваг мотиваційних чинників для кожного члена команди проєкту підприємства. Наведено контекстну діаграму аналізу мотивації команди проєкту.

Ключові слова: *мотивація, мотиваційний чинник, проєкт, команда проєкту, підприємство.*

Статья посвящена анализу особенностей мотивации членов команды проектов развития предприятия. Отмечено, что одним из основных факторов, влияющих на результаты проекта, является управление кадрами, составной частью которого является вопрос мотивации работников. Приведены мотивационные факторы работников, а именно гигиенические факторы и мотиваторы (по Ф. Герцбергу). Сформирована причинно-следственная диаграмма мотивации членов команды проекта с указанием мотивационных факторов. Приведены результаты опроса членов команды проекта с использованием теста Ф. Герцберга. Показана общая оценка гигиенических факторов и мотиваторов для каждого работника, а также среднее значение для всей команды. Сформированы лепестковые диаграммы полученных значений мотивационных факторов для каждого члена команды проектов предприятия. Приведена контекстная диаграмма анализа мотивации команды проекта.

Ключевые слова: *мотивация, мотивационный фактор, проект, команда проекта, предприятие.*

The issue of ensuring an adequate level of employee motivation is important and relevant because of increased competition and the need to improve management models of doing business. An important aspect of effective business activity of the enterprise is the motivation of employees. One of the main stages of employee motivation management is analysis, which identifies motivational factors that influence the level of motivation. Having information about a factor, a set of factors that are crucial for employees, makes it possible to ensure the efficiency of the enterprise's economic activity by taking into account their influence on motivation. The purpose of the article is to work out a methodology for determining the main motivational factors of the project team members in order to take into account their influence on the level of employee motivation that must be provided. F. Hertzberg's theory remains relevant today. Using the provisions of F. Herzberg's theory allows the manager to obtain the information about the motivational factors that drive employees. This information is the basis for managing employee motivation. The article presents the experience of determining the motivational factors of the members of the project team using the F. Herzberg test. The overall assessment of hygienic factors and motivators for each employee, as well as the average value for the whole team, are indicated. Radar charts of the weights of motivational factors for each member of the project team of the enterprise are formed. The matrix of the motivation of the project team members according to F. Herzberg is presented, as well as a contextual diagram of the analysis of the motivation of the project team. It is noted that the main purpose of motivating employees is to obtain a certain level of income by providing the necessary level of productivity. The study confirms the feasibility of testing employees to determine their prevailing motivational factors in order to further take into account the data received in the process of personnel management, including the development of motivation policies, the formation of organizational culture, etc.

Key words: *motivation, motivational factor, project, project team, enterprise.*

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення належного рівня мотивації працівників є важливою та актуальною не лише через те, що зростання конкуренції змушує керівництво підприємств відшуковувати можливості щодо поліпшення конкурентного становища суб'єктів господарювання, а й тому, що переважна більшість керівників не розуміє її значущості та впливу на ефективність господарської діяльності. Останнє твердження, на жаль, неможливо підтвердити статистично, воно ґрунтується винятково на досвіді автора. Серед різноманітних аспектів визначеної проблематики виокремлюємо питання визначення мотиваційних чинників, що впливають на рівень мотивації працівників, адже саме наявність інформації щодо чинника,

© Занора В.О., 2020

сукупності чинників, що є визначальними для співробітників, надає можливість забезпечити ефективність господарської діяльності підприємства через урахування їхнього впливу на мотивацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінню кадрами (англ. Personnel Management), мотивації співробітників присвятили свої праці численні вітчизняні та зарубіжні науковці та фахівці. Різноманітні аспекти визначеної проблематики розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені та фахівці, а саме С.В. Войтко [1], І. Грінько [2], А.М. Колот, Ф. Герцберг [3-5], Б. Мауснер [3], Б. Снидерман [3] та ін.

У роботі С.В. Войтко [1] розглядається питання розроблення системи мотивування кадрів в умовах ризику. Ґрунтовне дослідження мотивації праці співробітників проведено І.М. Грінько у праці [2], де розглянуто такі питання, як інструментарій та механізм мотивації праці, аналіз мотивації як матеріального стимулювання праці, оцінювання мотивації праці та ін. Ф. Герцберг [3-5] приділив увагу всебічному дослідженню мотивації, різноманітним її аспектам, зокрема мотиваційним чинникам працівників, а також співвідношенню таких економічних категорій, як «ефективність роботи» та «мотивація». Роботи [6-8] присвячено теоретичним аспектам створення команди проєкту, важливості формування організаційної культури як інструменту забезпечення ефективної діяльності підприємства, особливостям управління кадрами працівників в умовах сьогодення.

Однак, незважаючи на суттєвий науковий доробок, актуальним та необхідним є подальше опрацювання теоретичних, методичних аспектів мотивації працівників для забезпечення розвитку господарської діяльності підприємства в мінливих умовах сьогодення.

Мета статті полягає в опрацюванні методики визначення основних мотиваційних чинників членів команди проєкту для врахування їхнього впливу на рівень мотивації працівників, що його необхідно забезпечити.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши в роботі [9] питання впливу чинників на успішність проєктів (англ. Project), ми дійшли висновку, що основними складниками управління проєктами (англ. Project Management), що потребують підвищеної уваги, є, по-перше, управління ризиками (англ. Risk Management); по-друге, управління ресурсами, першочергово мається на увазі управління командою проєкту; по-третє, управління зацікавленими сторонами.

Двома основними аспектами управління командою проєкту є компетентність членів команди та рівень їхньої мотивації. Отже, в управлінні командою проєкту визначення ваги впливу окремих мотиваційних чинників та особливостей мотивації кожного з членів є умовою забезпечення ефективності її роботи.

Погоджуємося та підтверджуємо думку І.М. Грінько, яка зазначила, що «недостатня вмотивованість працівників підприємств здебільшого пов'язана саме з тим, що більшість керівників повною мірою не усвідомлює, яким рівнем мотиваційних можливостей вони володіють» [2].

Для визначення мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку маркетингової діяльності підприємства було проведене тестування працівників із використанням тесту Ф. Герцберга. Усього було опитано 10 фахівців. Профіль респондентів представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Профіль респондентів

№	Характеристика		Частка фахівців
1	Стать	чоловіча	40%
		жіноча	60%
2	Вік	20–24	70%
		25–29	30%
3	Досвід роботи	1–2 роки	80%
		2–5 років	20%
4	Освіта	вища	100%

Серед мотиваційних складників розглядатимемо [3]: фінансові мотиви (FM); визнання та винагородження (R&R); відповідальність (RP); відносини з керівництвом (RM); кар'єра (CR); досягнення (AV); зміст роботи (CW); співробітництво (CP) (рис. 1). Згідно з теорією

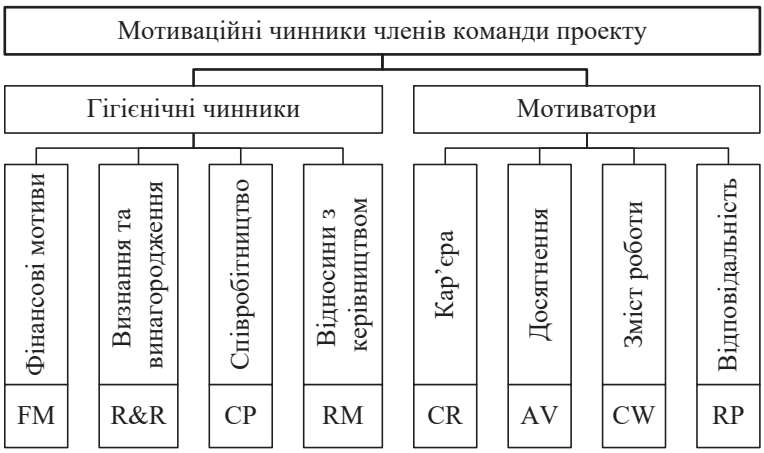

Рис. 1. Мотиваційні складники членів команди проєкту з умовними позначеннями

Джерело: сформовано на основі [3]

Ф. Герцберга [3], чинники поділяються на дві основні групи: гігієнічні (фінансові мотиви, визнання, відносини з керівництвом, співробітництво) та мотиватори (відповідальність, кар'єра, досягнення, зміст роботи).

Сформуємо причинно-наслідкову діаграму, що відображає вплив кожного з мотиваційних чинників на мотивацію членів команди проєкту (рис. 2).

У табл. 2 наведено результати проведеного тестування, а саме бали за кожним із чинників. За умовами тесту сумарна кількість балів за всіма мотиваційними чинниками має становити 140 балів.

Сформуємо таблицю мотиваційних чинників членів команди проєкту, провівши ранжування їх ваги для кожного окремого працівника (табл. 3).

Для зручності подальшого опрацювання отриманих даних прирівняємо сумарну кількість балів (140 балів) до одиниці та визначимо значення кожного мотиваційного чинника, поділивши кількість балів на 140. Отримані результати візуалізуємо за допомогою пелюсткової діаграми (рис. 3-7). На пелюсткових діаграмах кількісні виміри мотиваційних чинників представлені з точністю до другого десяткового знаку.

Дані рис. 3 свідчать про те, що головним мотиваційним чинником для фахівця 1 є «зміст роботи», а трьома основними – співробітництво, фінансові мотиви, кар'єра. Несуттєвими є чинники визнання та винагорода й відповідальність. Для фахівця 2 головним є також «зміст роботи», а другим за значущістю є «досягнення». Найбільш несуттєвим є мотиваційний чинник «відносини з керівництвом».

Підсумовуючи результати, наведені на рис. 4, зазначимо, що найвагомішим мотиваційним чинником

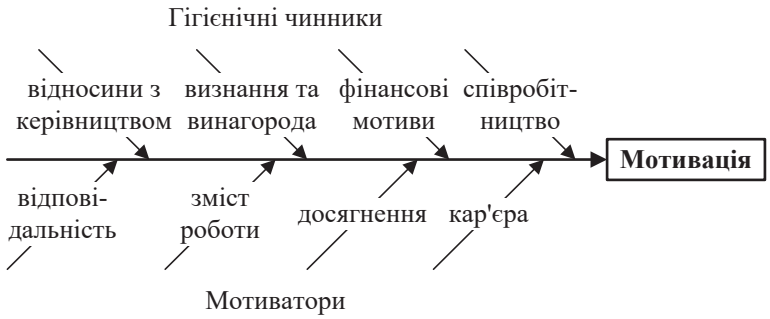

Рис. 2. Причинно-наслідкова діаграма мотивації членів команди проєкту

Джерело: сформовано на основі [3]

Таблиця 2

Бальні оцінки мотиваційних чинників членів команди проєкту

№	Член команди проєкту	Мотиваційний чинник							
		FM	R&R	RP	RM	CR	AV	CW	CP
1	Фахівець 1	19	12	12	17	19	15	25	21
2	Фахівець 2	18	18	14	8	16	22	28	16
3	Фахівець 3	18	16	17	5	18	31	27	8
4	Фахівець 4	19	13	19	11	18	22	24	14
5	Фахівець 5	14	16	14	15	17	28	20	16
6	Фахівець 6	23	14	10	14	26	18	24	11
7	Фахівець 7	12	12	15	17	13	25	29	17
8	Фахівець 8	18	16	14	15	19	23	20	15
9	Фахівець 9	12	14	24	10	17	23	28	12
10	Фахівець 10	18	13	20	16	14	22	24	13

Таблиця 3

Розподіл мотиваційних чинників членів команди проєкту за значущістю

№	Член команди проєкту	Мотиваційний чинник							
1	Фахівець 1	CW	CP	FM	CR	RM	AV	R&R	RP
2	Фахівець 2	CW	AV	FM	R&R	CR	CP	RP	RM
3	Фахівець 3	AV	CW	FM	CR	RP	R&R	CP	RM
4	Фахівець 4	CW	AV	FM	RP	CR	CP	R&R	RM
5	Фахівець 5	AV	CW	CR	R&R	CP	RM	FM	RP
6	Фахівець 6	CR	CW	FM	AV	R&R	RM	CP	RP
7	Фахівець 7	CW	AV	RM	CP	RP	CR	FM	R&R
8	Фахівець 8	AV	CW	CR	FM	R&R	RM	CP	RP
9	Фахівець 9	CW	RP	AV	CR	R&R	FM	CP	RM
10	Фахівець 10	CW	AV	RP	FM	RM	CR	R&R	CP

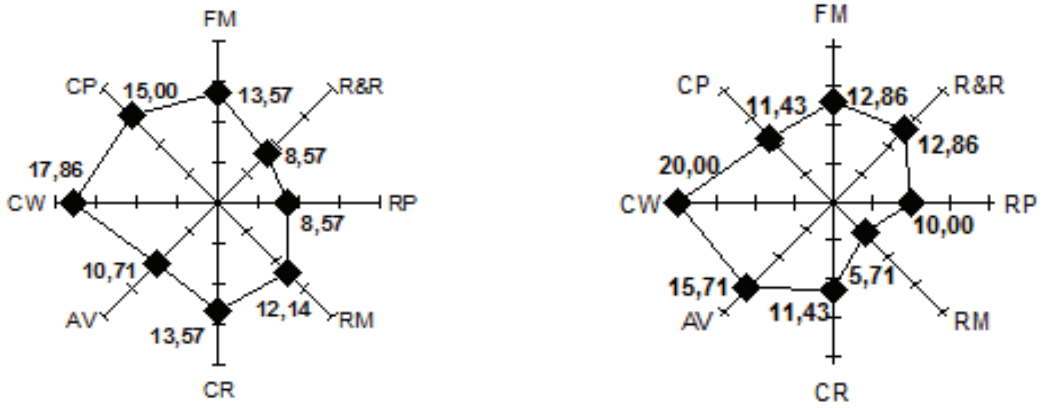

а) б)

Рис. 3. Пелюсткові діаграми оцінок мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку (а) – фахівець 1; б) – фахівець 2)

Джерело: сформовано автором

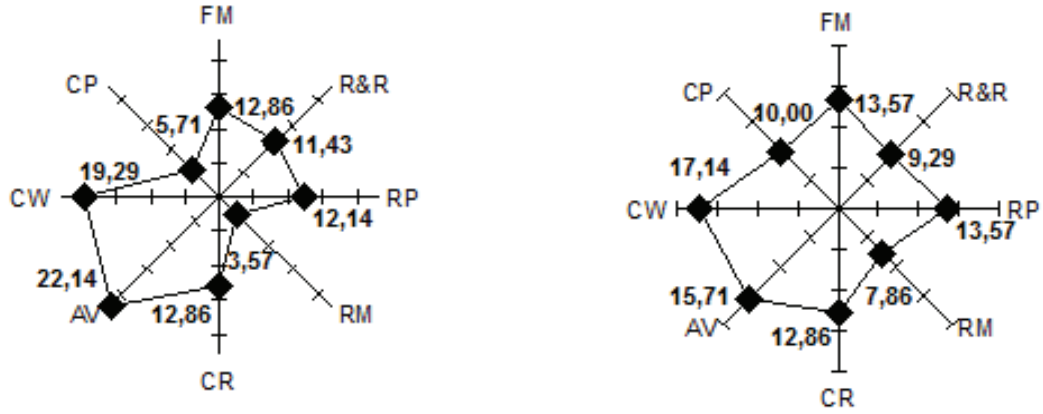

а) б)

Рис. 4. Пелюсткові діаграми оцінок мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку (а) – фахівець 3; б) – фахівець 4)

Джерело: сформовано автором

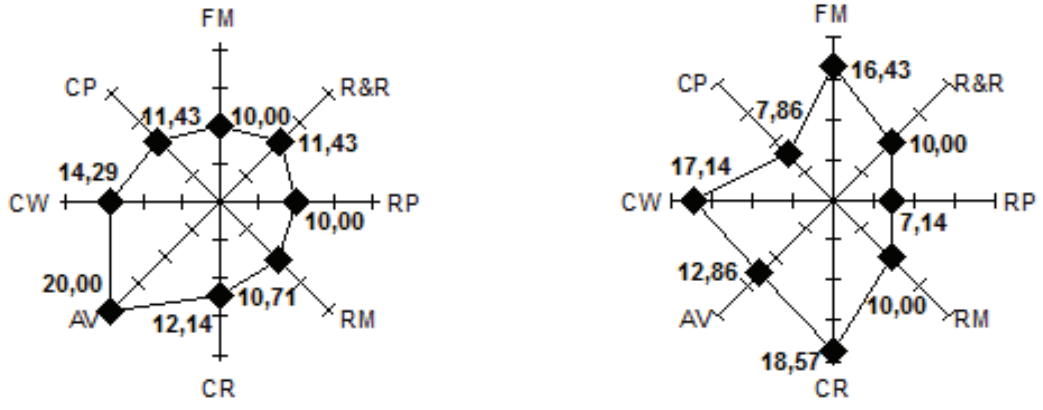

а) б)

Рис. 5. Пелюсткові діаграми оцінок мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку (а) – фахівець 5; б) – фахівець 6)

Джерело: сформовано автором

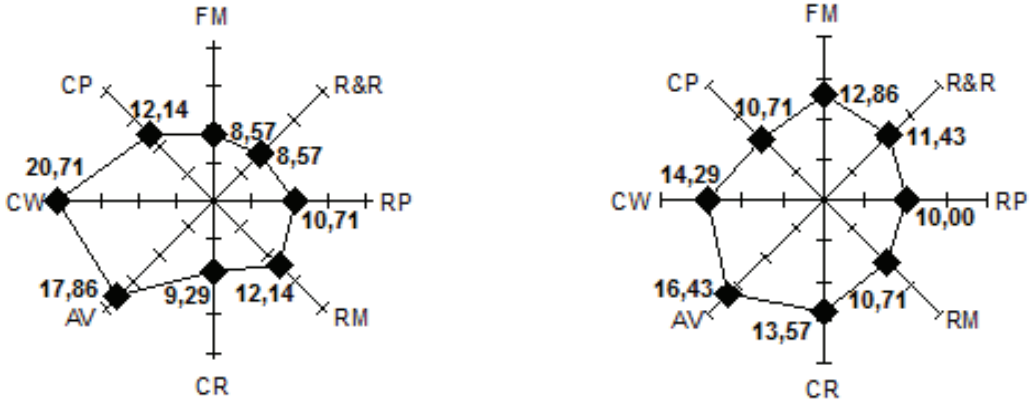

а) б)

Рис. 6. Пелюсткові діаграми оцінок мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку (а) – фахівець 7; б) – фахівець 8)

Джерело: сформовано автором

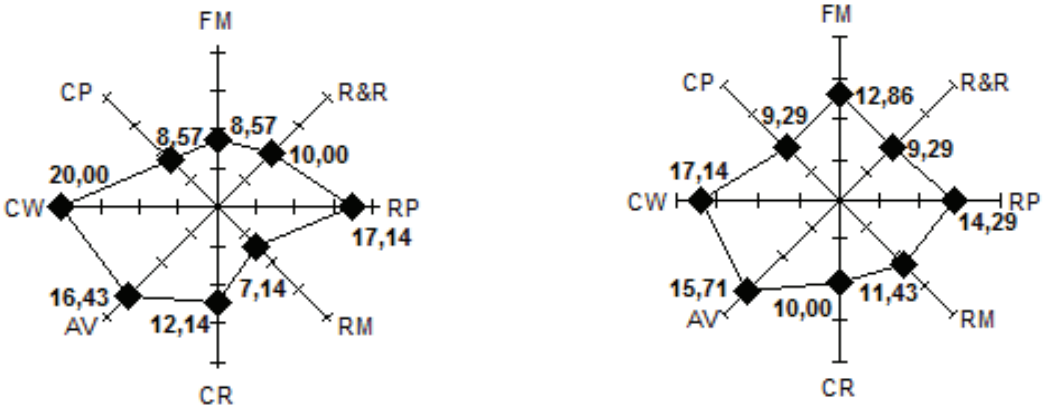

а) б)

Рис. 7. Пелюсткові діаграми оцінок мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку (а) – фахівець 9; б) – фахівець 10)

Джерело: сформовано автором

для фахівця 3 є досягнення, а несуттєвими – відносини з керівництвом та співробітництво. Для фахівця 4 основними чинниками є зміст роботи та досягнення, а несуттєвим – відносини з керівництвом.

За даними рис. 5 робимо висновок, що для фахівця 5 головним чинником є досягнення, а несуттєвими – відповідальність та фінансові мотиви. Кар'єра є найвагомішим чинником для фахівця 6. Несуттєвими для нього є відповідальність та співробітництво.

Згідно з інформацією, наведеною на рис. 6, зміст роботи – головний чинник для фахівця 7. Фінансові мотиви, визнання та винагородження, кар'єра – несуттєві чинники для нього. Найвагоміший чинник для фахівця 8 – досягнення, несуттєві чинники – відповідальність, відносини з керівництвом, співробітництво, визнання та винагородження.

На основі даних, що наведені на рис. 7, визначаємо, що зміст роботи також є головним мотиваційним чинником для фахівця 9. Фінансові мотиви та співробітництво є несуттєвими чинниками для нього. Вагомими чинниками для фахівця 10 є зміст роботи та досягнення, несуттєвими – визнання та винагородження, співробітництво.

У табл. 4 наведено суми бальних оцінок чотирьох гігієнічних чинників та чотирьох мотиваторів для кожного члена команди проєкту, а також їхнє середнє значення.

Результати аналізу свідчать, що пріоритетність мотиваційних чинників з урахуванням усереднення значень має такий порядок: 1) зміст роботи; 2) досягнення; 3) кар'єра; 4) фінансові мотиви; 5) відповідальність; 6) визнання та винагорода; 7) співробітництво; 8) відносини з керівництвом. Загалом значущість мотиваторів переважає значущість гігієнічних чинників на момент проведення тестування. Зазначимо, що найважливішим чинником є саме «зміст роботи». Майже на тому ж рівні за значенням знаходиться

«досягнення». Підсумовуємо, що основними мотивами більшості членів команди проєкту є «зміст роботи» та «досягнення». Водночас зазначимо, що важливішою є інформація щодо значення мотиваційних чинників для кожного окремого члена команди, оскільки саме індивідуальний підхід до забезпечення належного рівня мотивації в даному контексті є адекватним.

Таблиця 4

Вага мотиваційних чинників членів команди проєкту

№	Члени команди проєкту	Мотиваційні чинники	
		Гігієнічні чинники	Мотиватори
1	Фахівець 1	69	71
2	Фахівець 2	60	80
3	Фахівець 3	47	93
4	Фахівець 4	57	83
5	Фахівець 5	61	79
6	Фахівець 6	62	78
7	Фахівець 7	58	82
8	Фахівець 8	64	76
9	Фахівець 9	48	92
10	Фахівець 10	60	80
11	Середнє значення	58,6	81,4

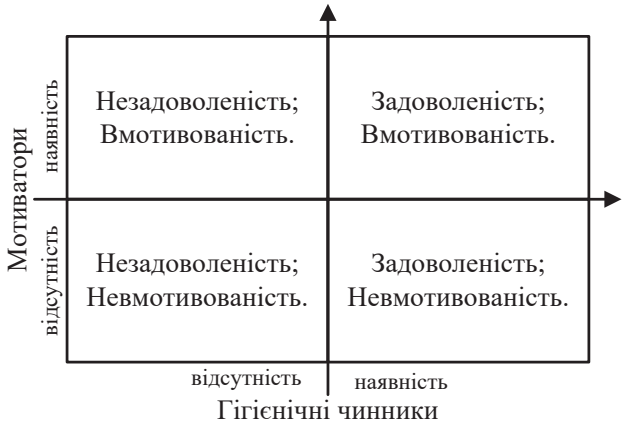

Рис. 8. Матриця мотивації членів команди проєкту за Ф. Герцбергом

Джерело: сформовано автором на основі [3]

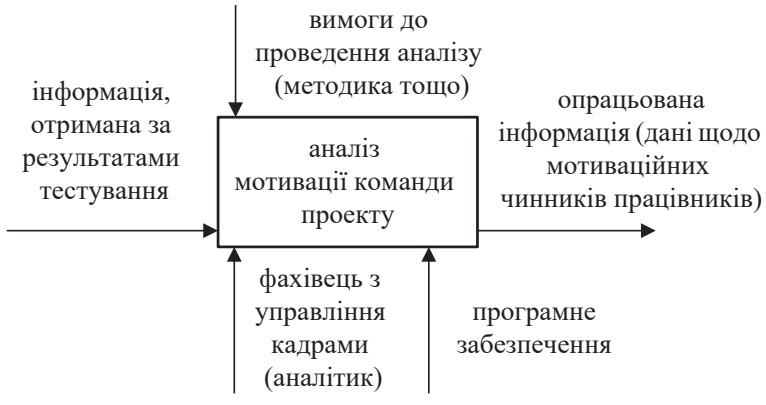

Рис. 9. Контекстна діаграма аналізу мотивації команди проєкту

Джерело: сформовано автором

За Ф. Герцбергом [3] гігієнічні чинники відповідають за задоволеність працівників, а мотиватори – за вмотивованість. Тож наведемо матрицю мотивації членів команди проєкту підприємства з урахуванням гігієнічних чинників і мотиваторів та їхнього впливу на рівень незадоволеності й умотивованості працівників (рис. 8).

Одним із важливих завдань управління кадрами є контроль та відстежування динаміки мотиваційних чинників для внесення змін до політики мотивації співробітників. Метою таких заходів є підтримання рівня абсолютної мотивації на певному необхідному рівні або ж його підвищення. Достатній, високий рівень мотивації є одним з інструментів забезпечення бажаного рівня продуктивності праці. Отже, головною метою мотивування працівників є отримання певного рівня прибутку шляхом забезпечення необхідного для цього рівня продуктивності праці. У такому разі має місце чіткий взаємозв'язок між мотивацією працівників, продуктивністю праці та прибутковістю підприємства. Прибуток підприємства в даному разі є інструментом фінансового забезпечення заходів щодо стимулювання працівників.

Розглянувши основні аспекти визначення мотиваційних чинників членів команди проєкту, сформуємо контекстну діаграму аналізу мотивації (рис. 9). Аналіз мотиваційних чинників є одним зі складників реалізації функції планування в процесі управління мотивацією працівників.

Зазначимо, що управління мотивацією є ітераційним процесом, що містить такі традиційні функції, як планування (англ. planning), організація (англ. organizing), контроль (англ. controlling) та стеження (англ. monitoring), регулювання (англ. regulation).

Висновки. У процесі дослідження було опрацьовано методику визначення мотиваційних чинників членів команди проєкту розвитку підприємства, підґрунтям якої є теорія Ф. Герцберга. Визначено, що пріоритетними для переважної більшості членів команди є мотиватори, до яких відносять зміст роботи, досягнення, кар'єру та відповідальність. З урахуванням отриманих результатів сформовано контекстну діаграму аналізу мотивації команди проєкту, а також пелюсткові діаграми ваг мотиваційних чинників кожного члена команди проєкту розвитку підприємства. Результати свідчать про доцільність тестування працівників для визначення превалюючих у них мотиваційних чинників із метою подальшого врахування отриманих даних у процесі управління кадрами, зокрема розроблення політики мотивації, формування організаційної культури тощо.

Список літератури:

1. Занора В.О., Войтко С.В. Управління підприємствами: планування технологічних витрат, ризик-менеджмент, мотивування, прийняття управлінських рішень : монографія. Київ : Політехніка, 2017. 224 с.
2. Грінько І.М. Мотивація праці персоналу підприємств машинобудування : монографія. Київ : Політехніка, 2016. 240 с.
3. Herzberg F., Mausner B. & Snyderman B. The motivation to work. New York : John Wiley, 1959. 157 p.
4. Herzberg F. One more time: How do you motivate employees? *Harvard Business Review.* 1968. Vol. 46. № 1. P. 53–62.
5. Herzberg F.I. The managerial choice: to be efficient and to be human. Salt Lake City, Utah : Olympus, 1982. 360 p.
6. Занора В.О. Управління кадрами: теоретичні аспекти формування проектної команди. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки».* 2018. Вип. 30. С. 87–91.
7. Занора В.О. Організаційна культура підприємства: проєктний підхід до формування за умов Індустрії 4.0. *Modern Economics.* 2018. № 12. С. 87–92.
8. Занора В.О. Управління кадрами інноваційно орієнтованих підприємств: реалії та особливості формування ефективної системи. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління.* 2019. Вип. 2(42). С. 42–57.
9. Занора В.О. Проектне управління потенціалом та розвитком промислових підприємств, організацій, установ: особливості та проблемні аспекти. *Бізнес-навігатор.* 2019. Вип. 6.1-1(56). С. 178–182.

References:

1. Zanora, V.O., Voitko, S.V. (2017). Upravlinnia pidpryiemstvamy: planuvannia tekhnolohichnykh vytrat, ryzyk-menedzhment, motyvuvannia, pryiniattia upravlinskykh rishen [Enterprise management: technological costs planning, risk management, motivation, management decisions making]. Kyiv: Politekhnika. (in Ukrainian)
2. Hrinko, I.M. (2016). Motyvatsiia pratsi personalu pidpryiemstv mashynobuduvannia [Motivation of the work of mechanical engineering enterprises personnel]. Kyiv : Politekhnika. 240 p. (in Ukrainian)
3. Herzberg, F., Mausner, B. & Snyderman, B. (1959). The motivation to work (2nd ed). New York: John Wiley. 157 p.
4. Herzberg, F. (1968). One more time: How do you motivate employees? *Harvard Business Review,* vol. 46, no 1, pp. 53–62.
5. Herzberg, F.I. (1982). The managerial choice: to be efficient and to be human. Salt Lake City, Utah: Olympus. 360 p.
6. Zanora, V.O. (2018). Upravlinnia kadramy: teoretychni aspekty formuvannia proektnoi komandy [Personnel management: theoretical aspects for the project team building]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Ekonomichni nauky»,* vol. 30, pp. 87–91. (in Ukrainian)
7. Zanora, V.O. (2018). Orhanizatsiina kultura pidpryiemstva: proektnyi pidkhid do formuvannia za umov Industrii 4.0 [Organizational Culture of the Enterprise: Project Approach to Forming in the Conditions of Industry 4.0]. *Modern Economics,* №12, pp. 87–92. (in Ukrainian)
8. Zanora, V.O. (2019). Upravlinnia kadramy innovatsiino-oriientovanykh pidpryiemstv: realii ta osoblyvosti formuvannia efektyvnoi systemy [Personnel management of the innovative oriented enterprises: realities and features of formation efficient system]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia,* vol. 2(42), pp. 42–57. (in Ukrainian)
9. Zanora, V.O. (2019). Proektne upravlinnia potentsialom ta rozvytkom promyslovykh pidpryiemstv, orhanizatsii, ustanov: osoblyvosti ta problemni aspekty [Project management of potential and development of industrial enterprises, organizations, institutions: features and problem aspects]. *Biznes-navihator,* vol. 6.1-1(56), pp. 178–182. (in Ukrainian)

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-11
УДК 659.19

Капінус Л.В.
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій
Скригун Н.П.
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій
Петрович М.В.
студентка,
Національний університет харчових технологій

Kapinus Larysa, Skrygun Natalia,
Petrovych Margaryta
National University of Food Technologies

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ OTT-РЕКЛАМИ НА ОНЛАЙН-РИНКУ

OTT-ADVERTISING DEVELOPMENTS ON THE ONLINE MARKET

У статті розглянуто сутність нового виду онлайн-реклами – OTT-реклами. Проаналізовано етапи поширення цього виду реклами як альтернативи традиційним рекламним повідомленням. З'ясовано недоліки та переваги OTT-реклами порівняно з рекламою на телебаченні. Визначено процес ціноутворення OTT-реклами та підходи до аналізу ефективності OTT-реклами. Розглянуто перспективи розвитку OTT-реклами, яка обіцяє зруйнувати традиційну телевізійну рекламу. Нова технологія передбачає надання потокового контенту на вимогу телеглядачам. Визначено, що у той час, коли широкомовні мережі і кабельні служби підтримують заздалегідь визначений графік інформаційних програм, потокові служби дають змогу глядачам переглядати відповідний їхнім бажанням контент. З'ясовано, що формування інформаційних баз даних клієнтів дає змогу маркетологам ідентифікувати групи потенційно зацікавлених споживачів відповідних продуктів.

Ключові слова: *over the top-реклама, онлайн-реклама, таргетинг, потокова передача, контент, відеомаркетинг, Інтернет-реклама.*

В статье рассматривается сущность нового вида онлайн-рекламы – OTT-рекламы. Проанализированы этапы распространения этого вида рекламы как альтернативы традиционным рекламным сообщениям. Выделены недостатки и преимущества OTT-рекламы по сравнению с рекламой на телевидении. Определены процесс ценообразования OTT-рекламы и подходы к анализу эффективности OTT-рекламы. Рассмотрены перспективы развития OTT-рекламы, которая обещает разрушить традиционную телевизионную рекламу. Новая технология предусматривает предоставление потокового контента по требованию телезрителям. Определено, что в то время, когда широковещательные сети и кабельные службы поддерживают заранее определенный график информационных программ, потоковые службы позволяют зрителям просматривать соответствующий их желанию контент. Формирование информационных баз данных клиентов позволяет маркетологам идентифицировать группы потенциально заинтересованных потребителей соответствующих продуктов.

Ключевые слова: *over the top-реклама, онлайн-реклама, таргетинг, потоковая передача, контент, видеомаркетинг, Интернет-реклама.*

The article deals with the concept and essence of a new type of Internet advertising - OTT-advertising. The stages of distribution of this type of advertising are analyzed. The disadvantages and advantages of OTT advertising compared to TV advertising have been identified. The pricing process of OTT advertising and the methodology of analyzing the effectiveness of OTT advertising are determined. The rise of OTT promises to dramatically disrupt traditional television advertising. Essentially, this new technology involves providing on-demand streaming content to viewers. While broadcast networks and cable services typically support predefined programming schedules, streaming services allow viewers to view the content they prefer on their own schedule. One of the aspects of this technology that worries advertising professionals is the extent to which they can customize when viewers watch streaming content. New technologies in broadcasting make advertising interactive. It qualitatively changes the experience of viewers and advertisers. Widespread high-speed Internet access, while reducing the cost of traffic, is becoming more commonplace in our country. The number of Internet users is growing both due to the development of wired and wireless networks, and due to the huge selection of multimedia devices, such as phones, tablets, laptops, which are mainly used by subscribers as devices for accessing media resources. This pace of development and diffusion of network technologies is increasingly pushing traditional television to the background. The situation in the television services market is such that cable and satellite TV providers provide a rather limited selection of TV channels and services, and, as a rule, the content provided is often duplicated. Internet TV, in turn, provides the viewer with substantial freedom of choice. Subscribers can connect only those channels that interest them (unlike cable TV, the operators of which provide channels with packages), or select specific content and the time it is viewed. However, not all providers can guarantee high signal quality at the moment. Thus, according to the development trends of the market for the provision of video content, a tendency has developed to shift the interests of the audience towards online video.

Key words: *over the top advertising, online advertising, targeting, streaming, content, video marketing, online advertising.*

© Капінус Л.В., Скригун Н.П., Петрович М.В., 2020

Постановка проблеми. Ера кабельного телебачення повільно підходить до кінця, поступово втрачає свій ринок для потокового мультимедіа з погляду охоплення цільової аудиторії і зручності. Кількість переглядів відео з використанням новітніх гаджетів зростає, і очікується, що вона буде продовжувати невпинно зростати.

Сучасна концепція Інтернет-комунікацій передбачає індивідуальну взаємодію з користувачем, тому оригінальна потокова передача інформації через таргетовану аудиторію є актуальним питанням стратегічного розвитку маркетингової діяльності підприємства на онлайн-ринку, адже поліпшення взаємовідносин із потенційними споживачами завжди в бізнесі приносить додаткові вигоди.

Розуміння необхідності зміни засобів та форм комунікації зі споживачами підштовхує науковців до розвитку теоретико-практичних основ досліджень онлайн-комунікацій для розв'язання проблеми ефективної маркетингової поведінки підприємств на онлайн-ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку та впровадження OTT-реклами займалися Т. Архипова, Ф. Джефкінс, В. Комаров, К. Морзе, Д. Огілві, Л. Хавкіна, І. Пенчук. Науковці розкривали сутність та важливість упровадження різних маркетингових рекламних технологій, досліджували їхні переваги, недоліки та вказували на важливість визначення ефективності від їх використання.

Зважаючи на актуальність теми та стрімкий розвиток нових програмних технологій, вичерпних досліджень усіх аспектів цієї проблеми немає, тому питання розвитку OTT-реклами потребує постійного дослідження та вивчення ступеню його ефективності порівняно з традиційними методами комунікації зі споживачами.

Мета статті полягає у дослідженні перспектив розвитку та ефективності використання OTT-реклами на онлайн-ринку.

Для досягнення поставленої мети опрацьовані статистичні матеріали, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених. Застосовувалися методи індукції та дедукції, узагальнення та порівняння.

Виклад основного матеріалу. Over the top (OTT) – це термін, який використовується для опису постачальників контенту, які поширюють потокове мультимедіа через Інтернет. Ці послуги руйнують традиційне мовне телебачення і спонукають нове покоління споживачів «відрізати шнур» від супутникових і кабельних послуг. OTT-технологію пов'язують із будь-яким гаджетом або службою, що здійснює оптимізацію цифрового контенту на телевізорі або подібному пристрої.

Середовище OTT-реклами швидко змінюється, привносячи безліч нових підписників та відеопослуг за запитом, які підтримуються рекламою, а також велику кількість нових рекламних можливостей.

Такі стрімкі зміни на ринку онлайн-реклами викликають питання про те, як краще зрозуміти, купувати і в кінцевому підсумку вимірювати цінність OTT як каналу. Одне можна сказати напевно: OTT підриває застарілі медіаструктури. У зв'язку зі зростанням кількості потокових сервісів, які щодня доставляють новий контент, OTT забезпечує майже 30% перегляду телебачення, але витрати на рекламу відстають від непропорційних 3% [4]. Маючи понад 200 платних послуг потокової передачі контенту з підтримкою реклами, споживачі можуть вільно вибирати одну або кілька з них, які відповідають їхнім потребам. У результаті мережеві компанії конкурують за частку часу споживача та його гаманець [5].

Як альтернатива рекламодавці через програмне забезпечення можуть об'єднувати групу партнерів OTT, щоб краще контролювати охоплення цільової аудиторії і частоту переглядів відео, хоча при цьому зменшується контроль над розміщенням їхніх оголошень. Безліч способів доступу до одного і того ж засобу передачі реклами посилює відсутність прозорості звітності. Телевізори не використовують файли cookie, тому виникає проблема відстеження провайдерів та отримання цілісного уявлення про продуктивність потокового відео. Наприклад, деякі постачальники OTT повідомляють, що реклама показується в жанрі комедії замість надання інформації на рівні каналу. Завдяки випуску нових програмних продуктів можливості для покупки реклами та розроблення потенційних механізмів кращого відстеження рекламного контенту будуть змінюватися та вдосконалюватися.

Нині в індустрії OTT домінують три моделі відео за запитом:

– підписка VOD: Netflix, Hulu, HBOGo;

– транзакційний VOD: iTunes, Amazon, Google Play;

– VOD із підтримкою реклами: YouTube, Twitch, Vimeo [6].

OTT-реклама схожа на традиційне телебачення. Єдина відмінність полягає у тому, що контент передається в засобах масової інформації через платформи OTT. Очікується, що ця технологія буде мати велике значення для маркетологів у майбутньому, оскільки дасть змогу збільшити охоплення потокових послуг для цільової аудиторії. Перехід на OTT-технологію дасть можливість рекламодавцям у формі телевізійної реклами в реальному часі націлюватися на персоналізовану і складну аудиторію, а також забезпечувати більш детальне вимірювання та відстеження її ефективності порівняно з традиційними формами на основі індексного телебачення.

Підтвердженням перспективності цієї рекламної технології є дослідження Бюро відеореклами в 2019 р., які прогнозують зростання витрат на рекламу на адресному телебаченні, і до кінця 2020 р. вони становитимуть 3,3 млрд. дол., що на 343% більше, ніж у 2016 р. Відеооб'яви в сегменті «преміум» на OTT-каналі досягли 98% завершення, відповідно до звіту FreeWheel. OTT-реклама також дала більший імпульс до впізнаваності і привабливості бренду, ніж реклама на настільних і мобільних пристроях [7]. Очікується, що виручка від реклами зросте із 45% до 60% протягом наступних 10 років. Перші користувачі

OTT-реклами і піонер AdTech очікують вражаючих результатів уже в найближчі роки [7].

Дослідження, проведене соціологічним центром Pew, показало, що 61% американців у віці від 18 до 29 років отримують доступ до телебачення через потокові сервіси, 31% – користуються кабельними послугами, 5% – дивляться телевізор через цифрову антену. Статистика для вікових груп 50–64 років – 10%, 70% і 15% відповідно [5]. Такі цифри свідчать про зростання витрат на нові рекламні технології у світовому масштабі.

Однією з причин зростання популярності OTT-технології є збільшення кількості незадоволених клієнтів платного телебачення. Є різні причини, чому люди незадоволені провайдером кабельної або супутникової мережі, і саме технологія OTT може надати користувачам широкий спектр оплати і перегляду контенту, що дасть змогу глядачам звільнити себе від контрактів, які уклали з ними кабельні провайдери.

Для споживача однією з найбільших переваг технології OTT є можливість потокової передачі контенту на різні пристрої. Багато додатків OTT дають змогу насолоджуватися контентом на комп'ютері, планшеті, Smart TV і навіть на ігрових приставках (табл. 1).

Для рекламодавця найбільшою перевагою є те, що цільова аудиторія, яка проглядає контент на платформах OTT, не може пропускати рекламу, закривати вікно, встановлювати будь-який блокувальник реклами. Згідно з дослідженнями TDG, загальна тривалість реклами за півгодини перегляду OTT збільшиться на 60% у період між 2014 і 2020 рр. Сьогодні середня тривалість становить 3,2 хвилини, і вона збільшиться до 5,1 хвилини [7].

Маркетинг через ці платформи пропонує переваги, аналогічні тим, які отримують від звичайної онлайн-реклами. На відміну від традиційної реклами OTT-технологія дає змогу маркетологам використовувати таргетинг, вставку реклами і розширену аналітику, щоб створювати більш короткі та персоналізовані оголошення. Як уже було сказано, глядачі під час перегляду цього оголошення з потокового пристрою OTT не можуть пропустити або встановити «рекламний щит». У результаті показники завершення відео значно вище для OTT-реклами, ніж для відеореклами в браузері [6]. Рекламодавець може вибрати теми, географічні області та демографію для реклами своїх продуктів. Такі налаштування не можна досягти на традиційному телебаченні, тому це, беззаперечно, ефективне нововведення в рекламній індустрії на онлайн-ринку [4].

Відомо, що головна мета бізнес-діяльності – мінімізувати витрати і максимізувати результат. Можливість OTT-технології відстежувати кількість переглядів та таргетингових налаштувань робить рекламне бюджетування гнучким. Таким чином, обмежена кількість показів може бути куплена для конкретної аудиторії, щоб максимізувати ефективність і мінімізувати витрати.

Дані таргетингу OTT надходять із двох різних джерел. Первинні дані – це джерела, якими володіє клієнт. Стороння інформація надходить із сегментів даних, які зазвичай ліцензуються і купуються у відомих постачальників даних. Міксування інформації із цих джерел забезпечує ефективний процес таргетування цільової аудиторії [9].

Із погляду основ ціноутворення ціна на рекламне повідомлення через OTT-платформу визначається на основі ціни за тисячу показів. Це значною мірою узгоджується із ціною на всіх інших цифрових носіях за винятком «платного пошуку», який передбачає ціну за клік.

Однак справжня перевага ціноутворення онлайн-реклами полягає у програмному характері OTT, адже все, що купується, знаходиться в реальному часі. Це означає, що реклама має бути актуальною та справедливою, оскільки товари, які рекламуються, купуються споживачами в реальному часі й критерії таргетингу мають відповідати очікуванням клієнта. Це дещо відрізняється від інших потокових сервісів на певних засобах реклами, які свої потреби ставлять вище за потреби клієнта [1; 8].

Важливо розуміти, що OTT-технологія зазвичай у системі Інтернет-маркетингу «живе» без кліків. Уважається, що це може бути проблемою для відстеження рентабельності інвестицій. Однак це не означає, що немає ніякого способу отримати якісне уявлення про ефективність витрачених грошей на OTT-рекламу. Це означає, що потрібно правильно контекстуалізувати показник ROI OTT-реклами.

У ході дослідження з'ясовано, що ефективність OTT-технології оцінюється за допомогою таких показників, як:

Таблиця 1

Переваги та недоліки OTT-реклами порівняно з рекламою на телебаченні

	OTT-реклама	Реклама на телебаченні
Переваги	– Невисока ціна – Велика кількість переглядів – Неможливість споживача заблокувати рекламу або відмовитися від перегляду – Налагоджений таргетинг, що забезпечує ефективність реклами	– Велика кількість переглядів – Широка аудиторія – Системність та безпека
Недоліки	– Відсутність системності – Неможливість відстеження та повної звітності – Невелика кількість споживачів у старших вікових групах – Недорозвиненість в Україні через відсутність платних підписувань та піратство	– Висока ціна – Відсутність таргетингу – Неможливість відстеження переглядів – Розсіювання аудиторії – Вимикання реклами – Відмова споживачів від телебачення і, як наслідок, зменшення кількості переглядів та ефективності реклами

– коефіцієнт завершення відео (VCR) – показник, що відображає, з якою швидкістю користувачі переглядають відео;

– атрибуція – метрики, що показують, як швидко та як довго користувачі, які переглянули рекламне оголошення, відвідали вебсайт;

– рейтинг кліків (CTR) – конверсія, що залежить від пристрою і не завжди застосовується. Однак коли користувачі переглядають OTT-рекламу через веббраузер, стає очевидним, що є можливість потім простежити їхню онлайн-поведінку і, відповідно, оцінити конверсії [2; 5].

Спосіб доставки OTT-реклами залежить від потокових платформ і того, як вони взаємодіють із пристроями OTT. Весь процес виглядає приблизно так:

1. Створення аудиторії OTT. Склад цієї аудиторії буде заснований на даних, отриманих із платформи. У деяких випадках ці дані можуть бути розширені для включення додаткової інформації.

2. Запуск кампанії. Платформа з'єднує цільову аудиторію з певним списком передплатників ТВ на всіх платформах OTT.

3. Запуск рекламного оголошення аудиторії через платформи OTT. На цьому етапі будуть використовуватися різні теги, щоб повідомити мультимедійних програвачів, як конкретне оголошення має відображатися для глядача.

4. Останній етап полягає у відправці платформою рекламодавцю звіту, який містить усі види статистики і метрик про оголошення й є ключем до визначення успішності рекламної кампанії [5].

Методи вставки реклами OTT:

1) Розміщення реклами на боці клієнта (CSAI). Вставка реклами на боці клієнта (CSAI) – це традиційний метод, за якого реклама завантажується безпосередньо в полі OTT перед його показом глядачам. CSAI не надає ефективний спосіб показу реклами аудиторії, є вразливим для хакерів. Тим не менше він, як і раніше, займає лідируючі позиції в гаджетах OTT у рекламній індустрії.

2) Розміщення реклами на боці сервера (SSAI). На відміну від CSAI реклама SSAI подається як плавний потік. Цей процес створює в режимі реального часу поєднання реклами й основного контенту, що передається гаджету клієнта по кадрам. Оскільки блокувальники реклами не можуть визначити, які кадри є рекламою чи ні, SSAI вважається найбільш ефективним способом боротьби з програмним забезпеченням, що блокує рекламу [7].

З вищесказаного зрозуміло, що OTT-технологія надає нові рекламні можливості, але при цьому також створює набір проблем. Серед них виділяються деякі моменти, яких важко досягти під час реалізації адресних рекламних кампаній. Хоча OTT-технологія пропонує потенціал для більш детальної атрибуції, пропозиції щодо оцінювання ефективності все ще фрагментовані і несумісні між платформами OTT, MMP, видавцями та різними третіми сторонами. Але в міру того, як усе більше глядачів вибирають OTT-перегляд, стимул для подолання цих проблем буде тільки посилюватися. Водночас рекламодавці, які прагнуть орієнтуватися у нових платформах OTT і максимізувати рентабельність інвестицій, отримують вигоду від формування відносин із партнерами по програмі, які можуть зіставляти ключові аудиторії з контентом рекламодавців [8].

OTT-реклама, як і раніше, залишається дуже фрагментованою територією, в якій відсутні загальногалузеві стандарти і контроль. Окрім того, через закритість більшості пристроїв OTT цифрова реклама і сторонні теги з інших платформ можуть бути несумісні, що призводить до розбіжності в оцінюванні ефективності цього виду онлайн-реклами [2; 6].

Висновки. Отже, OTT-технологія – це можливість поширення рекламної інформації через Інтернет. Кількість місць для реклами через OTT зростає у геометричній прогресії. Майбутні ітерації можуть об'єднати дані з різних пристроїв користувачів для створення ще більш ефективного налаштування на цільову аудиторію. Ця технологія не тільки максимально збільшить потенціал рекламних кампаній, а й забезпечить перегляд глядачами оголошень, які дійсно відповідають їхнім інтересам. У подальшому OTT-технологія може стати одним із найприбутковіших каналів, доступних сучасним рекламодавцям.

Можливості, запропоновані OTT-рекламою, хоча і залишаються сьогодні відносно обмеженими, безумовно, будуть розвиватися, надаючи рекламодавцям нові способи охоплення аудиторії. З огляду на зростаючу частку технології на рекламному ринку в найближчі роки, розкриття її повного потенціалу може незабаром стати однією з найприбутковіших можливостей для рекламодавців і цікавим напрямом досліджень для науковців. Використання нових рекламних технологій та зміна маркетингової поведінки підприємств на онлайн-ринку – саме на вирішення цих питань будуть спрямовані подальші наукові дослідження.

References:

1. Boerman S.C., Kruikemeier S. and F.J. Zuiderveen Borgesius (2017). Online behavioral advertising: A literature review and research agenda. Journal of Advertising, vol. 46, no. 3, pp. 363–76. (in English)

2. Fulgoni G.M., and Lipsman A. (2017). Measuring television in the programmatic age. *Journal of Advertising Research*, vol. 57, no. 1, pp.10–4. (in English)

3. Fisher L.T. (2017). Programmatic connected TV and OTT video advertising. *eMarketer Report.* Available at: https://www.emarketer.com/Report/Programmatic-Connected-TV-OTT-Video-Advertising-Automation-Audience-Attracts-Digital-TV-Ad-Buyers/2002159 (accessed 26 January 2020).

4. OTT Advertising Guide: How Traditional TV Goes Programmatic. Available at: https://smartyads.com/blog/what-is-ott-advertising/ (accessed 15 February 2020).

5. OTT Advertising: What it is and How Does It Work? Available at: https://clearcode.cc/blog/ott-advertising/ (accessed 10 February 2020).
6. OTT Advertising: Why The Industry Needs More Transparency. Available at: https://adexchanger.com/tv-and-video/ott-advertising-why-the-industry-needs-more-transparency/ (accessed 20 February 2020).
7. Top 7 Video Advertising Trends of 2019. Available at: https://www.wordstream.com/blog/ws/2019/03/12/video-advertising-trends (accessed 02 March 2020).
8. Wang J., Zhang W. And Yuan S.(2016). Display advertising with real-time bidding (RTB) and behavioural targeting. *Foundations and Trends® in Information Retrieval,* vol. 11, no. 4-5, pp. 297–435. (in English)
9. What is OTT (Over-the-Top) Advertising? Available at: https://www.mobileads.com/blog/ott-advertising-over-the-top/ (accessed 27 February 2020).
19. Why OTT Is A Rich Opportunity For Advertisers. Available at: https://cmo.adobe.com/articles/2019/7/why-ott-is-a-rich-opportunity-for-advertisers.html (accessed 03 March 2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-12
УДК 334.72:005.95]:005.336.2

Ліпич Л.Г.
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Хілуха О.А.
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кушнір М.А.
кандидат економічних наук, старший викладач,
Український католицький університет

Lipych Lubov, Khilukha Oksana
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Kushnir Myroslava
Ukrainian Catholic University

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЕЙ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

THEORETICAL APPROACHES TO THE COMPETENCY MODELS FORMATION IN THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM

Компетентнісний підхід є одним із сучасних інструментів у системі управління людськими ресурсами. Компетентним є співробітник, якому притаманні відповідні особистісні характеристики, здібності, знання, навички, досвід. Він мотивований працювати добре, бачить кінцевий результат і готовий витрачати свою енергію на його досягнення. У статті розглянуто існуючі підходи до формування моделей компетентностей. Обґрунтовано, що запропонований комплексний (контекстуальний) підхід найбільш точно відображає сутність компетентностей, оскільки передбачає, що компетентності – це ідіосинкратичні ситуативні конструкції. Визначення компетентностей та причини, чому когось уважають компетентним у певній сфері, пов'язане із соціальним контекстом, в якому компетентності активізуються та розвиваються з часом. Комплексний підхід передбачає визначення чинників, що впливають на необхідні компетентності. Доведено, що моделі компетентностей повинні містити не тільки компоненти, а й ситуаційні змінні та результуючі критерії.

Ключові слова: *класифікація компетентностей, управління людськими ресурсами, моделі компетентностей, універсальний підхід, комплексний підхід, процесний підхід, результуючий підхід, дослідницький підхід, ситуативні чинники.*

Компетентностный подход является одним из современных инструментов в системе управления человеческими ресурсами. Компетентным является сотрудник, которому присущи соответствующие личностные характеристики, способности, знания, навыки, опыт. Он мотивирован работать хорошо, видит конечный результат и готов тратить свою энергию на его достижение. В статье рассмотрены существующие подходы к формированию моделей компетенций. Обосновано, что предложенный комплексный (контекстуальный) подход наиболее точно отображает сущность компетенций, поскольку предполагает, что компетентности – это идиосинкратические ситуативные конструкции. Определение компетенций и причины, почему кого-то считают компетентным в определенной сфере, связано с социальным контекстом, в котором

© Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А., 2020

компетентности активизируются и развиваются с течением времени. Комплексный подход предполагает определение факторов, влияющих на необходимые компетентности. Доказано, что модели компетенций должны содержать не только компоненты, но и ситуационные переменные и результирующие критерии.

Ключевые слова: *классификация компетенций, управление человеческими ресурсами, модели компетенций, универсальный подход, комплексный подход, процессный подход, результирующий подход, исследовательский подход, ситуативные факторы.*

The competence approach is one of the modern tools. The urgency and the necessity of its application are ensured by the fact that managers want to employ the most capable people in the right place and at the right time. An employee is competent when he meets the following requirements: he has relevant personal characteristics, abilities, knowledge, skills, experience; he is well motivated; he sees the final result and is ready to spend his energy to achieve it; internal and external environments provide it with good performance. The theoretical and methodological basis of the research is the fundamental principles of modern concepts of the theory of human resource management of business entities. In order to achieve this goal and solve the set tasks, we used a method of logical generalization, the implementation of which provided an analysis of the existing state and the choice of an effective approach to the formation of competency models. The relevance of applying a competent approach is determined by the following factors: the increasing speed of technological innovation in products and processes, which increases the importance of adaptation and production training; a global renewal of the traditional education system linked to the 1999 signing of the Bologna Declaration on the voluntary creation of a European Higher Education Area; high turbulence and variability of the business environment; use the methodology of the competence approach in the development of the European Employment Strategy, as well as the approval of a national qualifications framework in Ukraine. Different ways of structuring and classifying competencies encourage different approaches to their formation. The article examines the existing approaches to the formation of competency models. It is proved that the proposed complex (contextual) approach most accurately reflects the essence of competencies, since it assumes that competencies are idiosyncratic situational constructs. Identifying competencies and the reasons why someone is considered competent in a particular field is closely linked to the social context in which competences are activated and developed over time. A complex approach involves identifying the factors that affect competencies. Competency models consist of (hierarchically ordered) lists or catalogues that describe them, defining each competency component and indicators or characteristics to evaluate it. It is proved that competency models should contain not only components but also situational variables and result criteria. That is why situational factors that increase the relationship between the level of competence and the obtained results are determined.

Key words: *competency classification, human resources management, competency models, universal approach, complex approach, process approach, result approach, research approach, situational factors.*

Постановка проблеми. Успіх управління людськими ресурсами зумовлюється двома основними чинниками: здатністю підприємства чітко визначити, що потрібно для досягнення його мети та які мотиви спонукають працівників на її реалізацію. Обидва завдання однаково важливі і складні, особливо в умовах постійних змін. Для досягнення поставленої мети підприємству необхідно, щоб працівники володіли конкретними фаховими вміннями і навичками та мали змогу їх практично використовувати.

Різні способи структурування та класифікації компетентностей спонукають до існування різних підходів до їх формування, аналіз яких дав змогу виокремити переваги та недоліки кожного. На основі узагальнення існуючих переваг та недоліків розглянутих підходів виникла потреба в окресленні нового. Цей підхід повинен усунути помилки існуючих та розширити спектр їхньої дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці все частіше звертаються до вивчення й аналізу компетентностей в управлінні людськими ресурсами. Основи теорії компетентностей закладено в працях зарубіжних учених: І. Ансоффа, Т.Х. Стоне, В.Д. Вебстера, С.М. Схоновера, Н. Ганді, Р.А. Брадена, К.Е. Содергюста, А. Папалександріса, Г. Іоанноу, Г. Пратсона. Вітчизняні науковці (А.Я. Кібанов, А.П. Наливайко, В.І. Маслов, О.Г. Мендрул та ін.) також активно досліджують цю проблематику. Велике практичне значення зовнішніх, внутрішніх і внутрішньоособистісних чинників, що впливають на управління розвитком людських ресурсів та прийняття на цій основі оптимальних управлінських рішень у сфері стратегічного управління підприємством, зумовлює дослідження підходів до формування компетентностей у системі загального менеджменту бізнес-структур.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні підходів до формування компетентностей, визначенні їхньої ролі в системі управління людськими ресурсами та стратегічному розвитку підприємства. Методологічну основу становлять концептуальні положення про сутність компетентнісного підходу до управління людськими ресурсами, специфічні моделі оцінки і розвитку компетентностей, система загальнонаукових і спеціальних методів (аналізу й синтезу) під час узагальнення теоретико-методологічних положень з управління компетентностями.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі основними активами багатьох підприємств стають навички та вміння працівників [1]. Якісний рівень знань і навичок є конкурентною перевагою за ринкової форми господарювання. Саме тому керівники хочуть бачити серед своїх працівників найбільш здібних, до того ж у потрібний час і в потрібному місці. Тобто особливого значення набувають питання практичного застосування сучасних методів управління персоналом.

Компетентнісний підхід є одним із сучасних інструментів у системі управління людськими ресурсами. Актуальність і необхідність його застосування забезпечується такими чинниками:

• зростаюча швидкість технологічних інновацій у продуктах і процесах, що збільшує важливість адаптаційного й виробничого навчання, висуває особливі вимоги до професійних та особистісних якостей працівників;

• глобальне оновлення традиційної системи освіти, пов'язане з підписанням у 1999 р. Болонської декларації про добровільне створення Європейського простору вищої освіти, до якого на поточний момент приєдналися 47 країн включно з Україною [2, с. 13];

• висока турбулентність і мінливість зовнішнього середовища бізнесу, що призводить до підвищення рівня ризику і вимагає швидкого пристосування до змін;

• використання методології компетентнісного підходу під час розроблення Європейської стратегії зайнятості (European Employment Strategy), а також затвердження в Україні національної рамки кваліфікацій.

Компетентність – це поведінка працівника, яка приносить бажаний результат [3].

Компетентним є працівник, який виконує такі умови:

– йому притаманні відповідні особистісні характеристики, здібності, знання, навички, досвід;

– мотивований працювати продуктивно, бачить кінцевий результат і готовий витрачати свою енергію на його досягнення;

– внутрішнє і зовнішнє середовище забезпечують йому хорошу продуктивність.

Думки експертів розходяться, коли постає питання про класифікацію компетентностей [4]. Існує безліч варіантів, найбільш популярні ми представили нижче. О.О. Дагаєв узагальнив досвід 286 досліджень, проведених у різних типах організацій, і на цій основі склав словник, що включає 21 компетентність, що структуровані у шість кластерів [5]:

1. Досягнення та реалізація.
2. Допомога та обслуговування інших.
3. Взаємодія та здійснення впливу.
4. Менеджерські компетентності.
5. Когнітивні компетентності.
6. Особиста ефективність.

Кластери компетентностей – це набір компетентностей, що організовані в групи на основі базової. Всередині кожного кластера виділено і ранжовано окремі компетентності. Оцінювання компетентностей проводиться на основі спеціально встановлюваних поведінкових індикаторів – набору дій, яких очікують від успішного виконавця, котрий володіє даними компетентностями. Ці поведінкові індикатори включаються у модель компетентності. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що підприємства повинні визначати базові компетентності, спираючись на потреби бізнесу. Це важливий момент у роботі з компетентностями, тому що від того, яку компетентність вибере керівник за базову, залежать принципи і концепція, за якими буде розроблятися модель компетентностей для підприємства.

О.Л. Чуланова запропонувала класифікацію, що дає змогу вирішити такі завдання [6]:

1. Кожна класифікаційна ознака компетентностей виконує визначену функцію. Це властиво всім соціальним конструктам, оскільки їх формування та застосування орієнтоване на моделювання відповідної соціальної поведінки. Так, за допомогою виділення тих чи інших класів компетентностей можна вирішити аксіологічне (орієнтація на цінності) і мотиваційне (акцент на зони додаткових зусиль) завдання. Класифікація компетенцій також забезпечує орієнтування у соціальному просторі, створює підстави для ідентифікації та рефлексії.

2. Оскільки будь-якій організації необхідно орієнтуватися на конкретні економічні цілі, вибір необхідної і достатньої кількості компетентностей кожної посади має визначатися виходячи зі стратегії розвитку підприємства, особливостей корпоративної культури тощо, і передусім зі змісту функціональних обов'язків працівника в рамках даної посади.

Різні способи визначення та класифікації компетентностей спонукають до існування різних підходів до їх формування. Однак не представляється доцільним проводити будь-яку детальну дискусію із цього приводу, тому автори статті послалися на корифеїв у даному питанні.

Так, В. Дж. Ротвелл та Дж.Е. Ліндгольм виділили п'ять основних підходів до формування, моделювання та оцінки компетентностей. Вони ідентифікували їх так [7]:

– процесний – зорієнтований на організацію робочого процесу, реалізація якого покладена на конкретну особу;

– результуючий – фокусує увагу на ключових результатах конкретної роботи, професії, команді чи робочій групі;

– дослідницький – особи, які приймають рішення, беруть участь у процесі систематичного розроблення компетентнісної моделі;

– трендовий – акцентує увагу на майбутніх проблемах чи тенденціях, які впливатимуть на завдання, робочі місця, команди чи професії;

– відповідальний – концентрується на відповідальності за прийняті рішення та діяльність, яка пов'язана з їх прийняттям.

Дещо більш загальну класифікацію запропонував Д. Рутх, який виділив три основні підходи до формування компетентностей [8]:

– поведінковий – спочатку визначають осіб із винятковими компетентностями, далі моделюють їхню реальну поведінку на основі відмітних рис характеру, знань, умінь та мотивів, що забезпечують виконання поставлених завдань;

– стандартний – визначають мінімально прийнятний рівень виконання для кожної роботи та орієнтуються на реальні компетентності під час її виконанні;

– ситуаційний – визначають чинники, що мають вплив на потрібні компетентності. З одного боку, ситуаційні чинники настільки різняться, що неможливо скласти, наприклад, загальний перелік управлінських компетентностей, базових для більшості управлінських посад, а з іншого – менеджери з рівнем компетентностей вище середнього можуть скласти загальний профіль компетентностей менеджера, адже менеджери набагато більше схожі між собою, ніж особи, якими вони керують.

Результати емпіричного дослідження, що показує зв'язок компетентностей окремих керівників із досягненнями підприємства, дають змогу зробити висновок,

що такі статистичні кореляції є надійними, особливо в міжособистісному аспекті. В одному з досліджень Г. Руана, Л.М. Спенцера, У. Бернхарда визначено набір компетентностей, які впливають на прогностичні особливості зростання прибутку підприємств Північної Америки та Європейського Союзу. Регресійний аналіз показав, що 17% дисперсії в прибутковості забезпечують чотири складники компетентності, зокрема здатність керувати командою, забезпечення розвитку членів групи, орієнтація на результати та здатність впливати на інших. Г. Руан також визначив місце міжособистісної взаємодії менеджерів вищих щаблів. Результати засвідчили кореляційну залежність між цією складовою управлінських компетентностей та зростанням прибутку [9]. Це означає, що під час використання згаданих раніше підходів до управління компетентностями, тобто поведінкового, стандартного та ситуаційного, слід додавати міжособистісний чинник.

Г. Капальдо, Л. Іандолі, Г. Золльо, коментуючи теоретичні підходи та практичну діяльність, констатують, що домінуючий в управлінській практиці підхід базується на припущенні, що компетентності є універсальним конструктом, значення якого залежить від конкретного організаційного контексту. Опис кожної компетентності (тобто її сутності та складників) зазвичай є загальним, тому може відповідати різним контекстам та ситуаціям. Такий підхід вони називають універсальним, тобто таким, що полягає у забезпеченні високого рівня ефективності за допомогою стандартизації складників компетентностей. Вони також уважають, що надмірне узагальнення робить компетентності неоднозначними, а тому не є джерелом адекватних та практичних знань для менеджерів з управління людськими ресурсами. Компетентності визначаються ними як ситуативні, ідіосинкратичні конструкції, наповнення яких залежить від корпоративної культури та унікальності способу сприйняття працівниками своєї роботи. Крім того, вони припускають, що універсальний підхід до управління компетентностями повинен ураховувати різні варіанти перспективного розвитку підприємства, країни, світової системи загалом. Посилаючись на дослідження, які вони проводили в одній з італійських компаній, Г. Капальдо, Л. Іандолі, Г. Золльо акцентують увагу на проблемах, що мають особливе значення під час використання універсального підходу. Водночас вони стверджують, що цей підхід більшу увагу приділяє контекстуальному розумінню компетентностей і, таким чином, забезпечує більше можливостей для вирішення суперечливих питань управління [10].

Висновки. Підсумовуючи аналіз теоретичних підходів до управління компетентностями, можна зробити висновок, що недостатня чіткість у характеристиках компетентностей, що виникає внаслідок їх узагальнення та стандартизації, означає, що вони не дають конкретних практичних результатів для фахівців з управління людськими ресурсами, а деколи унеможливлюють виявлення конкретних потреб із розвитку персоналу. Доповненням до універсальному підходу має бути виокремлення впливу на компетентності різних чинників (наприклад, національних, організаційних, освітніх, командних, професійних тощо), які визначаються специфікою роботи, що виконується в конкретному контексті, соціальних взаємодіях, а також унікальних способів розуміння роботи в певній організації. Цей підхід ми назвали комплексним (або контекстуальним). Іншими словами, визначення компетентностей та причини, чому когось уважають компетентним у певній сфері, тісно пов'язане із соціальним контекстом, в якому компетентності активізуються та розвиваються з часом. Комплексний підхід, до якого схиляються автори дослідження, передбачає визначення чинників, які можуть впливати на необхідні компетентності. На нашу думку, ситуативні чинники настільки різноманітні, що дуже важко скласти єдиний перелік загальних управлінських компетентностей, що відповідають більшості керівних посад. Як правило, моделі компетентностей складаються з (ієрархічно упорядкованих) списків або каталогів, що їх описують. Зазвичай вони містять визначення кожного складника компетентностей та показники або характеристики для її оцінювання. На нашу думку, моделі компетентностей повинні містити не тільки компоненти, а й ситуаційні змінні та результуючі критерії. Для цього необхідно досліджувати, які ситуативні чинники підвищують залежність між рівнем компетентностей та отриманими результатами в кожному конкретному випадку.

Список літератури:

1. Mitchelmore S., Rowley J. Entrepreneurial Competencies: A Literature Review and Development Agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*. 2010. № 16(2). P. 92–111. DOI : 10.1108/13552551011026995.

2. Klett F. The Design of a Sustainable Competency-Based Human Resources Management: A Holistic Approach. *Knowledge Management & E-Learning: An International Journal*. 2010. Vol. 2. № 3. P. 278–292.

3. Leithy W.E. Towards Creating an Entrepreneur Competencies Model. *Journal of Entrepreneurship & Organization Management*. 2017. Vol. 6(2). P. 215. DOI : 10.4172/2169- 026X.1000215.

4. Кречетников К.Г. Использование модели компетенций в управлении персоналом. *Наука и современность*. 2015. № 35. С. 196–201.

5. Developing competency models to promote integrated human resource practices / D. Rodriguez et. al. *Human Resources Management*. 2002. Vol. 41. Issue 3. P. 309–324.

6. Дагаєв А.А. Інноваційні компетенції і лідерство в організації. *Креативна економіка*. 2013. № 1(1). С. 3–10.

7. Чуланова О.Л. Управление персоналом на основе компетенций : монография. Москва : ИНФРА-М, 2018. 122 с. DOI : www.dx.doi.org/ 10.12737/3433.

8. Rothwell W.J., Lindholm J.E. Competency identification, modeling and assessment in the USA, (w:). *International Journal of Training and Development*. 1999. Vol. 3. № 2. P. 97–101.

9. Ruth D. Frameworks of managerial competence: limits, problems and suggestions, (w:). *Journal of European Industrial Training.* 2006. Vol. 30. Iss 3. P. 211.

10. Ryan G., Spencer L.M., Bernhard U. Development and validation of a customized competency-based questionnaire. Linking social, emotional, and cognitive competencies to business unit profitability, (w:). *Cross Cultural Management: An International Journal*. 2012. Vol. 19. Iss 1.

11. Capaldo G., Iandoli L., Zollo G. A situationalist perspective to competency management, (w:). *Human Resources Management*. 2006. Vol. 45. № 3.

References:

1. Mitchelmore, S.; Rowley, J.(2010). Entrepreneurial Competencies: A Literature Review and Development Agenda // International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, 16(2) P.: 92–111. DOI: 10.1108/13552551011026995.

2. Klett F. (2010). The Design of a Sustainable Competency-Based Human Resources Management: A Holistic Approach. Knowledge Management & E-Learning: An International Journal. Vol. 2, No 3. P. 278–292.

3. Leithy W.E. (2017). Towards Creating an Entrepreneur Competencies Model. Journal of Entrepreneurship & Organization Management.Vol. 6(2) P.:215. DOI: 10.4172/2169-026X.1000215.

4. Krechetnikov, K.G. (2015). Ispol'zovaniye modeli kompetentsiy v upravlenii personalom [The use of competency models in personnel management]. *Nauka i sovremennost' – Science and Modernity.* No 35. P. 196–201. [in Ukrainian]

5. Rodriguez, D.; Patel, R.; Bright, A. et.al. (2002). Developing competency models to promote integrated human resource practices. Human Resources Management, Vol. 41, Issue 3, P. 309–324.

6. Dahaev A.A. (2013). Innovatsiyni kompetentsiyi i liderstvo v orhanizatsiyi [Innovative competencies and leadership in the organization]. *Kreatyvna ekonomika – Creative economy.* No 1(1). P. 3–10. [in Ukrainian]

7. Chulanova, O.L. (2018). Upravleniye personalom na osnove kompetentsiy : monografiya. [Competency-based personnel management: monograph]. MOSCOW: INFRA-M. [in Russian]

8. Rothwell, W.J., Lindholm, J.E. (1999), Competency identification, modeling and assessment in the USA, (w:). International Journal of Training and Development. Vol. 3, No. 2. 97–101.

9. Ruth, D. (2006). Frameworks of managerial competence: limits, problems and suggestions, (w:). Journal of European Industrial Training. Vol. 30 Iss 3. P. 211.

10. Ryan, G., Spencer, L.M., Bernhard, U. (2012). Development and validation of a customized competency-based questionnaire. Linking social, emotional, and cognitive competencies to business unit profitability, (w:) "Cross Cultural Management: An International Journal", Vol. 19 Iss 1.

11. Capaldo, G., Iandoli, L., Zollo, G. (2006). A situationalist perspective to competency management, (w:). Human Resources Management. Vol. 45, No. 3.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-13
УДК 336.02

Мельник А.О.
доктор економічних наук, професор,
завідувачка кафедри бізнес-економіки та туризму,
Київський національний університет технологій та дизайну
Колесник А.О.
магістр,
Київський національний університет технологій та дизайну

Melnyk Olena, Kolesnyk Anastasiya
Kyiv National University of Technologies and Design

ПОДАТКОВИЙ СКЛАДНИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

TAX COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE

На сучасному етапі розвитку економіки підприємство знаходиться у тісних зв'язках з іншими господарюючими суб'єктами та державою, тому схильне до різних загроз. Одним із ризикових чинників є сплата податків і державний контроль цієї сплати. Для уникнення негативних податкових наслідків підприємствам необхідно встановлювати не тільки облікову, а й податкову політику. Однією з таких загроз на рівні підприємства є податковий аспект економічної безпеки, тому актуальним стає питання податкового складника економічної безпеки підприємства. Найважливішим і пріоритетним напрямом економічної безпеки як у зрізі економічної діяльності держави, так і господарської діяльності підприємства є забезпечення стабільності та процвітання економіки. У широкому сенсі даного поняття економічна безпека має на меті забезпечити гарантовану самостійність і незалежність кожного бізнес-процесу, кожного індивіда, котрий залучений в економічну діяльність і робить свій внесок у загальну справу.

Ключові слова: *підприємство, податки, економічна безпека, податковий складник, податкові ризики.*

На данном этапе экономического развития предприятие находится в тесных отношениях с другими хозяйствующими субъектами и государством, поэтому оно подвергается различным угрозам. Одним из факторов риска является уплата налогов и государственный контроль над этими платежами. Во избежание негативных налоговых последствий предприятию необходимо установить не только бухгалтерскую, но и налоговую политику. Одним из таких негативных последствий на уровне предприятий является налоговый аспект экономической безопасности, поэтому актуальным становится вопрос налоговой составляющей экономической безопасности предприятия. Важнейшим и приоритетным направлением экономической безопасности как в срезе экономической деятельности государства, так и в экономической деятельности предприятия является обеспечение стабильности и процветания экономики. В широком смысле этой концепции экономическая безопасность направлена на обеспечение гарантированной независимости и независимости каждого бизнес-процесса, каждого человека, участвующего в экономической деятельности и способствующего общему делу.

Ключевые слова: *предприятие, налоги, экономическая безопасность, налоговая составляющая, налоговые риски.*

At the present stage of economic development, the enterprise is in close ties with other business entities and the state, therefore, it is subject to various threats. One of the risk factors is the payment of taxes and state control of this payment. In order to avoid negative tax consequences, enterprises need to establish not only accounting, but also tax policies. One such threat at the enterprise level is the tax aspect of economic security. Therefore, the issue of tax component of the economic security of the enterprise becomes relevant. The most important and priority area of economic security, both in terms of the economic activity of the state and the economic activity of the enterprise, is to ensure stability and prosperity of the economy. In the broad sense of this concept, economic security aims to ensure guaranteed autonomy and independence of each business process, each individual involved in economic activity and contributes to the common cause. Tax security, which is a constituent element of financial and economic security, is objectively generated degree of satisfaction of the taxpayer's needs in public benefits. Thus, the company as a taxpayer should rationally and effectively use its potential. In these circumstances, the degree of risks and threats in the tax sphere will decline. Large enterprises carry out many business operations, so often have to do the actions associated with the tax accounting, thus advantageous to have a specially organized service, which will be responsible for the establishment of tax policy and its further implementation, as well as operational tax accounting and control. This service must cooperate closely and comply with the economic security Service. On an average venture, it is enough to have a tax advisor, as well as to have tax accounting policies with his participation to entrust the economic security Service if it is, or a financial department. For a small company is not necessary to develop a large-scale tax accounting policy, it may be economically inefficient. In this case, the tax accounting is usually responsible accountant. Tax policy can be considered as part of the tax administration in its work "tax management structure". Tax policy is on the strategic level, and then its practical implementation and monitoring of the situation, the results of which can be changed of tax policy. This article examines the tax policy as part of an economic security system. Economic security -the protection of economic interests from external and internal threats-is characterized by a set of qualitative and quantitative indicators. The security system is a technique of theoretical approaches and practical actions and

© Мельник А.О., Колесник А.О., 2020

safety. It includes the theory, methods, tools, and mechanisms to implement a security feature, reflecting the processes of interactions between interests and threats. Tax security is a form of economic security. By analogy, it can be defined as a state of protection of the Organization's interests from the tax sector threats.

Key words: *enterprise, taxes, economic security, tax component, tax risks.*

Постановка проблеми. Значення податків настільки велике, що їх необхідно розглядати як частину економічної безпеки підприємства. Податки мають прямий вплив на ціноутворення, обсяг та темпи зростання суспільного виробництва, галузеву структуру й напрями міграції капіталу, технічний рівень виробництва, обсяг науково-дослідних робіт, попит та пропозицію праці, рівень зайнятості та заробітної платні, модель споживання, розподіл прибутків у суспільстві, його соціальну й регіональну диференціацію, умови зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки підприємств висвітлено в дослідженнях багатьох науковців. Зокрема, питання податкового складника розглядали А. Сміт, Д. Рікардо, У Петті, Дж. Кейнс. Питанням економічної безпеки в літературі приділяють увагу вітчизняні вчені: В. Андрійчук, Г. Бінько, О. Білорус, О. Бєлов, З. Варналій, О. Власюк, О. Гончаренко, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Б. Лисицин, А. Мокій, В. Мунтіян, С. Пирожков, М. Рубанець, А. Філіпенко, Г. Шестопалов, В. Шлемко, О. Янієвський та ін.

Мета статті полягає у виявленні податкового складника в економічній безпеці підприємства, аналізі стану захисту інтересів організації від загроз податкової сфери, дослідженні податкової політики як частини системи економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує декілька визначень поняття «податкова безпека підприємства».

Д. Тихонов дає таке визначення: «Податкова безпека платника податку – система мінімізації ризиків платника податку, що виникають у результаті дій щодо сплати й оптимізації податків» [2].

О.В. Грачов під податковою безпекою підприємства розуміє «фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацію податкових ризиків, за якого з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечується передбачений законом захист платника податків» [3].

Ю.М. Полонська пояснює, що податкова безпека підприємства – це комплексний захист від чинників зовнішнього та внутрішнього середовища системи податкового планування на підприємстві» [4, с. 282].

І.Г. Кеменяш наголошує, що «це окремий вид економічної безпеки суб'єктів підприємництва, який за своїм змістом є системою захисту підприємницьких структур від можливих ризиків, загроз і втрат, що пов'язані як із державним адмініструванням податків, так і з виконанням суб'єктами підприємництва надмірних податкових зобов'язань, які призводять до падіння і повного згортання ділової активності підприємницьких структур» [5].

М. Виклюк та В. Герасик трактують: податкова безпека – це такий стан податкової системи, який визначає гармонізацію процесу оподаткування та справляння податків за умови ефективного управління ризиками та загрозами, що виникають у податковій сфері, шляхом ужиття необхідних заходів із боку виконавчих органів для задоволення інтересів держави, суспільства та платників податків (суб'єктів господарювання, організацій, населення) [6, с. 246].

Ю. Іванов та Ю. Бережна зазначають, що податкову безпеку необхідно розглядати як інтегровану підсистему економічної безпеки, яка впливає на фінансове забезпечення всіх її складників: інноваційно-технологічного, інвестиційного, енергетичного, сировинноресурсного, продовольчого, соціального, експортного, імпортного та міжнародно-інтеграційного [7, с. 9; 8].

І. Тимофєєва визначає, що податкова безпека – такий стан податкової системи, за якого забезпечується гарантування захисту податкових інтересів держави, бізнесу та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз [9, с. 24].

Податкову безпеку підприємства можна розглядати як такий фінансово-економічний стан конкретного платника податків, що дає змогу забезпечити мінімізацію його податкових ризиків (зменшення податкових платежів в умовах дотримання вимог законодавства) та гармонізувати взаємовідносини з державою.

Можна розглядати податкову політику як частину податкової адміністрації. Тобто податкова політика постає на стратегічному рівні, а потім відбувається її практичне впровадження і моніторинг ситуації, результати яких можна змінити за курсом податкової політики. Ця стаття розглядає податкову політику як частину системи економічної безпеки. Економічна безпека організації – стан захисту економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз – характеризується набором якісних і кількісних показників. Система безпеки є методикою теоретичних підходів і практичних дій, безпеки. Вона включає теорію, методи, інструменти та механізми реалізації функції безпеки, відображає процеси взаємодії між інтересами та загрозами. Податкова безпека є однією з форм економічної безпеки. За аналогією вона може бути визначена як стан захисту інтересів організації від загроз податкової сфери.

Такі загрози класифікуються як податкові:

а) податкові надбавки;

б) штрафні санкції;

в) кримінальна відповідальність за управління;

г) додатковий податковий контроль;

д) погіршення ділової репутації;

е) відкликання ліцензії або банкрутство.

Таким чином, існують загрози матеріальних утрат (а, б), які є найбільш очевидними, а також нематеріальні (е). Останні менш очевидні, але потенційно більш

серйозні, крім того, їх складніше оцінювати, що визначає високу роль реалізації заходів щодо створення ефективної податкової політики на підприємстві.

Економічна безпека організації – це стан захищеності економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, яка характеризується набором якісних та кількісних показників.

Податкова безпека є однією з форм економічної безпеки. За аналогією вона може бути визначена як стан захисту інтересів організації від загроз податкової сфери.

Для того щоб бути ефективною, податкова політика повинна відповідати принципам:

1. Законності.

2. Узгодженості податкової політики компанії із загальним курсом її розвитку.

3. Постійного моніторингу ситуації та адаптивності до змін у зовнішньому середовищі. Це зумовлено постійною динамічністю як ринкових умов, так і законодавства, особливо у сфері оподаткування.

4. Складності. Оскільки оптимізація на один податок може збільшити навантаження на інші, необхідно врахувати сукупність.

5. Внутрішнього балансу. Не повинно бути дисбалансів, показники не повинні підходити занадто близько до меж прийнятних значень, щоб уникнути надмірного зовнішнього податкового контролю.

6. Реалізації. Податкова політика повинна враховувати здатність компанії формувати фінансово-інтелектуальні, технічні та організаційні ресурси для вирішення проблем.

7. Оперативності й окупності. Витрати на розвиток податкової політики повинні бути меншими, ніж вигода.

Можна визначити чинники, що впливають на податкову політику компанії:

– юридична адреса;
– організаційно-правова форма;
– тактика роботи з регуляторними органами;
– заходи, які зроблять податковий тягар мінімальним;
– шляхи та час сплати податкових зобов'язань;
– розподіл прибутку;
– залучення інвестицій;
– швидку відповідь на податкове законодавство;
– податкові кредити;
– бухгалтерський облік і, крім іншого, амортизаційні політики;
– управління податковою базою;
– врахування витрат компанії;
– управління дебіторською та кредиторською заборгованістю;
– форми контрактів із контрагентами;
– ризик-менеджмент.

Податкова безпека є частиною економічної безпеки підприємства, яка є державним захистом підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз у результаті реалізації економічної, правової, податкової та соціальної мети.

Характеризуючи податкову безпеку організації, можна сказати, що це фінансово-економічний стан організації, а максимально можлива мінімізація ризиків, пов'язаних з економічною діяльністю суб'єкта, – повна сплата податків, зборів, фінансова та податкова грамотність.

Податкова безпека організації базується на оптимізації податків, податковому плануванні, податковому ризику та оцінці навантаження за допомогою спеціальних методів та інструментів для оцінки їхнього впливу на економічну безпеку та ефективність діяльності організації.

Кожна організація у своїй діяльності прагне отримати максимальний прибуток із мінімальним податковим тягарем, це призводить до різних видів правопорушень. Але організації не завжди беруть на себе ризик із використанням незаконних податкових ухилянь за допомогою податкового планування. Використання правових методів зниження податкової бази (податкове планування) може принести позитивний результат практично в будь-якій діяльності без загрози податковій безпеці підприємства, планується діяльність організації, спрямована на мінімізацію податкових зобов'язань без порушення законодавства.

Податкове планування включає:

– урахування основних тенденцій розвитку фіскальної та податкової політики держави;

– підготовку та погодження облікової політики організації;

– повне використання податкових пільг;

– оцінку можливих способів отримання зниження податків.

Наступним компонентом податкової безпеки є податкове навантаження. Таким чином, існує ризик нестачі податкових надходжень до бюджету.

Що стосується податкових ризиків, то це – можливість проведення заходу, в результаті якого організація, що зробила певне рішення у сфері оподаткування, може втратити можливу вигоду, понести додаткові збитки. Організації, які приймають податкові ризики, можуть неправильно інтерпретувати закон, який може призвести до штрафів, пені і, можливо, кримінальної відповідальності.

Одним із головних інструментів реалізації системи економічної безпеки виступатиме податкова стратегія щодо визначення оптимального варіанту виконання підприємством обов'язків як платника податків, що зумовлено низкою чинників:

– головна мета податкової стратегії (оптимізація податкових платежів і мінімізація податкових ризиків) буде виступати основою для реалізації головної цілі будь-якого підприємства – забезпечення зростання його ринкової вартості;

– реалізація податкової стратегії впливатиме і на стратегію управління грошовими потоками, оскільки додаткові штрафні санкції – це додаткові витрати і відтік грошових коштів.

Система фінансових ризиків, що потребує мінімізації, буде включати й податковий ризик збільшення податкових платежів у разі розширення бізнесу або змін у податковому законодавстві.

Податкова оптимізація дає змогу отримати додаткові конкурентні переваги у результаті зниження податкового навантаження і сформувати імідж добросовісного платника податків для потенційних інвесторів.

Загалом формування і реалізація системи податкової безпеки буде передбачати аналіз податкового середовища підприємства з погляду збереження його економічної безпеки; розроблення та реалізацію самої стратегії податкової оптимізації, а також контроль над досягненням поставлених нею цілей [10, с. 221]. На практиці цілями стратегії забезпечення податкової безпеки можуть бути:

– формування податкової облікової політики, що дасть змогу зменшити величину податкової бази в поточному податковому періоді з переносом навантаження на подальші періоди;

– реалізація системи заходів щодо скорочення витрат невиробничого характеру, які не можуть бути визнані для цілей обчислення податку на прибуток і не дадуть змоги відшкодувати ПДВ;

– уведення розподільного обліку по окремих товарах і видах діяльності, що підлягають оподаткуванню ПДВ по різних ставках із метою оптимізації сплати ПДВ; розгляд можливостей застосування спеціальних податкових режимів, пільг і положень тощо [11, с. 404–406].

Реалізація стратегії податкової безпеки підприємства дає змогу дотримуватися засад певної рівноваги інтересів держави і підприємства у сфері оподаткування з одночасною реалізацією власних стратегічних економічних інтересів платника податків [12].

Виділяють декілька рівнів забезпечення податкової безпеки (рис. 1).

Місце податкової безпеки підприємства в структурі економічної безпеки підприємства представлено на рис. 2.

Основними проблемами податкової безпеки підприємства є оцінка податкових ризиків, податкове навантаження.

Податковий ризик – це ймовірність виникнення потенційної загрози для платника податків понести фінансові втрати або недоодержати доходи через несплату податків, здійснення податкових правопорушень. Основні види податкових ризиків представлено на рис. 3.

Наслідок податкових ризиків – це фінансові втрати підприємства, зменшення чистого прибутку, інвестиційної привабливості підприємства, втрата фінансової стабільності. Основні податкові ризики представлено в табл. 1.

Висновки. Податкова безпека, що є складовим елементом фінансової та економічної безпеки, об'єктивно генерується ступенем задоволення потреб платника податків у суспільних благах. Таким чином, підприємство як платник податків має раціонально й ефективно використовувати свій потенціал. У цих умовах ступінь ризиків і загроз у податковій сфері буде знижуватися.

Великі підприємства здійснюють багато господарських операцій, тому часто доводиться робити дії, пов'язані з податковим обліком, таким чином, вигідно мати спеціально організований сервіс, який буде нести відповідальність за встановлення податкової

Рис. 1. Рівні забезпечення податкової системи

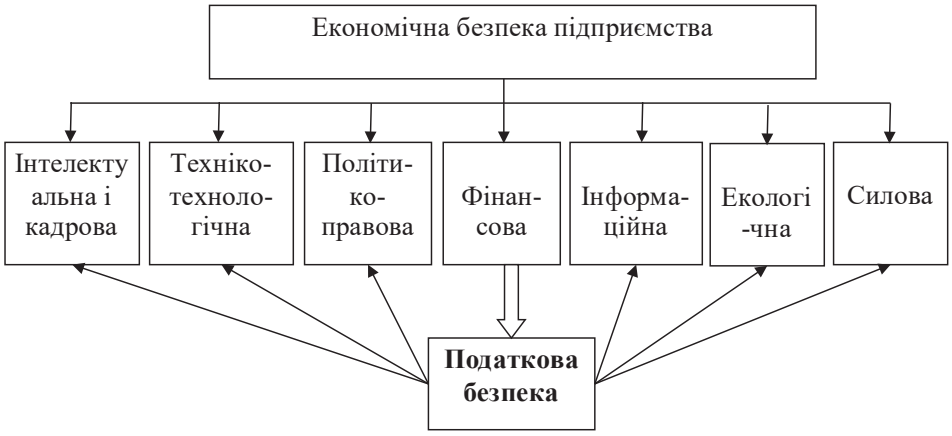

Рис. 2. Місце податкового складника в економічній безпеці підприємства

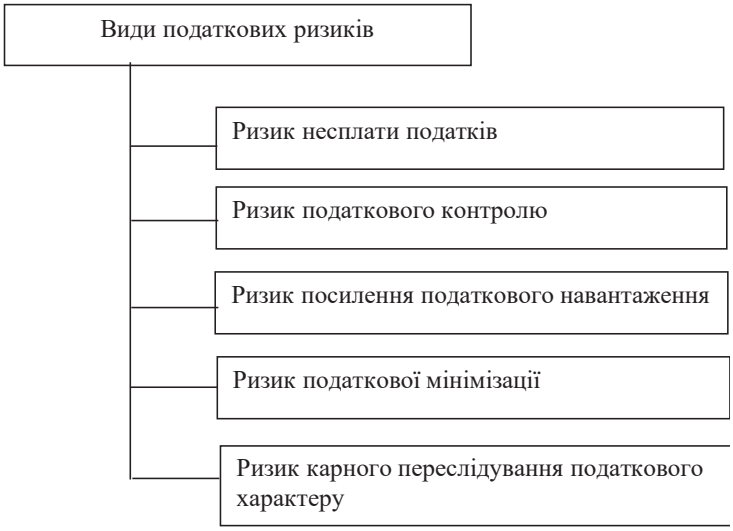

Рис. 3. Основні види податкових ризиків

Таблиця 1

Основні податкові ризики

№	Ризикова сфера	Характеристика
1	Відносно безризикова сфера	За легального нарахування й сплати податків ризик підприємства мінімальний, за нормального ходу господарського процесу підприємство сплачує встановлені податки та одержує як мінімум розрахунковий прибуток, якщо рівень податкового навантаження сприяє розвитку бізнесу
2	Сфера мінімального ризику	У результаті діяльності підприємство ризикує частиною або всією величиною чистого прибутку, якщо воно сплачує штрафні санкції та пені через несвоєчасну сплату податків або внаслідок помилки неправильно визначає оподатковану базу
3	Сфера підвищеного ризику	Підприємство ризикує тим, що в найгіршому разі зробить покриття всіх витрат, а в найкращому – дістане прибуток набагато менше розрахункового рівня. Це характерно для умов неадекватного характеру висновку договорів, порушення договірної дисципліни
4	Сфера критичного ризику	Підприємство ризикує втратити не тільки прибуток, а й недоодержати передбачувану виручку від реалізації, що можливо, якщо підприємство, прагнучи мінімізувати податки, порушує податкове законодавство. У результаті штрафні санкції істотно перевищують суму податків. Підприємство скорочує масштаби своєї діяльності, втрачає оборотні кошти, має борги. Фінансове становище стає критичним
5	Сфера неприпустимого (катастрофічного) ризику	За надмірно високих податкових санкцій підприємство, сплативши їх, може стати банкрутом. У цьому разі оборотні кошти відсутні або являють собою сумнівну заборгованість, засновники виходять зі складу акціонерів, вимоги кредиторів посилюються, можливе банкрутство. Є ризик карного переслідування податкового характеру

політики та її подальшу реалізацію, а також оперативний податковий облік та контроль. Така послуга повинна тісно співпрацювати і відповідати службі економічної безпеки.

На середньому підприємстві достатньо мати податкового радника, а також мати податкову облікову політику з його участю, щоб довірити службу економічної безпеки, якщо вона є, або фінансовий департамент.

Для невеликого підприємства не варто розробляти масштабну податкову облікову політику вона може виявитися економічно неефективною. У цьому разі за податковий облік зазвичай несе відповідальність бухгалтер.

Список літератури:

1. Економічна безпека України : монографія / В.Г. Федоренко та ін. ; за ред. В.Г. Федоренка, І.М. Грищенка, Т.Є. Воронкової. Київ : ДКС Центр, 2017. 462 с.

2. Тихонов Д.Н. Основы налоговой безопасности. Москва : Аналитика-Пресс, 2002. 224 с.

3. Грачов О.В. Податкова безпека як невід'ємна складова економічної безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 86–88.

4. Полонська Ю.М. Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття управлінських рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки. *Комунальне господарство міст*. 2011. № 100. С. 277–284.

5. Кеменяш І.Г. Управління податковою безпекою суб'єктів підприємництва в Україні : автореф. дис. … канд. економ. наук : 08.00.08. Львів : ЛДФА, 2011. 20 с.

6. Виклюк М. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик. *Інноваційна економіка*. 2013. № 5. С. 242–246.

7. Іванов Ю., Бережна Ю. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення. *Економіка розвитку*. 2010. № 2. С. 9–11.

8. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів : наукове видання / Ю.Б. Іванов та ін. Харків : ХНЕУ, 2006. 240 с.

9. Тимофеева И. Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: концепция и методология : автореф. дис. … докт. экон. наук : спец. 12.00.14. Москва, 2011. 53 с.

10. Глущенко О.О. Концептуальна модель податкової стратегії підприємства як захід збереження його економічної безпеки. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво.* 2012. № 24. С. 215–223.

11. Власова О.Є. Податкова безпека в системі заходів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Комунальне господарство міст.* 2012. № 108. С. 401–407.

12. Дюбо О.М. Податкова безпека як складова забезпечення економічної безпеки підприємств. *Комплексне забезпечення функціонування інноваційних структур та трансферу технологій* : наукове видання. Київ, 2015. С. 471–284.

13. Павліченко В.М. Податкова безпека як складова економічної безпеки українських підприємств в умовах кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 49. С. 31–35.

14. Тихонов Д.Н. Основы налоговой безопасности. Москва : Аналитика-Пресс, 2002. 224 с.

15. Дикань В.Л., Назаренко І.Л. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки, оцінки ризиків та ймовірності банкрутства підприємства : монографія. Харків : УкрДАЗТ, 2010. 142 с.

16. Мельник А.О. Теоретико-методологічні аспекти ефективності адаптації вітчизняних підприємств. *Науковий вісник Полісся.* 2016. № 3. С. 271–276.

References:

1. Fedorenko V.G., Grishchenko I.M., Ol'shans'ka O.V., Mel'nik A.O. etc. (2017) *Yekonomichna bezpeka Ukraini : monografiya* [Economic security of Ukraine: Monograph]. Kiiv: TOV «DKS tsentr».

2. Tikhonov D.N. (2002) *Osnovy nalogovoy bezopasnosti* [Basics of Tax Security]. Moskva: Analitika-Press. (in Russian)

3. Grachov O.V. (2010) Podatkova bezpeka yak neviD'emna skladova yekonomichnoi bezpeki pidpriemstva [Tax security is an integral part of an enterprise's economic security]. *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti*, vol. 29, pp. 86–88.

4. Polons'ka Yu.M. (2011) Oganizatsiyne zabezpechennya sistemi pidtrimki priynyattya upravlins'kikh rishen' u podatkovomu planuvanni za kriteriem podatkovoi bezpeki [Organizational Support for the Decision Support System in Tax Planning under the Tax Security Criterion]. *Komunal'ne gospodarstvo mist*, vol. 100, pp. 277–284.

5. Kemenyash I.G. (2011) *Upravlinnya podatkovoyu bezpekoyu sub'ektiv pidpriemnitstva v Ukraini* [Management of tax security of business entities in Ukraine]. L'viv: LDFA. (in Ukrainian)

6. Viklyuk M. (2013) Podatkova bezpeka: dualistichnist' yekonomichnoi prirodi traktuvannya zmistu osnovnikh kharakteristik innovatsiyna yekonomika [Tax security: the dual nature of the economic nature of interpreting the content of the main characteristics of an innovative economy]. *Vseukrains'kiy naukoviy virobnichiy zhurnal*, vol. 5, pp. 242–246.

7. Ivanov Yu., Berezhna Yu. (2010) Podatkova bezpeka: sutnist' ta umovi zabezpechennya [Tax security: the nature and conditions of security]. *Yekonomika rozvitku*, vol. 2, pp. 9–11.

8. Ivanov Yu.B. (2006) *Problemi podatkovogo regulyuvannya i planuvannya podatkovikh platezhiv* [Problems of tax regulation and planning of tax payments]. Kharkiv: KHNEU. (in Ukrainian)

9. Timofeyeva I. (2011) *Nalogovaya bezopasnost' gosudarstva, biznesa i obshchestva: kontseptsiya i metodologiya* [Tax security of the state, business and society: concept and methodology]. Moskva: Yurayt. (in Russian)

10. Glushchenko O.O. (2012) Kontseptual'na model' podatkovoi strategii pidpriemstva yak zakhid zberezhennya yogo yekonomichnoi bezpeki [Conceptual model of enterprise tax strategy as a measure of preserving its economic security]. *Yekonomika. Menedzhment. Pidpriemnitstvo.* vol. 24, pp. 215–223.

11. Vlasova O.Ye. (2012) Podatkova bezpeka v sistemi zakhodiv zabezpechennya yekonomichnoi bezpeki subiektiv gospodaryuvannya [Tax security in the economic security system of economic entities]. *Komunal'ne gospodarstvo mist : Naukovo-tekhn. Zbirnik,* vol. 108, pp. 401–407.

12. Dyubo O.M. (2015) Podatkova bezpeka yak skladova zabezpechennya yekonomichnoi bezpeki pidpriemstv [Tax security as a component of ensuring the economic security of enterprises]. *Kompleksne zabezpechennya funktsionuvannya innovatsiynikh struktur ta transferu tekhnologiy [Integrated maintenance of innovative structures and technology transfer].* Kiiv: KNEU, pp. 471–284.

13. Pavlichenko V.M. (2015) Podatkova bezpeka yak skladova yekonomichnoi bezpeki ukrains'kikh pidpriemstv v umovakh krizi [Tax security as a component of economic security of Ukrainian enterprises in a crisis]. *Visnik yekonomiki transportu i promislovosti*, vol. 49, pp.31–35.

14. Tikhonov D.N. (2002) *Osnovy nalogovoy bezopasnosti* [Basics of tax security]. Moskva: Analitika-Press. (in Russian)

15. Dikan' V.L., Nazarenko I.L. (2010) *Kompleksna metodika viznachennya rivnya yekonomichnoi bezpeki, otsinki rizikiv ta ymovirnosti bankrutstva pidpriemstva* [Comprehensive methodology for determining the level of economic security, risk assessment and bankruptcy probability of the enterprise]. (Monograph), Kharkiv: UkRDAZT.

16. Mel'nik A.O. (2016) Teoretiko-metodologichni aspekti yefektivnosti adaptatsii vitchiznyanikh pidpriemstv [Theoretical and methodological aspects of the efficiency of adaptation of domestic enterprises]. *Naukoviy visnik PolissYA*, vol. 3, pp. 271–276.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-14
УДК 331.108

Мельник А.О.
доктор економічних наук, професор,
завідувачка кафедри бізнес-економіки та туризму,
Київський національний університет технологій та дизайну
Лучна Н.С.
магістр,
Київський національний університет технологій та дизайну

Melnyk Olena, Luchna Nataliya
Kyiv National University of Technologies and Design

СИСТЕМА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

ENTERPRISE PERSONNEL DEVELOPMENT SYSTEM

Актуальність обраної теми пов'язана з тим, що проблема розвитку персоналу підприємств є життєво важливою для багатьох організацій. Для виживання в жорстокій конкурентній боротьбі під впливом мінливих політичних, економічних та соціальних чинників, які не можуть не впливати на діяльність підприємств, керівництво повинно ретельно підходити до питання оптимізації витрат. Однією зі статей є витрати на персонал, тому політика розвитку персоналу, який залишається на підприємстві, потребує дослідження особливостей розвитку персоналу, традиційних методів навчання, підвищення кваліфікації, кар'єрного зростання персоналу, а також дослідження закордонного досвіду у цьому напрямі. Актуальність розвитку персоналу полягає у тому, що розвиток персоналу призводить до зростання продуктивності та значного підвищення якості виконуваних робіт, прийнятих рішень, тобто до збільшення цінності людських ресурсів організації.

Ключові слова: *підприємство, персонал, кар'єрне зростання, підвищення кваліфікації, система розвитку.*

Актуальность выбранной темы связана с тем, что проблема развития персонала предприятия жизненно важна для многих организаций. Для того чтобы выжить в условиях жестокой конкуренции под влиянием меняющихся политических, экономических и социальных факторов, которые не могут повлиять на деятельность предприятий, руководству следует тщательно подходить к вопросу оптимизации затрат. Одной из статей являются расходы на персонал, поэтому политика развития кадров, которые остаются на предприятии, должна изучить особенности развития персонала, традиционные методы обучения, повышения квалификации, карьерного роста, а также зарубежный опыт в этом направлении. Актуальность развития персонала заключается в том, что развитие персонала приводит к росту производительности и повышению качества выполняемых работ, принятых решений, то есть к увеличению ценности людских ресурсов организации.

Ключевые слова: *предприятие, персонал, карьерный рост, повышение квалификации, система развития.*

The relevance of the chosen topic is due to the fact that the problem of development of enterprise personnel is vital for many organizations. In order to survive in the severe competition under the influence of changing political, economic and social factors, which cannot have no affects the activities of enterprises, management must carefully approach the issue of cost optimization. One of such articles are staffing costs. Therefore, the policy of personnel development that remains at the enterprise requires the study of the features of personnel development, traditional methods of training, professional development, career development of personnel, as well as the study of foreign experience in this direction. The urgency of personnel development is that staff development leads to productivity gains and a significant improvement in the quality of work performed, decisions made, that is, to increase the value of human resources of the organization. Enterprise personnel development is an activity that is used in enterprises and promotes the most efficient use of enterprise personnel to achieve organizational and personal goals. Emergence of labor market and unemployment pose new challenges to people. Everyone should be prepared for the fact that it can be released, that he may refuse to receive work. In this regard, people to improve their chances of getting a job should be prepared for continual improvement and even a changing profession. Employers are concerned about finding new ways of organizing work with staff. Staff rotation, reduction of personnel and investments in it became usual concepts, and personnel practice is replenished by atypical for national enterprises of technologies. The development of personnel has become one of the functions of management, which aims to improve the functional and qualitative properties of members of the Labor collective both separately and in general, to perform professional requirements more efficiently. At the same time it is a process of developing personal skills and staff. Staff development takes place in a certain sequence and is aimed at achieving the goal. In the conditions of aggravation of the crisis, the organizations are very important in a new way to assess and adjust the work of each employee in accordance with the objectives of the enterprise, as well as to establish an effective process of forming development policy of the enterprise personnel according to changes in the external environment.

Key words: *enterprise, staff, career development, advanced training, development system.*

Постановка проблеми. Проблема політики розвитку персоналу підприємства в траєкторії «Співробітник повинен працювати в організації й для організації» стає актуальним завданням для будь-якого

© Мельник А.О., Лучна Н.С., 2020

підприємства, якщо воно зацікавлене в розширенні свій діяльності на ринку, підвищення прибутковості та зростанню конкурентоспроможності. В цьому сегменті виникає необхідність визначення ключових потреб у розвитку персоналу та системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку персоналу присвячено роботи таких іноземних учених, як М. Мескон, А. Маслоу, А. Файоль, М. Армстронг, Дж. Уітмор, Р. Харрисон, Й. Хентце, І. Кондо. Вітчизняні вчені також приділяють увагу питанням розвитку персоналу, серед них: О.А. Грішнова, А.Я. Кібанов, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Г.В. Назарова, І.Л. Петрова, В.А. Савченко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні традиційних підходів до системи розвитку персоналу підприємства, пошуку складників вирішення завдання в траєкторії «співробітник повинен працювати в організації й для організації» для будь-якого підприємства, якщо воно зацікавлене в розширенні своєї діяльності на ринку, підвищенні прибутковості та зростанні конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Розвиток персоналу – це насамперед сукупність заходів, які спрямовані на розвиток потенціалу робітників підприємства. Розвиток персоналу – це провідний засіб отримання професійної освіти, на основі якої можна буде ефективно функціонувати, а також розвивати організацію (підприємство).

Термін «розвиток персоналу» передбачає здійснення різноманітних заходів, що сприяють розвитку потенціалу працівників, їхньому особистому зростанню та підвищенню шансу на внесок у розвиток організації (підприємства).

Розвиток персоналу охоплює як етапи підготовки, так і перепідготовки, а також етапи професійного розвитку та розвитку навичок людей різних вікових груп із різним досвідом роботи. Розвитком є трансформація від одного стану якості до іншого, кращого, від старого до нового; передбачає навчання, яке є нетрадиційним для поточної роботи та встановлює довгострокові цілі

Відповідно до запланованого плану розвитку персоналу, організація одночасно вирішує два основних завдання: підвищення рівня ефективного використання трудового потенціалу та забезпечення повної самореалізації працівників.

Розвиток персоналу підприємства – це діяльність, яка сприяє найбільш ефективному використанню персоналу підприємства для досягнення організаційних та особистих цілей. Виникнення ринку праці та поява безробіття ставлять перед людьми нові проблеми. Кожна людина повинна бути готова до того, що її можуть звільнити, що їй можуть відмовити в отриманні роботи. У зв'язку із цим люди, щоб поліпшити свої шанси на отримання роботи, повинні бути готовими до постійного вдосконалення та навіть до зміни професії.

Ефективне управління розвитком персоналу оцінюється працівниками як важливий чинник залучення до праці, а відсутність подібної системи та можливостей підвищення кваліфікації і професійних знань негативно впливає на задоволеність працею та лояльність персоналу [1].

Успішність підприємства ставить завдання щодо постійного поліпшення, яке можливе за рахунок удосконалення та розвитку персоналу як основного елемента внутрішнього середовища. У цьому середовищі ефективне управління системою HR повинно здійснюватися за допомогою планування, організації, мотивації та контролю над людськими ресурсами й адаптуватися та відповідати новим тенденціям у сфері управління персоналом [2].

Система розвитку персоналу передбачає низку заходів, що спрямовані на підвищення професійних рис робітників. Управління розвитком персоналу передбачає розроблення та реалізацію низки заходів, спрямованих на вдосконалення якісних характеристик робітників (знань, умінь, компетенцій тощо).

Розвиток персоналу має три напрями (рис. 1).

Система розвитку персоналу – це поєднання оргструктур, процесів, методик та ресурсів, які потрібні для здійснення завдань у сфері розвитку персоналу,

Рис. 1. Напрями розвитку персоналу підприємства

а також оптимізації запитів робітників, що виникають унаслідок самореалізації, профпідготовки та кар'єри. Ця система має відповідати вимогам робітників у частині отримання професійної освіти впродовж трудової діяльності

Суб'єкт системи розвитку персоналу – робітники підприємства, об'єкт – професійні, персоналізовані та інші важливі для організації характеристики персоналу [5].

Р. Харрисон стратегічний розвиток робітників, трудових ресурсів розуміє як розвиток чіткого уявлення про потенціал та здібності, які функціонують у стратегічній структурі бізнесу [7].

Знайомство із сутністю та змістом політики розвитку персоналу необхідно почати з аналізу понять «розвиток» та «персонал», а потім виявити специфічні риси перетину цих двох визначень, що дає поняття «розвиток персоналу».

Термін «розвиток» часто використовують щодо персоналу або людських ресурсів. А.П. Єгоршин трактує поняття «розвиток людських ресурсів» як сукупний та постійний процес усебічного формування особистості співробітників установи з метою збільшення продуктивності їхньої роботи [8]. На думку В.М. Маслової, формування персоналу – це сукупність подій, орієнтованих на формування людського потенціалу фірм [9]. У трактуванні П. Шлендера формування людських ресурсів – це концепція подій, орієнтованих на підтримку здібних до навчання співробітників, популяризація знань і прогресивного досвіду, підготовка молодих грамотних робітників, усвідомлення адміністративним персоналом значущості формування робітників і зниження плинності робітників [6].

Розвиток персоналу з погляду функції служби управління персоналом – це сукупність організаційно-економічних заходів служби управління персоналом щодо:

- навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу;
- організації винахідницької та раціоналізаторської роботи;
- професійної адаптації;
- оцінки кандидатів на вакантну посаду;
- поточної періодичної оцінки кадрів;
- планування ділової кар'єри;
- роботи з кадровим резервом.

Формування персоналу повинно бути орієнтоване на оптимізацію результативності його роботи, для чого мають бути сформовані необхідні умови. В адміністративному аспекті формування персоналу допускається заявляти про формування організації політики розвитку персоналу підприємства та управління даною політикою. Відштовхуючись від цієї концепції, формування політики розвитку персоналу має на увазі план роботи, який містить концепцію адміністративних технологій, способів і подій, орієнтованих на вдосконалення висококласного потенціалу персоналу з метою збільшення продуктивності праці. У даній концепції під розвитком персоналу розуміється система керованих операцій у сфері підготовки робітників до здійснення нових виробничих функцій для подолання розбіжності між вимогами до робітника та якостями людини в рамках звершення встановленого рівня суспільного та фінансового формування установи, задоволення суспільних та персональних потреб персоналу.

Високоякісне формування політики розвитку персоналу підприємства являє собою процес підготовки працівника до здійснення нових для нього виробничих функцій, заняття нових посад, вирішення нових завдань, тобто формування нових компетенцій. Професійна освіта є частиною формування політики розвитку персоналу, проте високоякісне формування ніяк не обмежується навчанням, воно, крім того, містить повний комплекс заходів щодо планування, просування по службі, кар'єрного зростання, стажувань, ротацій та ін. Окрім прямого впливу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства, внесок у формування політики розвитку персоналу сприяє формуванню відповідного клімату на підприємстві, збільшує мотивацію робітників та їх вірність організації, гарантує взаємний зв'язок у комунікаціях та управлінні. Формування політики розвитку персоналу підприємства має позитивний вплив і на самих робітників. Підвищення кваліфікації та отримання нових знань впливають на рівень конкурентоспроможності на ринку праці й надають додаткові можливості для якісного збільшення як усередині підприємства, так і за його межами. Це особливо важливо в нинішніх умовах стрімкого старіння професійних знань. Якісне формування політики розвитку персоналу підприємства зумовлюється трьома умовами: знаннями, здібностями та мотивацією робітників (рис. 2).

Рис. 2. Умови розвитку персоналу підприємства

Знання є основою формування політики розвитку персоналу підприємства та сприяють розвитку індивідуальних можливостей людини. У контексті формування політики розвитку персоналу відрізняють два типи знань: загальні та необхідні в повсякденній роботі.

Можливості припускають умови застосування отриманих знань, установлюють показник їхнього потрібного впливу. Формування політики розвитку персоналу підприємства пов'язане з приведенням у відповідність знань робітників їхнім перспективам. У рамках власних перспектив та в базі своєї роботи робітники знаходять навички. Поведінка персоналу, так само як і умова його формування, завжди відіграє найбільш помітну роль під час масового управління. Без урахування специфіки процесів, відносин, міжособистісних і неофіційних комунікацій, лише на основі збільшення знань та перспектив неможливо гарантувати

формування персоналу, тому для формування політики розвитку персоналу підприємства необхідна загальна кадрова політика організації.

У сучасній літературі немає єдиної думки про те, які елементи має включати система розвитку персоналу. Найбільш поширені погляди представлено в табл. 1.

У дослідженні як елементи кадрової політики організації у сфері розвитку персоналу включено систему адаптації персоналу, систему ротації кадрів, систему навчання, планування кар'єри персоналу.

Адаптація персоналу – це взаємне пристосування співробітника та організації, що ґрунтується на поступовому залученні співробітника в процес виробництва в нових для нього психофізіологічних, соціально-психологічних, організаційно-адміністративних, економічних, санітарно-гігієнічних і побутових умовах праці та відпочинку. Під адаптацією розуміється не тільки процес, а й результат. Результатом адаптації до підприємства є стан відповідності між виробничим середовищем (середовищем адаптації) та працівником (суб'єктом адаптації). Але ця відповідність ніколи не буває абсолютною, має зворотний характер.

Провадження більш досконалої системи розвитку персоналу в умовах сучасної конкуренції характеризується основними напрямами [12]:

– підвищення освітнього рівня персоналу, постійне оновлення знань із метою ліквідації розриву між вимогами робочого місця, посади і діловими якостями персоналу;

– стимулювання професійного зростання робітників;

– забезпечення підвищення кваліфікації робітників;

– заохочення персоналу до створення і розвитку інновацій, здатних забезпечити конкурентні переваги для підприємства;

– формування системи безперервної професійної освіти і підготовки кадрів, включаючи навчання безпосередньо на виробництві та з відривом від виробництва;

– застосування інноваційних форм та методів організації навчання;

– створення умов для кар'єрного зростання робітників;

– заохочення внутрішньої конкуренції між співробітниками у межах підприємства, не допускаючи при цьому виникнення конфліктів;

– забезпечення стабільності кадрового складу, а також його адекватного оновлення;

– проведення вертикальної і горизонтальної ротації персоналу.

Підготовка персоналу – це заздалегідь сформований, систематично та регулярно реалізований процес оволодіння знаннями, вміннями, навичками та методами спілкування за допомогою вчителів, наставників, експертів, керівників. Навчання персоналу здійснює важливу функцію, яка має два аспекти: краще застосування співробітника та його мотивація.

Навчання має такі переваги:

- підвищує конкурентоспроможність організації у зовнішній сфері;
- є засобом здійснення стратегічних цілей;
- підвищує значущість людських ресурсів;
- забезпечує проведення координаційних змін.

Формування плану навчання – складна частина загального планування трудових ресурсів нарівні з розрахунком потреби в персоналі, складанням проєктів підбору, плануванням просування по службі.

Ротація – це переміщення діяльності з однієї ділянки на іншу всередині організації з метою ознайомлення з новими тенденціями роботи та різними підрозділами організації.

Навчання без відриву від виробництва здійснюється у звичайній робочій ситуації: працівник застосовує справжні робочі прилади, оснащення, документацію або речовини, що він буде використовувати й надалі після завершення навчання, найбільш недороге та експлуатаційне обладнання, яке спрощує залучення у навчальний процес тих, хто не звик учитися в аудиторіях.

Ділова кар'єра передбачає розвиток співробітника відповідно до сходинок посадової ієрархії або методичну зміну занять протягом його роботи.

Кар'єра – це процедура якісного просування працівника, збільшення його впливу, влади, престижу, статусу, винагороди. Планування кар'єри – це формування розвитку персоналу в необхідному для підприємства напрямі, що характеризується складанням проєкту горизонтального та вертикального просування співробітника згідно з концепцією посад або робочих місць починаючи з моменту прийняття співробітника в організацію до завершення його роботи.

Таблиця 1

Елементи системи розвитку персоналу

Автор	Трактування
А.Я. Кібанов	Планування та реалізація кар'єри і службових переміщень, організація та проведення навчання
Ж.Ю. Кургаєва	Первинна професійна підготовка робітників, підвищення кваліфікації, перепідготовка або перенавчання персоналу, планування та розвиток кар'єри
А.І. Беляєв	Первинне професійне навчання персоналу, професійна адаптація персоналу, службово-професійне просування та ротація кадрів, планування та управління професійною кар'єрою, робота з кадровим резервом, організація роботи, мотивація розвитку персоналу, ділова оцінка персоналу
С.А. Барков	Розвиток персоналу включає у себе два відносно самостійних блоки питань: розстановку кадрів і управління кар'єрою робітників, а також навчання та підвищення кваліфікації персоналу
Є.І. Кудрявцева	Процес адаптації, професійне зростання, планування навчання, тренінги, організаційна культура, управління кар'єрою

Джерело: [10–15]

Суб'єктами планування просування по службі мають бути керівник із персоналу, безпосередньо працівник, його прямий начальник (лінійний адміністратор).

Управління діловою кар'єрою – це сукупність подій, що проводяться професійною службою з планування, організації, мотивації та контролю посадового зростання співробітника, відштовхуючись від його цілей, потреб, перспектив, можливостей та хисту, а також від цілей та умов організації.

Висновки. Роботодавці стурбовані пошуком нових шляхів організації роботи з персоналом. Ротація кадрів, скорочення персоналу та інвестиції в нього стали звичними поняттями, а кадрова практика поповнюється нетиповими для вітчизняних підприємств технологіями.

Розвиток персоналу став однією з функцій менеджменту, що націлена на поліпшення функціональних та якісних властивостей членів трудового колективу як окремо, так і в цілому для більш ефективного виконання професійних вимог. Водночас це процес розвитку особистісних умінь і навичок персоналу. Розвиток персоналу відбувається в певній послідовності та орієнтований на досягнення поставленої мети.

Нині в умовах загострення кризи для організацій великого значення набуває можливість по-новому оцінити та скорегувати роботу кожного співробітника відповідно до цілей підприємства, а також налагодити ефективний процес формування політики розвитку персоналу підприємств відповідно до змін зовнішнього середовища.

Список літератури:

1. Бей Г.В. Управління розвитком персоналу як метод забезпечення високого рівня залученості робітників *Modern Economics.* 2018. № 8. С. 6–14.

2. Коваленко В.С., Маркова С.В., Олійник О.М. Розвиток та оцінка персоналу як системоутворюючий елемент поліпшення результатів діяльності підприємства в нестабільних умовах. *Вісник Класичного приватного університету*. 2019. № 1. С. 82–89.

3. Хентце И. Теория управления кадрами в рыночной экономике : монография. Москва : МГИМО, 2011. 315 с.

4. Никонец О.Е., Черкасова А.Н. Вовлеченность персонала организации как высший уровень мотивации. *Концепт*. 2016. № 11. С. 231–235.

5. Татаревська М.С., Збрицька Т.П., Савченко Г.О. Управління розвитком персоналу : навчальний посібник. Одеса : Атлант, 2013. 427 с.

6. Рынок труда : учебное пособие / под ред. проф. П.Э. Шлендера. Москва : Вузовский учебник, 2004. 208 с.

7. Harrison R. Employee Development. Institute of Personel and Development. London, 1997.

8. Егоршин А.П. Управление персоналом : учебное пособие. Нижний Новгород : НИМБ, 2009. 624 с.

9. Маслова В.М. Управление персоналом. Москва : Юрайт, 2015. 506 с.

10. Кибанов А.Я., Дуракова К.Б. Управление персоналом организации: отбор и оценка при найме, аттестация. Москва : ИНФРА-М, 2009. 459 с.

11. Мельник А.О., Мельник Л.С. Аналіз сучасних мотиваційних підходів до управління персоналом. *Бізнес-навігатор.* 2018. № 4(47). С. 94–98.

11. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва : Дело, 1998. 800 с.

12. Бучинська Т.В. Розвиток персоналу як основний чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Науковий вісник.* 2014. № 7. С. 144–146.

13. Барков С.А. Социология организации. Москва : ИНФРА-М, 2009. 426 с.

14. Кудрявцева Е.И. Управление персоналом : учебное пособие. Санкт-Петербург : Межотраслевой институт повышения квалификации, 2007. 345 с.

15. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотивація персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2012. 397 с.

16. Петраченко Д. Мотивація і стимулювання праці персоналу як інструмент удосконалення діяльності підприємства. *Схід*. 2009. № 9. С. 23–27.

17. Гугул О.Я. Теоретичні засади управління розвитком персоналу. *Інноваційна наука*. 2013. № 6. С. 194–198.

References:

1. Bey G.V. (2018) Upravlinnya rozvitkom personalu yak metod zabezpechennya visokogo rivnya zaluchenosti robitnikiv [Personnel development management as a method of ensuring a high level of employee engagement]. *Modern Economics,* vol. 8, pp. 6–14.

2. Kovalenko V.S., Markova S.V., Oliynik O.M. (2019) Rozvitok ta otsinka personalu yak sistemoutvoryuyuchiy yelement polipshennya rezul'tativ diyal'nosti pidpriємstva v nestabil'nikh umovakh [Staff development and evaluation as a system-building element for improving the performance of an enterprise in unstable conditions]. *Visnik Klasichnogo privatnogo universitetu,* vol. 1, pp. 82–89.

3. Khenttse I. (2011) *Teoriya upravleniya kadrami v rynochnoy ekonomike : monografiya* [Theory of personnel management in a market economy: Monograph]. Moskva: MGIMO.

4. Nikonets O.Ye., Cherkasova A.N. (2016) Vovlechënnost' personala organizatsii kak vysshiy uroven' motivatsii [The involvement of the organization's personnel as the highest level of motivation]. *Kontsept*, vol. 11, pp. 231–235.

5. Tatarevs'ka M.S., Zbrits'ka T.P., Savchenko G.O. (2013) *Upravlinnya rozvitkom personalu* [Personnel development management]. Odesa: Atlant. (in Ukrainian)

6. P.E. Shlendera(ed.) (2004) *Rynok truda* [The labor market]. Moskva : Vuzovskiy uchebnik. (in Russian)

7. Harrison R. (1997) Employee Development. London: Institute of Personel and Development.

8. Yegorshin A.P. (2009) *Upravleniye personalom* [Personnel Management]. Nizhniy Novgorod: NIMB. (in Russian)
9. Maslova V.M. (2015) *Upravleniye personalom* [Personnel Management]. Moskva: Yurayt. (in Russian)
10. Kibanov A.Ya., Durakova K.B. (2009) *Upravleniye personalom organizatsii: otbor i otsenka pri nayme, attestatsiya* [Personnel management of the organization: selection and evaluation when hiring, certification]. Moskva: Infra-M. (in Russian)
11. Meskon M.Kh., Al'bert M., Khedouri F. (1998) *Osnovy menedzhmenta* [Management basics]. Moskva: Delo. (in Russian)
12. Buchins'ka T.V. (2014) Rozvitok personalu yak osnovniy chinnik pidvishchennya konkurentospromozhnosti pidpriємstva [Personnel development as a major factor in improving the competitiveness of an enterprise]. *Naukoviy visnik*, vol. 7, pp.144–146.
13. Barkov S.A. (2009) *Sotsiologiya organizatsii* [Sociology of the organization]. Moskva: INFRA-M. (in Russian)
14. Kudryavtseva Ye.I.(2007) *Upravleniye personalom* [Personnel Management]. SPB.: Mezhotraslevoy institut povysheniya kvalifikatsii. (in Russian)
15. Kolot A.M., Tsimbalyuk S.O. (2012) *Motivatsiya personalu* [Staff motivation]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
16. Petrachenko D. 2009 Motivatsiya i stimulyuvannya pratsi personalu yak instrument udoskonalennya diyal'nosti pidpriємstva [Motivation and stimulation of staff work as a tool for improving the enterprise]. *Skhid,* vol. 9, pp. 23–27.
17. Gugul O.Ya. (2013) Teoretichni zasadi upravlinnya rozvitkom personalu [Theoretical principles of personnel development management]. *Innovatsiyna nauka*, vol. 6, pp. 194–198.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-15
УДК 658.5

Наджіб Фертас
аспірант кафедри менеджменту і адміністрування,
Криворізький національний університет

Fertas Nadjib
Kryvyi Rih National University

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

FEATURES OF FORMATION OF ENTERPRISE RESOURCE POTENTIAL STRUCTURE FROM THE POSITION OF COMPETITIVENESS

Ефективне, ритмічне та прибуткове функціонування будь-якого суб'єкта господарювання в нинішніх гостроконкурентних умовах ведення підприємницької діяльності неможливе без ґрунтовного формування структури ресурсного потенціалу підприємства з позиції конкурентоспроможності. Існуючі сучасні підходи до визначення сутності ресурсного потенціалу та його структури сьогодні не є цілісними та не відповідають умовам сьогодення, а отже, потребують доробки та вдосконалення. У роботі доведено, що ресурсний потенціал є об'єднуючою економічною категорією, до його складу входять такі види потенціалу: виробничий, кадровий, інфраструктурний, фінансовий, управлінський та інноваційно-інформаційний. Надано характеристику кожного з названих видів потенціалу, наведено загальну структуру ресурсного потенціалу.

Ключові слова: *ресурсний потенціал підприємства, конкурентоспроможність, виробничий потенціал, кадровий потенціал, інфраструктурний потенціал, фінансовий потенціал, управлінський потенціал, інноваційно-інформаційний потенціал*

Эффективное, ритмичное и прибыльное функционирование любого предприятия в сегодняшних остроконкурентных условиях ведения предпринимательской деятельности невозможно без основательного формирования структуры ресурсного потенциала предприятия с позиции конкурентоспособности. Существующие современные подходы к определению сущности ресурсного потенциала и его структуры сегодня не являются целостными и не соответствуют современным условиям, а значит, требуют доработки и усовершенствования. В работе доказано, что ресурсный потенциал является объединяющей экономической категорией и в его состав входят следующие виды потенциала: производственный, кадровый, инфраструктурный, финансовый, управленческий и инновационно-информационный. Дана характеристика каждого из названных видов потенциала, приведена общая структура ресурсного потенциала.

Ключевые слова: *ресурсный потенциал предприятия, конкурентоспособность, производственный потенциал, кадровый потенциал, инфраструктурный потенциал, финансовый потенциал, управленческий потенциал и инновационно-информационный потенциал.*

Effective, rhythmic and profitable functioning of any economic entity in today's highly competitive business environment is impossible without a thorough formation of the structure of the enterprise resource potential from the position of competitiveness. The current approaches to determining the nature of the resource potential and its structure are currently incomplete and do not meet the conditions of today, and therefore require refinement and improvement. We have already explored in previous works the importance, relevance and importance of the economic category of resource potential. We have shown that the resource potential of an enterprise is a set of material, intangible, labor, financial resources that are available and which are hypothetically possible for real involvement, used and will be used in order to achieve the current and strategic goals of the enterprise, increase its competitiveness and efficiency. activities. We have proved the difference between resource potential from production and economics. However, the question of the resource potential structure remains unexplored. This is exactly the purpose of our scientific article. The paper proves that resource potential is a unifying economic category and includes the following types of potential: production potential, human resources potential, infrastructure potential, financial potential, management potential and innovation and information potential; characteristics of each of these types of potential are given and the overall structure of the resource potential is given. Separately, the article highlights the managerial potential that characterizes the managerial and organizational qualities and skills of managers at all levels regarding the successful and effective activity and development of the enterprise, and also significantly depends on the organizational structure of management of the entity. The approach proposed in the work on the structure of the resource potential of the enterprise will allow a better and more reasonable understanding of its nature and value, as well as provide an opportunity to assess the level of resource potential and the level of its competitiveness, which is the main goal of our scientific research.

Key words: *enterprise resource potential, competitiveness, production potential, human resources potential, infrastructure potential, financial potential, managerial potential and innovation and information potential.*

Постановка проблеми. Ресурсний потенціал підприємства є досить багатогранною економічною категорією, що суттєво впливає на ефективність господарювання та конкурентоспроможність як окремого суб'єкта підприємницької діяльності, так і економіки країни у цілому. У час гострої конкуренції практично на всіх ринках проблематика управління конкурентоспроможністю набуває особливої актуальності через те, що це практично єдиний спосіб виживання та розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання.

© Наджіб Фертас, 2020

На нашу думку, основою конкурентної боротьби сьогодні є раціональне та ефективне використання ресурсів підприємства, що неможливо без формування структури ресурсного потенціалу підприємства саме на принципах конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню проблематики формування та використання ресурсного потенціалу підприємства приділяли значну увагу українські та іноземні науковці: В. Авдєєнко [1], А. Анчишкин [2], Л. Бердникова [3], А. Борисов [4], В. Горбоконь [5], О. Добикіна [8], О. Коренков [6], Н. Міценко [7], А. Предєін [10], О. Сущенко [11] та ін.

Однак, незважаючи на таке широке коло вчених, що досліджували це питання, багато аспектів ресурсного потенціалу підприємства все ж залишаються не розкритими, а тому потребують подальшого розроблення.

Нами вже було досліджено в попередніх роботах важливість, актуальність та значення економічної категорії ресурсний потенціал. Ми довели, що ресурсний потенціал підприємства – це сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів, що є в наявності та які гіпотетично можливі до реального залучення, які використовуються та будуть використовуватися з метою досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства, підвищення його конкурентоспроможності й ефективності діяльності. Ми довели відмінність ресурсного потенціалу від виробничого та економічного. Однак усе ж залишається недослідженим питання структури ресурсного потенціалу. Саме це й є метою даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Серед досить великої кількості наукових праць, присвячених питанням ресурсного потенціалу та взагалі потенціалу, на жаль, сьогодні в науковій літературі немає однозначної думки відносно структури ресурсного потенціалу [7].

Більшість авторів по-різному розуміє таку структуру та наводить різновекторні думки із цього приводу.

Так, Н.Г. Міценко та О.І. Кумечко [7] зауважують, що слід виокремлювати у складі ресурсного потенціалу матеріальні, нематеріальні, трудові, інноваційні, фінансові ресурси (потенціали) підприємства, а також методи управління та організації ефективного використання ресурсів підприємства (управлінський потенціал).

Водночас є й інші підходи до визначення структури ресурсного потенціалу підприємства. Так, О.А. Сущенко [11] розглядає структуру потенціалу підприємства як сукупність об'єктних і суб'єктних складників. На її думку, об'єктні складники ресурсного потенціалу пов'язані з матеріально-речовою формою потенціалу підприємства, тоді як суб'єктні пов'язані із суспільною формою прояву, тобто вони виступають як передумова раціонального використання об'єктних складників. До об'єктних складників О.А. Сущенко пропонує відносити виробничий, інноваційний, фінансовий, інформаційний, інфраструктурний, кадровий потенціали, а до суб'єктних – науково-технічний, управлінський, організаційний, маркетинговий, кадровий, логістичний [11, с. 240].

О.К. Добикіна [8, с. 7] до складників потенціалу підприємства (а нами вже було доведено, що у цій роботі науковці потенціал ототожнюють із ресурсним потенціалом підприємства) відносить технічні, енергетичні, технологічні ресурси (розуміючи під ними «динамічність методів технології, наявність конкурентоспроможних ідей, наукові напрацювання), кадрові ресурси, просторові ресурси (під ними розуміються «характер виробничих приміщень, території підприємства, комунікацій та можливості розширення»), ресурси організаційної структури системи управління підприємством («характер і гнучкість керуючої системи, швидкість проходження керуючих впливів»), інформаційні ресурси («характер розташовуваної інформації про сам потенціал підприємства і зовнішнє середовище, можливість її розширення і підвищення вірогідності») та фінансові ресурси. На нашу думку, у цьому разі більшість пояснень ресурсів є невірними та помилковими, деякі ресурси дублюються та є частиною інших, тому даний підхід, на нашу думку, під час розроблення та побудови структури ресурсного потенціалу використовувати не можна.

На думку багатьох дослідників, що займалися даними питаннями, ресурсний потенціал є складником виробничого потенціалу. Інші ж учені дотримуються протилежної думки: виробничий потенціал є складовою частиною ресурсного потенціалу. Якщо проаналізувати сучасну структуру промислового підприємства або корпорації, то залежно від типу, виду та галузі виробництво займає провідну, а іноді й головну та єдину роль. Однак така ситуація спостерігається не завжди і сьогодні є дуже рідкою. Зараз поряд із виробництвом бурхливо розвиваються інші сфери діяльності підприємства. Саме така ситуація дає змогу зробити висновок, що виробничий потенціал є складником ресурсного потенціалу, а не навпаки.

Якщо ж проаналізувати складники виробничого потенціалу, то можна частково погодитися з думкою О.В. Коренкова, який виробничий потенціал поділяє на технічний, технологічний, фінансовий та трудовий [6, с. 187]. На нашу думку, фінансовий та трудовий потенціали входять до виробничого потенціалу частково, лише в розрізі безпосередньо виробничої діяльності, хоча, безумовно, мають суттєвий вплив. Водночас і фінансовий, і трудовий потенціали входять і до ресурсного потенціалу. Щоб уникнути плутанини, пропонуємо ту частину фінансового та трудового потенціалів, що входить до виробничого потенціалу, назвати «виробнича частина фінансового та кадрового потенціалів».

Окремо слід виділити, на нашу думку, інфраструктурний потенціал, від якого суттєво залежить ефективність діяльності підприємства. Так, ми вважаємо, що до інфраструктурного потенціалу слід віднести:

а) потенціал матеріальних активів; б) енергетичний потенціал; в) кліматично-природній потенціал; г) потенціал просторових ресурсів. Як його характеризує О.К. Добикіна, це «характер виробничих приміщень, території підприємства, комунікацій та можливості

розширення») [8, с. 7]; д) логістичний потенціал. На думку Н.В. Касьянової, логістичний потенціал підприємства – це «максимальна продуктивність (функціональна можливість) системно інтегрованих підрозділів, які охоплюють усі види діяльності з пересування у просторі й руху у часі персоналу – перевезення співпрацівників, розміщення їх у службових приміщеннях; перевезення відповідно до графіку роботи матеріалів і готових виробів – транспортування, складування, зберігання, сортування та перерозподіл; енергетичних й інформаційних потоків – передача, обробка, зберігання й трансформація» [9, с. 23].

Наступним складником повинен бути управлінський потенціал. Він характеризує управлінські та організаційні якості та навички керівників усіх рівнів щодо успішної та ефективної діяльності й розвитку підприємства, а також суттєво залежить від вибраної організаційної структури управління суб'єктом господарювання. Можна абсолютно справедливо зауважити, що управлінський персонал переплітається з кадровим потенціалом, бо керівники та управлінці – це передусім люди, наймані працівники та, відповідно, кадри підприємства. З одного боку, це так, але все ж ми вважаємо, що кадровий потенціал слід виділити окремо, хоча, безумовно, він частково буде взаємозалежним від управлінського потенціалу.

Окремо ми виділяємо фінансовий потенціал, куди відносимо всі аспекти фінансової та інвестиційної діяльності підприємства.

І останнім складником ресурсного потенціалу, на нашу думку, є інноваційно-інформаційний потенціал, куди ми пропонуємо відносити науково-технічний потенціал та потенціал нематеріальних активів.

Для більшої інформативності наведемо запропоновану нами класифікацію складників ресурсного потенціалу підприємства у вигляді відповідної структури (рис. 1).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на нашу думку, ресурсний потенціал є об'єднуючою економічною категорією, до його складу входять такі види потенціалу: виробничий, кадровий, інфраструктурний, фінансовий, управлінський та інноваційно-інформаційний. Запропонований нами підхід до структури ресурсного потенціалу підприємства дасть змогу більш якісно та обґрунтовано розуміти його сутність та значення, а також надасть можливість для оцінки рівня ресурсного потенціалу та рівня його конкурентоспроможності, що є головною метою нашого наукового дослідження. Саме ґрунтовний та виважений підхід до побудови структури ресурсного потенціалу підприємства дасть змогу ефективно та прибутково управляти його діяльністю.

Рис. 1. Структура ресурсного потенціалу підприємства

Джерело: власна розробка автора

Список літератури:

1. Авдеенко В.Н., Казанов В.А. Производственный потенциал промышленного предприятия. Москва : Экономика, 1998. 240 с.

2. Анчишкин А.И. Прогнозирование роста социалистической экономики. Москва, 1973. 218 с.

3. Бердникова Л.Ф. Ресурсный потенциал организации: понятие и структура. *Вектор науки ТГУ*. 2011. № 1. С. 201–203.

4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Москва : Книжный мир, 2001. 895 с.

5. Горбоконь В.Ю. Оптимізація використання ресурсного потенціалу автотранспортних підприємств : дис. … к.е.н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Мукачеве, 2018. 304 с.

6. Коренков О.В. Виробничий потенціал як складова частина потенціалу підприємства. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Економіка»*. 2006. № 565. С. 186–190.

7. Міценко Н.Г., Кумечко О.І. Ресурсний потенціал підприємства: сутність, структура, стратегія використання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.9. С. 193–198.

8. Потенціал підприємства: формування та оцінка / О.К. Добикіна та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 208 с.

9. Потенціал підприємства: формування та використання : підручник / Н.В. Касьянова та ін. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 257 с.

10. Предєін А.М. Роль ресурсів у стратегічному управлінні підприємствами. *Бізнес Інформ*. 2012. № 9. С. 318–325.

11. Сущенко Е.А. Характеристика потенциала предприятия как экономической категории. *Вісник Східноукраїнського національного університету.* 2002. № 5(51). С. 239–244.

References:

1. Avdeenko V.N., Kazanov V.A. (1998) *Proizvodstvennyj potencial promyshlennogo predprijatija.* [The production potential of an industrial enterprise]. Moscow: Ekonomyka. (in Russian)

2. Anchishkin A.I. (1973) *Prognozirovanie rosta socialisticheskoj jekonomiki* [Forecasting the growth of a socialist economy]. Moscow. (in Russian)

3. Berdnikova L.F. (2011) Resursnyj potencial organizacii: ponjatie i struktura [The resource potential of the organization: concept and structure]. *Vektor nauki TGU*, no 1. pp. 201–203.

4. Borisov A.B. (2001) *Bol'shoj jekonomicheskij slovar'* [Great economic dictionary]. Moscow: Knizhnyj mir. (in Russian)

5. Gorbokon` V. Yu. (2018) *Opty`mizaciya vy`kory`stannya resursnogo potencialu avtotransportny`x pidpry`yemstv*: [Optimization of utilization of the resource potential of motor transport enterprises] (PhD Dissertation). Mukachevo: Mukachevo State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

6. Korenkov O.V. (2006) Vyrobnychyi potentsial yak skladova chastyna potentsialu pidpryiemstva [Production potential as an integral part of the enterprise potential]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriia «Ekonomika»,* no 565. pp. 186–190.

7. Micenko N.G., Kumechko O.I. (2010) Resursnyi potentsial pidpryiemstva: sutnist, struktura, stratehiia vykorystannia [Resource potential of the enterprise: essence, structure, strategy of use.]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 20.9, pp. 193–198.

8. Doby`kina O.K. ta in. (2007) Potentsial pidpryiemstva: formuvannia ta otsinka [Enterprise potential: formation and evaluation]. Kyiv : Centr uchbovoyi literatury`. (in Ukrainian)

9. Kas`yanova N.V. ta in. (2012) Potentsial pidpryiemstva: formuvannia ta vykorystannia : pidruchnyk [Enterprise potential: formation and use: textbook.]. Donetsk : Tsyfrova typohrafiia. (in Ukrainian)

10. Predyein A.M.(2012) Rol resursiv u stratehichnomu upravlinni pidpryiemstvamy [The role of resources in strategic enterprise management] *Biznesinform*, no 9. pp. 318–325.

11. Sushhenko E.A. (2002) Kharakterystyka potentsyala predpryiatyia kak ekonomycheskoi katehoryy [Characterization of the potential of the enterprise as an economic category]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu*, no. 5(51). pp. 239–244.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-16
УДК 338.658.021

Писаренко С.В.
кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавська державна аграрна академія
Решетник В.Г.
магістр,
Полтавська державна аграрна академія
Ільченко А.І.
магістр,
Полтавська державна аграрна академія

Pysarenko Svitlana, Reshetnyk Valerii,
Ilchenko Anastasiia
Poltava State Agrarian Academy

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

RESOURCE POTENTIAL AS A FACTOR IN ENSURING THE COMPETITIVENESS OF AN ENTERPRISE

Статтю присвячено аналізу сучасних підходів до визначення сутності ресурсного потенціалу та його взаємозв'язку з формуванням конкурентних переваг підприємства. Актуальність даної проблеми зумовлена необхідністю оптимального та ефективного використання ресурсів для забезпечення конкурентоздатного рівня функціонування підприємства. Різноманітність трактувань поняття «ресурсний потенціал» та його складників породжує різні підходи до визначення ролі ресурсів у формуванні конкурентної переваги підприємства, що ускладнює розроблення й прийняття відповідних управлінських рішень. Розглянуто змістовну характеристику ресурсного потенціалу та уточнено його складники, обґрунтовано взаємодію і взаємозв'язок між ресурсним потенціалом підприємства та його конкурентоздатністю. Запропоновано механізм управління ресурсним потенціалом, що базується на засадах концепції конкурентоспроможного стратегічного управління підприємством.

Ключові слова: *ресурсний потенціал, структурні елементи ресурсного потенціалу, управління ресурсним потенціалом, підприємство, конкурентоспроможність.*

Статья посвящена анализу современных подходов к определению сущности ресурсного потенциала и его взаимосвязи с формированием конкурентных преимуществ предприятия. Актуальность данной проблемы обусловлена необходимостью оптимального и эффективного использования ресурсов для обеспечения конкурентоспособного уровня функционирования предприятия. Разнообразие трактовок понятия «ресурсный потенциал» и его составляющих порождает различные подходы к определению роли ресурсов в формировании конкурентного преимущества предприятия, что затрудняет разработку и принятие соответствующих управленческих решений. Рассмотрена содержательная характеристика ресурсного потенциала и уточнены его составляющие, обоснованы взаимодействие и взаимосвязь между ресурсным потенциалом предприятия и его конкурентоспособностью. Предложен механизм управления ресурсным потенциалом, базирующийся на принципах концепции конкурентоспособного стратегического управления предприятием.

Ключевые слова: *ресурсный потенциал, структурные элементы ресурсного потенциала, управление ресурсным потенциалом, предприятие, конкурентоспособность.*

The relevance of the article is due to the fact that achieving a stable position and effective functioning in a market economy requires the fullest possible utilization of its potential capabilities, the ability to quickly adapt to the changing market situation. Ensuring the competitiveness of business entities is closely linked to the processes of rational and efficient use of enterprise resource potential. The diversity of interpretations of the «resource potential» concept and its components raises different approaches to determining the role of resources in shaping the competitive advantage of the enterprise, which complicates the development and adoption of appropriate management decisions. The purpose of the research is to analyze and generalize modern approaches to determining the essence of resource potential as an economic basis for ensuring the competitiveness of the enterprise, substantiating the relationship between the resource potential of the enterprise and its competitiveness. The article reveals the substantive characteristics of resource potential and specifies its components, substantiates the interaction and interdependence between the resource potential of the enterprise and its competitiveness, proposes a mechanism of resource potential management, based on the principles of the concept of the competitive strategic enterprise management. It is proved that the efficiency of the enterprise and maximizing the use of its capabilities is achieved by rational use of resources based on their proportionality and balance. The combined action of the resource potential components creates a synergistic effect that leads to an increase in quality performance without increasing the quantitative ones. The theoretical significance of this research consists in systematization of the current data and expansion of ideas about improving the competitiveness of the enterprise and effective management of its resource potential, as well as clarifying the conceptual apparatus and methodological

© Писаренко С.В., Решетник В.Г., Ільченко А.І., 2020

provisions in this scientific field. The practical significance of the research consists in the fact that obtained results can be useful to the management of companies in providing management decisions to maintain the optimal structure of resources of their enterprises, and to predict the level of their competitiveness.

Key words: *resource potential, structural elements of the resource potential, resource potential management, enterprise, competitiveness.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах ведення бізнесу конкурентоспроможність підприємства перетворюється на ключовий чинник, який створює можливості досягати стратегічних орієнтирів розвитку та займати стійкі позиції на ринку. Формування конкурентних переваг значною мірою залежить від здатності суб'єктів господарювання раціонально використовувати наявні ресурси. У цій площині ресурсний потенціал стає платформою для економічного зростання, ефективного функціонування та підвищення конкурентного статусу підприємства. Науковий інтерес до вивчення питань, пов'язаних із ресурсним потенціалом, зумовлений необхідністю оптимального та ефективного використання ресурсів для забезпечення конкурентоздатного рівня функціонування підприємства. Це потребує, насамперед, визначення сутності ресурсного потенціалу як економічної категорії, обґрунтування змістової характеристики даного поняття та уточнення його складників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці, пов'язаній із формуванням, використанням та управлінням ресурсним потенціалом підприємства, присвячено праці багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, серед них: Г. Александрова, Н. Багацька, В. Гончар, Р. Грант, В. Гриньова, Е. Лапін, Н. Невроцький, С. Сердак, А. Дж. Стрікленд, А. Томпсон та ін. Дослідженням різних аспектів конкурентоспроможності ресурсного потенціалу підприємства займалися Л. Ковальська, О. Олексюк, І. Рєпіна, Д. Салавеліс, Р. Севастьянов, О. Федонін та ін.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні сучасних підходів до визначення сутності ресурсного потенціалу як економічної основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства, обґрунтуванні взаємозв'язку між ресурсним потенціалом підприємства та його конкурентоздатністю

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки, яка характеризується високим рівнем конкуренції, забезпечення переваг підприємства пов'язане з максимально повним використанням можливостей його ресурсного потенціалу. Ефективність ресурсного потенціалу є запорукою розвитку підприємства і визначає його місце на ринку поряд із функціонуючими там галузевими конкурентами. Особливої гостроти проблема набуває в силу обмеженості самих ресурсів, що зумовлює необхідність постійного пошуку шляхів більш раціонального їх використання. Досвід успішних підприємств підтверджує, що підвищення конкурентного статусу на ринку та ефективне функціонування у перспективі визначаються реальними можливостями ресурсного потенціалу.

На основі аналізу науково-економічної літератури виділено сучасні наукові підходи до визначення змісту поняття «ресурсний потенціал підприємства», які представлено у табл. 1.

Специфіка категорії «ресурсний потенціал» проявляється у симбіозі понять «ресурси» і «потенціал». Якщо ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, то потенціал підприємства невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто показники

Таблиця 1

Трактування категорії «ресурсний потенціал підприємства»

Автори, рік	Зміст поняття ресурсного потенціалу
А.А. Томпсон, А.Дж. Стрікленд, 2009	Ресурсний потенціал компанії – це її досвід та знання, інтелектуальний капітал, конкурентні можливості, унікальні навички, стратегічні активи, ринкові досягнення, що необхідні для успішної конкурентної боротьби. Успіх у цій боротьбі визначається кількістю цих ресурсів та спроможністю компанії мобілізувати їх у потрібний момент [1, с. 136].
В. Бугай, А. Горбунова, 2011	Ресурсний потенціал – сукупність ресурсних можливостей, управлінських здібностей і вмотивованості підприємця, а також працівників, які мають впливати на зовнішні зміни з метою поліпшення діяльності підприємства в умовах конкуренції [2, с. 28].
С. Алексєєв, 2014	Ресурсний потенціал – система власних ресурсів підприємства, які можуть бути використані в господарській діяльності для збільшення його конкурентоспроможності та задоволення потреб [3, с. 54].
Т. Дем'яненко, 2015	Ресурсний потенціал підприємства – раціонально використовувані ресурси, що дають певний запас міцності та стабільності [4, с. 291].
М. Гончар, 2016	Ресурсний потенціал – це здатність підприємства реалізовувати можливості щодо здійснення статутної діяльності, досягнення максимального результату та забезпечення розвитку [5, с. 109].
Н. Багацька, В. Хачатрян, 2016	Ресурсний потенціал – сукупність ресурсів, які характеризують підприємство, а також здатність співробітників застосовувати їх для збільшення прибутку [6, с. 135].
Н. Невроцький, 2017	Ресурсний потенціал – сукупність ресурсів, що забезпечують результативну діяльність господарюючого суб'єкта [7, с. 98].
Л. Чернишова, 2019	Ресурсний потенціал – сукупність динамічних можливостей організації щодо використання наявних у неї ресурсів і ресурсів, які підприємство не використовує, але які можуть знадобитися в майбутньому для його стратегічного розвитку, максимального задоволення потреб клієнтів, досягнення конкурентних переваг у бізнес-середовищі та отримання прибутку [8, с. 433].

Джерело: сформовано авторами

поняття ресурсний потенціал, окрім матеріальних і нематеріальних засобів, включають можливості та здібності колективу підприємства ефективно використовувати наявні засоби і ресурси.

Змістовний аналіз представлених трактувань дає змогу виділити чотири основні критерії (класифікаційні ознаки), що характеризують ресурсний потенціал підприємства:

1) потенціал підприємства визначається його реальними можливостями у тій чи іншій сфері соціально-економічної діяльності, причому не тільки реалізованими, а й із певних причин нереалізованими;

2) можливості підприємства здебільшого залежать від наявності ресурсів і резервів (економічних, соціальних), не залучених у виробництво;

3) потенціал підприємства визначається не тільки і не стільки наявними можливостями, скільки навичками різних категорій персоналу до його використання з метою виробництва товарів, здійснення послуг (робіт), отримання максимального доходу (прибутку) і забезпечення ефективного функціонування та сталого розвитку виробничо-комерційної системи;

4) результати реалізації потенціалу підприємства визначаються формою підприємництва та адекватною їй організаційною структурою [9, с. 85].

Різноманітність підходів до визначення ресурсного потенціалу дає змогу вважати його багатоаспектним поняттям. Більшість сучасних учених розглядає ресурсний потенціал як систему взаємопов'язаних ресурсів різних видів, що перебувають у розпорядженні підприємства або можуть бути залучені до його господарської діяльності з метою максимального ефективного функціонування та підвищення конкурентоспроможності на ринку. Визначальним при цьому є не просто кількість та якість ресурсів, якими на даний момент володіє підприємство, а їх оптимальне співвідношення, відповідність їхньої величини і складу потребам вирішуваних завдань.

Узагальнюючи погляди науковців, сформулюємо визначення ресурсного потенціалу підприємства як сукупність матеріальних і нематеріальних складників підприємства, що зумовлюють його можливість здійснювати цілеспрямовану діяльність із максимальним економічним ефектом.

Як уже зазначалося, ресурсний потенціал є економічною основою виробничих можливостей підприємства і визначає його спроможність формувати довготривалі конкурентні переваги (рис. 1).

Підприємство можна вважати конкурентоспроможним, якщо воно володіє перевагою порівняно з аналогічними гравцями, представленими на ринку. Ресурсний потенціал за грамотного його використання підвищує ефективність підприємства, дає змогу зберегти і навіть збільшити його частку ринку. Конкурентоспроможність є як наслідком, так і причиною зростання рівня економічного потенціалу підприємства

На ефективність функціонування підприємства впливає також взаємодія структурних елементів ресурсного потенціалу. Однак у науковій літературі існують різні підходи до його класифікації за функціональною ознакою. На думку В. Бутиріної та А. Черкаського, у складі ресурсного потенціалу доцільно виокремлювати матеріальні, нематеріальні, трудові, інноваційні, фінансові ресурси підприємства, а також управлінський елемент потенціалу. В. Гончаров і В. Головатюк [10] визначальним уважають інноваційний складник ресурсного потенціалу. О. Федонін, І. Репніна та О. Олексіюк у структурі ресурсного потенціалу виділяють виробничий, маркетинговий, фінансовий, науково-технічний потенціали, а Н. Краснокутська за цією ж ознакою – маркетинговий і фінансовий [11, с. 260].

Більшість дослідників цієї проблеми до складу ресурсного потенціалу включає такі елементи:

– природно-ресурсний і виробничий потенціали, що відображають наявність сировинних ресурсів, необхідних для виготовлення продукції, а також ефективність використання основних фондів виробництва;

– фінансово-інвестиційний потенціал, який показує співвідношення власного й позикового капіталу, можливість залучення додаткових фінансових ресурсів, сукупність виробничих засобів підприємства;

– кадровий потенціал, який характеризує професійно-кваліфікаційний склад працівників, здатність до навчання відповідно до цілей підприємства;

– інформаційно-комунікативний потенціал, який інформує про внутрішнє і зовнішнє середовище підприємства, можливості та резерви, що можуть бути використані, рівень маркетингових досліджень, перспективи розвитку;

– організаційно-підприємницький потенціал –

Рис. 1. Взаємозв'язок ресурсного потенціалу і конкурентоспроможності підприємства

Джерело: складено авторами

уміння раціонально поєднувати наявні ресурси підприємства, компетенції менеджерів, динаміку управлінських процесів, напрями діяльності внутрішнього і зовнішнього характеру, структуру, адаптивність, організаційну культуру організації, механізм прийняття та реалізації рішень тощо [8, с. 435; 12, с. 144].

Структурний склад пропонованих елементів ресурсного потенціалу та їх взаємозв'язок представлено на рис. 2.

Склад ресурсного потенціалу та механізми його формування відрізняються

за галузями і сферами економічної діяльності. Структура ресурсного забезпечення для кожного підприємства є індивідуальною. Спільна дія складників ресурсного потенціалу створює синергетичний ефект, який полягає у тому, що за взаємодії двох або більше елементів сумарний ефект переважає вплив кожного окремого компонента і призводить до зростання якісних показників функціонування без збільшення кількісних [13, с. 106].

Вищесказане дає підстави для висновку, що ресурсний потенціал характеризується цілісністю, яка означає, що тільки за наявності всіх елементів потенціалу можливо отримати ефективний результат. Йому також притаманні такі особливості, як взаємодоповнення елементів, взаємозв'язок складників, адаптивність товарів і послуг, уміння пристосовуватися до мінливих виробничих і ринкових умов. Основною характеристикою ресурсного потенціалу є можливість відтворення. Вивчення дії даних механізмів створює можливість для модернізації виробництва, що у підсумку сприяє зниженню виробничих витрат і підвищенню конкурентних переваг підприємства.

Науковці наголошують на необхідності відрізняти поняття «ресурсний потенціал» та «ефективність використання ресурсного потенціалу». Принципова відмінність між ними полягає у тому, що перше – це сукупність усіх наявних і використовуваних підприємством ресурсів, а друге – показник результативності використання ресурсного потенціалу, його оцінка. Вона визначається спроможністю працівників і менеджерів використовувати ресурси з метою отримання максимального прибутку. Для більшості підприємств-конкурентів набір ресурсів, що використовуються у виробничому процесі, як правило, є однаковим, але ефективність їх поєднання у діючій господарській системі різна і залежить від якості управління [14, с. 128]. Умовами забезпечення конкурентоздатного рівня функціонування підприємства є не тільки оновлення технологій і виробничого обладнання, дослідження ринків, пошук уразливих місць і переваг конкурентів, а й здатність здійснювати оцінку своїх реальних можливостей щодо підвищення конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність визначає активне використання потенціалу підприємства, його здатність випередити конкурентів як сьогодні, так і в майбутньому. Конкурентоспроможність не є постійною характеристикою підприємства, тобто зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі змінюються порівняльні конкурентні переваги щодо інших підприємств галузі. Можна вважати, що конкурентоспроможність підприємства – це поняття відносне, оскільки його можна визначити, лише порівнявши окремі характеристики підприємства з характеристиками інших підприємств однієї галузі.

Досягти високої ефективності функціонування та забезпечити конкурентоспроможність і довгостроковий сталий розвиток за рахунок повного та раціонального використання всіх наявних ресурсів підприємство може лише за умови розроблення відповідного організаційно-управлінського механізму (рис. 3).

Представлений механізм є допоміжним інструментом створення необхідних передумов для успішної реалізації стратегії підприємства, спрямованої на забезпечення його конкурентоспроможності. Виходячи з поставленого завдання, доцільно включити такі напрями управлінських дій: планування й обґрунтування шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємства; розроблення методів управління ресурсним потенціалом за функціональними напрямами; аналіз ресурсного потенціалу підприємств у контексті його конкурентоспроможності. Базовими принципами формування механізму управління є комплексність та системність.

Висновки. Таким чином, проведене теоретичне дослідження та критичне переосмислення наявних у літературі підходів до визначення ресурсного потенціалу дають змогу стверджувати, що ресурси підприємства, їх структура, обсяг, якість, та інноваційність виступають

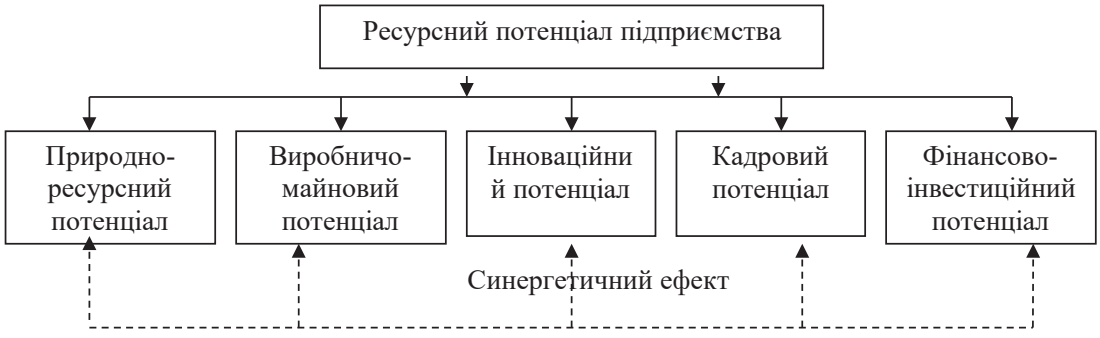

Рис. 2. Структурний склад елементів ресурсного потенціалу

Джерело: складено авторами

Рис. 3. Механізм управління ресурсним потенціалом для підвищення конкурентоспроможності підприємства

Джерело: авторська розробка

основою формування його конкурентоспроможності. Рівень конкурентоспроможності зумовлюється оптимальним поєднанням ресурсів підприємства та потенціалу спроможностей і компетенцій працівників.

Подальшого дослідження потребують питання управління ресурсним потенціалом підприємства з метою підвищення його конкурентоспроможності та ефективності функціонування.

Список літератури:

1. Томпсон-мл. А.А., Стрикленд III А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. ; 12-е изд. Мосева : Вильямс, 2009. 928 с.

2. Бугай В.З. Теоретичні основи формування потенціалу підприємства. *Вісник Запорізького національного університету.* 2011. № 1(9). С. 27–33.

3. Алексєєв С.Б., Жебокритський Є.І. Визначення поняття «ресурсний потенціал підприємства». *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2014. № 2. С. 53–56.

4. Дем'яненко Т.І. Ресурсний потенціал підприємства: теоретичні аспекти сутності та структури. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 290–294.

5. Гончар М.В. Обґрунтування структуризації ресурсного потенціалу підприємства. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 2(6). С. 108–113.

6. Багацька Н.М. Сучасний підхід до оцінки сутності ресурсного потенціалу підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 134–139.

7. Невроцький Н.О. Оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу підприємства. *Інтернаука*. 2017. № 1(23). Т. 2. С. 97–101.

8. Чернишова Л.І., Бескубська А.С., Прокоф'єва В.К. Управління процесом формування ресурсного потенціалу як передумова конкурентоспроможного стратегічного розвитку виробничого підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 23. С. 432–438.

9. Гончар О.І., Галкіна Ю.В. Еволюція категорії «потенціал підприємства» та її роль в економічних дослідженнях. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 3. С. 245–247.

10. Демиденко В., Веретільник Л. Особливості формування та використання ресурсного елементу потенціалу підприємства. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 36(1.1). С. 65–71.

11. Турило А.М., Богачевська К.В. Потенціал підприємства: сутність, класифікація, види. *Бізнес Інформ*. 2014. № 2. С. 259–263.

12. Плаксюк О.О. Механізм формування ефективної системи ресурсного потенціалу підприємства. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації.* 2015. № 2. С. 140–147.

13. Лісовська Л.С., Гринів Н.Т. Забезпечення синергізму інноваційних процесів на підприємстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика.* 2016. № 846. С. 103–109.

14. Латишева О.В. Ресурсний потенціал підприємства: сутність, складові та особливості управління елементами забезпечення сталого розвитку. *Економічний вісник Донбасу.* 2018. № 3(53). С. 126–130.

References:

1. Tompson-jr. A.A., Stryklend-III A.Dzh. (2008) Strateghycheskyj menedzhment: koncepcyy y sytuacyy dlja analyza [Strategic management: concepts and situations for analysis]. Moscow: Williams. (in Russian)

2. Buhai V.Z. (2011) Teoretychni osnovy formuvannia potentsialu pidpryiemstva [Theoretical bases of enterprise potential formation]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University,* no 1(9), pp. 27–33.

3. Alieksieiev, S.B. (2014) Vyznachennya poniattia «resursnyi potenzial pidpryemstva» [Definition of the concept «resource potential of the enterprise»]. *Derzhava ta rehiony, Seriia Ekonomika ta pidpryiemnytstvo, vol. 2*, pp. 53–56.

4. Dem'janenko T.I. (2015) Resursnyj potencial pidpryjemstva: teoretychni aspekty sutnosti ta struktury. [Enterprise resource potential: theoretical aspects of nature and structure] *Economic Forum*, no. 3, pp. 290–294.

5. Honchar M.V. (2016) Obgruntuvannia strukturyzatsii resursnoho potentsialu pidpryiemstva [Substantiation of structuring of enterprise resource potential]. *Polissya Scientific Bulletin,* no. 2(6), pp. 108–113.

6. Bahatska N.M. (2016) Suchasnyi pidkhid do otsinky sutnosti resursnoho potentsialu pidpryiemstva [Modern approach to assessing the essence of the enterprise resource potential]. *Economy and Society*, no. 3, pp. 134–139.

7. Nevrozkyi N.O. (2017) Otsinka efektyvnosti vykorystannia resursnogho potenzialu pidpryiemstva. [Assessment of efficiency of utilization of the enterprise resource potential]. *Internauka*, no. 1(23), vol. 2, pp. 97–101.

8. Chernyshova L.I., Beskubska A.S. (2019) Upravlinnia procesom formuvannya resursnoho potenzialu yak peredumova konkurentospromozhnoho stratehichnoho rozvytku vyrobnychoho pidpryemstva [Managing the process of formation of the resource potential as a prerequisite for a competitive strategic development of the manufacturing enterprise]. *Eastern Europe: economics, business and management,* no. 23, pp. 432–438.

9. Honchar, O.I., Halkina, Yu.H. (2009) Evolutsiya katehoriyi «potenzial pidpryiemstva» ta yiyi rol v ekonomichnykh doslidzhenniakh [Evolution of the «enterprise's potential» category, and its role in economic research]. *Bulletin of Khmelnitsky National University*, no. 3, pp. 245–247.

10. Demydenko V., Veretilnik L. (2014) Osoblyvosti formuvannya ta vykorystannya resursnoho elementu potenzialu pidpryemstva [The peculiarities of forming and use of the resource element of enterprise's potential]. *Scientific Journal of Cherkasy State Technological University. Series: Economic sciences*, no. 36(1.1), pp. 65–71.

11. Turylo A.M., Bohachevs'ka K.V. (2014) Potenzial pidpryemstva: sutnist', clasyfikaziya, vydy [Potential of an enterprise: essence, classification, types]. *Business Inform*, vol. 2, pp. 259–263.

12. Plaksiuk O.O. (2015) Mekhanizm formuvannia efektyvnoi systemy resursnoho potentsialu pidpryiemstva [The mechanism of formation of an effective system of of the enterprise's resource potential]. *Accounting, analysis and audit: problems of theory, methodology, organization*, no. 2, pp. 140–147.

13. Lisovs'ka L.S., Hryniv N.T. (2016) Zabezpechennya synerhismu innovaciynykh procesiv na pidpryemstvi [Ensuring synergism of innovative processes at the enterprise]. *Bulletin of Lviv National Polytechnic University. Logistics*, no. 846, pp. 103–109.

14. Latysheva, O.V. (2018) Resursnyy potentsial pidpryyemstva: sutnist', skladovi ta osoblyvosti upravlinnya elementamy zabezpechennya staloho rozvytku [Resource potential of the enterprise: essence, components, and features of managing the stages of ensuring sustainable development]. *Economic Bulletin of Donbas,* vol. 3(53), pp.126–130.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-17
УДК 658.62

Смерічевський С.Ф.
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу,
Національний авіаційний університет
Шевченко А.В.
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу
Національний авіаційний університет
Савельєв М.С.
студент,
Одеський національний політехнічний університет

Smerichevskyi Serhii, Shevchenko Anna
National Aviation University
Savel'yev Mykyta
Odessa National Polytechnic University

ОЦІНКА ЛОЯЛЬНОСТІ СПОЖИВАЧІВ ДО ТОРГОВОЇ МАРКИ

CONSUMER LOYALTY ASSESSMENT FOR A TRADEMARK

У статті розкрито суперечливі аспекти визначення поняття лояльності споживачів та досліджено основні його складові. Виокремлено та розкрито основні шляхи розвитку наукової думки практиків і науковців щодо лояльності споживачів. Визначено базові параметри споживчої лояльності в бізнес-просторі та запропоновано шляхи імплементації результатів маркетингової кампанії задля визначення напрямів підвищення лояльності. Визначено основні складові систем оцінки лояльності: аналіз відношення клієнта до товару, співвідношення кількості і частоти покупок, наявність і якість альтернативи, сталість суми покупки одного і того ж товару певної марки за певний проміжок часу задля пошуку оптимальної комунікації з цільовою аудиторією. Проведено дослідження клієнтів мережі кінотеатрів «Планета Кіно» з метою визначення показника лояльності. Сформульовано пошукові питання, гіпотези та використано кластерний аналіз. На основі аналізу визначено можливості щодо оптимізації процесів та залучення більшої аудиторії, а також запропоновано тактичні напрямки розвитку взаємодії із цільовою аудиторією торгової марки «Планета Кіно».

Ключові слова: *лояльність споживачів, маркетингова кампанія, ефективність комунікацій, взаємодія з цільовою аудиторією, брендинг.*

В статье раскрыто противоречивые аспекты определения понятия лояльности потребителей и исследованы основные его составляющие. Выделены и раскрыты основные пути развития научной мысли практиков и ученых о лояльности потребителей. Определены базовые параметры потребительской лояльности в бизнес-пространстве и предложены пути имплементации результатов маркетинговой кампании для определения направлений повышения лояльности. Определены основные составляющие систем оценки лояльности: анализ отношения клиента к товару, соотношение количества и частоты покупок, наличие и качество альтернативы, стабильность суммы покупки одного и того же товара определенной марки за определенный промежуток времени для поиска оптимальной коммуникации с целевой аудиторией. Проведено исследование клиентов сети кинотеатров «Планета Кино» с целью определения показателя лояльности. Сформулировано поисковые вопросы, гипотезы и применено кластерный анализ. На основе анализа определены возможности по оптимизации процессов и привлечения большей аудитории, а также предложены тактические направления развития взаимодействия с целевой аудиторией торговой марки «Планета Кино».

Ключевые слова: *лояльность потребителей, рекламная кампания, эффективность коммуникаций, взаимодействие с целевой аудиторией, брендинг.*

This article discusses the contradictory aspects of the determination of the customer loyalty concept and investigates its key components. The authors identify and reveal the main ways of development of the scientific idea of practitioners and scientists in regard to the customer loyalty. By means of increasing the number of loyal customers, the company has the opportunity to strengthen its market position, maintain the level of optimal prices and stable cash flows. This provides the basis for its further development. Authors identify the basic parameters of customer loyalty in business and suggest the ways to implement the results of a marketing campaign to determine the directions to foster customer loyalty. This paper highlights the key components of customer loyalty assessment systems. These components include analysis of customer attitude towards products and services, the ratio of the quantity to frequency of purchases, the availability and quality of the alternative products, the constancy of the purchase amount of the same product of certain brand for a certain period of time. Aforementioned components are aimed to define the ways of appropriate communication with the target audience. In order to determine the index of customers loyalty, after carrying out an "aggressive" marketing campaign, the authors conducted a survey among the visitors of the cinema chain "Planet Cinema". This survey took place in Kyiv and Odessa and involved 30 respondents who are the visitors of the above mentioned cinema chain. Authors came up with search questions and hypotheses, and applied cluster analysis. Respondents' replies were analyzed based on one-dimensional

© Смерічевський С.Ф., Шевченко А.В., Савельєв М.С., 2020

and multidimensional methods of the SPSS Statistics program. The results of the analysis of the marketing campaign show that the strategy applied has attracted the attention of young audience and improved their attitude towards the brand, but this did not significantly increase the number of loyalty club members. Additionally, based on the NPS method, Planet Cinema consumer loyalty was determined, where brand supporters made up 46.6%, neutral consumers - 26.6% and critics - 26.6%. To sum up the research outcomes of the analysis conducted, authors determine the potentiality for processes' optimization and attraction of a larger audience of cinema connoisseurs. Authors also propose tactical approaches aimed to increase interactions with the target audience of the brand "Planet Cinema".

Key words: *customer loyalty, marketing campaign, communication efficiency, interaction with the target audience, branding.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Основна роль брендингу в процесі створення вартості компанії та забезпеченні її конкурентоспроможності полягає у залученні та втриманні споживачів, які забезпечують фінансові джерела динамічного розвитку суб'єкта ринку. Збільшуючи кількість лояльних споживачів, організація отримує можливість зміцнити свої ринкові позиції, підтримувати рівень оптимальних цін та стійкі потоки грошових коштів, що, своєю чергою, забезпечує базу для його подальшого розвитку.

Лояльності до бренду підвищує значущість особистості у системі ефективних комунікацій. І навіть більше, вона розподіляє відповідальність за ухвалення рішень із завдань сфери маркетингу на весь персонал організації, оскільки передбачає участь у цій діяльності працівників різних служб організації, в тому числі, представників вищого менеджменту. Саме апарат управління організацією відповідає за формування і розвиток довготривалих взаємовигідних відносин у процесі роботи зі споживачами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань методичного забезпечення процесу оцінювання споживчої лояльності займалися відомі науковці починаючи з середини 50-х років минулого сторіччя (Дж. Россітер[1], Дж. Хофмайер[2], Ф. Котлер, [3] Д. Аакер [4]). Проте з розвитком можливостей взаємодій із клієнтами інші фахівці А. Дік, К. Безу [5] та інші перенесли питання лояльності у площину довгострокових взаємовідносин із споживачем. Сучасні дослідники підкреслюють, що показник лояльності аналізується спираючись на екстраполяцію фактів минулої поведінки. Натомість майбутні продажі прогнозують на основі поведінкових оцінок: намір здійснення повторних закупок, бажання подальших контактів і прагнення до співпраці в майбутньому [6]. В практичній маркетинговій діяльності на сучасному етапі виділяють емпіричні, експертні і математичні методи дослідження споживчої лояльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість публікацій зазначених вище авторів зосереджується на окресленні інструментальних прийомів і методів щодо визначення рівня лояльності, особливостях довгострокових взаємовідносин із клієнтом, проблематиці аналітики та інтерпретації масивів поведінкових даних. Найбільш повно антологію оцінки лояльності представлено в роботі [6, с. 49–82].

Проте недослідженими залишаються питання галузевих особливостей споживчої лояльності, проблем інтерпретації застосування бренду, його маркетингових кампаній у взаємодії між підприємством та його цільовою аудиторією. Варто зазначити, що значна частина рекламних та маркетингових прийомів підприємств може бути абсолютно легально об'єктом моніторингу інших учасників ринку та третіх сторін. Тому у сучасному ринковому середовищі в умовах інформаційної економіки не варто відкидати важливість такого джерела інформації, як проведення маркетингових кампаній підприємством з метою дослідження споживчої лояльності.

Формулювання мети дослідження (постановка завдання). Метою дослідження є визначення базових параметрів споживчої лояльності в бізнес-просторі та пошук шляхів імплементації результатів маркетингової кампанії задля визначення напрямів підвищення лояльності.

Для досягнення поставленої мети були сформовані наступні завдання:

– Які критерії використовують споживачі при виборі кінотеатру для перегляду фільму?

– Яким кінотеатрам в містах Одеса та Київ віддають перевагу споживачі?

– Відношення споживачів до торгової марки «Планета Кіно» та її нової маркетинговій кампанії «ЦЕ ЩОСЬ».

Викладення основного матеріалу дослідження і обгрунтування отриманих наукових результатів. Об'єктом дослідження і аналізу ефективності маркетингової кампанії для підвищення рівня лояльності клієнтів було вибране підприємство «Планета Кіно».

Первинна інформацію отримана в процесі аналізу статистичної звітності підприємства на інтернет-ресурсі «YouControl» та результатах проведеного опитування серед відвідувачів кінотеатрів.

Опираючись на різні методи оцінки лояльності, можна стверджувати, що основними складовими системи оцінки є: аналіз відношення клієнта до товару (послуги), співвідношення кількості і частоти покупок, наявність і якість альтернативи, сталість суми покупки одного і того ж марочного товару за певний проміжок часу задля пошуку оптимальної комунікації із цільовою аудиторією. На практиці застосовують різні методи оцінки, найпоширеніші з них:

Метод «NPS». Лояльність визначається за допомогою індексу NPS. Це індекс визначення прихильності споживачів товару або компанії (індекс готовності рекомендувати), що використовується для оцінки готовності до повторних покупок.

Вимірювання індексу лояльності NPS включає в себе кілька кроків [7]:

1. Споживачам пропонується відповісти на питання «Яка ймовірність того, що Ви порекомендуєте

компанію/товар/бренд своїм друзям/знайомим/колегам?» За 10-бальною шкалою, де 0 відповідає відповіді «Ні в якому разі не буду рекомендувати», а 10 – «обов'язково порекомендую».

2. На основі отриманих оцінок всі споживачі поділяються на 3 групи: 9–10 балів – прихильники товару/бренду, 7-8 балів – нейтральні споживачі, 0-6 балів – критики.

3. Безпосередньо розрахунок індексу NPS. NPS =% прихильників –% критиків.

4. Для отримання практичних висновків на підставі індексу, критикам і прихильникам задається друге питання NPS: «Чому?» Відповіді на це питання дозволяють компаніям визначити свої найбільш важливі конкурентні переваги або головні зони розвитку, спираючись на думку клієнтів.

Метод «Відносна лояльність». При використанні цього методу споживачам продукції задається питання про їхнє бажання переключитися на інший бренд або іншого постачальника. Для оцінки намірів споживачів використовується 100-бальна шкала [8].

До недоліків даної групи показників відносяться складність і висока вартість вимірювань, оскільки в кожному випадку необхідно проводити опитування покупців. Крім того, існують проблеми з встановленням зв'язку між отриманими суб'єктивними показниками і дійсною поведінкою покупця.

Метод «Маркетингової шкали». Даний метод дозволяє оцінити лояльність за допомогою поведінкових характеристик та сприйняття. Він ґрунтується на вибіркових польових маркетингових дослідженнях з подальшим оцінюванням рівня задоволеності споживачів за п'ятибальною шкалою [9].

Метод однієї цифри Ф. Райхельда [10]. Цей метод ґрунтується на результатах опитування споживачів за допомогою одного запитання «Чи порекомендуєте ви нас своїм друзям?». Згідно методики оцінювання відповіді ранжуються за бальною шкалою від 1 до 10. У процесі розрахунків серед споживачів обирають групу «промоутерів», визначаючи тим самим найлояльніших та найприхильніших серед загальної кількості відвідувачів.

Перейдемо до розгляду маркетингових комунікацій об'єкта досліджень. Як зазначає голова відділу маркетингу «Планета Кіно»: «У нас є 4 напрямки: CRM, комунікації, SMM і сервіс. З ними ми працюємо через 8 сутностей Salesforce:

– Email Studio.
– Mobile Studio.
– Web Studio. З її допомогою ми робимо cloud pages – разові технічні лендінги. Раніше потрібно було розбиратися в HTML, а зараз таку сторінку можна зробити за 5 хвилин. Клієнти, що не прочитали e-mail, отримають push, а вже він веде на cloud page. Там вони побачать повноцінний e-mail на екрані смартфона.
– Social Studio.
– Advertising Studio – в Salesforce ми можемо орієнтувати рекламу в Google і Facebook на наших клієнтів, з огляду на їх поведінку. Наприклад, якщо споживач не відкрив e-mail, додаток, не читав push, ми можемо наздогнати його в діджітал.
– Journey Builder.
– Automation Studio.
– Personalization Builder (AI). Використовуємо його, коли потрібно розділити клієнтів на групи: за ймовірністю кліка, покупки або відкриття листа. Ми враховуємо близько 50 факторів – аж до версії мобільного застосування та домену. Наприклад, якщо у клієнта старий телефон, це знижує його скоринг. Вручну таке порахувати складно, з AI – легко».

За даними аналітичного системи «YouControl» в період з 2016 р. по 2018 р. прибутки компанії зростали разом із кредитними обов'язками (рис. 1). На нашу думку, це пов'язано із політикою нововведень та агресивних маркетингових кампаній, що стали рушієм розвитку підприємства у 2019 році.

Окремо варто розглянути результати проведеного дослідження, в якому брали участь 30 респондентів, що є клієнтами мережі кінотеатрів «Планета Кіно» у містах Київ та Одеса. Дослідження проводилося з метою визначення показника лояльності серед клієнтів мережі кінотеатрів після проведення «агресивної» маркетингової кампанії (рис. 2). Для проведення дослідження було сформульовано пошукові питання та гіпотези:

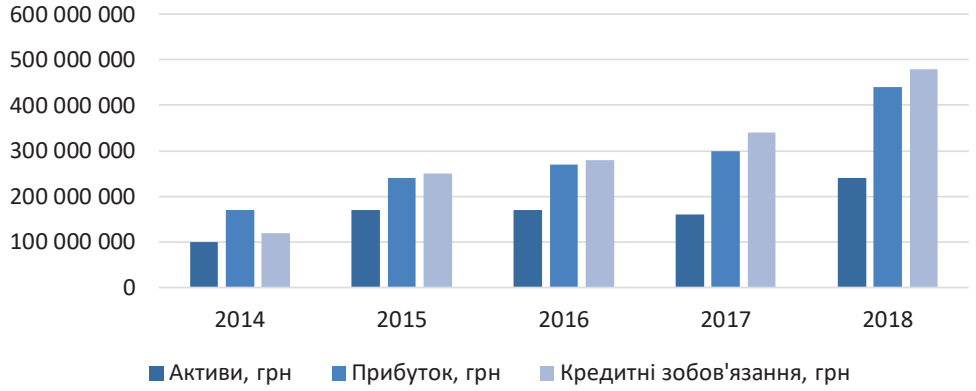

Рис. 1. Дані фінансових потоків ТОВ «ТРІУМФ МЕДІА»

Джерело: [11]

Одновыборочная статистика

	N	Среднее	Среднекв. отклонение	Среднекв. ошибка среднего
Ціна	30	4,2667	2,33317	,42598
Комфорт	30	3,7333	1,81817	,33195
Чистота	30	2,8667	1,71672	,31343
Моб.додаток	30	4,5333	1,96053	,35794
Знижки	30	4,4000	2,15918	,39421
Проінформованність	30	4,2333	1,92414	,35130
Відсут.черг	30	3,9667	1,75152	,31978

Одновыборочный критерий

	Значение критерия = 0					
					95% доверительный интервал для разности	
	т	ст.св.	Знач. (двухсторонняя)	Средняя разность	Нижняя	Верхняя
Ціна	10,016	29	,000	4,26667	3,3954	5,1379
Комфорт	11,247	29	,000	3,73333	3,0544	4,4122
Чистота	9,146	29	,000	2,86667	2,2256	3,5077
Моб.додаток	12,665	29	,000	4,53333	3,8013	5,2654
Знижки	11,162	29	,000	4,40000	3,5937	5,2063
Проінформованність	12,051	29	,000	4,23333	3,5148	4,9518
Відсут.черг	12,404	29	,000	3,96667	3,3126	4,6207

Рис. 2. Дані аналізу в програмному продукті SPSS Statistics

Джерело: розроблено самостійно

Пошукові питання:

1. Які критерії використовують споживачі при виборі кінотеатру для перегляду фільму?
2. Як часто споживачі відвідують кінопокази?
3. Яким кінотеатрам міста Одеси віддають перевагу споживачі?
4. Чи взаємодіють споживачі із клубом лояльності «Планета Кіно»?
5. Відношення споживачів до торгової марки «Планета Кіно» та її нової маркетинговій кампанії «ЦЕ ЩÖСЬ».

Гіпотези:

1. Н1. При виборі місця перегляду кіно комфорт та зручність важливіші за низьку ціну на квитки.

Н0. Зручність та комфорт однаково важливі як наявність знижок та низька ціна на квитки.

2. Н1. Цільова аудиторія Планети Кіно (25–40 років) відвідує кінопокази частіше за іншу вікову авдиторію.

Н0. Цільова авдиторія Планети Кіно (25–40 років) відвідує кінопокази також часто, як і інша вікова авдиторія.

3. Н1. Виходячи з аналізу вторинних даних, найпопулярнішою мережею кінотеатрів є: «Планета Кіно» (вищий ціновий сегмент), її використовують більш ніж 30% споживачів.

Н0. Популярними мережами кінотеатрів є «Кіноодесса», «Сінемасіті», їх використовує більше 30% споживачів.

4. Н1. Більше 60% постійних споживачів постійно взаємодіють із клубом лояльності.

Н0. Менше 60% постійних споживачів взаємодіють із клубом лояльності.

5. Н1. Споживачі задоволені нововведеннями «Планета Кіно».

Н0. Споживачів не цікавлять нововведення «Планета Кіно».

Вибірка. Виходячи з демографічних особливостей, типу послуги, частоти покупок, досліджуваною генеральною сукупністю будуть жінки і чоловіки у віці від 18 до 45 років. Обсяг вибірки в дослідженні 30 осіб.

Метод вибірки. Детермінований метод. Метод нерепрезентативної вибірки, коли інтерв'юєр буде вибирати респондентів зі зручних і доступних для відбору елементів. А саме – людей у віці від 18 до 35 років, які відвідують кінотеатри як мінімум кілька разів на півроку. Анкета складалася з 12 запитань.

Відповіді респондентів було проаналізовано одновимірними та багатовимірними методами програми SPSS Statistics.

Відповідно до мети статті можна виділити наступні пункти:

1. *Які критерії використовують споживачі при виборі кінотеатру для перегляду фільму?*

Н1. При виборі місця перегляду кіно комфорт та зручність важливіші за низьку ціну на квитки.

Н0. Зручність та комфорт менш важливі або так само важливі як наявність знижок та низька ціна на квитки.

При використанні **t-статистики**, можна помітити, що більша частина факторів є однаково важливими, тому застосуємо **кластерний аналіз** до питання щодо характеристик кінотеатрів.

У результаті кластеризації всі респонденти були розділені на 2 кластери: перший включив у себе 12 респондентів, другий – 18 (рис. 3-4).

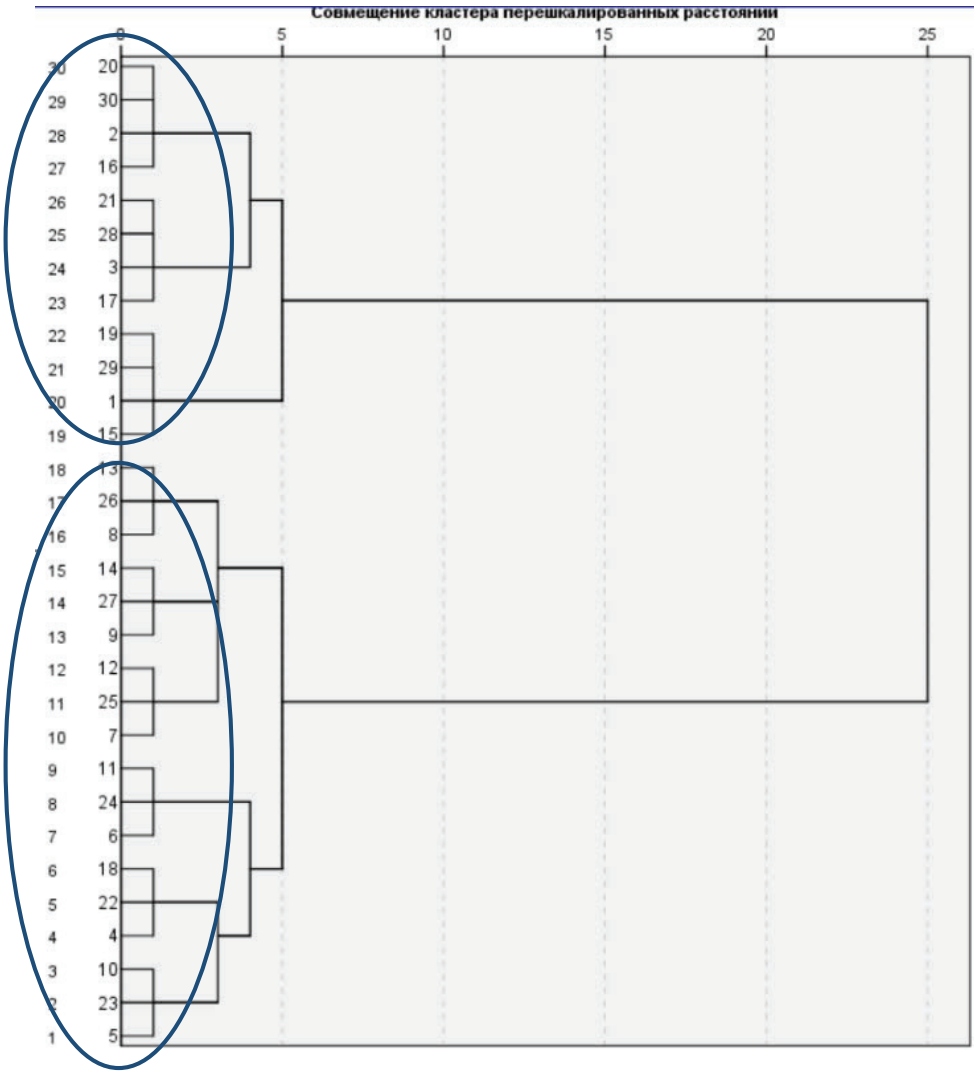

Рис. 3. Дендрограма метода Варда кластерного аналізу (дані аналізу SPSS Statistics)

Джерело: розроблено самостійно

Конечные центры кластеров

	Кластер	
	1	2
Ціна	1,67	6,00
Комфорт	5,33	2,67
Чистота	4,67	1,67
Моб.додаток	2,33	6,00
Знижки	2,00	6,00
Проінформованність	6,33	2,83
Відсут.черг	5,67	2,83

Число наблюдений в каждом кластере

Кластер	1	12,000
	2	18,000
Валидные		30,000
Пропущенные		,000

Рис. 4. Результати кластерного аналізу за даними опитування респондентів в програмі SPSS Statistics

Джерело: розроблено самостійно

Перший кластер має високі значення таких змінних, як: комфорт, чистота, проінформованність, відсутність черг й низьке значення факторів знижки та ціна. Цю групу можна назвати «***споживачі, що орієнтуються на якість***».

Другий кластер має високі значення таких змінних, як ціна, знижки, наявність мобільного додатку, а низькі – усі значення, що відповідають якості. Дану групу можна назвати «***споживачі, що орієнтуються на ціну***».

Приймається H0, адже кількість споживачів, що орієнтується на ціну вища за кількість споживачів, що орієнтується на якість.

Також, ми можемо побачити, що люди у віці 18–30 років більш орієнтовані на ціну та наявність новітніх пропозицій у «діджитал» сфері. А група респондентів у віці 40 та більше років, цікавиться якістю та комфортом перегляду фільму.

2. *Яким кінотеатрам міст Києва та Одеси віддають перевагу споживачі?*

H1. Найпопулярнішою мережею кінотеатрів є: «Планета Кіно», її використовують більш ніж 30% споживачів.

H0. Популярними мережами кінотеатрів є «Сінемасіті» або «Мультиплекс», їх відвідують більше 30% споживачів.

Використовуючи, результати Google Форми, отримаємо результат (рис. 5). Таким чином, підтверджується H1.

Рис. 5. Дані аналізу «Google Форм»

Джерело: розроблено самостійно

3. *Відношення споживачів до «Планета Кіно» та її нової маркетинговій кампанії «ЦЕ ЩÖСЬ».*

H1. Споживачі задоволені нововведеннями «Планета Кіно».

H0. Споживачів не цікавлять нововведення «Планета Кіно».

Аналізуючи дані відповіді респондентів на питання щодо того, чи порекомендують вони «Планета Кіно» та їх відношення щодо останньої маркетингової кампанії «ЦЕ ЩÖСЬ» можна зробити висновок, що існує залежність між тими людьми, що позитивно оцінюють маркетингову кампанію та порекомендують друзям відвідування «Планета Кіно», саме це демонструє нам ефективність проведеної маркетингової кампанії та дозволяє завдяки методу «NPS» визначити прихильність споживачів (рис. 6):

Оцінка	Кількість	Відсоток
від 0 до 6	8	26,67%
від 6 до 9	8	26,67%
від 9 до 10	14	46,67%

Рис. 6. Дані аналізу «Google Форм»

Джерело: розроблено самостійно

Таким чином, споживачі діляться на 3 групи:
Прихильники бренду (9–10 балів) – 46,6%.
Нейтральні споживачі (7–8 балів) – 26,6%.
Критики (0–6 балів) – 26,6%.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок. Виходячи із проведеного дослідження, можна зробити висновок, що «Планета Кіно» є досить популярною на ринку України. Однак існують можливості щодо оптимізації процесів та залучення більшої аудиторії цінителів кіно.

Результати аналізу маркетингової кампанії демонструють, що застосована стратегія вплинула на увагу молодої аудиторії та покращила їх відношення до бренду, однак це суттєво не підвищило кількість учасників клубу лояльності. На нашу думку, надалі необхідно проводити маркетингові кампанії, що сприяли б діджиталізації споживачів, які ігнорують переваги мобільного додатку та покупки квитків онлайн. По-перше, це сприятиме взаємодії бренда з аудиторією, а по-друге, це суттєво скоротить витрати на обслуговування стаціонарних кас в кінотеатрах.

Той факт, що агресивна маркетингова кампанія ефективно спрацювала на молоду аудиторію (18–25 років) створює необхідність у наступній взаємодії із старшою цільовою аудиторією (25–40 років). Як нам відомо з аналізу відповідей на питання, найбільш улюбленими технологіями цієї групи людей є 4DX та R'ELUX, тому раціонально було б задіяти унікальні пропозиції цих технологій у наступних маркетингових кампаніях «Планета Кіно».

Однак проведеного дослідження недостатньо для прийняття точного рішення, щодо майбутніх дій кампанії, адже наше судження базується на успіху та ефективності минулої маркетингової кампанії. З метою з'ясування майбутніх дій підприємства, необхідно застосувати інші заходи, а саме – провести масштабне дослідження, ставлячи перед собою мету, що буде мати інший зміст.

Список літератури:

1. Росситер Дж., Перси Л. Реклама и продвижение товаров : пер. с англ. / под ред. Л.А. Волковой. Санкт-Петербург : Изд. дом «Питер», 2000. 656 с.
2. Hofmeyr J. Wiley Rice and Sons B-John. Commitment-Led Marketing, 2000. P. 85.
3. Kotler P., Zaltman G. Social marketing: an approach to planned social change. *Journal of Marketing*. 1971. No. 35. P. 3–12.
4. A. Aaker Brand Portfolio Strategy: Creating Relevance, Differentiation, Energy, Leverage, and Clarity ISBN 1439188831/2004. № 6. P. 13–19.
5. Dick A. S., Basu K. Customer Loyalty: Toward an integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 1994. Vol. 22. Issue 2. P. 99–113.
6. Маркетингові інструменти управління лояльністю клієнтів авіакомпаній України: монографія / С.Ф. Смерічевський, А.В. Шевченко, Г.В. Малахівська та ін.; за заг. ред. С.Ф. Смерічевського. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 272 с.
7. Літовкіна О.О. Маркетингова стратегія моніторингу задоволення споживачів на основі індексу NPS. *Економічний вісник*. 2013. №4. С. 133–138.
8. Сіньковська В.М. Вимірювання лояльності споживачів в умовах конкуренції. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. Т. 3. № 4. С. 40–53.
9. Іваннікова М.М. Маркетингове управління лояльністю споживачів. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2014. №3. С. 62–72.
10. Reichheld F. «Loyalty-Based Management», Harvard Business Review, March April 1993. P. 64–73.
11. Офіційний сайт Youcontrol. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/contractor/?id=6557636&tb=file (дата звернення: 19.02.2020).

References:

1. Rossiter Dzh., Persi L. (2000). Reklama i prodvizhenie tovarov : per. s angl. [Advertising and promotion of goods] / pod red. L.A. Volkovoj. Sankt-Peterburg : Izd. dom «Piter», 656 p.
2. Hofmeyr J. Wiley Rice and Sons B-John. Commitment-Led Marketing, 2000. P. 85.
3. Kotler P., Zaltman G. (1971). Social marketing: an approach to planned social change. *Journal of Marketing*. No. 35, pp. 3–12.
4. A. Aaker Brand Portfolio Strategy: Creating Relevance, Differentiation, Energy, Leverage, and Clarity ISBN 1439188831/2004. № 6, pp. 13–19.
5. Dick A.S., Basu K. (1994). Customer Loyalty: Toward an integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*. Vol. 22. Issue 2, pp. 99–113.
6. Marketingovi instrumenti upravlinnya loyalnistyu kliyentiv aviakompanij Ukrayini: monografiya / S.F. Smerichevskij, A.V. Shevchenko, G.V. Malahivska ta in.; za zag. red. S.F. Smerichevskogo. Kyiv: Vidavnichij dim «Kondor», 2020. 272 p.
7. Litovkina O.O. (2013). Marketingova strategiya monitoringu zadovolennya spozhivachiv na osnovi indeksu NPS [Consumer Satisfaction Monitoring Marketing Strategy Based on NPS Index]. *Ekonomichnij visnik*, No. 4, pp. 133–138.
8. Sinkovska V.M. (2019). Vimiryuvannya loyalnosti spozhivachiv v umovah konkurenciyi [Measuring consumer loyalty in a competitive environment]. *Marketing i cifrovi tehnologiyi*. T. 3. No. 4, pp. 40–53.
9. Ivannikova M.M. (2014). Marketingove upravlinnya loyalnistyu spozhivachiv [Marketing management of consumer loyalty]. *Marketing i menedzhment innovacij*, no. 3, pp. 62–72.
10. Reichheld F. (1993). «Loyalty-Based Management», *Harvard Business Review*, March-April, pp. 64–73.
11. Youcontrol. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/contractor/?id=6557636&tb=file (accessed: 19.02.2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-18
УДК 330.1:338

Ткачук Г.О.
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту,
Одеська національна академія харчових технологій

Tkachuk Haluna
Odessa National Academy of Food Technologies

ТЕХНОЛОГІЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: НАУКОВИЙ ПІДХІД ДО ЗАСТОСУВАННЯ

TECHNOLOGIES OF THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE: A SCIENTIFIC APPROACH TO APPLICATION

Статтю присвячено науковому дослідженню технологій у системі забезпечення економічної безпеки сучасного підприємства. Визначено зміст категорії «технології в системі економічної безпеки». Наведено авторський підхід до визначення переліку базових технологій та технологій забезпечення у системі забезпечення економічної безпеки підприємства. Визначено взаємозв'язок базових технологій економічної безпеки з основними завданнями системи економічної безпеки підприємства. Розроблено узагальнену схему застосування технологій системи забезпечення економічної безпеки підприємства. Виділено основні елементи базової модної технології у системі економічної безпеки. Надано функціональну характеристику технологій системи забезпечення економічної безпеки підприємства та визначено алгоритм виконання впорядкованих кроків у процесі застосування технологій економічної безпеки. Узагальнено результати проведених доробок та зроблено висновки щодо подальших напрямів наукових досліджень.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, технології забезпечення економічної безпеки, підприємство, алгоритм застосування технологій, базова модель технології безпеки, базові технології.*

Статья посвящена научному исследованию технологий в системе обеспечения экономической безопасности современного предприятия. Определено содержание категории «технологии в системе экономической безопасности». Представлено авторское видение перечня базовых технологий и технологий обеспечения в системе обеспечения экономической безопасности предприятия. Определена взаимосвязь базовых технологий экономической безопасности с основными задачами системы экономической безопасности предприятия. Разработана обобщенная схема применения технологий системы обеспечения экономической безопасности предприятия. Выделены основные элементы базовой модели технологий в системе экономической безопасности. Представлена функциональная характеристика технологий системы обеспечения экономической безопасности предприятия и определен алгоритм выполнения упорядоченных шагов в процессе применения технологий экономической безопасности. Обобщены результаты проведенных изысканий и сделаны выводы относительно дальнейших направлений научных исследований.

Ключевые слова: *экономическая безопасность предприятия, технологии обеспечения экономической безопасности, предприятие, алгоритм применения технологий, базовая модель технологии безопасности, базовые технологии.*

In the unstable economic environment, industrial enterprises require the creation of an effective economic security system and the development of reliable security with the right tools. The article is devoted to the scientific research of technologies in the system of economic security of modern enterprise. The methods of structural analysis, systems modeling, systematization of data and generalization of results were used. The author defines the content of the category "technologies in the system of economic security". The author's vision to determine the list of basic and security technologies in the system of economic security of the enterprise. The interrelation of basic economic security technologies with the main tasks of the enterprise economic security system is determined. The generalized scheme of application of technologies of the system of ensuring economic security of the enterprise is developed. The basic elements of basic fashion technologies in the system of economic security are highlighted. Functional characteristics of technologies of the system of ensuring economic security of the enterprise are given and the algorithm of execution of ordered steps in the process of application of technologies of economic security is defined. The novelty of this research is to expand the scientific understanding of the application of technologies in the economic security system of a modern enterprise through the introduction of basic technologies whose functional task is to achieve the basic purpose of the economic security system of the enterprise, and security technologies whose functional task is to ensure the implementation of basic technology tasks. The results of the research are of practical importance and can be used in the formation of an effective system of ensuring the economic security of enterprises in the real sector of the economy. Further research can be carried out in the direction of in-depth study of each element of the generalized scheme of application of economic security technologies and research of their specificity at the enterprises of different industries.

Keywords: economic *security of enterprise, technologies of ensuring economic security, enterprise, algorithm of application of technologies, basic model of security technology, basic technologies.*

Постановка проблеми. Система забезпечення економічної безпеки підприємства являє собою комплекс принципів, цілей, методів, технологій, інструментів та заходів, спрямованих на ефективне функціонування системи економічної безпеки бізнесу, досягнення зазначених цілей і завдань господарської діяльності

© Ткачук Г.О., 2020

з огляду на необхідність реалізації корпоративних інтересів та забезпечення захисту від загроз внутрішнього та зовнішнього середовища. За таких умов застосування ефективних інноваційних технологій є актуальним напрямом наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасних технологій забезпечення економічної безпеки підприємства присвячено окремі роботи З.С. Бандурки, В.М. Геєця, В.М. Клебанової, Т.М. Іванюти, М.І. Камлик, Г.В. Козаченко, Пономарьова, О.М. Ляшенко, І.П. Шульги та ін. Найчастіше науковці розглядають інформаційні технології та технології оцінки стану та рівня економічної безпеки.

Окрім вищезазначених авторів, особливості застосування інформаційних технологій, їх сутність та проблематика розкриваються у роботах І.О. Башинської, В.В. Дергачової, Я.О. Колешні, О.А. Кузнецова, С.О. Лисенка, Л.Л. Марчук, О.І. Щедриної, О.К. Юдіна. Облікові технології досліджуються в роботах В.М. Жука, Ю.С. Бездушної, О.С. Вдовенко. Технології управління представлено в роботах О.А. Мартинюк, В.Ф. Проскури та ін.

Незважаючи на вищезазначене, вважаємо, що алгоритм застосування технологій розглянуто недостатньо повно. Крім того, інформація щодо технологій економічної безпеки підприємства вимагає систематизації.

Мета статті полягає у дослідженні технологій у системі забезпечення економічної безпеки сучасного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Механізм забезпечення економічної безпеки сучасного підприємства має відповідний інструментарій, який включає технології та інструменти захисту.

Відповідно до Словника української мови, технологія – це «сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь» [1].

За Словником іншомовних слів технологія (англ. technology від давньогр. τέχνη – уміння і λόγος – думка) – це «сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо» [2].

Тлумачний словник економіста представляє технологію як «опис способів обробки (переробки) у вигляді карт, креслень, графіків, конструкцій тощо» [3].

Технологія як наука – «…виявлення … закономірностей із метою визначення та використання на практиці найбільш ефективних і економічних виробничих процесів» [4, с. 1341].

У науковій літературі поняття «технологія» трактується як «сукупність методів і засобів перетворення вхідних матеріальних ресурсів, інформації та інших компонентів «входу» системи на товар та інші компоненти її «виходу». Основне питання, на яке відповідає технологія, – як робити, яким способом» [5, с. 247].

Технології в системі забезпечення економічної безпеки, на нашу думку, являють собою сукупність визначених упорядкованих дій (кроків), які здійснюються за допомогою певних технічних, організаційних та методичних засобів із метою досягнення встановленої мети. На рис. 1 представлено основні дефініції зазначених видів технологій у системі економічної безпеки підприємства.

За нашими міркуваннями, дієва система економічної безпеки повинна оперувати такими групами базових технологій, як: технології ідентифікації загроз; технології тестування системи економічної безпеки підприємства; технології оцінки класу небезпеки від імовірних загроз; технології захисту від загроз і небезпеки [6].

Застосування зазначених вище базових технологій гарантує виконання основних завдань системи економічної безпеки підприємства:

1) виявлення та ідентифікація загроз і небезпек діяльності підприємства;

2) оцінка ступеню ризиків та небезпек;

3) оцінка спроможності системи економічної системи підприємства;

4) захист економічної системи підприємства від реальних загроз зовнішнього та внутрішнього середовища та їхніх наслідків.

Із метою забезпечення реалізації базових технологій використовуються так звані технології забезпечення, до яких пропонуємо віднести:

1) технології обліково-аналітичного забезпечення. Обліково-аналітична система підприємства є підґрунтям для збору, накопичення, обробки та передачі інформації в системі управління. Показники бухгалтерського обліку, звітності та проведених аналітичних розрахунків використовуються у технологіях ідентифікації загроз та оцінки стану і рівня економічної безпеки підприємства.

2) технології внутрішньогосподарського контролю. Наявність розгалуженої системи внутрішньогосподарського контролю забезпечує своєчасність та достовірність інформації, яка використовується у базових технологіях.

3) технології інформаційно-комунікативного забезпечення. Слід зазначити, що «інформаційні технології (ІТ) – це системно організована для вирішення завдань управління сукупність методів і засобів реалізації операцій збирання, реєстрації, передачі, накопичення, пошуку, обробки й захисту інформації на базі застосування розвиненого програмного забезпечення, використання засобів обчислювальної техніки і зв'язку, а також способів, за допомогою яких інформація надається тим, хто її потребує» [7].

4) технології управління. Під технологією управління розуміють «прийоми, порядок, регламент виконання процесу управління. Технологія управління складається з інформаційних, обчислювальних, організаційних і логічних операцій, що виконуються керівниками та фахівцями різного профілю» [8].

Модель технології безпеки, яку можна визнати базовою, на нашу думку, включає:

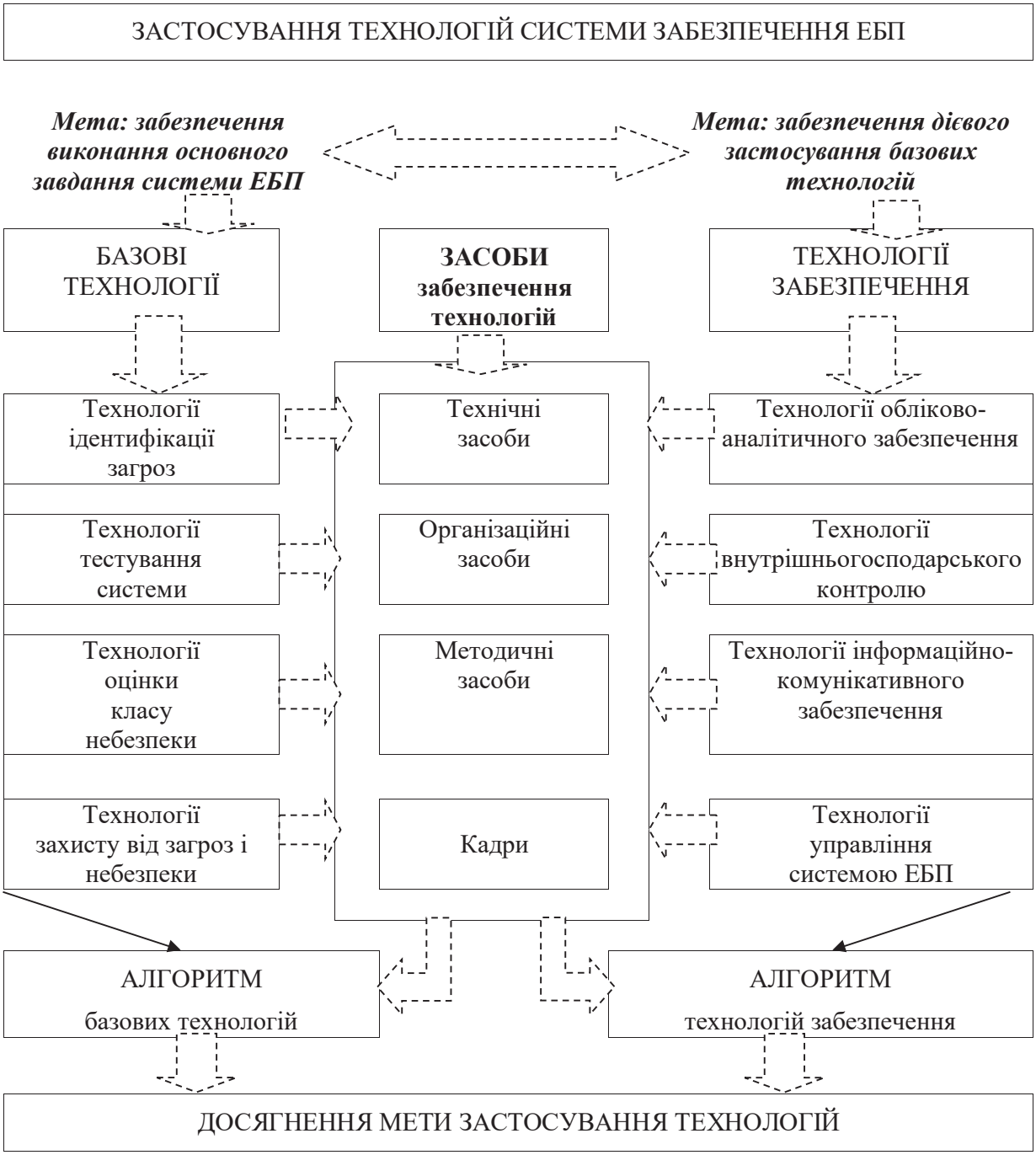

Рис. 1. Узагальнена схема застосування технологій системи забезпечення економічної безпеки підприємства

Джерело: авторська розробка

1) формулювання мети (функціонального завдання) технології;

2) визначення складових елементів на вході та їх параметрів;

3) вибір засобів забезпечення (технічних, методичних, організаційних, кадрових) та вимоги щодо їх застосування;

4) складання опису алгоритму вибраної технології;

5) визначення відповідальних осіб та заходів збереження комерційної таємниці;

6) очікуваний результат на виході та його параметри.

Користуючись вищенаведеною базовою моделлю, можна надати характеристику будь-якій технології в системі забезпечення економічної безпеки підприємства та побудувати її алгоритм.

У табл. 1 представлено основну мету та основні дії (кроки) базових технологій та технологій забезпечення.

Висновки. Новизна даного дослідження полягає у розширенні наукового уявлення щодо застосування технологій у системі забезпечення економічної безпеки сучасного підприємства через запровадження

Таблиця 1

Функціональна характеристика технологій системи забезпечення економічної безпеки підприємства

Види технологій	Функціональне завдання (мета реалізації)	Перелік упорядкованих дій (кроків) (алгоритм технології)
1. Базові технології		
1.1. Технології ідентифікації загроз	Виявлення реальних ризиків, загроз та небезпек та їх ідентифікація	- моніторинг ризиків, загроз та небезпек; - накопичення даних та їх поточна систематизація; - ідентифікація загроз в сукупності стандартних прогнозованих загроз; - систематизація даних щодо непрогнозованих загроз
1.2. Технології тестування системи ЕБП	Оцінка спроможності системи економічної безпеки підприємства до забезпечення необхідного рівня безпечності бізнесу	- діагностика фінансового стану підприємства; - діагностика системи внутрішньогосподарського контролю; - діагностика стану системи економічної безпеки підприємства
1.3. Технології оцінки класу небезпеки	Оцінка стану та рівня економічної безпеки підприємства	- розрахунок показників-індикаторів; - порівняння їх значення з визначеними параметрами; - розрахунок узагальнюючих показників; - оцінка рівня небезпеки
1.4. Технології захисту від загроз і небезпеки	Захист економічної системи підприємства від негативного впливу реальних загроз та ризиків та їхніх деструктивних наслідків	- перелік дій за умов рейдерського захвату; - за умов захвату (викрадення) співробітників; - загрози життю і свободі співробітників та їхніх родичів - проникнення невідомих осіб у місця збереження інформації та майна; - непередбачуваний збій в обліково-інформаційній системі
2. Технології забезпечення		
2.1. Технології обліково-аналітичного забезпечення	Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства	- організація первинного та зведеного (синтетичного та аналітичного) бухгалтерського обліку операцій та процесів, активів, капіталу та зобов'язань; - організація звітності; - проведення аналітичних розрахунків показників аналізу господарської діяльності та фінансового стану; - обробка, накопичення, зберігання та передача обліково-аналітичних даних у системі управління ЕБП
2.2. Технології внутрішньо господарського контролю	Контроль ефективності управлінських рішень у системі економічної безпеки підприємства	- контроль дотримання корпоративної політики ЕБП; - контроль збереження активів; - контроль якості продукції; - контроль режиму економії ресурсів; - контроль збереження комерційної таємниці
2.3. Технології інформаційно-комунікативного забезпечення	Забезпечення цифровізації та автоматизації процесів збору, накопичення, зберігання та передачі даних, а також зовнішніх і внутрішніх комунікацій	- автоматизація бізнес-процесів; - автоматизація обліково-аналітичних розрахунків; - автоматизація системи внутрішнього контролю; - цифровізація системи ЕБП
2.4. Технології управління	Забезпечення ефективності управління системою економічної безпеки підприємства	- цифровізація системи поточного управління; - застосування інноваційних засобів, механізмів та інструментів; - застосування міжнародного досвіду

Джерело: розроблено автором

базових технологій, функціональним завданням яких є забезпечення реалізації основної мети системи економічної безпеки підприємства, та технологій забезпечення, функціональним завданням яких є забезпечення реалізації завдань базових технологій.

Результати проведеного наукового дослідження мають практичне значення та можуть бути використані під час формування дієвої системи забезпечення економічної безпеки підприємств реального сектору економіки.

Подальші дослідження можуть здійснюватися у напрямі поглибленого вивчення кожного елемента узагальненої схеми застосування технологій економічної безпеки та дослідження їх специфіки на підприємствах різних галузей діяльності.

Список літератури:

1. Словник української мови : в 11 т. Т. 10 / ред. тому: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк. Київ : Наук. думка, 1979. С. 106.

2. Лук'янюк В. Словник іншомовних слів. 2001. URL : https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D2%E5% F5%ED%EE%EB%EE%E3%B3%FF (дата звернення: 10.03.2020).

3. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний словник економіста / за ред. проф. С.М. Гончарова. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 241.

4. Советский энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1989. 1632 с.

5. Урсул А.Д. Переход России к устойчивому развитию. Москва : Ноосфера, 1998. 500 с.

6. Ткачук Г.О. Структурована модель економічної безпеки трансформаційних перетворень підприємства. *Інтелект XXI*. 2019. Вип. 6/2019. Ч. 2. С. 31–35.

7. Материалы компании «РБК СОФТ». URL : http://www.rbcsoft.ru/ru/services/corporate (дата звернення: 10.03.2020).

8. Проскура В.Ф. Технологія управління ресурсним забезпеченням економічної безпеки стійкого розвитку регіону. *Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 2(4). Ч. 1. С. 176–181.

References:

1. Buryachok A.A., Gnatiuk G.M. (ed.) (1979) Slovnyk ukrayins′koyi movy [Dictionary of Ukrainian: in 11 volumes]. Vol. 10. Kiev: Sciences. opinion, pp. 106.

2. Lukyanyuk V. (2001) Slovnyk inshomovnykh sliv. [Dictionary of foreign words]. Available at: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D2%E5% F5% ED% EE% EB% EE% E3% B3% FF (accessed 10 March 2020).

3. Goncharov S.M., Kushnir N.B. (2009) Tlumachnyy slovnyk ekonomista [The economist's explanatory dictionary]. Kiev: Center for Educational Literature, pp. 241.

4 Soviet Encyclopedia (1989) Radyans′kyy entsyklopedychnyy slovnyk. [Soviet Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Soviet Encyclopedia. 1632 p.

5. Ursul A.D. (1998) Perekhid Rosiyi do staloho rozvytku. [Transition of Russia to sustainable development]. Moscow: Noosphere Publishing House.

6. Tkachuk G.O. (2019) Strukturovana model′ ekonomichnoyi bezpeky transformatsiynykh peretvoren′ pidpryyemstva [Structured Model of Economic Security of Transformational Transformations of the Enterprise]. Intellect XXI, vol. 6/2019, part 2, pp. 31–35.

7. Materialy kompaniyi RBC SOFT. [Materials of RBC SOFT company]. Available at: http://www.rbcsoft.ru/services/corporate (accessed 10 March 2020).

8. Proskura V.F. (2015) Tekhnolohiya upravlinnya resursamy ekonomichnoyi bezpeky staloho rozvytku rehionu. [Technology of resource management of economic security of sustainable development of the region]. Bulletin of the Mukachevo State University, Series Economics, vol. 2(4), part 1, pp. 176–181.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-19
УДК 303.446.33:004

Шандрівська О.Є.
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»
Шандрівський А.Г.
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

Shandrivska Olena
Lviv Polytechnic National University
Shandrivskyy Andrii
Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

COMPARATIVE ANALYSIS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY DEVELOPMENT: PROBLEMS OF PERSONAL DATA PROTECTION

Досліджено проблеми захисту персональних даних у контексті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Проведено компаративний аналіз статистичних даних, що за змістом ідентифікують динаміку розвитку середовища формування та обробки баз персональних даних на прикладі низки країн (Індексу поширення Інтернету; Індексу національної кібербезпеки, рівнів цифрового розвитку, поширення Інтернету та використання Facebook, Індексу захисту інтелектуальної власності). На прикладі України проведено оцінювання впливу чинників на сегмент персональних даних у частині забезпечення його безпеки, ідентифікованих показниками: домашні абоненти мережі Інтернет, економічно активне населення, наявний дохід у розрахунку на одну особу та обліковані кіберзлочини. Наведено концептуальну схему ідентифікації безпеки персональних даних, ідентифіковано специфіку формування внутрішньої політики безпеки персональних даних та основні чинники впливу на неї, виявлено проблеми супроводу обробки персональних даних. Запропоновано заходи з нівелювання/мінімізації ризиків витоку персональних даних на рівні окремої особистості, організацій-споживачів та на рівні держави.

Ключові слова: *гібридна агресія, великі дані, проникнення Інтернету, цифровий розвиток, безпека персональних даних, обліковані кіберзлочини.*

Исследованы проблемы защиты персональных данных в контексте развития информационно-коммуникационных технологий. Проведен компаративный анализ статистических данных, которые по содержанию идентифицируют динамику развития среды формирования и обработки баз персональных данных на примере ряда стран (Индекса распространения Интернета; Индекса национальной кибербезопасности, уровней цифрового развития, распространения Интернета и использования Facebook, Индекса защиты интеллектуальной собственности). На примере Украины проведена оценка влияния факторов на сегмент персональных данных в контексте обеспечения его безопасности, идентифицированных показателями: домашние абоненты сети Интернет, экономически активное население, располагаемый доход в расчете на одного человека и учтенные киберпреступления. Приведена концептуальная схема идентификации безопасности персональных данных, определена специфика формирования внутренней политики безопасности персональных данных и основные факторы влияния на нее, выявлены проблемы сопровождения обработки персональных данных. Предложены меры по нивелированию/минимизации рисков утечки персональных данных на уровне отдельной личности, организаций-потребителей и на уровне государства.

Ключевые слова: *гибридная агрессия, большие данные, проникновение Интернета, цифровое развитие, безопасность персональных данных, учтенные киберпреступления.*

Active implementation of information and telecommunication technologies in public life has significantly expanded the collection and application of personal data. In connection with the intensification of the formation of automated personal data bases, which is accompanied by a poorly formalized institutional environment for their formation and insufficient control of their further usage by individuals and regulatory authorities, the problem of ensuring the security of personal data has become aggravated. It creates the need to formalize the market of personal data in the context of ensuring the security of the individual, the state and society as a whole. The digitalization of all spheres of public life simplifies the communication and the way of performing transactions for individuals. This allows, for the purposes of comparative analysis, to study the segment of personal data of different countries from the perspective

© Шандрівська О.Є., Шандрівський А.Г., 2020

of analyzing the dynamics of such indicators as the Internet User Coverage Rate, due to personal data leaks - trends in the spread of cyber crime, the National Cybersecurity Index and the level of digital development, statistics on the spread of the Internet and the use of Facebook, the Intellectual Property Protection Index, etc., which are analyzed in the work. The authors of the study classified the number of recorded cybercrimes, the number of Internet home subscribers, the level of the economically active population, disposable income per capita as the indicators of the identification and research of the personal data security sector in Ukraine. Based on the analysis of their dynamics, a linear econometric multifactor model for assessing the security of personal data is formed. The personal data segment which should be considered as a component of the information market and cyberspace, information security as a component of the national security of Ukraine, the Internet economy, etc., requires the formation of a conceptual scheme for identifying the security of personal data and the development of an effective mechanism for protecting personal data in the context of identifying the participation of an individual in public and social relations.

Keywords: hybrid *aggression, Big Data, Internet penetration, Digital Development, security of personal data, recorded cyber crime.*

Постановка проблеми. Тенденції глобалізації та інформатизації українського суспільства, розвиток індустрії споживчого Інтернету речей (яка, за оцінками Gartner, у 2020 р. зросте до 14 млрд. пристроїв) спричинили суттєве зростання обсягів, методів передачі та напрямів застосування персональних даних у різних сферах суспільного життя [1]. Створення баз даних громадян та відкритий доступ до них, автоматизовані обробка та поширення інформації про осіб без їхнього відома призвели до загострення проблематики інформаційної безпеки особистості, особливо її інформаційного та інформаційно-психологічного складників, громадянського суспільства та держави загалом у сфері захисту персональних даних. Для України, де законодавство щодо володіння та використання персональних даних споживачів є недосконалим, а способи захисту недостатньо захищеними, ця проблема є особливо актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З активним розвитком інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій в Україні, за якого інформація набула функцій товару і розглядається як потужний ресурс розвитку, виникла проблема захисту персональних даних. Наприклад, проблематику захисту персональних даних ілюструють такі дані: два мільярди записів даних були скомпрометовані в 2017 р., у першій половині 2018 р. було порушено понад 4,5 млрд. записів [15].

Випереджальні темпи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відносно нормативно-правових актів, які регулюють відносини у цій сфері, транскордонний характер поширення кіберзлочинності, відкритий доступ та публічність великих масивів даних, складнощі ідентифікації суб'єкта злочинної діяльності та доведення його вини ускладнюють нейтралізацію проблематики захисту персональних даних.

У науковій літературі під персональними даними розглядається сукупність відомостей, які дають змогу ідентифікувати фізичну особу. Сучасні системи персональних загальних даних можуть містити прізвище, дату народження, прописку, електронну пошту тощо та особливі дані (членство у політичних партіях/організаціях, медичних, біометричних даних та ін.), які знаходяться не в «даркнеті» (сайти, доступ до яких можна отримати через спеціальне програмне забезпечення, налаштування, авторизацію, де використовують нестандартні, а тому «проблемні» для блокування правоохоронними органами протоколи, такі як Tor, I2P, Freenet тощо), а у відкритому доступі. Це створює широке поле для маніпуляцій, махінацій та інших протиправних дій на всіх стадіях обробки персональних даних: реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення, знищення тощо.

Положення щодо захисту персональних даних громадян піднімали такі вітчизняні вчені, як А. Анісимова, В. Дзюндзюк, В. Ліпкана, А. Чернобай, В. Гавловський, О. Дмитренко, А. Минькова, О. Оніщенко, В. Брижко, В. Бобрик, В. Степанов та ін. Проблематику персональних даних досліджували також зарубіжні вчені, такі як К. Бенеменченконетт, Д. Гейнзберг, С. Дейвіс, Дж. Фастер, Р. Кларк, В. Котші, М. Кьорбі, В. Лонг, Дж. Ван ден Ховен, К. Беннетт та ін.

Окремі аспекти захисту інформації з обмеженим доступом, насамперед персональних даних, без дослідження проблеми організації захисту інфраструктури від кібернетичних загроз на прикладі Німеччини наведено у праці О. Матяша [5, с. 238–340]. Проте системне бачення захисту персональних даних у контексті упорядкування суспільних інформаційних відносин в умовах множинних, непередбачуваних та хаотичних інформаційних загроз вимагає подальшого дослідження та обґрунтування.

Мета статті полягає у дослідженні проблем захисту персональних даних у сфері обробки даних, кібербезпеки та електронних комунікацій для таких основних сегментів, як населення, державні служби, муніципалітети та бізнес, із метою пошуку ефективних шляхів захисту та запровадження превентивних заходів щодо протиправного використання персональних даних, розроблення механізмів формування, використання, регулювання та доступу до персональних даних.

Об'єкт дослідження – персональні дані громадян.

Предмет дослідження – захист від несанкціонованого використання персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Стрімке поширення інформаційно-комунікаційних технологій уважається базовим ризикоутворюючим чинником у галузі безпеки персональних даних, концептуальну схему якої наведено на рис. 1.

Концептуальна схема ідентифікації безпеки персональних даних представляє такі напрями та складники аналізу, як: інформаційне середовище, яке розглядається як елемент безпекового середовища держави, суб'єкти відносин ринку персональних даних, пов'язані

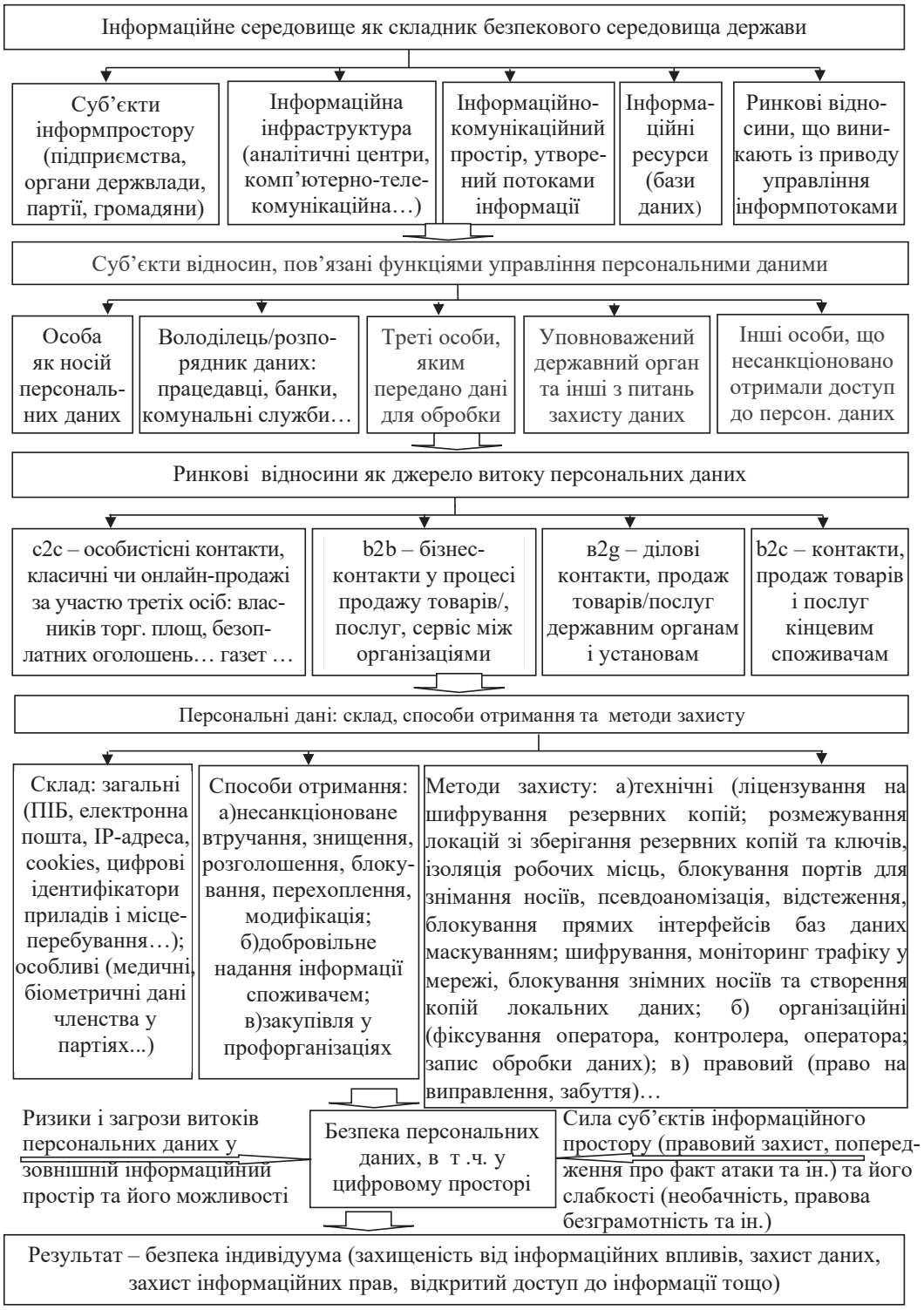

Рис. 1. Концептуальна схема ідентифікації безпеки персональних даних

Джерело: власна розробка

функціями управління персональними даними; ринкові відносини як джерело витоку персональних даних; ідентифікація складників захисту персональних даних, у зв'язку з чим до розгляду взято проблему безпеки персональних даних, яка піддається впливу ризиків і загроз зовнішнього інформаційного простору, а завдяки поєднанню загроз, вразливостей та наслідків їх прояву уможливлює проведення оцінки ідентифікованих ризиків; результат роботи системи із забезпечення безпеки персональних даних.

Спрощення комунікацій та процесів проведення трансакцій стимулює кінцевих споживачів активно долучатися до користування мережею Інтернет та ставати постійними споживачами Інтернет-послуг у світі.

Розвинуті ринки Північної Америки та Європи, галузь телекомунікацій яких знаходиться на стадії зрілості життєвого циклу, характеризуються найвищими показниками проникнення Інтернету у суспільне життя, за ними слідують інші регіони світу, що знаходяться на стадії розвитку, про що свідчить Індекс поширення Інтернету (табл. 1).

Зокрема, найбільший Індекс поширення Інтернету виявлено в Європі та Північній Америці – відповідно 87,7% та 89,4% (за даними першого півріччя 2019 р.), де були здійснені основні кібератаки та які пов'язані з найбільшою кількістю інцидентів щодо витоку персональних даних. Це засвідчує, що розвиток економіки та цифровізація усіх сфер суспільного життя поряд із визнаними позитивними зрушеннями відкриває можливості для поширення кіберзлочинності, у тому числі щодо витоку баз персональних даних громадян. До прикладу, у 2019 р. головними тенденціями у сфері поширення кібезлочинності стали [15]:

• розширені комплекти фішингу, сайтам яких притаманний короткий термін перебування у мережі (до п'яти годин), що знижує рівень довіри (65%) до усіх URL-адрес;

• атаки віддаленого доступу, націлені на смартфони, камери з Інтернет-протоколом (IP), комп'ютери чи пристрої мережевого зберігання (NAS), які завдяки відкритим портам мають змогу пересилати дані у зовнішні мережі чи Інтернет;

• атаки на мобільні додатки, налаштовані у смартфонах споживачів. Значний обсяг даних у смартфоні та двофакторна аутентифікація на ньому розглядаються як потенційне джерело витоків інформації у разі його втрати. Співвідношення рівня кібербезпеки та цифрового розвитку низки країн у цілях компаративного аналізу наведено в табл. 2.

Як видно з табл. 2, Індекс національної кібербезпеки перевищує рівень цифрового розвитку у Франції, Польщі, Грузії та Україні на 4,06, 3,54, 5,28 та 5,54 пункти відповідно, що свідчить про випереджальні темпи розвитку галузі інформаційної безпеки відносно *процесів цифровізації* економіки у цих країнах. Щодо України та Грузії, то слід зазначити, що основним чинником формування такого співвідношення є вимушена захисна політика цих країн у відповідь на тривалу гібридну неоголошену агресію з боку РФ, у тому числі у кіберпросторі. Натомість у Німеччині, США та РФ рівень цифрового розвитку є вищим за Індекс національної кібербезпеки на 1,43, 3,11 та 2,55 пункти відповідно, що засвідчує тенденцію про те, що темпи розвитку цифровізації економіки є вищими за систему заходів щодо запобігання реалізації кіберзлочинності у цих країнах. Індекс національної кібербезпеки та рівень цифрового розвитку в Україні є нижчими за всі аналізовані країни, у т.ч. РФ. Статистику поширення Інтернету та використання соціальних мереж наведено в табл. 3.

Як свідчить табл. 3, поширення Інтернету у Німеччині є найбільшим – 96%, Україна знаходиться на другому місці – 93,4%, за нею слідують Франція, РФ, Польща, Грузія та США – 92,3%, 80,9%, 78,2%, 68,1% та 77,2% відповідно. Натомість серед споживачів, які користуються Інтернетом, найбільше відвідують Facebook у США (82,4%) та Грузії (79%), близько половини відвідувачів припадає на Францію (54,6%) та Польщу (47,1%), близько третини – на Німеччину (39,2%).

Таблиця 1

Індекс поширення Інтернету за регіонами світу, перше півріччя 2019 р.

Країна/ регіон	Кількість населення, млн осіб	Користувачі Інтернету, млн осіб	Індекс поширення Інтернету, %	Темп зростання користувачів Інтернету (2019/2000 рр.), %
Північна Америка	366,50	327,57	89,4	203
Європа	829,17	727,56	87,7	592
Латинська Америка/ Карибський регіон	658,35	453,70	68,9	2,411
Австралія/ Океанія	41,84	28,64	68,4	276
Середня Азія	258,36	175,50	67,9	5243
Азія	4241,98	2300,47	54,2	1,913
Африка	1320,04	522,81	39,6	11481
Світ	7716,22	4536,25	58,8	1,157

Джерело: складено за [11]

Таблиця 2

Розвиток галузі кібербезпеки та цифрового розвитку деяких країн

Ранг	Країна	Індекс національної кібербезпеки	Рівень цифрового розвитку	Відхилення
6	Франція	83,12	79,06	4,06
10	Німеччина	80,52	81,95	-1,43
13	США	79,22	82,33	-3,11
21	Польща	70,13	66,59	3,54
23	Грузія	64,94	59,66	5,28
25	Росія	64,94	67,49	-2,55
28	Україна	63,64	58,10	5,54

Джерело: вибрано з [11; 13]

Таблиця 3

Статистика поширення Інтернету та використання Facebook у досліджуваних країнах, 2019 р.

Країна	Поширення Інтернету, %	Користувачі Інтернету, тис осіб	Facebook, тис ос.іб	Поширення Facebook серед користувачів Інтернету, %
Німеччина	96,0	79127,6	31000	39,2
Україна	93,4	40912,4	9500	23,2
Франція	92,3	60421,7	33000	54,6
РФ	80,9	116353,9	13100	11,3
Польща	78,2	29757,1	14000	47,1
США	77,2	783909,3	645661,2	82,4
Грузія	68,1	2658,3	2100	79,0

Джерело: сформовано на основі [11]

Найменший показник поширення Facebook серед користувачів України та РФ (23,2% та 11,3% відповідно).

У 2015 р. IT компанія Gartner заявила, що всі дані сьогодні є великими. Ці дані можуть спростити маніпуляції з особистостями як споживачами товарів, так і з громадянами України як об'єктами інформаційного впливу. З одного боку, комплекс інформації спрощує вплив на політичні погляди та переконання особи, з іншого – робить надлегким продаж йому пропонованих товарів. Проте обсяг зібраної інформації про споживача та механізми подальшої її обробки залишаються для останнього поза контролем. Наприклад, розширення додатків Google, надсилаючи лише запит на обробку даних, мають змогу отримувати скріншоти робочого столу, записи аудіо з мікрофону та збирати дані з локальної файлової системи, що є прямим порушенням прав споживача на конфіденційність [12].

Важливим для аналізу проблематики персональних даних є аналіз Індексу захисту інтелектуальної власності, який опосередковано вказує на рівень захисту персональних даних (табл. 4).

У 2019 р., за даними ЄС, Україна, РФ, Індія, Індонезія, Туреччина віднесені до країн другого пріоритету з числа третіх країн, які порушують права інтелектуальної власності та завдають шкоди економічним інтересам ЄС. До основних положень в Україні віднесено проблеми щодо законодавчого захисту інтелектуального права, механізмів реєстрації торговельних марок, транзиту контрафактної та піратської продукції на ринки ЄС. В Україні аналіз Індексу захисту прав інтелектуальної власності, проведений у 2014–2019 рр., указав на спадну тенденцію даного показника (з 5,65 до 4,578 бали) на противагу іншим досліджуваним країнам (РФ, Польщі, Німеччині, США, Франції), які демонструють позитивну тенденцію щодо значень індексу. РФ, яка у 2014–2017 рр. демонструвала нижчий за Україну рейтинг, у 2018–2019 рр. випередила Україну з діапазоном значень Індексу (5,216–5,391 бали). Польща демонструє вищі за РФ показники Індексу: у 2014–2019 рр. вони становлять 5,967–6,121 бали. Трійка лідерів – Франція, Німеччина та США зі значеннями індексів у 2019 рр. 7,929, 8,292 та 8,78 бали відповідно. Структурний аналіз Індексу (2019 р.) аналізованих країн указав, що Україна серед них займає найнижчу позицію в галузі захисту інтелектуальної власності, що опосередковано вказує на комплементарний розвиток проблем захисту персональних даних у ній. Індекс захисту прав інтелектуальної власності вказує також на стан піратства в Інтернеті в Україні. Так, на сайтах із піратським контентом, наприклад, можна знайти бази даних із персональною інформацією українських громадян: військових, держслужбовців тощо. У контексті зазначеного важливою є боротьба з кіберзлочинністю у частині досягнення безпеки персональних даних, тенденції розвитку якої ілюструють дані табл. 5.

Проведений компаративний аналіз статистичних даних у досліджуваних країнах (співвідношень темпів поширення цифровізації та політики кіберзахисту, користування найбільшою соціальною мережею Facebook та захисту прав інтелектуальної власності), які за своїм змістом ідентифікують динаміку розвитку середовища формування та обробки баз персональних даних, виявив недостатню державну підтримку у частині забезпечення кібернетичної безпеки. У контексті зазначеного перспективним напрямом залучення держави до питань забезпечення кібернетичної безпеки має стати формування Державної програми забезпечення безпеки персональних даних, у складі якої, серед

Таблиця 4

Динаміка Індексу «Захист прав інтелектуальної власності», бали

Індекс	2014	2015	2016	2017	2018	2019
США	8,333	8,436	8,632	8,715	8,7	8,78
Німеччина	8,133	8,094	8,23	8,376	8,343	8,292
Франція	7,8	7,802	7,897	8,092	7,824	7,929
Польща	5,967	5,826	5,94	6,114	6,088	6,121
Росія	4,767	4,841	4,841	4,943	5,216	5,391
Україна	5,65	4,07	4,32	4,419	4,436	4,578

Джерело: сформовано на основі [14]

Таблиця 5

Показники ідентифікації сектору персональних даних в Україні

Рік	Обліковані кіберзлочини, од. (y)	Домашні абоненти мережі Інтернет, тис (x_1)	Економічно активне населення, тис осіб (x_2)	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн (x_3)
2005	39	266,775	20481,7	6332
2006	100	430,65	20545,9	7771
2007	145	997,2	20606,2	10126,0
2008	156	1532,2	20675,7	13716,3
2009	217	2214,6	20321,6	14372,8
2010	190	3661,2	20220,7	18485,6
2011	131	3821,4	20247,9	21637,9
2012	138	4671,7	20393,5	25206,4
2013	595	5478,3	20478,2	26719,4
2014	443	5432,6	19035,2	26782,1
2015	598	5625,1	17396,0	31803,1
2016	865	15493,1	17303,6	37079,9
2017	2573	20619,0	17193,2	47269,7
2018	2688	23354,2	17296,2	58442
2019	4263	25683,8	17323,7	67208,3
2019/ 2005	109,31	96,28	0,85	10,61

Джерело: складено за [2, с. 65; 3, с. 71; 4, с. 8; 7-9]

іншого, мають міститися положення щодо принципів, цілей розвитку та політики супроводу; організаційного забезпечення, навичок, компетенцій та кваліфікації персоналу, навчання та розвитку; програмного забезпечення тощо.

Аналіз проблематики дослідження на прикладі України дав змогу виявити специфіку формування внутрішньої політики безпеки персональних даних та основні чинники впливу на неї, серед яких слід відзначити такі, як:

• специфіка діяльності володільця/розпорядника персональних даних. Володільцем даних є юридичні чи фізичні особи, які формують бази даних, розпорядником є особи, які обробляють дані від імені володільця;

• мета обробки даних, їх обсяг, структура (наприклад, у разі звернення користувачів до серверів здійснюється обробка даних під час заповнення реєстраційних форм, у процесі користування сервісами, файлів cookie, ір-адрес, параметрів та налаштувань Інтернет-браузерів (User-agen); категорії даних (соціальних верств: громадян похилого віку, інвалідів, хворих та ін.);

• інформаційно-комунікаційні технології, задіяні у процесі обробки персональних даних; ступінь їх захищеності;

• акредитовані категорії та чисельність осіб із доступом до персональних даних; політика навчання у галузі гарантування безпеки даних;

• форми ведення реєстру з обробки персональних даних (паперова, електронна або змішана);

• ризики, які можуть виникнути під час обробки даних: інформаційні, технічні, персонофіковані тощо;

• відповідальність на всіх етапах обробки персональних даних.

Аналіз практики застосування згоди на обробку персональних даних засвідчив виникнення таких проблем їх супроводу [4-6; 10].

1. Положення щодо надання згоди на обробку даних (яка може бути отримана способами: у письмовому, електронному чи усному вигляді; з оповіщенням за замовчуванням особи) передбачають лише повну згоду особи без узгодження терміну дії згоди, часто є непропорційними меті обробки даних, не заперечують передачу даних на аутсорсинг, сприяють утворенню чисельних каналів формування баз даних та неможливості відслідковування осередків їх виникнення.

2. Час, кількість даних, які збираються, та витрати на їх обробку часто є невиправданими та не посилюють захист персональних даних.

3. Відсутність критеріїв пропорційності між змістом згоди на обробку даних та метою їх обробки, недостатній рівень ідентифікації напрямів подальшого використання даних, не визначено відповідальність, стандарти доведення вини та методика визначення завданої шкоди у разі витоку незаконного використання інформації.

Із метою оцінювання впливу показників, які ідентифікують сектор персональних даних в Україні, до розгляду було вибрано: обліковані кіберзлочини (представлено як залежну ознаку y, од.), що являє собою ідентифікатор безпеки персональних даних громадян та впливу на нього таких показників, як домашні абоненти мережі Інтернет (представлено як незалежну ознаку x_1, тис), економічно активне населення (ознака x_2, тис осіб) та наявний дохід у розрахунку на одну особу (ознака x_3, грн) (табл. 5).

Незалежні ознаки були перевірені на мультиколінеарність, тобто відсутність лінійної залежності між собою за χ^2 – критерієм, який визначається так:

$$\chi_p^2 = -(n-1-\frac{2m+5}{6}) * \ln(\det R), \qquad (1)$$

де n – кількість вибіркових значень, m – кількість незалежних змінних, det R – визначник матриці R.

$\chi^2_р$ = 50,637. Кореляційну матрицю С з визначником det R = 0,0016, наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Кореляційна матриця

С=	1,000	-0,860	0,968
	-0,860	1,000	-0,858
	0,968	-0,858	1,000

Знаходимо табличне значення $\chi^2_{кр}$ за ймовірністю 0,95, обсягом вибірки n = 15 та ступенем вільності k =3: $\chi^2_{кр}$ = 7,26. Оскільки розраховане значення більше за табличне ($\chi^2_р > \chi^2_{кр}$), тобто 50,637>7,26, то з ймовірністю 0,95 можна стверджувати, що між трьома незалежними змінними існує мультиколінеарність. Зменшуючи кількість чинників впливу до двох (x_1, x_2) на залежну ознаку у, $\chi^2_р$ = 16,737 за $\chi^2_{кр}$ = 3,8 (за ступеня вільності к = 1, р = 0,95, m = 2), тобто ознаки x_1 та x_2 є взаємозалежні. Водночас за виведення з розгляду ознаки x_3 застосована функція LINEST, що дало змогу отримати такі параметри для оцінювання рівняння регресії (табл. 7).

Таблиця 7

Результати застосування функції LINEST

0,169	0,161	-3675,606
0,148	0,026	3043,905
0,902	428,052	-
54,959	12	-
20140085,16	2198743,777	-

Згідно з табл. 7, коефіцієнт детермінації становить 0,902, що засвідчує тісний зв'язок між факторними та результуючою ознаками. Критерій Фішера, що становить F = 54,96 >$F_{кр}$ ($F_{кр}$ = 3,26, $к_1$ = m-1 = 1; $к_2$ = n-m-1 = 12), вказує на адекватність моделі та свідчить про зв'язок між змінними для всієї генеральної сукупності даних. Здійснимо перевірку отриманих коефіцієнтів моделі на статистичну значимість для оцінювання показника облікованих кіберзлочинів, од. (у). Значення t-статистики для ступеня к = 11 рівне t = 2,179 (ймовірність р = 0,95). Оцінки стандартної помилки для коефіцієнтів рівні: S_0 = 3043,905; S_1 = 0,026; S_2 = 0,148. Відповідно, за формулою: $t_i = a_i/S_i$, де i = 1,3; a_i – коефіцієнти багатофакторної моделі, t_0 = –1,208; t_1 = 6,298; t_2 =1,141, За модулем усі параметри t-статистики менші за табличне значення (крім t_1). Приймаємо рішення про подальше дослідження залежності y= f (x_1).

Оцінювання впливу між змінними у та x_1 дало змогу встановити таке: рівняння регресії виду: $y = 4E\text{-}10x^3 – 9E\text{-}06x^2 + 0{,}1041x + 16{,}509$; $R^2 = 0{,}9741$ – зв'язок щільний між факторною та результуючою ознаками; F = 488,9305>$F_{кр}$ ($F_{кр}$ = 4,67, $к_1$ = m = 1; $к_2$ = n-m-1 = 13) – модель адекватна, існує тісний зв'язок між змінними для всієї генеральної сукупності даних, що дає змогу використати модель для прогнозування показника облікованих кіберзлочинів. $У_{прогн.}$ = 6461,056 (за заданого значення x_1 = 30928,36).

Слід зауважити, що в подальшому слід зосередитися на пошуку більшої кількості незалежних факторних ознак впливу на результуючу ознаку У для підвищення точності розрахунків.

Висновки. Україна як держава з низьким рівнем захисту персональних даних не спроможна повною мірою здійснити ефективну інформаційну захищеність громадян від витоків конфіденційної інформації, яка циркулює в суспільному інформаційному просторі. За умов слабо інституційованих засад формування політики збору персональних даних обсяги збирання конфіденційної інформації не відповідають меті дослідження і часто перевищують мінімально необхідний обсяг збирання інформації про особу, норма про яку має бути превентивно встановлена за замовчуванням.

За умов низької поінформованості споживачів про наслідки витоку конфіденційної інформації у відкритий доступ та ігнорування відповідальності, покладеної на володільців баз персональних даних, витоки інформації несуть загрози не тільки окремим особистостям чи окремим сегментам споживачів, а й національній безпеці України.

Нівелювання чи мінімізація ризиків витоку персональних даних можливі завдяки вдосконаленню нормативно-правового та організаційного забезпечення та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів ISO, зокрема GDPR, у т. ч. в контексті формування дієвої системи контролю та суб'єктами інформаційного простору в частині управління інформаційними ресурсами на всіх стадіях їх обробки. Чинником, що ускладнює процес уніфікування захисту персональної інформації про фізичних осіб є необхідність збирання близько 40 видів документів, аби працювати відповідно до положень GDPR.

На рівні громадськості необхідним є посилення культурно-просвітницької діяльності та підвищення поінформованості споживачів щодо правил комунікацій у частині формування безпеки поведінки та відповідального поводження у соціальних мережах, правил захисту персональних даних. Для громадян серед превентивних заходів із формування безпеки даних доцільно запропонувати здійснювати реєстрацію номерів на власне ім'я, відокремлення фінансового номеру від номера для щоденного користування, підключення на пошті та в додатках, де є така опція, двофакторної аутентифікації, вимог у оператора мереж заміни SIM-карти за вимогою паспорту, активації заборони на віддалену заміну карти.

На рівні організацій-споживачів підвищення безпеки персональних даних повинно стосуватися програмно-технічних та організаційно-економічних методів убезпечення циркулювання інформації з акцентом на превентивні заходи виявлення/нівелювання/захисту інформації від витоків.

На рівні держави формування політики забезпечення кібернетичної безпеки в частині форм убезпечення персональних даних має стосуватися розроблення відповідних нормативно-правових актів щодо

формування державно-приватного партнерства у цій галузі, міжгалузевого партнерства на базі їх компаративного розвитку, стратегічного партнерства неурядових організацій та впровадження форм міжнародного співробітництва з НАТО та ЄС, методів: запровадження ефективної системи стандартизації та сертифікації, методичних засад незалежного аудиту, поглиблення участі держави у формування безпечного національного кіберпростору, що мають стати предметом подальших досліджень авторів.

Список літератури:

1. Гнатюк С.Л. Кібербезпека в умовах розгортання Четвертої промислової революції (Industry 4.0): виклики та можливості для України. *НІСД.* URL : https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/kiberbezpeka-v-umovakh-rozgortannya-chetvertoi-promislovoi (дата звернення: 03.01.2020).

2. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, за 2018 рік. Київ, 2019. 72 с. URL : https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/8484/Zvit_za_2018_29032019_new.pdf (дата звернення: 03.01.2020).

3. Звіт про роботу НКРЗІ за 2016 рік. Київ, 2017. 102 с. URL : https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/6852/Zvit_NCCIR_2016.pdf. (дата звернення: 03.01.2020).

4. Кравцова М.О. Сучасний стан і напрями протидії кіберзлочинності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2018. № 2(19). С. 155–166. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3848/Suchasnyi%20stan%20i%20napriamy%20protydii%20kiberzlochynnosti%20v%20Ukraini%20_Kravtsova_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 03.01.2020).

5. Матяш О.І. Забезпечення безпеки інформації в Німеччині. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : збір. матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 березня 2011 р. Київ. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. Ч. 1. С. 238–240.

6. Проблеми захисту персональних даних. URL : http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/personal-data-protection-issues-according-to-laws-of-ukraine/ (дата звернення: 6.08.2019).

7. Проникнення Інтернету в Україні зупинилося на рівні близько 65%. *РБК-Україна.* URL : https://www.rbc.ua/ukr/news/proniknovenie-interneta-ukraine-ostanovilos-1542366021.html (дата звернення: 02.02.2020).

8. Річний звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, за 2013 рік. Київ, 2014. 82 с. URL : https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/4422/-1d8e4b19ebef49ac3f56eceb2579fa27.pdf (дата звернення: 03.01.2020).

9. Сайт Державної служби статистики України. URL : http://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 03.01.2020).

10. *Шадська У.* ТОП-10 питань у сфері захисту персональних даних. URL : https://www.prostir.ua/?library=top-10-pytan-u-sferi-zahystu-personalnyh-danyh (дата звернення: 03.01.2020).

11. Internet World Stats. URL : internetworldstats.com (дата звернення: 03.02.2020).

12. Стець О. Google заборонив додаткам збирати персональні дані користувачів. URL : https://www.poglyad.tv/google-zaboronyv-dodatkam-zbyraty-personalni-dani-korystuvachiv/ (дата звернення: 03.01.2020).

13. NCSI. URL : https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/ (дата звернення: 03.01.2020).

14. Reports. International Property Rights Index 2019. URL : https://internationalpropertyrightsindex.org/compare/country?id (дата звернення: 03.01.2020).

15. Von Gravrock, Ein. Here are the biggest cybercrime trends of 2019. URL : https://www.weforum.org/agenda/2019/03/here-are-the-biggest-cybercrime-trends-of-2019/ (дата звернення: 03.01.2020).

References:

1. Hnatiuk S. L. (2019) Kiberbezpeka v umovakh rozghortannia chetvertoi promyslovoi revoliutsii (industry 4.0): vyklyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy. [Cyber Security in the Deployment of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0): Challenges and Opportunities for Ukraine]. NISD. Available at: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/kiberbezpeka-v-umovakh-rozgortannya-chetvertoi-promislovoi (accessed 03.01.2020).

2. Zvit pro robotu Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuvannia u sferi zviazku ta informatyzatsii za 2018 rik (2019) [Report on the work of the National Commission for State Regulation in the Field of Communication and Informatization for 2018]. Kyiv. Available at: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/8484/ Zvit_za_2018_29032019_new.pdf. (accessed 03.01.2020).

3. Zvit pro robotu NKRZI za 2016 rik (2017) [Report on the work of the NCCIR for 2016]. Kyiv. Available at: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/6852/Zvit_NCCIR_2016.pdf. (accessed 03.01.2020).

4. Kravtsova M. O. (2018) Suchasnyi stan i napriamy protydii kiberzlochynnosti v Ukraini [The current state and trends of combating cybercrime in Ukraine]. *Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy* (electronic journal), 2018, no. 2(19), pp. 155-166. Available at: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3848/Suchasnyi%20stan%20i%20napriamy%20protydii%20kiberzlochynnosti%20v%20Ukraini%20_Kravtsova_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (accessed 03.01.2020).

5. Matiash O. I. (2011) Zabezpechennia bezpeky informatsii v Nimechchyni [Information security in Germany]. Proceedings of the *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy (Ukraine, Kyiv, March22, 2011),* Ukraine: Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrainy, pp. 238–240.

6. Problemy zakhystu personalnykh danykh [Problems of protection of personal data]. Available at: http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/personal-data-protection-issues-according-to-laws-of-ukraine/ (accessed 06.08.2019).

7. Pronyknennia Internetu v Ukraini zupynylosia na rivni blyzko 65%. [Internet penetration in Ukraine has stopped at around 65%]. Available at: https://www.rbc.ua/ukr/news/proniknovenie-interneta-ukraine-ostanovilos-1542366021.html (accessed 02.02.2020.)

8. Richnyi zvit. Pro robotu Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuvannia u sferi zviazku ta informatyzatsii za 2013 rik [Annual report. About the work of the National Commission for the State Regulation of Communications and Informatization for 2013]. Kyiv. Available at: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/4422/1d8e4b19ebef49ac3f56eceb2579fa27.pdf. (accessed 03.01.2020).

9. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service website]. Available at: http://ukrstat.gov.ua. (accessed 03.01.2020).

10. Shadska U. (2019) TOP-10 pytan u sferi zakhystu personalnykh danykh [Top 10 issues in the area of personal data protection]. Available at: https://www.prostir.ua/?library=top-10-pytan-u-sferi-zahystu-personalnyh-danyh (accessed 03.01.2020).

11. Internet World Stats. Available at: internetworldstats.com (accessed 03.02.2020).

12. Stets O. (2019) Google zaboronyv dodatkam zbyraty personalni dani korystuvachiv [Google has prohibited applications from collecting user personal information]. Available at: https://www.poglyad.tv/google-zaboronyv-dodatkam-zbyraty-personalni-dani-korystuvachiv/ (accessed 03.01.2020).

13. NCSI. Available at: https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/ (accessed 03.01.2020).

14. Reports. International Property Rights Index 2019. Available at: https://internationalpropertyrightsindex.org/compare/country?id (accessed 03.01.2020).

15. Von Gravrock, Ein. Here are the biggest cybercrime trends of 2019. Available at: https://www.weforum.org/agenda/2019/03/here-are-the-biggest-cybercrime-trends-of-2019/ (accessed 03.01.2020).

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-20
УДК 336.76

Вовк Є.О.
аспірант кафедри фінансів,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

Vovk Evgenii
SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ АКЦІЙ

GLOBAL DETERMINANTS OF UKRAINIAN SHARE MARKET DEVELOPMENT

У статті аналізуються питання стратегічного розвитку вітчизняного ринку акцій в умовах глобалізації. Охарактеризовано конкурентоспроможність ринку акцій України на глобальному рівні з погляду окремих кількісних показників. Визначено особливості розвитку корпоративного сектору України на сучасному етапі. Встановлено причини популярності проведення IPO вітчизняними компаніями на зарубіжних фондових ринках. Проведено оцінку структури торгів на біржовому ринку акцій. Охарактеризовано невідповідність між економічним значенням корпоративного сектору у вітчизняній економіці та сферою обігу корпоративних цінних паперів. Установлено вплив фінансової стратегії вітчизняних акціонерних товариств на розвиток ринку акцій. Детерміновано два складника ключової проблеми українського ринку акцій: відсутність інвестиційно привабливих цінних паперів та дефіцит ресурсів. Визначено, що вивести систему із цього стану неефективної рівноваги може зовнішнє втручання – прихід іноземних інвесторів.

Ключові слова: *глобалізація, фондовий ринок, ринок акцій, цінні папери, акції, фондові біржі, корпоративне управління.*

В статье анализируются вопросы стратегического развития отечественного рынка акций в условиях глобализации. Охарактеризована позиция отечественного рынка акций с точки зрения отдельных количественных показателей. Определены особенности развития корпоративного сектора Украины на современном этапе. Установлены причины популярности проведения IPO украинскими компаниями на зарубежных фондовых рынках. Проведена оценка структуры торгов на биржевом рынке акций. Охарактеризовано несоответствие между экономическим значением корпоративного сектора в отечественной экономике и сферой обращения корпоративных ценных бумаг. Установлено влияние финансовой стратегии украинских предприятий на развитие рынка ценных бумаг. Детерминированы две компоненты базисной проблемы украинского рынка акций: отсутствие инвестиционно привлекательных финансовых инструментов и дефицит ресурсов. Определено, что вывести систему из этого состояния неэффективного равновесия можно за счет внешнего влияния – привлечения иностранных инвесторов.

Ключевые слова: *глобализация, фондовый рынок, рынок акций, ценные бумаги, фондовые биржи, корпоративное управление.*

The article analyzes the issues of strategic development of domestic stock market in the context of economic and financial globalization. The competitiveness of Ukrainian stock market at global level is described in terms of individual quantitative indicators. The features of Ukraine's corporate sector development at modern stage are determined. The reasons of popularity of IPO's that are provided by domestic companies in foreign stock markets are established. The structure of trading on stock share market was evaluated. The discrepancy between economic value of corporate sector in domestic economy and sphere of circulation of corporate securities is characterized. The influence of financial strategy of domestic joint-stock companies on development of share market is established. Two components of the key problem of Ukrainian share market were identified - lack of investment attractive securities and scarcity of resources. It is determined that external intervention - arrival of foreign investors - can bring the system out of this inefficient equilibrium state. It is argued that one of the possible directions of Ukrainian share market development and increasing of its competitiveness is introduction of mandatory cumulative level of pension system. This will fill the market with a large amount of long-term capital. At the same time, it is worth working on expanding the list of attractive investment objects in the market. One of the most obvious acceleration options is the conversion into a joint stock company and the sale of shares of state-owned enterprises. Developing of trading and post-trading infrastructure that can handle large volumes of operations is important. Integration of domestic depository system into global and monetary liberalization is also very important. This will help to facilitate the movement of capital and simplify the access of foreign investors to domestic market. In order for Ukraine to appear on the world financial map, there is a long and difficult road ahead. However, results of these measures can be an incentive for rapid economic growth and increased well-being.

Key words: *globalization, stock market, share market, securities, shares, stock exchanges, corporate management.*

© Вовк Є.О., 2020

Постановка проблеми. Розвиток глобального фінансового ринку наприкінці XX – на початку XXI ст. призвів до значного спрощення та підвищення швидкості руху капіталу. У результаті суттєво посилилася конкурентна боротьба між різними національними ринками за залучення як грошових ресурсів, так і емітентів, торгівля акціями яких буде здійснюватися між покупцями та продавцями. Питання підвищення конкурентоспроможності національних ринків набуває все більшої значущості, адже від зростання обсягів торгів основні вигоди отримує обмежене коло країн, інфраструктурних та інших учасників ринку. Провідні торговельні майданчики пропонують потенційним учасникам якомога більш вигідні умови та намагаються залучити провідних емітентів.

У таких умовах постає питання про місце України та її ринку акцій у зазначених процесах. Як свідчить ціла низка показників, сьогодні вітчизняна економіка знаходиться осторонь глобальних фінансових потоків. Іноземні інвестори скептично ставляться до діяльності корпоративного сектору в Україні та не вважають за доцільне інвестувати значні ресурси. Зрозуміло, що без виправлення існуючих диспропорцій складно розраховувати на подальший поступ економічних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування вітчизняного ринку акцій в умовах глобалізації розглядалася в роботах В. Корнєєва, Г. Кортунова, В. Лаптєва, З. Луцишин, О. Мозгового, С. Мошенського, В. Павлова, І. Свідерської, Б. Стеценка, Н. Федоронько, О. Чернової, В. Шелудько та ін. Разом із тим, визнаючи наукову та практичну цінність здобутків указаних авторів, зауважимо, що процеси глобалізації вимагають швидкої реакції на зміни, які відбуваються у світовій економіці. Саме тому для ринків акцій країн із «перехідними» економіками постають принципово нові завдання, які вимагають наукового розв'язання.

Мета статті полягає у розкритті основних напрямів розвитку вітчизняного ринку акцій в умовах глобалізації та обґрунтуванні заходів, спрямованих на їх реалізацію.

Виклад основного матеріалу. Невпинні інтеграційні процеси, що відбуваються на глобальному рівні, вкотре актуалізують питання про їх наслідки для економічного та соціального розвитку людства. У цьому аспекті особливою важливістю вирізняється проблематика ринку акцій як основи для функціонування корпоративного сектору (насамперед, провідних транснаціональних корпорацій). Загалом треба відзначити, що для сучасного глобального ринку акцій характерна суттєва концентрація. Так, обсяги торгів сягали 100 трлн. доларів на рік, проте основна частка операцій сконцентрована на кількох найбільших ринках (рис. 1).

Вигоди від розвиненого ринку акцій із погляду економічної політики є достатньо багатогранними. Передусім треба говорити про можливість залучення недорогих фінансових ресурсів у корпоративний сектор. При цьому кошти можна залучити на ринкових засадах достатньо швидко і в значних обсягах. З іншого боку, інвестори мають можливість вкладати вільні ресурси у проєкти з максимальною віддачею, диверсифікувати наявний портфель. Це даєз могу швидко збільшувати капіталізацію та контролювати рівень ризику фінансових інституцій. Опосередковані вигоди також полягають у створенні додаткових робочих місць, збільшенні податкових платежів, вирішенні соціальних проблем і т. п.

Конкурентоспроможність ринку акцій залежить від ступеню розвитку всього фінансового ринку. Вона визначається здатністю та ефективністю залучення ресурсів та вкладення коштів учасників ринку. Можна виділити кілька ключових складників, які визначають, чи буде ринок здатен залучати нових та утримувати існуючих учасників: кількість та якість емітентів на ринку; обсяги торгів, які є опосередкованим індикатором наявних на ринку коштів; ступінь розвитку торговельної та посттрейдингової інфраструктури; рівень транспарентності ринку; режим оподаткування; регулювання ринку; рівень захисту прав учасників ринку.

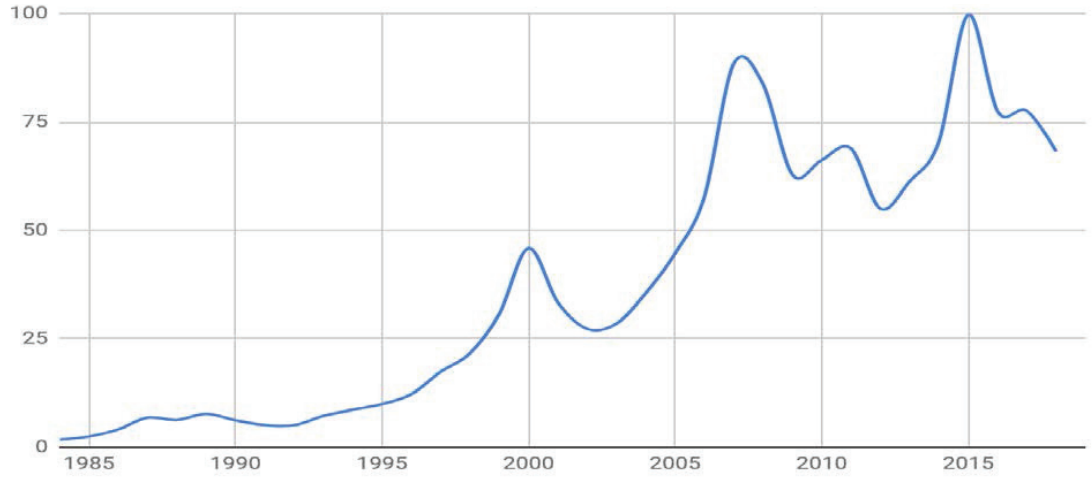

Рис. 1. Обсяги торгів акціями на світовому ринку в 1984–2018 рр., трлн. дол. США

Джерело: побудовано за даними Світової федерації бірж [1]

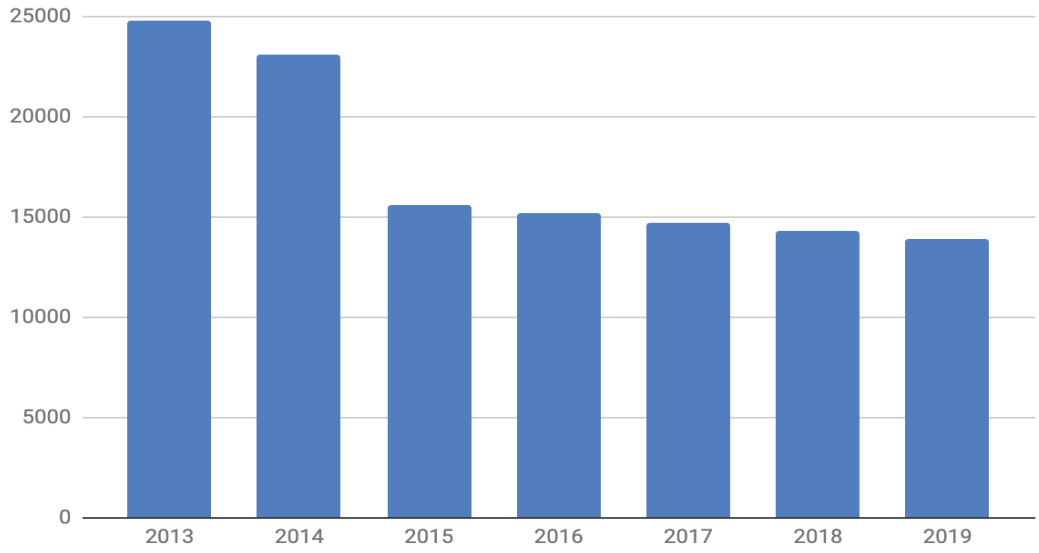

Рис. 2. Кількість акціонерних товариств в Україні в 2013–2019 рр., од.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [2]

За формальними ознаками на вітчизняному ринку перебуває значна кількість потенційних емітентів – акціонерних товариств (рис. 2).

Хоча їх кількість неухильно знижувалася, на кінець 2019 р. їх усе ще було майже 14 тис. Водночас більшість із них не мала та не має наміру в середньостроковій перспективі залучати кошти шляхом емісії акцій. Акціонерна форма була використана під час приватизації з надією на те, що це допоможе побудувати справжній фондовий ринок. Проте надія виявилася марною, а акціонерні товариства – «культом карго», формою, що так і не наповнилася суттю. Для багатьох вітчизняних компаній акціонерна форма стала радше тягарем, від якого було важко позбутися через значну кількість дрібних учасників. Пізніше була спроба вирішити цю проблему та дати можливість залишитися на ринку тільки тим компаніям, які справді цього хочуть. Проте це не стало «локомотивом» для ринку акцій.

Попри велику кількість формально акціонерних товариств, на ринку активно здійснюється торгівля акціями лише кількох із них. На одному із центрів торгівлі акціями України – АТ «Українська біржа» – до біржового списку входить лише 40 емітентів. Угоди з акціями переважної більшості з них здійснюються рідше разу на тиждень. Регулярна торгівля характерна лише для кількох компаній. Емітенти, які могли б значно підсилити національний фондовий ринок та допомогти залучити іноземних інвесторів, не розміщують свої акції в Україні. Вони проводять IPO на зарубіжних біржових майданчиках. Переважно первинні розміщення здійснювалися на Варшавській біржі (WSE) та на Альтернативному майданчику Лондонської біржі (LSE AIM).

До основних причин того, що вітчизняні компанії створювали холдинги та проводили первинне розміщення акцій за кордоном, можна віднести кілька чинників. Перший із них – це недосконалість українського законодавства та правозастосовної практики. Непоодинокими є випадки, коли за рішенням суду зупиняється обіг акцій одного з найбільш популярних на ринку емітентів. Ураховуючи високий ступінь корумпованості судової системи в Україні, потенційні емітенти прагнуть захистити як себе, так і надати певні гарантії захисту іноземним інвесторам, які не мають великого бажання вкладати кошти в акціонерні товариства з українською реєстрацією. Окрім того, значна питома вага іноземного капіталу в окремих стратегічно важливих секторах вітчизняної економіки – переважно результат особливої стратегії українських фінансово-промислових груп. Спочатку вони виводять капітал з України, мінімізуючи таким чином податки, а потім знову реінвестують ресурси у ті ж підприємства. Наприклад, хронічна збитковість більшості промислових гігантів на протязі багатьох років жодним чином не впливає на структуру їхньої власності. Тобто ринкові механізми контролю над корпоративним сектором фактично в Україні не діють.

Якщо розглядати світовий ринок, то там співвідношення обсягу торгів акціями до ВВП є значно вищим. Цей коефіцієнт почав рости у 1990-х роках та перевищив 100% у кінці XX ст. (рис. 3).

Невиразні тенденції вітчизняного ринку акцій на тлі глобальних процесів свідчать, що в Україні виникає своєрідне замкнене коло. Емітенти не хочуть йти на ринок із дуже обмеженими потенційними коштами, а інвестори не йдуть на ринок тому, що відсутні цікаві інвестиційні можливості. Вивести систему із цього стану неефективної рівноваги може зовнішнє втручання. Під зовнішнім утручанням можна розглядати прихід на вітчизняний фондовий ринок іноземних інвесторів. Такий варіант дає змогу швидко залучити досить значні обсяги коштів. Проте іноземні інвестори можуть швидко як завести кошти, так і покинути ринок. Приклад цього можна було спостерігати у 2005–2008 рр. Тоді на вітчизняному ринку активно здійснювалися портфельні інвестиції, а фондові індекси українських бірж були серед

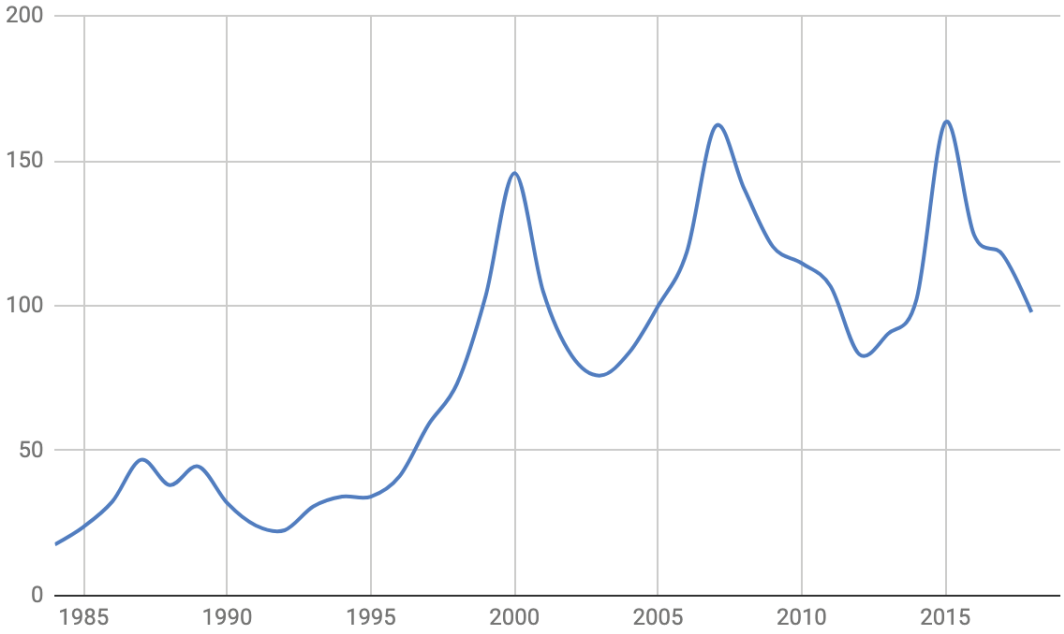

Рис. 3. Відношення обсягу торгів акціями до ВВП у світі, 1984–2018 рр.,%

Джерело: побудовано за даними Світової федерації бірж [1]

лідерів зі зростання у світі. Проте з початком глобальної фінансової кризи вітчизняний ринок із лідера росту перетворився на лідера за рівнем падіння. Окрім того, не треба виключати того факту, що в період масштабного зростання на вітчизняному ринку акцій були присутні значні обсяги маніпуляцій із цінними паперами.

Одним із можливих напрямів розвитку українського ринку акцій та підвищення його конкурентоспроможності є запровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи. Це, як свідчить позитивний досвід Польщі, дасть змогу наповнити ринок значним обсягом довгострокового капіталу.

Одним із найбільш очевидних варіантів активізації є продаж акцій суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Наприклад, акції АТ «Центренерго» користуються значним попитом на ринку, але приватизація цього підприємства вже кілька разів відкладалася через різного роду конфлікти [3]. Яскравим прикладом судового втручання, яке серйозно зашкодило вітчизняному ринку акцій, є зупинення обігу цінних паперів компанії ПАТ «Мотор Січ». Заборона на внесення змін до системи депозитарного обліку порушила права міноритарних акціонерів, яких було досить багато. У вільному обігу на біржі перебувало близько 20% акцій компанії, які користувалися значним попитом серед учасників ринку.

Державна політика у сфері розвитку національного фондового ринку не була систематичною, а діяльність державних органів нерідко приносила шкоду, а не користь.

Утручання державних органів відбувалося не лише на рівні окремих емітентів, а й усієї біржової інфраструктури. Так, у 2018 р. рішенням Ради національної безпеки та оборони було фактично зупинено торги на найбільшому на той час біржовому майданчику з торгівлі акціями – АТ «Українська біржа» [4]. Причиною цього стало те, що біржа використовувала програмне забезпечення, розроблене у Російській Федерації. Проте досить сумнівно, що це могло б завдати шкоди національній безпеці. Як наслідок, біржа була змушена призупинити торги та почати розроблення власного досить дорогого програмного комплексу. Навіть після відновлення торгів ліквідність на ринку вже не повернулася до попереднього рівня та залишилася дуже низькою.

Стратегії розвитку фінансового сектору носили декларативний характер та не втілювалися у життя. Усе це показує нагальну необхідність зміни державного підходу до підвищення конкурентоспроможності вітчизняного ринку акцій.

Висновки. Розвиток глобального фінансового ринку визначає такі детермінанти для українського ринку акцій:

• збільшення обсягу інвестиційних ресурсів за рахунок реформи пенсійної системи та запуску обов'язкового рівня накопичувального пенсійного забезпечення;

• стимулювання появи привабливих об'єктів для інвестування за рахунок приватизації державних підприємств, які працюють та генерують прибуток. Ще одним плюсом таких дій є зменшення корупційних ризиків;

• удосконалення судової практики в частині захисту прав інвесторів. Також можливим є створення посади інвестиційного омбудсмена, який буде стежити за максимальним дотриманням прав акціонерів;

• важливим є розвиток торговельної та посттрейдингової інфраструктури, яка здатна справлятися з великими обсягами операцій. Також велике значення мають інтеграція вітчизняної депозитарної системи у глобальну та валютна лібералізація. Це допоможе полегшити рух капіталів та спростити доступ іноземних інвесторів на вітчизняний ринок.

Список літератури:

1. Statistics. The World Federation of Exchanges. URL : https://www.world-exchanges.org (дата звернення: 17.02.2020).
2. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 17.02.2020).
3. Фонд госимущества отменил конкурс по приватизации «Центренерго». *УНІАН*. URL : https://www.unian.net/economics/stockmarket/10372197-fond-gosimushchestva-otmenil-konkurs-po-privatizacii-centrenergo.html (дата звернення: 17.02.2020).
4. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування та скасування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 02 травня 2018 р.

References:

1. The World Federation of Exchanges (2020). Statistics. Available at: https://www.world-exchanges.org (accessed 17.02.2020).
2. Statystychna informatsiia [Statistical Information]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua. (accessed 17.02.2020).
3. Fond hosymushchestva otmenyl konkurs po pryvatyzatsyy «Tsentrenerho» [The state property fund has canceled the privatization competition of Centrenergo]. UNIAN. Available at: https://www.unian.net/economics/stockmarket/10372197-fond-gosimushchestva-otmenil-konkurs-po-privatizacii-centrenergo.html. (accessed 17.02.2020).
4. Pro zastosuvannia ta skasuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) vid 02 travnia 2018 r [On the application and cancellation of personal special economic and other restrictive measures (sanctions) of 02 May 2018.]. Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-21
УДК 336.713

Гончар К.О.
аспірантка кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет

Gonchar Kateryna
Odessa State Economic University

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ОПЕРАЦІЙНОГО РИЗИКУ БАНКІВ

ANALYSIS OF METHODS OF BANKING OPERATIONAL RISK ASSESSMENT

Сучасні банківські установи переживають той час, коли вони змушені конкурувати між собою чи не за кожного клієнта, тому керівництво більшості банків ставить як пріоритет створення нових продуктів, послуг, удосконалення та трансформацію технологій, залучення кваліфікованих мобільних кадрів. Унаслідок таких швидких змін, особливо за останні декілька десятків років під впливом цифровізації банківської діяльності, виникають нові ризики, які загрожують стабільності банківської системи. Одним із таких ризиків є операційний ризик, який належить до особливої групи ризиків, які досить важко оцінити та управляти. Операційний ризик банку передусім виникає через неправильно організовані бізнес-процеси в банку. Необхідність оцінювати операційний ризик у банках та знаходити шляхи його мінімізації, на жаль, стає очевидною лише після фінансових криз. Саме у цей час банківські установи починають шукати нові та більш досконалі підходи до оцінки й управління операційним ризиком.

Ключові слова: *банк, системно важливий банк, банківська система, операційний ризик, Базель, капітал під операційний ризик, норматив адекватності регулятивного капіталу.*

Современные банковские учреждения переживают то время, когда они вынуждены конкурировать между собой практически за каждого клиента, поэтому большинство руководителей ставит в качестве приоритета создание новых продуктов, услуг, совершенствование и трансформацию технологий, привлечение квалифицированных мобильных кадров. Вследствие таких быстрых изменений, особенно за последние несколько десятков лет под влиянием цифровизации банковской деятельности, возникают новые риски, которые угрожают стабильности банковской системы. Одним из таких рисков является операционный риск, который принадлежит к особой группе рисков, которые довольно трудно оценить и управлять. Операционный риск банка прежде всего возникает из-за неправильно организованных бизнес-процессов в банке. Необходимость оценивать операционный риск в банках и находить пути его минимизации, к сожалению, становится очевидной лишь после

© Гончар К.О., 2020

финансовых кризисов. Именно в это время банковские учреждения начинают искать новые и более совершенные подходы к оценке и управлению операционным риском.

Ключевые слова: *банк, системно важный банк, банковская система, операционный риск, Базель, капитал под операционный риск, норматив адекватности регулятивного капитала.*

The article describes the reasons for the necessity to assess the operational risk of banks. The appropriateness to assess, manage and analyze operational risk lies in the fact that new risks arise that threaten the stability of the banking system under the influence of digitalization of banking activities over the past few decades. It is believed that operational risk belongs to a special risk group, which is rather difficult to assess and manage. The operational risk in a bank first of all arises because of organized business processes in the bank incorrectly. The necessity to assess operational risk in banks and find ways to minimize it, unfortunately, becomes obvious only after financial crises, when banks begin to suffer huge losses. A comparison of operational risk assessment methods is also presented, their essence is revealed, as well as their strengths and weaknesses. The reasons for the transition from one method of calculating operational risk to another are described. It focuses on the fact that after the global financial crisis, the old methods no longer justify themselves. The result of calculating capital for operational risk for the important banks for all banking system of Ukraine is presented, the necessity to focus on this particular group of Ukrainian banks is disclosed. The important banks for all banking system of Ukraine were divided into two categories: focusing on legal or physical persons to determine the degree of operational risk exposure for each of these categories. The regulatory capital adequacy ratio is analyzed, which reflects the bank's ability to timely and fully settle its obligations arising from trading, credit or other monetary transactions. The calculation of the regulatory capital adequacy ratio was carried out using two methods: the method of basic indicators (according to Basel II) and the standardized method (according to Basel III). Greater sensitivity to the operational risk of the new method was noted. The attention is focused on the necessity for Ukrainian banks to maintain a quality base of operational risk events for more accurate calculations.

Key words: *bank, the important banks for all banking system, a banking system, an operational risk, Basel, a capital for operational risk, a regulatory capital adequacy ratio.*

Постановка проблеми. Збільшення випадків реалізації операційного ризику в банках, що є причиною значних збитків (як очікуваних, так і неочікуваних), зумовлює необхідність розрахунку капіталу під операційний ризик банку. Національний банк України, слідуючи міжнародним стандартам та рекомендаціям, також розробив методику оцінки операційного ризику банківських установ, яка буде орієнтуватися на реалії української банківської системи для зменшення подій операційного ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблемі оцінки та управління операційним ризиком приділяється все більше уваги. Зокрема, слід звернути увагу на публікації С.О. Дмитрова [1], Р. Набок [2], В.В. Коваленко [3], О.А. Криклій [4], О.М. Кузьмак [5] тощо. Проте зі змінами у законодавчому полі, а також у банківській системі загалом аналіз підходів до оцінки операційного ризику потребує уточнення.

Мета статті полягає в аналізі підходів до оцінки операційного ризику, визначенні їх характерних відмінностей, а також у розрахунку операційного ризику для категорії системно важливих банків України.

Виклад основного матеріалу. Одним із найяскравіших прикладів реалізації операційного ризику (ОР) та понесених із цього приводу фінансових та репутаційних утрат є атака у 2017 р. вірусу Petya. Внаслідок зараження цим вірусом приблизно третина українських банків змушена була закрити свої відділення та обмежити діяльність на декілька днів. Це паралізувало банківську систему та завдало значної шкоди всім її суб'єктам. Тому необхідність розраховувати суму неочікуваних збитків від ОР є очевидною.

Для того щоб зменшити несприятливі наслідки від операційного ризику, Базельський комітет із банківського нагляду в 2004 р. запропонував підходи до покриття ОР капіталом. Відповідно до Базелю II, існує три підходи до розрахунку капіталу під операційний ризик:

1. BIA (The Basic Indicator Approach) – підхід базових індикаторів;
2. TSA (The Standardized Approach) – стандартизований підхід;
3. AMA (The Advanced Measurement Approach) – поглиблений підхід до обчислення [6].

Дані підходи представлені в порядку зростання чутливості до ризику і водночас у порядку зменшення легкості під час розрахунків. Тобто здійснювати оцінку та розрахунок капіталу для покриття операційного ризику на публічних даних фінансової звітності банків можливо тільки на основі підходу BIA. Однак саме цей підхід є найменш чутливим до операційного ризику, що ускладнює реальне відображення ситуації з операційним ризиком у банку. Два з трьох підходів базуються виключно на внутрішньобанківській інформації.

Це стало передумовою для запровадження нового універсального стандартизованого підходу до оцінки капіталу під операційний ризик, який є більш чутливим до операційного ризику, ніж підхід BIA, а також більш співставним. Стандартизований підхід (SMA), визначений Базелем III, дає змогу оцінювати операційний ризик усіх банків незалежно від розміру, структури доходів на основі публічної фінансової звітності та внутрішньої інформації про події збитків унаслідок реалізації операційного ризику [7].

Для того щоб продемонструвати більш жорсткі норми, які передбачені SMA-підходом, порівняємо SMA- та BIA-підходи (табл. 1).

Із представлених даних у табл. 1 бачимо, що новий стандартизований підхід, як і підхід базових індикаторів, спираючись на досить просту методику розрахунків, дає значно якісніший результат: чутливість до операційного ризику збільшуватиметься, рівень збитків від реалізації ОР змінюватиметься лінійно відносно розміру банку, SMA-підхід стане більш універсальним

Таблиця 1

Порівняння SMA- та BIA-підходів

Критерій порівняння	Підхід базових індикаторів (BIA)	Стандартизований підхід (SMA)
Нормативний документ, де описано підхід	Базель II	Базель III
Чутливість до ризику	низька	висока
Складність розрахунків	низька	низька
Компонент історичних даних про збитки від операційного ризику	не використовується	використовується
Банки, які повинні формувати капітал для покриття ОР	банки з додатнім валовим доходом	усі банки
Вплив розміру банку на величину капіталу під ОР	не впливає	впливає (змінюється значення BI-коефіцієнта)

Джерело: складено автором на основі [6; 7]

у застосуванні до різних банків, ураховуватиметься історична інформація про події ОР у банку.

Підхід базових індикаторів (BIA) передбачений Базелем II від 10 липня 2004 р. Капітал, необхідний для покриття операційного ризику, в даному методі розраховується як добуток валового доходу (лише додатного), усередненого за останні три роки, та коефіцієнта операційного ризику [6].

У Базелі III капітал для покриття операційного ризику розраховується шляхом добутку компоненти бізнес-індикатора (BIC) та внутрішнього мультиплікатору витрат (ILM). Розглянемо детальніше ці дві компоненти. BIC розраховується як множення бізнес-індикатора (BI) та граничного коефіцієнта. У даному підході бізнес-індикатор відображає банківські операції за трьома складниками: процентними доходами (ILDC), послугами (SC) та фінансовим складником (FC). Граничний коефіцієнт може коливатися від 12% до 18% залежно від розміру бізнес-індикатора.

Проте, незважаючи на те що бізнес-індикатор є досить співставним компонентом, для підвищення його чутливості Базельський комітет пропонує використовувати ще один адекватний індикатор – внутрішній мультиплікатор збитків (ILM), основними вимогами до його розрахунку є наявність якісної бази даних про щорічні втрати від операційного ризику за останні десять років. Якщо така інформація відсутня, то капітал під операційний ризик розраховується тільки на основі компоненти бізнес-індикатора [7].

У балансах українських банків немає інформації щодо фактичних збитків від подій операційного ризику, банки надають лише описовий матеріал про сутність і особливості операційного ризику, тому внутрішній мультиплікатор збитків для банків дорівнюватиме одиниці.

Тепер зробимо кількісне порівняння – розрахунок капіталу під операційний ризик за двома вищезгаданими підходами. За базу розрахунку візьмемо публічні дані річної фінансової звітності таких груп українських банків, які 1 липня 2019 р. були віднесені до системно важливих:

− державні банки – АТ «КБ «ПриватБанк» (орієнтується на роботу з фізичними особами), АТ «Ощадбанк» (за своєю місією та основними завданнями, які покладені на нього, більшою мірою проводить операції з фізичними особами, але станом на 01.01.2019 спостерігається тенденція до значного зростання частини кредитів, наданих юридичним особам (87%). Зазначене свідчить про зміну бізнес-моделі функціонування банку з орієнтацією на розвиток середнього та малого бізнесу в Україні);

− банки з іноземним капіталом – АТ «ОТП Банк» (орієнтація на юридичних осіб);

– банки з приватним капіталом – АБ «Південний» (акцент на юридичних осіб), АТ «Універсал Банк» (працює переважно з фізичними особами).

Розподіл за клієнтоорієнацією здійснено на основі активних (кредитних) операцій банку, в Україні серед 14 системно важливих банків лише два орієнтуються на роботу з фізичними особами. Банки, що працюють на вітчизняному ринку банківських послуг, під час своєї діяльності не хочуть займатися кредитуванням фізичних осіб через начебто підвищені ризики. Ці ризики банк, звісно, закладає у плату за користування кредитом для позичальників – фізичних осіб. Однак депозитний портфель у більшості банків складається саме з коштів фізичних осіб. Тобто за допомогою дешевих ресурсів населення переважна більшість українських банків кредитує власний або пов'язаний бізнес. Цікаво з'ясувати, чи виправдане завищення відсоткових ставок за кредитами для фізичних осіб із боку операційного ризику, інакше кажучи, чи буде вищим операційний ризик у банків, що наважилися поставити в пріоритет роботу з фізичними особами.

Також необхідно зазначити, що акцентувати увагу передусім на системно важливих банківських установах необхідно через низку причин: по-перше, такі банки мають складну розгалужену організаційну структуру та напрями діяльності, характеризуються великим обсягом здійснюваних операцій та їх складністю; по-друге, мають великі обсяги капіталу, активів і зобов'язань; по-третє, з 2021 р. на такі банки накладаються додаткові вимоги до капіталу: вони повинні будуть формувати буфер системної важливості, розмір якого становитиме до 2% залежності від системної важливості банку [8]. Таким чином, від стану системно важливих банків значною мірою залежить стан усієї банківської системи України, тому необхідно в першу чергу приділяти увагу ситуації з ОР саме у цих банках.

Розрахуємо за двома методами (BIA та SMA), яку суму капіталу необхідно буде мати вибраним систем-

но важливим банкам для покриття операційного ризику (табл. 2).

Такі значні розбіжності в необхідній сумі капіталу для покриття операційного ризику за різних підходів зумовлені тим, що в стандартизованому методі під час розрахунку бізнес-індикатора BI використовуються додатні значення компонентів (навіть збитків), водночас у підході Базових індикаторів можливим є використання від'ємних величин під час розрахунку валового доходу. Також стандартизований метод ураховує статті, які у BIA-методі віднімалися або не бралися до уваги, наприклад збитки за торговою та банківською книгами, комісійні витрати, інші операційні витрати. Однак у цих статтях також відображається діяльність, яка наражається на операційний ризик, тому їх включення повинно підвищувати чутливість і вимоги до капіталу під операційний ризик.

Розглянемо показники, за якими вибрані банки є більш співставними і нівелюють різницю в розмірах капіталу, активів та сфері діяльності. Такими показниками є нормативи адекватності регулятивного капіталу (Н2) до і після врахування операційного ризику (табл. 3).

Варто зазначити, що Національним банком України встановлено нормативне значення показника Н2 на рівні 10% [15].

Із даних табл. 3 можна зробити висновки, що банківська система України три роки поспіль не дотримувалася нормативного значення показника Н2, про що свідчать розрахунки за SMA-підходом. Це означає, що кредитори та вкладники, а не власники українських банків приймали на себе надмірну кількість ризиків. Також бачимо, що стандартизований підхід є суворішим, тому припускаємо, що він є більш чутливим до ОР.

Розглянемо динаміку Н2 аналізованих банків до і після врахування ОР за стандартизованим та методом базових індикаторів (рис. 1).

Із рис. 1 бачимо, що кризовий період 2015–2016 рр. відобразився на нормативах адекватності регулятивного капіталу банків усіх форм власності. Під час розрахунків даного нормативу до врахування операційного ризику АТ «КБ «ПриватБанк», АТ «ОТП Банк» та АТ «Універсал Банк» не дотримувалися нормативного значення показника. Однак, провівши розрахунки з урахуванням операційного ризику, значення нормативу адекватності всіх аналізованих банків ще значно погіршилося.

Проаналізуємо результати розрахунків за стандартизованим підходом (рис. 2).

Як бачимо з рисунку, аналогічна ситуація з погіршенням нормативу адекватності РК під час урахування операційного ризику спостерігається і під час розрахунків SMA-методом: усі банки, крім АТ «Ощадбанк», не дотримувалися нормативу адекватності РК. Ці дані свідчать про серйозну загрозу банківській системі України.

Висновки. Банки, які працюють на українському ринку банківських послуг, незалежно від форми власності та спеціалізації приділяють недостатньо уваги проблемам операційного ризику. Орієнтація банку на роботу з фізичними особами не впливає на збільшення в такому банку операційного ризику. SMA-метод розрахунку капіталу під ОР є більш чутливим до даного ризику, ніж BIA-метод. Проте для того щоб була можливість зробити більш наближені до реальної ситуації розрахунки, українським банкам необхідно проводити аудит збитків від подій операційного ризику та відображати ці дані у публічній фінансовій звітності. Робити це банки зможуть, лише постійно накопичуючи інформацію про операційний ризик, саме із цією метою Національний банк надав значний термін перехідного періоду на стандартизований підхід (до 2022 р.). Це дасть змогу банкам певною мірою сформувати

Таблиця 2

Капітал для покриття ОР за BIA- та SMA-методами, млн грн

Банк	Необхідна сума капіталу для покриття операційного ризику							
	31.12.2015		31.12.2016		31.12.2017		31.12.2018	
	BIA	SMA	BIA	SMA	BIA	SMA	BIA	SMA
АТ «КБ «ПриватБанк»	1469,2	1836,8	1472,6	3702,2	1665,7	4120,4	2967,6	4551,3
АТ «Ощадбанк»	662,1	1245,8	907,9	1491,2	1031,4	1675,3	1117,6	2114,0
АТ «ОТП Банк»	259,6	615,9	371,3	655,1	419,3	627,6	501,9	515,8
АБ «Південний»	111,5	127,3	135,9	156,5	174,3	251,4	241,5	285,5
АТ «Універсал Банк»	20,5	82,4	43,6	158,8	83,2	170,1	158,0	284,7
Банківська система України	4567,6	24003,7	726,6	33141,4	4966,7	31182,6	9823,4	27311,8

Джерело: розраховано автором на основі [9–14]

Таблиця 3

Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) банківської системи України до і після врахування ОР, % (станом на 31.12)

	2015	2016	2017	2018	2019
Н2 до ОР	12,9	10,9	11,2	11,3	14,5
Н2 після ОР (BIA)	12,3	10,8	10,7	10,4	12,9
Н2 після ОР (SMA)	10,4	8,2	8,6	9,1	12,0

Джерело: розраховано автором на основі [14]

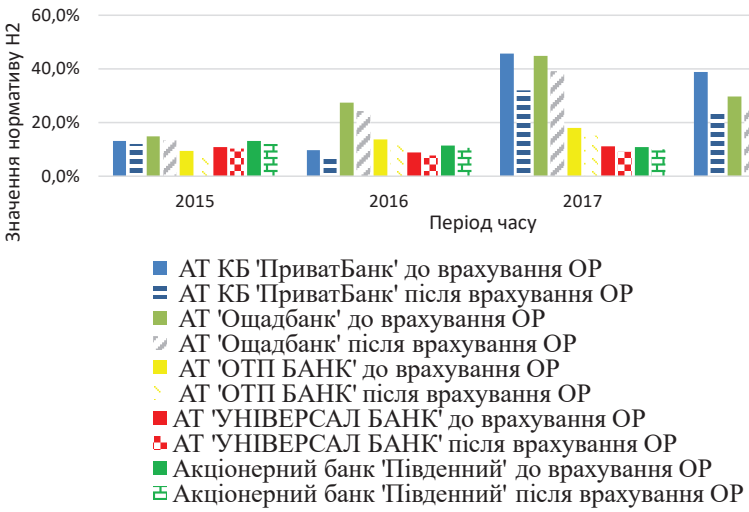

Рис. 1. Норматив адекватності регулятивного капіталу банків до і після врахування ОР за методом базових індикаторів (BIA),%

Джерело: розраховано автором на основі [9–13]

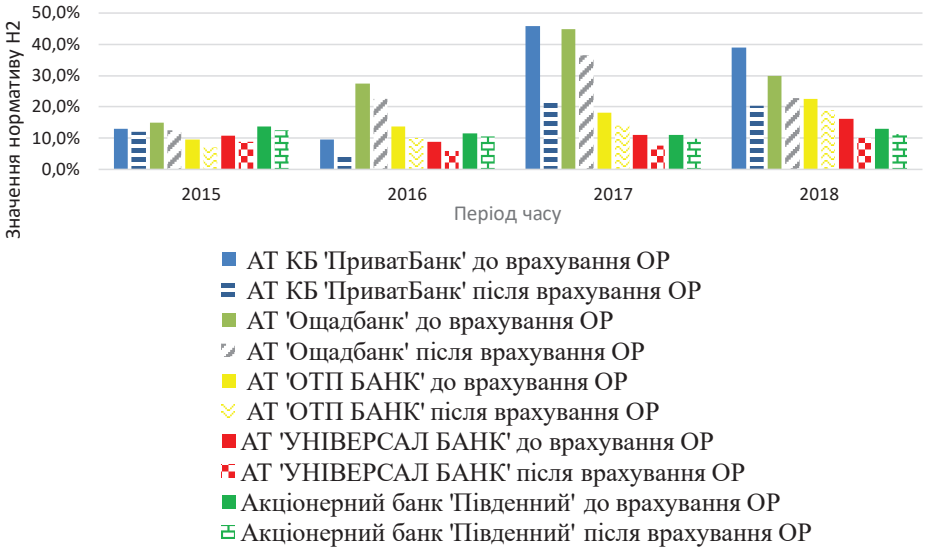

Рис. 2. Норматив адекватності регулятивного капіталу банків до і після врахування ОР за стандартизованим методом (SMA),%

Джерело: розраховано автором на основі [9–13]

необхідний запас капіталу, а також убезпечити себе від очікуваних і неочікуваних збитків від операційного ризику та зменшити частку ризику, яку приймають на себе кредитори і вкладники банку.

Список літератури:

1. Моделювання оцінки операційного ризику комерційного банку : монографія / за заг. ред. С.О. Дмитрова. Суми : Українська академія банківської справи Національного банку України, 2010, 277 с.

2. Набок Р. Окремі питання управління операційним ризиком у банках. *Вісник Національного банку України.* 2013. № 1. С. 61–65.

3. Коваленко В.В. Науково-методичні підходи до оцінювання інноваційного розвитку банків у світлі міжнародних стандартів Базельського комітету з питань банківського нагляду. *Науковий вісник УжНУ*. 2018. Вип. 18. С. 48–53.

4. Криклій О.А. Інструментарій оцінки операційного ризику банку. *Економічний аналіз*. 2011. № 1(9). С. 168–172.

5. Кузьмак О.М. Методи оцінки операційних ризиків банківських установ. *Економічні науки*. 2013. Вип. 10(1). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10%281%29__40 (дата звернення: 05.03.2020).

6. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. URL : www.bis.org/publ/bcbs128.htm (дата звернення: 05.03.2020).

7. Basel III: international regulatory framework for banks. URL : https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm (дата звернення: 05.03.2020).

8. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України : Постанова Правління НБУ № 79 від 19 червня 2019 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0079500-19 (дата звернення: 05.03.2020).

9. АТ «КБ «ПриватБанк» : офіційний сайт. URL : https://privatbank.ua/ru (дата звернення: 05.03.2020).

10. АТ «Ощадбанк» : офіційний сайт. URL : https://www.oschadbank.ua/ua (дата звернення: 05.03.2020).

11. АТ «ОТП БАНК» : офіційний сайт. URL : https://ru.otpbank.com.ua/ (дата звернення: 05.03.2020).

12. Акціонерний банк «Південний» : офіційний сайт. URL : https://bank.com.ua/ (дата звернення: 05.03.2020).

13. АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» : офіційний сайт. URL : https://www.universalbank.com.ua/ru (дата звернення: 05.03.2020).

14. Основні показники діяльності банків. URL : https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#2. (дата звернення: 05.03.2020).

15. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#n428 (дата звернення: 05.03.2020).

References:

1. Dmytrova S.O. (2010) Modeliuvannia otsinky operatsiinoho ryzyku komertsiinoho banku [Simulation of commercial bank operational risk assessment]. Sumy: State Higher Education Institution “Ukrainian Banking Academy of the National Bank of Ukraine”, 277 p. (in Ukrainian)

2. Nabok R. (2013) Okremi pytannia upravlinnia operatsiinym ryzykom u bankakh [Separate issues of operational risk management in banks]. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy, no. 1, pp. 61–65.

3. Kovalenko V.V. (2018) Naukovo-metodychni pidkhody do otsiniuvannia innovatsiinoho rozvytku bankiv u svitli mizhnarodnykh standartiv bazelskoho komitetu z pytan bankivskoho nahliadu [Scientific and methodological approaches to assessing the innovative development of banks in the light of the international standards of the Basel Committee on Banking Supervision]. Naukovyi visnyk UzhNU, no. 18, pp. 48–53.

4. Kryklii O.A. (2011) Instrumentarii otsinky operatsiinoho ryzyku banku [Bank operational risk assessment toolkit]. Ekonomichnyi analiz, no. 1(9), pp.168–172.

5. Kuzmak O.M. (2013) Metody otsinky operatsiinykh ryzykiv bankivskykh ustanov [Methods of estimating operational risks of banking institutions]. Ekonomichni nauky, vol. 10(1). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10%281%29__40 (accessed 05 March 2020).

6. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. Available at: www.bis.org/publ/bcbs128.htm (accessed 05 March 2020).

7. Basel III: international regulatory framework for banks. Available at: https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm (accessed 05 March 2020).

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy [On Amendments to Some Regulations of the National Bank of Ukraine]: Resolution of the NBU №79 of June 19, 2019. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0079500-19 (accessed 05 March 2020).

9. JSC CB “PrivatBank”: official site. Available at: https://privatbank.ua/ru (accessed 05 March 2020).

10. JSC “Oschadbank”: official site. Available at: https://www.oschadbank.ua/ua (accessed 05 March 2020).

11. JSC “OTP BANK”: official site. Available at: https://ru.otpbank.com.ua/ (accessed 05 March 2020).

12. Pivdennyi Bank: official site. Available at: https://bank.com.ua/ (accessed 05 March 2020).

13. JSC “UNIVERSAL BANK”: official site. Available at: https://www.universalbank.com.ua/ru (accessed 05 March 2020).

14. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv [Main indicators of bank activity]. Available at: https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#2 (accessed 05 March 2020).

15. Instruktsiia pro poriadok rehuliuvannia diialnosti bankiv v Ukraini [Instruction on the Regulation of Banks in Ukraine]: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine №368 of August 28, 2001. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#n428 (accessed 05 March 2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-22
УДК 65.336.71

Гончаренко Т.П.
кандидат економічних наук, директор,
Сумський коледж економіки і торгівлі

Goncharenko Tatiana
Sumy College of Economics and Trade

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СТРАТЕГІЇ БАНКУ

EMPIRICAL ANALYSIS OF EXTERNAL FACTORS FOR THE BANK'S BUSINESS STRATEGY

Дана робота присвячена емпіричному аналізу зовнішніх факторів формування бізнес-стратегії банку. Для виконання поставленого завдання автор пропонує використати підвид факторного аналізу – метод головних компонент, що дозволяє серед численних політичних, економічних, соціальних, технічних та інших факторів, що пов'язані з банківською діяльністю (в сукупності представляють собою фактори зовнішнього середовища), виділити найбільш релевантні та значимі. В результаті відбору в роботі сформовано і проаналізовано базу із сорока п'яти зовнішніх факторів. Отримані результати аналізу свідчать про виділення двох найбільш значимих компонент – перша включає чотирнадцять, а друга дев'ять факторів зовнішнього середовища банку. На основі цього автор висуває припущення що для аналізу першого блоку факторів необхідно обирати бізнес-стратегії банку, орієнтовані на внутрішньо національні цілі, другого блоку – щодо виходу на міжнародні ринки.

Ключові слова: *бізнес-стратегія, банк, зовнішнє середовище, фактори зовнішнього середовища, метод головних компонент.*

Данная работа посвящена эмпирическому анализу внешних факторов формирования бизнес-стратегии банка. Для выполнения поставленной задачи автор предлагает использовать подвид факторного анализа – метод главных компонент, позволяющий среди многочисленных политических, экономических, социальных, технических и других факторов, связанных с банковской деятельностью (в совокупности представляют собой факторы внешней среды), выделить наиболее релевантные и значимы. В результате отбора в работе сформировано и проанализировано базу из сорока пяти внешних факторов. Полученные результаты анализа свидетельствуют о выделении двух наиболее значимых компонент – первая включает четырнадцать, а вторая девять факторов внешней среды банка. На основе этого автор выдвигает предположение, что для анализа первого блока факторов необходимо выбирать бизнес-стратегии банка, ориентированные на внутренне национальные цели, второго блока – по выходу на международные рынки.

Ключевые слова: *бизнес-стратегия, банк, внешняя среда, факторы внешней среды, метод главных компонент.*

It is difficult to imagine the activities of a banking institution in isolation outside the changing external environment, which has a direct impact on it. On the other hand, the bank cannot always influence or control these external factors, but must first and foremost accept it and adapt to it. This is the main task of the bank's management – to take into account possible external influences and adjust bank activities to them for achieving own strategical and tactical goals. This issue has been the subject of international and domestic researchers, but we do not consider the development of a specific method for identifying external factors for a typical bank. It is in this context that the purpose of this paper is to conduct an empirical analysis of external factors in the formation of a bank's business strategy. To do this, the author proposes to use the subspecies of factor analysis, the principal component method, which makes it possible to identify the most relevant and significant among the numerous political, economic, social, technical and other factors related to banking. As a result of a thorough selection, based on the analysis of scientific researches on these problems, a base of forty-five factors was formed in the work. The results obtained by the principal component method indicate the reduction of factors and the separation of two resultant components. The first component includes fourteen factors and explains 49% of the variance of features, and the second component – nine factors of the bank's external environment and explains 18% of the variance of features. On this basis, the author assumes that choosing factors from one component or another is appropriate, focusing on the specifics of the bank's business strategy. In particular, when focusing on the achievement of goals at the level of the national economy of the country, the factors from the first group will be more relevant when focusing on the international goals – from the second. The results obtained are significant in the context of the study conducted by the author regarding the methodology for forming and implementing the bank's business strategy.

Key words: *business strategy, bank, external environment, environmental factors, principal component method.*

Постановка проблеми. Під зовнішнім середовищем будь-якого суб'єкту господарювання, у тому числі і банку, традиційно прийнято розуміти сукупність неконтрольованих або частково контрольованих факторів, що знаходяться поза його межами. Ігнорувати вплив таких факторів неможливо, адже вони фактично формують середовище існування банку, постачаючи ресурси, створюючи умови для ведення діяльності та взаємодії з іншими суб'єктами економіки. До них зазвичай відносять численні міжнародні та національні економічні, соціальні, технологічні, технічні, правові, політичні процеси, що відбуваються в країні. Для безпосередньо банків сюди також відносять дії Національного банку України, загальну ситуацію в банківському секторі, настої населення тощо.

Враховуючи те, що зовнішнє середовище є достатньо широкопрофільною категорією, при здійсненні процесів управління окремим банком достатньо

© Гончаренко Т.П., 2020

складно врахувати абсолютно всі можливі фактори. Це зумовлює актуальність теми дослідження і необхідність розроблення методу аналізу, що дозволить відібрати найбільш значимі та впливові із них, що допоможе потім ефективно скоректувати діяльність банку в разі такої потреби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зовнішнього середовища досить часто займаються в ході стратегічного управління певним суб'єктом господарювання, що відображено в роботах Василенко В.О. [1], Виханского О.С. [2], Довгань Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. [3] тощо; скоректовано на діяльність банку в роботах Козьменко С.М., Шпига Ф.І., Волошко І.В. [4], Одегова Ю.Г., Никонової Т.В., Безделова Д.А. [4] тощо. Питання виділення окремих факторів зовнішнього середовища банку, що визначають його бізнес-стратегію розглядали Буряк А.В. [7], Гребенюк Н.В. [9], Роговський С.О. [10], Чепелюк Г.М. [8] тощо. Незважаючи на численні дослідження в даній сфері, у своїй більшості вони мають теоретичний або описовий характер, проте питанню розробки конкретного методу виявлення факторів, на нашу думку, присвячено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті – провести емпіричний аналіз зовнішніх факторів формування бізнес-стратегії банку.

Виклад основного матеріалу. Фактори зовнішнього середовища як прямої так і непрямої дії є достатньо важливими для формування бізнес-стратегії банку. В попередніх роботах автором визначено, що для зручності подальших досліджень при аналізі факторів зовнішнього середовища буде використано PEST-аналіз, що передбачає виділення чотирьох основних блоків факторів: політико-правові; економічні; соціокультурні; технологічні та фактори, пов'язані з безпосередньо банківською сферою та її регулюванням.

Для зручності подальших розрахунків існує потреба у визначенні найбільш релевантних із них та внаслідок чого скорочення їх кількості. Це можливо здійснити за допомогою факторного аналізу, а саме методу головних компонент. Він дозволяє виділити таку кількість компонент (факторів), які пояснюють сумарну дисперсію.

Для обробки даних та проведення аналізу із застосування методу головних компонент використано програмний комплекс STATA 11. Наведемо основні показники зовнішнього середовища, що мають вплив на формування бізнес-стратегій банку та будуть брати участь в процесі аналізу методом головних компонент в таблиці 1. Інформаційною базою є статистична база Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, Державної служби статистики України та Національного банку України. Проаналізований часовий період складає 1996–2018 роки.

Враховуючи, що всі фактори зовнішнього середовища прямої та непрямої дії мають різні одиниці виміру – вони є неспівставними та потребують приведення до єдиного вигляду за допомогою процедури нормалізації. Нами було вирішено в якості величини для порівняння обрати максимальні та мінімальні значення.

Нормалізовані змінні покладені в основу розрахунків методу головних компонент, при цьому для більшої достовірності розрахунків використано метод ортогональної ротації «варімакс», що дозволяє визначити найбільш оптимальне положення осей в просторі.

Наведемо в таблиці 2 проміжні результати аналізу, що містять статистичні характеристики головних компонент до ротації, які показують виділення сорока п'яти факторів з кумулятивною дисперсією майже 100%. В таблиці наведемо лише частину факторів (десять), адже після ротації їх кількість буде суттєво скорочено.

Таблиця 1

Перелік показників зовнішнього середовища, що мають вплив на формування бізнес-стратегій банку та їх характеристик

№ з/п	Назва показника	Одиниці виміру	Умовне позначення
1	2	3	4
1.	Індекс боротьби з корупцією	од.	x1
2.	Індекс ефективності роботи уряду	од.	x2
3.	Індекс політичної стабільності і відсутності насильства / тероризму	од.	x3
4.	Індекс якості регулювання	од.	x4
5.	Індекс верховенства права	од.	x5
6.	Індекс голосування та підзвітності	од.	x6
7.	ВВП у факт. цінах	млрд. грн	x7
8.	Індекс споживчих цін	%	x8
9.	Індекс цін виробників промислової продукції	%	x9
10.	Індекс промислової продукції	%	x10
11.	Індекс валової продукції сільського господарства	%	x11
12.	Індекс обсягу виконаних будівельних робіт	%	x12
13.	Індекс обсягу роздрібної торгівлі	%	x13
14.	Індекс реальної заробітної плати населення	%	x14
15.	Ресурси домогосподарство	грн	x15
16.	Зайняті у віці 15-70 років	тис. осіб	x16

Кінець таблиці 1

1	2	3	4
17.	Безробітні у віці 15-70 років	тис. осіб	x17
18.	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 р.	%	x18
19.	Рівень безробіття населення у віці 15-70 р. (за методологією МОП)	%	x19
20.	Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	млрд. грн	x20
21.	Прямі інвестиції в Україну	млн. дол. США	x21
22.	Експорт	млн. дол. США	x22
23.	Імпорт	млн. дол. США	x23
24.	Чисельність населення (18 років і старше)	тис. осіб	x24
25.	Чисельність міського населення	тис. осіб	x25
26.	Міграційний приріст/скорочення	тис. осіб	x26
27.	Індекс людського розвитку	од.	x27
28.	Індекс Джині	од.	x28
29.	Обсяг депозитів фізичним особам	тис. грн	x29
30.	Обсяг депозитів юридичним особам	тис. грн	x30
31.	Обсяг виконаних наукових і науково-технічних робіт	% ВВП	x31
32.	Банки-учасники карткових платіжних систем	шт.	x32
33.	Держателі платіжних карток	тис. осіб	x33
34.	Індекс глобальної конкурентоспроможності	од.	x34
35.	Рівень проникнення Інтернету	%	x35
36.	Облікова ставка НБУ	%	x36
37.	Середньозважені процентні ставки комерційних банків за залученими депозитами	%	x37
38.	Середньозважені процентні ставки комерційних банків за наданими кредитами	%	x38
39.	Середньозважена ставка рефінансування	%	x39
40.	Валютний курс UAH/USD на початок року	од.	x40
41.	Золотовалютні резерви	млрд. дол. США	x41
42.	Сальдо валютних інтервенцій	млн. дол. США	x42
43.	Сумарні активи банків	млн. грн	x43
44.	Сумарні зобов’язання банків	млн. грн	x44
45.	Сумарний капітал банків	млн. грн	x45

Таблиця 2

Статистичні характеристики головних компонент при аналізі зовнішнього середовища банку до ротації

Фактор	**Варіація**	**Різниця**	**Пропорція (частка дисперсії)**	**Кумулятивна дисперсія**
Фактор 1	22.989	15.411	0.511	0.511
Фактор 2	7.578	2.312	0.168	0.679
Фактор 3	5.266	2.428	0.117	0.796
Фактор 4	2.837	1.212	0.063	0.859
Фактор 5	1.626	0.610	0.036	0.896
Фактор 6	1.016	0.141	0.023	0.918
Фактор 7	0.875	0.149	0.019	0.938
Фактор 8	0.726	0.203	0.016	0.954
Фактор 9	0.523	0.142	0.012	0.965
Фактор 10	0.381	0.086	0.009	0.974
Фактор 11	0,295	0,046	0,007	0,980
Фактор 12	0,249	0,089	0,006	0,986
……				

Для вирішення питання щодо кількості компонент, які слід залишити в аналізі побудуємо графік кам’янистого осипу Кеттела. Значення першої компоненти є найбільшим (22,989), друга компонента складає 7,578 і т.д. На графіку чітко видно, що саме з шостої компоненти фіксується точка найбільшого уповільнення спадання власних значень. Крім цього, решта компонент мають достатньо низькі значення, отже їх вклад будемо вважати шумом при аналізі існуючих даних.

Після ортогональної ротації методом «варімакс» отримано наступні видозмінені статистичні характеристики головних компонент (табл. 3). У результаті підтверджено виділення шести головних компонент, що найкраще описують обрану нами сукупність вхідних змінних з кумулятивною дисперсією 91,8%.

Наступним кроком проаналізуємо факторні навантаження по даним шести компонентам після ротації (табл. 4), що є свідченням кореляції між вихідними

Таблиця 3

Статистичні характеристики головних компонент при аналізі зовнішнього середовища банку після ротації

Фактор	Варіація	Різниця	Пропорція (частка дисперсії)	Кумулятивна дисперсія
Фактор 1	15.362	4.055	0.341	0.341
Фактор 2	11.306	5.310	0.251	0.593
Фактор 3	5.996	2.093	0.133	0.726
Фактор 4	3.903	0.341	0.087	0.813
Фактор 5	3.562	2.379	0.079	0.892
Фактор 6	1.183	.	0.026	0.918

Таблиця 4

Матриця факторних навантажень головних компонент впливу факторів зовнішнього середовища

Змінна	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
x1	0.276	0.202	-0.305	0.241	**0.770**	0.219
x2	0.563	-0.149	-0.253	-0.061	0.585	-0.201
x3	**-0.904**	0.193	0.082	0.250	-0.130	0.085
x4	0.460	-0.014	0.211	0.418	0.584	-0.184
x5	0.301	0.563	-0.114	0.016	0.594	0.178
x6	0.408	0.559	0.126	-0.110	0.117	0.551
x7	**0.934**	0.317	-0.055	0.057	0.090	0.011
x8	0.115	-0.242	0.529	-0.499	0.179	0.154
x9	-0.064	-0.043	**0.857**	-0.135	0.323	-0.100
x10	-0.356	-0.427	-0.073	**0.715**	-0.176	-0.045
x11	0.097	0.298	-0.234	0.256	-0.070	**-0.669**
x12	0.249	-0.164	-0.350	**0.775**	0.071	0.085
x13	-0.363	0.210	-0.390	**0.685**	0.381	-0.099
x14	-0.100	0.097	-0.391	**0.709**	0.402	-0.192
x15	**0.916**	0.357	-0.070	0.041	0.077	0.004
x16	**-0.873**	0.035	0.395	0.049	-0.118	0.042
x17	-0.303	**-0.702**	0.179	-0.041	-0.592	-0.017
x18	-0.129	**0.949**	-0.020	0.023	0.102	-0.103
x19	0.152	**-0.774**	-0.009	-0.073	-0.559	-0.049
x20	**0.990**	0.055	-0.004	-0.007	0.088	0.045
x21	0.601	**0.696**	-0.235	-0.256	-0.097	-0.054
x22	0.250	**0.904**	-0.274	-0.028	0.036	-0.077
x23	0.238	**0.932**	-0.189	0.045	0.011	-0.041
x24	**-0.975**	0.006	0.037	-0.058	-0.125	-0.079
x25	**-0.928**	0.216	0.024	-0.143	-0.156	-0.072
x26	0.377	**0.657**	-0.530	-0.048	0.300	0.077
x27	0.605	0.642	-0.404	-0.072	0.209	0.031
x28	-0.516	-0.553	0.618	0.103	-0.049	-0.004
x29	**0.864**	0.427	-0.117	-0.203	-0.010	-0.034
x30	**0.923**	0.332	-0.040	-0.066	0.076	0.038
x31	**-0.777**	-0.478	0.309	0.126	-0.035	-0.040
x32	0.239	**0.771**	-0.476	-0.269	0.057	0.023
x33	0.666	0.644	-0.215	-0.252	0.052	0.069
x34	0.524	0.641	-0.342	-0.162	0.292	0.072
x35	**0.864**	0.423	-0.179	-0.105	0.044	-0.023
x36	-0.084	-0.458	0.663	-0.093	-0.435	0.264
x37	-0.187	-0.230	**0.869**	-0.205	-0.175	0.083
x38	-0.348	-0.431	**0.778**	-0.087	-0.252	0.018
x39	-0.105	-0.457	**0.754**	-0.149	-0.301	0.155
x40	**0.954**	0.027	-0.047	0.179	0.144	0.040
x41	0.152	**0.934**	-0.222	-0.003	-0.036	0.045
x42	-0.111	-0.302	0.234	**0.728**	0.071	-0.050
x43	**0.847**	0.471	-0.106	-0.172	-0.028	-0.031
x44	**0.825**	0.490	-0.137	-0.223	-0.036	0.007
x45	0.660	0.610	-0.176	-0.309	-0.138	-0.108
Всього	14	9	4	5	1	1

ознаками, а отже і значимості показника в вибірці. Серед отриманих факторних навантажень виділимо ті, що мають значення більше 0,7 (критичне значення для характеристики сильного зв'язку).

Отже, перші дві компоненти корелюють в сумі з дванадцять трьома вихідними змінними, третя з чотирма, четверта – з п'ятьма, а п'ята і шоста компонента лише з однією змінною кожна. Підсумовуючи проведене дослідження відмітимо, що визначальними та найбільш значимими показниками зовнішнього середовища банку є змінні, згруповані в таблиці 5.

Аналізуючи наведену таблицю факторів зовнішнього середовища можна виявити, що перша компонента містить передусім змінні, пов'язані із внутрішніми процесами в країні (пояснює приблизно 49% дисперсії ознак), зокрема політична стабільність, рівень економічного розвитку та заборгованість країни, основні показники діяльності банків, ресурси домогосподарств тощо. Натомість друга компонента стосується переважно зовнішньої діяльності країни (пояснює приблизно 18% дисперсії ознак): обсяги експортних та імпортних операцій, прямих іноземних інвестицій, міграційні процеси тощо. У зв'язку із цим робимо висновок, що врахування другої групи факторів більш доцільно при формуванні бізнес-стратегії банку, орієнтованої на вихід на міжнародні ринки та розвиток в цьому напрямі. Натомість перша група факторів стосується стратегічних орієнтирів розвитку національного рівня.

Висновки. Підсумовуючи проведене вище дослідження слід відмітити, що фактори зовнішнього середовища суттєво впливають на формування бізнес-стратегії банку та неодмінно повинні бути враховані в процесі стратегічного управління. Різновекторний характер зовнішніх факторів потребує їх скорочення та виділення найбільш значимими, що в роботі запропоновано здійснювати за допомогою методу головних компонент. В результаті ґрунтовного аналізу політичного, економічного, соціокультурного та технологічного становища країни було сформовано базис із сорока п'яти факторів, що в результаті розрахунків було скорочено до двох груп (в результаті виділення двох головних компонент). Перша група містить чотирнадцять факторів, що в основному характеризують внутрішню ситуацію в країні, натомість друга – дев'ять факторів, що переважно стосуються зовнішньої діяльності. Такий результат дозволив висунути припущення, що в залежності від орієнтації бізнес-стратегії банку на зовнішні чи внутрішні цілі, необхідно враховувати ту чи іншу групу факторів.

Таблиця 5

Групування релевантних факторів впливу за головними компонентами та характером зовнішнього середовища

Характер факторів	Перша компонента	Друга компонента
P (політико-правові)	Політична стабільність і відсутність насильства/тероризму	X
E (економічні)	ВВП, загальна сума державного та гарантованого державою боргу, валютний курс UAH/USD, сумарні активи та зобов'язання банків	Прямі інвестиції в Україну, обсяг експорту та імпорту, розмір золотовалютних резервів
S (соціо-культурні)	Ресурси домогосподарств, чисельність зайнятого населення (у віці 15-70 років), загальна чисельність населення (18 років і старше) та його міської частина. Надійність банківських установ (обсяг депозитів фізичним особам та юридичним особам)	Чисельність безробітного населення (у віці 15-70 років), рівень зайнятості та безробіття, міграційний приріст/скорочення населення
T (технологічні)	Обсяг виконаних наукових і науково-технічних робіт та рівень проникнення Інтернету	Кількість банків-учасників карткових платіжних систем

Список літератури:

1. Буряк А.В. Фактори впливу на ефективність банківського бізнесу. *Інноваційна економіка.* 2012. № 7. С. 239–242.

2. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління: навчальний посібник. Київ : В-тво ЦУЛ, 2003. 396 с.

3. Виханский О.С. Стратегическое управление : Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Гардарика, 1998. 296 с.

4. Гребенюк Н.В. Значимість зовнішніх факторів впливу в управлінні банком у сучасних умовах. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна.* 2014. Вип. 46. С. 257–261. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2014_46_54. (дата звернення: 03.02.2020).

5. Довгань Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. Стратегічне управління : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 440 с.

6. Дубров А.М. Обработка статистических данных методом главных компонент. Москва : Статистика, 1978. 135 с.

7. Козьменко С.М., Шпиг Ф.І., Волошко І.В. Стратегічний менеджмент банку : навч. посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. 734 с.

8. Многомерный статистический анализ в экономике / под ред. проф. В.Н. Томашевича. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 598 с.

9. Одегов Ю.Г., Никонова Т.В., Безделов Д.А. Банковский менеджмент: управление персоналом : учеб. пособие. Москва : Экзамен, 2005. 448 с.

10. Роговський С.О. Аналіз впливу макросередовища на банківський сектор України. *Економіка та держава.* 2014. № 5. С. 75–80.

11. Чепелюк Г.М. Стратегічний аналіз та планування розвитку банку в умовах взаємодії з чинниками зовнішнього середовища. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7060. (дата звернення: 03.02.2020).

References:

1. Buryak A.V. (2012) Faktory vplyvu na efektyvnist bankivskoho biznesu [Factors of influence on efficiency of banking business]. *Innovative economy*, №7, pp. 239–242.

2. Vasylenko V.O., Tkachenko, T.I. (2003) Stratehichne upravlinnia: navchalnyi posibnyk [Strategic management: a textbook]. Kyiv: "TSUL" Publishing House, 396 p.

3. Vykhanskyy O.S. (1998) Stratehycheskoe upravlenye [Strategic Management]: textbook. 2nd ed., revised. and ext. Moscow: "Gardarika", 296 p.

4. Hrebenyuk N.V. (2014) Znachymist zovnishnikh faktoriv vplyvu v upravlinni bankom u suchasnykh umovakh [The importance of external factors of influence in bank management in modern conditions]. *Bulletin of the Lviv Commercial Academy. The series is economical*, vol., 46, pp. 257–261. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2014_46_54 (accessed 03.02.2020).

5. Dovhan L.Y., Karakay Y.V., Artemenko L.P. (2011) Stratehichne upravlinnia [Strategic management]: textbook. 2nd view. Kyiv: Center for Educational Literature, 440 p.

6. Dubrov A.M. (1978) Obrabotka statystycheskykh dannыkh metodom hlavnыkh komponent [Processing of statistical data by the method of principal components]. Moscow: Statistics, 135 p.

7. Kozmenko S.M., Spieg F.I., Voloshko I.V. (2010) Stratehichnyi menedzhment banku [Strategic management of the bank]. Sumy : Universytetska knyha, 734 p.

8. Tomashevycha V.N. (1999) Mnohomernii statystycheskyi analyz v ekonomyke [Multidimensional statistical analysis in economics]. Moscow: "UNITI-DANA", 598 p.

9. Odehov Y.H., Nykonova T.V., Bezdelov D.A. (2005) Bankovskyi menedzhment: upravlenye personalom [Banking management: personnel management]: textbook. Moscow: "Exam", 448 p.

10. Rohovskyy S.O. (2014) Analiz vplyvu makroseredovyshcha na bankivskyi sektor Ukrainy [Analysis of the influence of the macroenvironment on the banking sector of Ukraine]. *Economy and State*, no. 5, pp. 75–80.

11. Chepelyuk H.M. (2019) Stratehichnyi analiz ta planuvannia rozvytku banku v umovakh vzaiemodii z chynnykamy zovnishnoho seredovyshcha {Strategic analysis and planning of bank development in terms of interaction with environmental factors]. *Effective Economics*, no. 5. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7060 (accessed 03.02.2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-23
УДК 336.7

Дудченко В.Ю.
кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний університет

Dudchenko Victoria
Sumy State University

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

CHARACTERISTICS OF FOREIGN COUNTRIES' EXPERIENCE IN CENTRAL BANK INDEPENDENCE ENSURING

Світові тенденції показують високий рівень формальної незалежності центральних банків від уряду у сфері прийняття рішень з монетарної політики, узгодження монетарних стимулів з очікуваннями суспільства, посилення прозорості у проведені монетарної політики. На сьогодні змінюються підходи щодо простої оцінки впливу ступеню незалежності центральних банків на макроекономічні показники. Поширення набувають комплексні дослідження з питань взаємозв'язку прозорості та підзвітності центральних банків країн, оцінки критеріїв, форм незалежності у кризовий та посткризовий період. Сучасні світові тенденції потребують обґрунтування наявних заходів забезпечення незалежності центральних банків. Роль центрального банку в процесах економічного регулювання і ступінь його незалежності залежить від багатьох факторів: економічної моделі, державного устрою, структури банківської системи, історичні особливості. А взаємозв'язки між критеріями і факторами незалежності є складними і неоднозначними. Саме тому, актуальним є узагальнення та характеристика практики забезпечення незалежності центральних банків зарубіжних країн.

Ключові слова: *незалежність центрального банку, монетарна політика, інструменти монетарної політики, економічна політика, політична незалежність центрального банку, економічна незалежність центрального банку.*

Мировые тенденции показывают высокий уровень формальной независимости центральных банков от правительства в сфере принятия решений по монетарной политике, согласования монетарных стимулов с ожиданиями общества, усиление прозрачности в проведении монетарной политики. На сегодня меняются подходы к простой оценки влияния степени независимости центральных банков на макроэкономические показатели. Распространение получают комплексные исследования по вопросам взаимосвязи прозрачности и подотчетности центральных банков стран, оценки критериев, форм независимости в кризисный и посткризисный период. Современные мировые тенденции требуют обоснования имеющихся мер обеспечения независимости центральных банков. Роль центрального банка в процессах экономического регулирования и степень его независимости зависит от многих факторов: экономической модели, государственного устройства, структуры банковской системы, исторических особенностей. А взаимосвязи между критериями и факторами независимости являются сложными и неоднозначными. Именно поэтому актуальным является обобщение и характеристика практики обеспечения независимости центральных банков зарубежных стран.

Ключевые слова: *независимость центрального банка, монетарная политика, инструменты монетарной политики, экономическая политика, политическая независимость центрального банка, экономическая независимость центрального банка.*

The global tendencies that show an increase in central banks' formal independence level from governments in monetary policy decision-making sphere, adjustment of monetary incentives to society's expectations, strengthening the transparency of monetary policy' implementation. The chosen research theme's topicality is conditioned with the change of approaches to a simple assessment of central bank independence impact on macroeconomic indicators. Complex research on the issues of central bank independence transparency and accountability, including criteria disputed assessments, forms of independence in crisis and post-crisis period, are getting proliferated. The central bank's role within the economic regulation processes as well as the degree of its independence depend on various factors, namely economic model, state structure and banking system structures, historical peculiarities. Meanwhile, independence criteria and factors interconnection are complicated and ambiguous. It explains the fact that global trends in central bank independence measures demand characteristics and justification. The article obtains an overall characteristics of foreign countries' central banks independence ensuring, referring to singling out the following factors, which involve connection and interaction of monetary and state economic policy; banking system structure; kind of monetary policy. The common feature of central bank independence ensuring of the central banks of investigated post-socialist countries comprises institutional independence that is reflected in the legislative consolidation of central banks' autonomy in defining goals and tools to achieve them. A characteristic feature of central bank independence ensuring of such post-socialist countries as the Republic of Azerbaijan, the Republic of Turkmenistan, the Republic of Belarus is a high degree of accountability of the Central Bank's accountability to the President of the country. The positive experience of central bank functional independence ensuring is Armenia's practice concerning defining the interplay between monetary and macroprudential policies in terms of the Central Bank's mission as well as concerning coordination ensuring of monetary, budgetary and fiscal policies.

Key words: *central bank independence, monetary policy, monetary policy instruments, economic policy, central bank political independence, central bank economic independence.*

© Дудченко В.Ю., 2020

Постановка проблеми. Незалежність центральних банків з 70-х років, що характеризувалися інфляційними та економічними кризами, розглядалася дослідниками як фактор забезпечення низької інфляції. За цей період кожна країна сформувала власний механізм забезпечення незалежності центрального банку. Наприклад, операційна незалежність Банку Англії, незалежна від уряду США приватна Федеральна Резервна Система США.

На сьогодні змінюються уявлення щодо зростання ступеню незалежності центральних банків. Поширення набувають дослідження з питань підвищення прозорості та підзвітності центральних банків країн. Ці сучасні тенденції не свідчать про відміну статусу незалежності центральних банків, але потребують обґрунтування наявних заходів її забезпечення на сучасному етапі.

На сьогодні політика урядів зарубіжних країн та центральних банків направлена на забезпечення фінансової стабільності та економічного росту. Пріоритетною ціллю для Національного банку України залишається забезпечення стабільності грошей. Крім того актуалізується питання знаходження балансу між стабільністю та економічним розвитком. Регулювання діяльності банків має на меті зменшення ризиків фінансово-економічної кризи, з іншого боку викликає обмеження розвитку фінансової системи та економічного зростання. Забезпечення фінансової стабільності потребує розробки макропруденційних інструментів, нових підходів до банківського регулювання, банківського нагляду. Дослідженням зазначених актуальних питань присвячена дана робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання незалежності центральних банків, їх вплив на цінову та фінансову стабільність досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці. Так, Непрядкіна Н.В. аналізує у своїх роботі ступінь незалежності центральних банків країн СНД [2]. Степаненко А.І. обґрунтовує залежність незалежності центрального банку від довгострокового курсу грошово-кредитної політики на досвіді зарубіжних країн [5].

Поряд з цим, характеристика сучасних особливостей зарубіжної практики забезпечення незалежності центральних банків досліджені недостатньо, що обумовило актуальність поставленої мети даної роботи.

Метою статті є узагальнення світового досвіду забезпечення незалежності центральних банків з метою вироблення рекомендацій для України**.**

Виклад основного матеріалу. Незалежність центрального банку є необхідною умовою функціонування та розвитку національної економіки, гарантією передбачуваності функціонування банківської системи та стабільності національної валюти. Роль центрального банку в процесах економічного регулювання і ступінь його незалежності залежить від багатьох особливостей: економічної моделі, державного устрою, структури банківської системи. І взаємозв'язки між критеріями і факторами незалежності є складними і неоднозначними.

Розглянемо забезпечення незалежності центрального банку в практиці зарубіжних країн з позиції виокремлення наступних факторів:

1. Зв'язок та взаємодія монетарної та державної економічної політики. В контексті незалежності центрального банку ці зв'язки відображаються в узгодженості цілей центрального банку та державної економічної політки. Для різних країн існують різні відносини між центральним банком та державними органами влади, що складає особливості забезпечення незалежності центрального банку.

2. Структури банківської системи. Законодавчо визначеного статусу центрального банку.

3. Виду монетарної політики: стимулююча чи стримуюча монетарна політика, характеристика інструментів монетарної політики, які застосовують центральні банки.

Проаналізуємо практику забезпечення незалежності центральних банків відповідно до зазначених критеріїв на практиці зарубіжних країн.

На пострадянському просторі підтвердження переваг незалежності центрального банку можна спостерігати в країнах Балтії. На сьогодні, членство в Європейському Союзу забезпечило центральним банкам даної групи країн значний ступінь інституційної незалежності, що передбачає незалежність від державних установ та їх рішень в процесі реалізації національними банками цілей монетарної політики та заборону національним центральним банкам фінансувати витрати уряду чи державних установ.

На центральний банк Естонії покладено виконання функції забезпечення фінансової стабільності. На сьогодні, основними інструментами досягнення даної мети в досліджуваній країні є:

- макропруденційний нагляд – оцінка та аналіз ризиків для фінансової стабільності;
- моніторинг стану фінансового сектору;
- участь у розробці правових актів з регулювання фінансового сектору.

Різноплановим є досвід постсоціалістичних країн в питаннях забезпечення незалежності центральних банків. Розглянемо основні характеристики забезпечення незалежності центральних банків у зазначеній групі країн.

1. Грузія. Головна мета Національного банку Грузії – це забезпечення стабільності цін. Конституцією Грузії визначено статус незалежності національного банку у своїй діяльності, а саме: члени законодавчих та виконавчих органів Грузії не мають права втручатися у діяльність Національного банку Грузії. Національний банк Грузії реалізує монетарну політику у відповідності до основних напрямів грошово-кредитної та валютної політики, які визначені Парламентом Грузії.

2. Вірменія. Центральний банк Вірменії є незалежним інститутом у виборі механізмів досягнення цілей та прийняття рішень. Важливим заходом у забезпеченні функціональної незалежності, на нашу думку, є визначений у місії центрального банку взаємовплив монетарної та макропруденційної політики, що схематично зображений на рисунку 1.

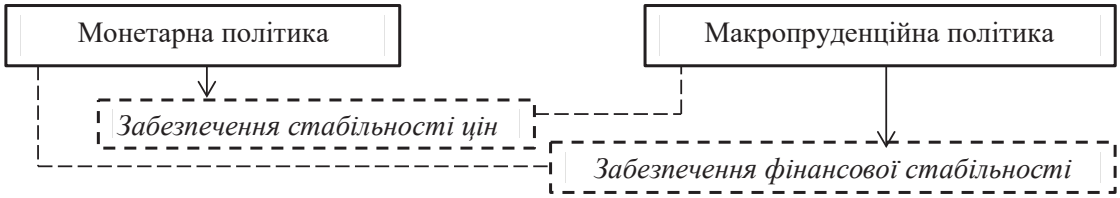

Рис. 1. Взаємовплив монетарної та макропруденційної політики, практичний досвід Центрального банку Вірменії

Позитивним є досвід Вірменії у питаннях забезпечення координації монетарної, бюджетної та податкової політики, механізм якої включає наступні елементи:

1) координація на етапі вибору основних макроекономічних показників;

2) координація короткострокових завдань регулювання ліквідності з позиції Центрального банку та зовнішніх фінансових потоків з боку Уряду, обсягу випуску та розміщенням державних облігацій;

3) спільна розробка економічних та фінансових програм на предмет узгодження відповідності цілям центрального банку;

4) дія постійних комісій з представників Центрального банку та Міністерства фінансів та економіки на етапі реалізації політик, що відповідають за дотримання інтересів відомств.

3. Республіка Азербайджан. Центральний банк Республіки Азербайджан є незалежним у виконанні своїх обов'язків та здійсненні повноважень, передбачених Конституцією та законами Азербайджанської Республіки, і жоден державний орган чи орган самоврядування, фізичної чи юридичної особи не можуть прямо чи опосередковано з будь-якої причини незаконно впливати на нього або перешкоджати його діяльності. Таким чином, на законодавчому рівні закріплено незалежність центрального банку. На сьогодні важливим у забезпеченні незалежності центрального банку Республіки Азербайджан є координація його діяльності з іншими державними органами та установами, яка, в першу чергу, відображається у прийнятті центральним банком участі в обговоренні напрямків економічної політики, висуванні пропозицій. Загальною тенденцією на сьогодні є вимога до збільшення підзвітності центральних банків. Підзвітність Центрального банку Азербайджанської Республіки реалізується у наступних напрямках:

- звіт Губернатора центрального банку перед Президентом про виконання функцій, зокрема сприяння розвитку економіки та фінансового сектору;
- участь в обговоренні державного бюджету під час засідання Національних зборів Азербайджану та інформування про основні напрями монетарної політики на майбутній рік;
- щорічний аудит результатів діяльності центрального банку за призначенням Президента Азербайджану;
- надання фінансової звітності Президенту Азербайджану.

4. Республіка Молдова. Національний банк Республіки Молдова та його керівництво є незалежним у здійсненні своїх функцій. Закон «Про Національний банк Молдови» закріплює норму незалежності у виконанні своїх функцій та підзвітності Парламенту країни.

5. Туркменістан. Закон «Про центральний банк Туркменістану» закріплює наступні законодавчі норми, що характеризують ступінь політичної незалежності центрального банку:

- підзвітність Центрального банку Президенту Туркменістану;
- призначення (звільнення) на (з) посади Голови Центрального банку, його заступників, членів Правління здійснює Президент Туркменістану.

6. Республіка Білорусь. Національний банк Білорусії підзвітний Президенту країни, що означає:

- затвердження Президентом Уставу Національного банку, змін та доповнень до нього;
- призначення за погодження Ради Республіки Національних зборів Республіки голову та членів правління Національного банку; звільнення їх з посади;
- затвердження річного звіту Національного банку;
- призначення аудиторської організації для проведення аудиту головної фінансової звітності Національного банку.

Основні засади грошово-кредитної політики Республіки Національний банк розробляє сумісно з Урядом Республіки. Основні засади грошово-кредитної політики розробляються щорічно та затверджуються Президентом Республіки. Щоквартальне інформування Президента та Уряду щодо виконання основних напрямів грошово-кредитної політики.

Для порівняння у таблиці 1 наведено узагальнюючі характеристика практики країн з розвиненою ринковою економікою в питаннях вибору (призначення) керівництва центральних банків.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду доводить, що забезпечення незалежності центрального банку визначається наступними факторами: 1. Зв'язок та взаємодія монетарної та державної економічної політики. 2. Структури банківської системи. 3. Виду монетарної політики.

Головним у забезпеченні незалежності центрального банку на сьогодні є самостійність у визначенні цілей та інструментів монетарної політики з урахуванням довгострокових цілей економічного розвитку.

Головною метою центральних банків країн світу сьогодні є забезпечення цінової стабільності, проте досліджувані інститути виконують інші цілі та супутні завдання, досягнення яких підтверджує ефективність їх

Таблиця 1

Основні ознаки практики зарубіжних країн у питаннях вибору (призначення) керівництва центральних банків

Країна	Порядок вибору (призначення) керівництва
Австрія	Президент, Віце-президент, члени Генеральної Ради призначаються федеральним урядом. Членів Правління Банку призначає Федеральний Президент Австрії за пропозиції Федерального уряду.
Великобританія	Призначаються або обираються з числа запропонованих кандидатур Урядом країни
Нідерланди	Рішення приймає Рада Міністрів з числа кандидатур, що запропоновані центральним банком
Німеччина	Управління Бундесбанком здійснює Виконавча Рада, члени якої призначаються Президентом Німеччини. Президент Бундесбанку Німеччини, Віце-президент та один член Виконавчої ради призначаються Федеральним урядом, інші три члени висуваються верхньою палатою парламенту – Бундесратом - за погодженням з федеральним урядом
Швейцарія	Уряд (Федеральна Рада) обирає шість членів Ради Національного банку Швейцарії, призначає Президента та Віце-президента центрального банку

Джерело: складено автором за даними офіційних сайтів центральних банків [1; 4; 6; 7]

діяльності: зайнятість, фінансова стабільність, сприяння економічному розвитку, стабільність платіжної системи.

Важливою характеристикою незалежності центральних банків постсоціалістичних країн є політична незалежність, що визначається незначним рівнем самостійності по відношенню до органів державного управління. Характерною ознакою забезпечення незалежності центральних банків таких постсоціалістичних країн, як Республіка Азербайджан, є високий ступінь підзвітності керівництва Центрального банку Президенту країни.

Спільною ознакою забезпечення незалежності центральних банків є інституційна незалежність, що відображається у законодавчому закріпленні самостійності центральних банків у визначенні цілей та інструментів з їх досягнення.

Список літератури:

1. Конституція і закони. Офіційний сайт Національного Банку Швейцарії. URL: https://www.snb.ch/en/iabout/snb/legal/id/snb_legal_law#t3. (дата звернення: 29.02.2020).

2. Непрядкіна Н.В. Незалежність центральних банків країн СНД. *Економічний форум*. 2014. №1. С. 81–90.

3. Папаіка О.О., Горбанський А.Б. Світовий досвід антиінфляційної політики держави: рекомендації для України. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2010. №1. С. 41–45.

4. Стабільність та безпека. Офіційний сайт Національного Банку Австрії. URL: https://www.oenb.at/en/About-Us/Organization/Decision-Making-Bodies.html (дата звернення: 17.02.2020).

5. Степаненко А.І. Незалежність центрального банку як головний чинник його діяльності. *Економіка і прогнозування*. 2010. №4. С. 99–109.

6. Управління та фінансування. Офіційний сайт Банку Англії. URL: https://www.bankofengland.co.uk/about/governance-and-funding (дата звернення: 17.02.2020).

7. Центральний банк Республіки Туркменістан. Офіційний сайт Центрального банку Республіки Туркменістан. URL: https://www.cbt.tm. (дата звернення: 17.02.2020).

References:

1. Konstytutsiia i zakony [Constitution and laws]. *Ofitsiinyi sait Natsionalnoho Banku Shveitsarii.* Available at: https://www.snb.ch/en/iabout/snb/legal/id/snb_legal_law#t3. (accessed 29.02.2020).

2. Nepryadkina N.V. (2014) Nezalezhnist centralnyx bankiv krayin SND [Independence of the CIS Central Banks]. *Economic Forum*, no. 1, pp. 81–90.

3. Papaika O.O. (2010) Svitovyj dosvid antyinflyacijnoyi polityky derzhavy: rekomendaciyi dlya Ukrayiny [World experience of anti-inflationary policy of the state: recommendations for Ukraine]. *Economic Bulletin of the National Mining University*, no. 1, pp. 41–45.

4. Stabilnist ta bezpeka [Stability and security].*Ofitsiinyi sait Natsionalnoho Banku Avstrii.* Available at: https://www.oenb.at/en/About-Us/Organization/Decision-Making-Bodies.html (accessed 17.02.2020).

5. Stepanenko A.I. (2010) Nezalezhnist centralnogo banku yak golovnyj chynnyk jogo diyalnosti [Central bank independence as a major factor in its activities]. *Economics and forecasting,* no. 4, pp. 99–109.

6. Upravlinnya ta finansuvannya [Governance and funding]. *Ofitsiinyi sait Banku Anhlii.* Available at: https://www.bankofengland.co.uk/about/governance-and-funding (accessed 17.02.2020).

7. Tsentralnyi bank Respubliky Turkmenistan [Central Bank of the Republic of Turkmenistan]. *Ofitsiinyi sait Tsentralnoho banku Respubliky Turkmenistan.* Available at: https://www.cbt.tm. (accessed 17.02.2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-24
УДК 336.71

Заруцька О.П.
доктор економічних наук, завідувач кафедри
банківської справи та фінансових послуг,
Університет митної справи та фінансів
Сосєдка О.В.
аспірантка,
Університет митної справи та фінансів
Міняйло В.Ф.
аспірант,
Університет митної справи та фінансів

Zarutska Olena, Sosedka Olena, Miniailo Valentyn
University of Customs and Finance

СУЧАСНИЙ СТАН ЕЛЕКТРОННОГО БАНКІНГУ ТА УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ

MODERN STATE OF ELECTRONIC BANKING AND MANAGEMENT OPERTING RASK

У статті розглянуто сучасний стан електронного банкінгу та підхід до управління операційним ризиком у сучасних українських банках. Значний вплив на організацію роботи банків і пропозиція нових банківських продуктів залежать від швидкого розвитку науково-технічного прогресу у сфері IT-технологій. Із поширенням Інтернету велика кількість клієнтів банку надає перевагу Інтернет-банкінгу та мобільному банкінгу. «Вірус мобільності» вразив не тільки корпоративний і споживчий банкінг, він розповсюдився на всі сфери по всьому світу. Ці всеосяжні зміни породжують і культурні зрушення. Банки почали створювати команди з роботи з цифровими технологіями. Такі команди вивчають потреби цифрових клієнтів за кожним бізнесовим напрямом. Кожен працівник банку повинен розуміти таких клієнтів. Коли так стрімко і кардинально змінюються потреби клієнтів, то цифровими і мобільними технологіями повинні займатися всі спеціалісти банку. Тільки такий підхід дасть змогу банку бути конкурентоспроможним на банківському ринку. Водночас ускладнення технологій і банківських продуктів потребує використання ризик-орієнтованого підходу в організації своєї роботи. Банкам необхідно постійно контролювати всі ризики у своїй роботі. Особливо увагу слід приділяти операційному ризику. Виходячи з вимог регулятора до організації корпоративного управління й управління ризиками, кожен банк має вибудовувати свою систему, яка надійно захистить його від збитків. Така система не може бути однаковою для всіх банків, вона тільки повинна відповідати принципам, які викладено в нормативних документах Національного банку України, та спиратися на світовий досвід.

Ключові слова: *електронний банкінг, електронна комерція, POS-термінал, icON25, KRI – Key Risk Indicators, операційний ризик.*

В статье рассмотрены современное состояние электронного банкинга и подход к управлению операционным риском в современных украинских банках. Значительное влияние на организацию работы банков и предложение новых банковских продуктов зависят от быстрого развития научно-технического прогресса в сфере IT-технологий. С распространением Интернета большое количество клиентов банка отдает предпочтение Интернет-банкингу и мобильному банкингу. «Вирус мобильности» поразил не только корпоративный и потребительский банкинг, он распространился на все сферы по всему миру. Эти всеобъемлющие изменения порождают и культурные сдвиги. Банки начали создавать команды по работе с цифровыми технологиями. Такие команды изучают потребности цифровых клиентов по каждому бизнес-направлению. Каждый сотрудник банка должен понимать таких клиентов. Когда так стремительно и кардинально меняются потребности клиентов, то цифровыми и мобильными технологиями должны заниматься все специалисты банка. Только такой подход позволит банку быть конкурентоспособным на банковском рынке. В то же время усложнение технологий и банковских продуктов требует использования риск-ориентированного подхода в организации своей работы. Банкам необходимо постоянно контролировать все риски в своей работе. Особое внимание следует уделять операционному риску. Исходя из требований регулятора по организации корпоративного управления и управления рисками, каждый банк должен выстраивать свою систему, которая надежно защитит его от убытков. Такая система не может быть одинаковой для всех банков, она только должна соответствовать принципам, которые изложены в нормативных документах Национального банка Украины, и опираться на мировой опыт.

Ключевые слова: *электронный банкинг, электронная коммерция, POS-терминал, icON25, KRI – Key Risk Indicators, операционный риск.*

The article considers the current state of e-banking and approach to the management of operational risk in the modern Ukrainian banks. A significant impact on the organization of banks work and offer of new banking products depends on the rapid development of scientific and technical progress in the field of it-technologies. With the spread of Internet, a large number of bank customers have the added advantage of Internet banking and mobile banking. "The virus of mobility" has struck not only corporate and consumer banking, it has spread to all sectors worldwide. These comprehensive changes generate cultural changes. Banks began to create teams

© Заруцька О.П., Сосєдка О.В., Міняйло В.Ф., 2020

to work with digital technologies. Such teams study the needs of digital customers for each business area. Every bank employee needs to understand these customers. When the needs of customers change so rapidly and dramatically all bank's specialists have to be involved with digital and mobil technologies. Only such an approach will allow the bank to be competitive in the banking market. The total number of transaction (non-cash and cash) using payment card issued by Ukrainian bank in 2019 amounted to 5 057,3 million units and their volume – 3 576,7 billion UAH. Compared to 2018, the number of these operations by 29.2% and the amount by 24.3%. Number of tokenized payment card created by replacing payment card details with unique digital identifiers used to transact with NFC gadgets (including via Apple Pay, Google Pay, Garmin Pay and other) on January 01, 2020 amounted to 2.5 million pieces. At the same time, the increasing complexity of technology and banking products requires the use of a risk-based approach in the organization of its work. Banks need to continuously monitor all the risks in their work. Particularly attention should be paid to operational risk. Based on the requirements of the regulator in corporate governance and risk management each bank should develop its system, which reliably protects it from loss. Such a system may not be the same for all banks, it needs to meet only the principles set out in the regulations of the National Bank of Ukraine and based on global experience. Ukrainian banks are at the beginning of a transformation of approaches to risk assessment, monitoring and control. The article uses the experience of JSC 'JSCB 'CONCORD', which is actively working on the development of electronic banking.

Key words: *e-banking, e-Commerce, POS terminal, icON25, KRI – Key Risk Indicators, operational risk.*

Постановка проблеми. Жорстка конкуренція на ринку банківських послуг змушує учасників ринку використовувати сучасні технології. Одним із фундаментальних елементів формування сучасної інформаційної економіки є цифрові платформи. Такі платформи є основою не тільки для електронної комерції та електронного бізнесу, а й усіх напрямів комунікацій між бізнесом, споживачами і державою. Цифрові платформи базуються на розвиненій ІТ-інфраструктурі. Водночас зростають вимоги до систем захисту банківських операцій, до організації чіткого управління операційними ризиками. Статтю присвячено сучасному стану електронного банкінгу, використанню останніх досягнень ІТ-технологій у банківській сфері та організації системи управління операційним ризиком у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню подальшого розвитку банківських технологій та вивченню сучасного стану електронного банкінгу присвячено багато робіт як у нас у країні, так і за кордоном. Так, Кріс Скіннер, який є експертом у фінансовому світі, у роботі «Цифровий банк. Як створити цифровий банк або стати їм» [3] аналізує існуючі банківські системи і детально описує підхід, за допомогою якого можливий перехід банків на цифровий рівень, відповідний реаліям нашого часу. Він приводить приклади нових банківських моделей, нових валют та передбачає, яким стане банк майбутнього. Сучасному стану цифрової економіки, сутності діджиталізації, проблемам та перспективам вітчизняного банківського сектору присвячено статтю О. Деркач, М.В. Корнєєва, О.В. Абакуменко [4]; дослідженням вітчизняного ринку онлайн-банкінгу присвячено статтю О.І. Тищенко [5]. Вивченню деяких питань, що розглядаються у цій статті, присвячено й роботи В.І. Ляшенко [6], Є.Б. Радько, Н.П. Мешко [7] та багатьох інших учених.

Останні тенденції формування банківських послуг та платежів та розвиток діджиталізації впливають на механізм управління банківськими процесами та ризиками. У статті проаналізовано вплив визначених чинників на процедуру управління операційним ризиком. Вимоги до систем управління ризиками детально прописано у нормативних положеннях Національного банку України. Вітчизняні банки знаходяться на початку трансформації підходів до оцінювання, моніторингу, контролю ризиків. У статті використано досвід «КонкордБанку», який активно працює над розвитком електронного банкінгу.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічний прогрес наполегливо й упевнено поширює свій вплив на всі сфери життя і діяльності людей. Всесвітня мережа Інтернет стає невід'ємною частиною нашого повсякдення. На замовлення Інтернет-асоціації України дослідницька компанія Factum Group провела дослідження, яке показало, що на кінець третього кварталу 2019 р. кількість регулярних Інтернет-користувачів досягла 22,96 млн. «Однією з причин такого зростання є «смартфонізація» населення. Сьогодні 22% користувачів виходять в Інтернет виключно за допомогою смартфонів. Для значної частки нових користувачів смартфон у 2019 р. став першим і єдиним пристроєм для доступу до мережі» [8]. «Продовжується вирівнювання структури Інтернет-користувачів відповідно до структури населення. Цей процес уже фактично завершений за гендерним показником і триває за іншими показниками: регіональним, професійним, освітнім, рівнем доходів, віковим. Майже все населення України віком до 35 років є Інтернет-користувачами», – заявили в Асоціації.

Найактивнішими в Інтернеті є українці віком від 15 до 24 років, серед них частка користувачів становить 97%, люди від 25 до 34 років – 96%, користувачів віком від 65 років – уже 29% (рік тому було лише 14%). Частка жінок у загальній кількості Інтернет-користувачів становить 52% [8].

Така ситуація в країні й світі підштовхує банки переглянути перелік послуг та скористатися у своїй діяльності останніми досягненнями науково-технічного прогресу. Банківські послуги, звичайно, повинні враховувати специфіку національної економіки та менталітет населення.

В обігу в Україні знаходиться значна кількість готівкових коштів, і розширення сфери безготівкових розрахунків буде позитивно впливати на динаміку розвитку економічних процесів. На цю проблему вже декілька років звертають увагу і Національний банк України, і провідні вчені. Так, ще 25 листопада 2016 р. на черговому засіданні Клубу банкірів, яке відбулося в Національному банку України, особливий інтерес та увагу привернула співдоповідь заступника директора

Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук, доктора економічних наук Сергія Корабліна «Готівка в економіці: кілька статистичних спостережень». Він звернув увагу на те, що в українській економіці аномально висока частка готівки в загальному обсязі грошового обігу: «Так, у 90-ті роки минулого століття питома вага агрегату М0 у складі грошової маси становила приблизно 40%, у «нульові» вона знизилася до 30%, нині становить близько 27–28%. Проте, незважаючи на цей низхідний тренд, це співвідношення все ще залишається занадто великим, заважаючи розкриттю усіх можливостей та переваг «цифрової» економіки та електронних розрахунків» [9].

Банківські установи України працюють за правилами, які встановлено регулятором – Національним банком України.

Національний банк підтримує рух економіки України до безготівкових розрахунків і сприяє розвитку платіжної інфраструктури. Розширення сфери безготівкових розрахунків сприяє прозорості платежів та економічному росту країни. У цьому напрямі НБУ декларує такі цілі:

- безготівкова економіка;
- розвинута платіжна інфраструктура;
- прозорі, безпечні та надійні розрахунки;
- використання інноваційних платіжних інструментів.

Значна частка безготівкових операцій проводиться з використанням платіжних карток [10]. У табл. 1 приведено розподіл безготівкових операцій із використанням платіжних карток за підсумками дев'яти місяців 2019 р.

За даними Національного банку України [11], кількість безконтактних платіжних карток за 2019 р. збільшилася більше ніж удвічі – з 3,9 млн. до 8,6 млн. карток. Кількість токенізованих платіжних карток, які створені в результаті заміни реквізитів платіжних карток на унікальні цифрові ідентифікатори, котрі використовуються для здійснення операцій із застосуванням ґаджетів із функцією NFC (зокрема, через платіжні сервіси Apple Pay, Google Pay, Garmin Pay та ін.), на 01 січня 2020 р. становила 2,5 млн. шт. Тож сьогодні більше чверті активних платіжних карток – це безконтактні та токенізовані картки (26,5%, або 11,2 млн. карток).

Загальна кількість операцій (безготівкових та отримання готівки) з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за 2019 р. становила 5 057,3 млн. шт., а їхній обсяг – 3 576,7 млрд. грн. Порівняно з 2018 р. кількість зазначених операцій зросла на 29,2%, а сума – на 24,3%.

За кількістю операцій переважали безготівкові – 4 167,1 млн. шт. (82,4%), тобто вісім із десяти операцій із платіжними картками були безготівковими. Обсяг безготівкових операцій становив 1 798,3 млрд. грн, або 50,3% від усіх операцій із картками (за підсумками 2018 р.– 45,1%). П'ять років тому цей показник становив лише 25%. Отже, безготівкові операції з використанням платіжних карток стають усе більш популярними серед українців.

Розподіл безготівкових операцій за видами операцій свідчить, що в минулому році найбільша кількість операцій із використанням карток припадала на розрахунки в торговельних мережах – 51,2%, за обсягами домінували перекази з картки на картку – 42,4%.

Загальна кількість платіжних карток в Україні станом на 01 січня 2020 р. зросла на 16%, якщо порівняти з початком 2019 р., та становила 68,9 млн. шт. Майже дві третини від цієї кількості – це активні платіжні картки (61,2%). Актуальним залишається тренд щодо активного поширення безконтактних платежів як із використанням безконтактних карток, так і за допомогою смартфонів та інших NFC-пристроїв, що зумовлено безпекою, швидкістю та зручністю таких операцій.

Інформацію щодо безготівкових розрахунків із використанням платіжних терміналів наведено в табл. 2 [11].

Таблиця 1

Розподіл безготівкових операцій із використанням платіжних карток за дев'ять місяців 2019 р.

Назва операції	Обсяг операцій		Кількість операцій		Середній чек, грн
	Сума, млрд грн	%	Кількість, млн	%	
Перекази з картки на картку	529,9	41	327,0	11	1621
Операції з оплати товарів/послуг в мережі Інтернет	230,8	18	496,6	17	465
Переказ коштів із картки на банківський рахунок у мережі Інтернет*	129,0	10	582,7	19	221
Розрахунки з використанням платіжних терміналів	367,8	29	1 538,2	51	239
Операції у пристроях самообслуговування	25,1	2	47,2	2	531
ВСЬОГО:	1 282,6		2 991,7		

*Перекази на банківські рахунки (погашення кредитів, поповнення депозитів тощо) з використанням картки

Таблиця 2

Безготівкові розрахунки з використанням платіжних терміналів у 2019 р.

	Обсяги операцій		Кількість операцій	
	Сума, млрд грн	%	Кількість, млн шт.	%
Розрахунки з фізичним зчитуванням носія картки	329,2	64,1	1363,3	63,9
Безконтактні розрахунки з використанням карток	135,2	26,3	553,6	26,0
Безконтактні розрахунки з використанням NFC-гаджетів	49,0	9,6	216,3	10,1
ВСЬОГО:	513,4		2133,2	

Упродовж минулого року на платіжному ринку спостерігалася стабільна динаміка розширення платіжної інфраструктури, передусім безконтактної, що зумовлено популярністю безконтактних операцій. Від початку 2019 р. мережа торговельних POS-терміналів в Україні зросла на 19,7% – до 333,8 тис од. Водночас 90% торговельних POS-терміналів забезпечують можливість здійснення безконтактної оплати (станом на 01 січня 2019 р.– 79,4%).

Загалом за останні п'ять років кількість торговельних платіжних терміналів збільшувалася у середньому на 31 тис штук за рік. Сьогодні їх кількість майже вдвічі перевищує показники на початок 2015 р.

Співвідношення загальної кількості платіжних терміналів (контактних та безконтактних) до чисельності постійного населення України (за даними Державної служби статистики) станом на 01 січня 2020 р. становило 8,4 тис шт. на 1 млн. населення.

Водночас регіональний розподіл термінальної мережі на території України залишається нерівномірним. Найменша кількість платіжних пристроїв на одного жителя спостерігається на заході країни, у Луганській та Донецькій областях. За кількістю платіжних карток та платіжних пристроїв для їх обслуговування домінують Київ, Дніпропетровська та Харківська області.

Багато вчених в Україні та за її межами вивчають тенденції розвитку сучасного банкінгу. Широко розкрито сучасний стан цифрової економіки й її участь в економічному прориві в монографії В.І. Ляшенко [6]. У дослідженні стверджується, що одним із фундаментальних елементів формування сучасної економіки є цифрова платформа.

Одним із фундаментальних елементів формування сучасної інформаційної економіки є цифрові платформи. Такі платформи є основою не тільки для електронної комерції та електронного бізнесу, а й усіх напрямів комунікацій між бізнесом, споживачами і державою. Цифрові платформи базуються на розвиненій IT-інфраструктурі. Сьогодні вже створені і працюють такі базові моделі комунікацій для формування цифрових платформ:

B2B (Business-to-business) – модель «бізнес для бізнесу», використовується в електронних комерційних закупівлях, знижує трансакційні витрати й асиметрію інформації на ринку, сприяє розвитку конкуренції;

B2G (Business-to-Government) – модель «бізнес для уряду», використовується в електронних державних закупівлях;

B2C (Business-to-consumer) – модель «бізнес для споживачів», використовується Інтернет-магазинами;

C2B (Customer-to-business) – модель «споживачі для бізнесу», використовується біржами праці, наприклад Work.ua, та для контекстної реклами в блогах і Інтернет-ресурсах споживачів, наприклад Google AdSense;

C2C (Customer-to-Customer) – модель «споживачі для споживачів», використовуються у цифрових платформах спільного споживання, наприклад blablacar, eBay;

C2G (Customer-to-Government) – модель споживачі для уряду, використовується для подачі петицій;

G2B (Government-to-Business) – модель «уряд для бізнесу», використовується для реалізації державних послуг для бізнесу (збирання податків, видача дозвільних документів та іншої інформації);

G2C (Government-to-Consumer) – модель «уряд для споживачів», використовується для надання державних послуг громадянам;

G2G (Governmentto-Government) – модель «уряд для уряду», електронний уряд.

За успішного використання останньої моделі, безумовно, буде очевидним ефект для національної економіки, який буде отримано за рахунок зниження бюджетних витрат на державне управління.

Розглядаючи цифрові платформи, у роботі [6] робиться висновок, «що використання цифрових платформ призводить до збільшення повноти інформації на ринку, підвищення довіри між контрагентами через прозорість транзакцій і створює можливості для відродження епохи вільної конкуренції на принципово новій технологічній основі. Водночас цифрові платформи стають ядрами глобальних цифрових інформаційних екосистем, поєднуючи віртуальний і реальний світ. Тобто змінюється парадигма створення та розвитку успішного бізнесу, і саме цифрові платформи перетворюються на точки зростання соціально-економічних систем».

У сучасних умовах конкурентоспроможність банку та його ефективність на фінансовому ринку пов'язані з автоматизацією та впровадженням інноваційних технологій для досягнення широкого використання населенням банківських продуктів. Сьогодні передові технології впроваджує низка банків: «ПриватБанк», «АльфаБанк», «ОТП Банк», «Укрсиббанк», «КонкордБанк». Стрімкий розвиток технологій створив умови жорсткої конкуренції для банків, у результаті чого вони вимушені розробляти нові продукти й нові способи залучення клієнтів. Головним напрямом, в якому розвиваються банківські послуги, стало дистанційне банківське обслуговування. Дистанційне банківське обслуговування (homebanking) – це технологія, в якій проведення банківських операцій не потребує візиту до банку. У світових системах сучасності існують такі основні види дистанційного обслуговування:

- Інтернет-банкінг;
- телефонний банкінг;
- PC-банкінг(«клієнт – банк»);
- відеобанкінг (система інтерактивного спілкування клієнта з персоналом банку).

Таким чином, зі зміною попиту населення, посиленням конкуренції та розвитком інформаційних технологій з'явилися і продовжують з'являтися нові банківські продукти і послуги. Такий прогрес у банківському обслуговуванні дає змогу банкам ефективніше проводити платежі, зменшити витрати на банківські послуги та зробити їх надійнішими. Застосування інноваційних банківських послуг на базі дистанційного обслуговування клієнтів дасть змогу банкам вибудовувати свою стратегію для побудови повноцінного роздрібного бізнесу та виведення продуктової політики на новий технологічний рівень та привести свою політику

з управління ризиками у відповідність із міжнародними стандартами.

Щоб відповідати міжнародним стандартам у сфері розрахунків планується до кінця 2021 р. впровадження стандарту ISO 20022 у системі електронних платежів (СЕП) Національного банку України

ISO 20022 – міжнародний стандарт і методологія створення описів бізнес-процесів, що супроводжуються обміном електронними фінансовими повідомленнями, і проєктування схем і форматів цих повідомлень.

Його можна розглядати як «фінансове есперанто», універсальну мову взаємодії різних автоматизованих систем учасників фінансових і торгових ринків.

Стандарт ISO 20022 був затверджений у 2004 р., і за декілька років на основі його методології було спроєктовано 280 різних типів повідомлень. Стандарт постійно й активно розвивається, представлені моделі вдосконалюються, відображаючи зростаючі потреби учасників ринку.

Нині на його основі побудовано формалізовані моделі для таких фінансових операцій, як:

– платежі та розрахунки;
– операції із цінними паперами;
– обслуговування торгових операцій;
– банківські карти;
– операції на валютному ринку.

Проєкт із розвитку платіжної інфраструктури України на базі міжнародного стандарту ISO 20022 для модернізації фінансової структури, поліпшення конкурентоспроможності нашої країни та її інтеграції зі світовими ринками реалізується у партнерстві з компанією SWIFT за підтримки проєкту «Трансформація фінансового сектору» (USAID) та Європейського банку реконструкції та розвитку [11].

Серед головних переваг використання міжнародного стандарту ISO 20022 у платіжній інфраструктурі України:

– гармонізація українського платіжного простору зі світовим;

– включення нових гравців платіжного ринку та платіжних інструментів відповідно до Другої платіжної директиви ЄС (PSD2);

– запровадження нових та розширення функціонального наповнення існуючих платіжних інструментів на користь банків та їхніх клієнтів;

– реалізація нових автоматизованих процесів, які покривають повний життєвий цикл платежів;

– підвищення рівня обслуговування, ефективності та прозорості платежів;

– розширення реквізитів платежів додатковою інформацією;

– посилення захисту інформації.

В економічній теорії пояснюється зв'язок між концентрацією банків на ринку і середньозваженими граничними витратами. На практиці це означає, що великий банк, маючи мінімальні граничні витрати, може захоплювати ще більшу частку ринку. Але така ситуація призводить до того, що скорочуються або зникають інновації в банківській сфері, як це було понад 100 років тому.

Щоб банківські послуги розширювалися і банківська сфера динамічно розвивалася, впроваджуючи у свою діяльність сучасні досягнення науковців і практиків, необхідно обмежувати монополію великих банків і підтримувати успішно працюючі малі банки.

Як повчальний приклад можна навести ситуацію з одним із малих українських банків – «КонкордБанком». Банк створив зручний web-банкінг icON25, який працює 24/7 у будь якій точці Землі, де є доступ до Інтернету, та дає змогу виконувати будь-які операції зі своїми рахунками, не відвідуючи відділення банку. Спеціалісти банку для підвищення безпеки зробили обмеження доступу за IP-адресами, тобто можливість прикріпити до облікового запису клієнта певну IP-адресу, щоб понизити ризик списання грошей з інших місць (хакерські атаки). IT-спеціалісти банку зробили API для отримання рухів по розрахунковому рахунку в режимі онлайн. Також банк надає послуги Інтернет-еквайрінгу (Card2Account) для прийому платежів через Інтернет і поповнення карт із розрахункового рахунку (Account2Card). Для фізичних осіб працює мобільний банкінг, відразу з touch ID (за відбитком пальця), який дає змогу розвивати Mobile Banking, і майже 50% платежів і переказів проводити через мобільний банкінг. Для входу тепер не потрібно вводити логін, пароль і код із sms. Можна розпізнати номер карти отримувача за допомогою камери. Перекази між картками займають менше однієї хвилини. Користувачі можуть отримувати квитанції по своїх платіжках з електронно-цифровим підписом банку, достовірність якого можна перевірити на сайті Мінюсту. Поповнення мобільного телефону та сплата за комунальні послуги через icON25 виконується без комісій.

АТ «АКБ «Конкорд» перший і поки що єдиний серед малих банків отримав принципальство в міжнародних платіжних системах VISA і MasterCard. Банк останні три роки отримує винагороди в різних номінаціях, займаючи призові місця серед українських банків. Банк першим в Європі підключився до 3D Secure V2.1, яка є рушійною силою наступного покоління управління ризиками шахрайства з картками і зручності користувачів, за емісією карток MasterCard та першим серед недержавних банків України запустив Інтернет-еквайринг Apple Pay. Нещодавно команда «КонкордБанку» представляла свої два продукти на конференції Startup Grind Global 2020 у США. Це продукт ConcordPay, який допомагає online-підприємцям збільшувати кількість платежів на їхніх сайтах удвічі, та fintech-розробка – процесинговий центр ProCard. Декілька днів прапор банку «Конкорд» майорів у Силіконовій долині, а розробками банку цікавилися компанії з Італії, Румунії, Азербайджану, Пакистану, США та інших країн.

Стратегія, яку вибрав «КонкордБанк», рухає інновації в банківській сфері, стає прикладом для інших банків, поліпшує імідж банку і підвищує довіру населення до всієї банківської системи України.

Широке впровадження новітніх технологій у банківській сфері вимагає ретельного відпрацювання

питань ризиків, які виникають під час експлуатації і використання нових банківських продуктів.

Беручи до уваги рекомендації Базельського комітету з питань банківського нагляду та реальну ситуацію в банківській сфері України, Правління Національного банку України 11 червня 2018 р. Постановою № 64 затвердило «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах». Пізніше, 03 грудня 2018 р., Правління НБУ своїм Рішенням № 814-рш схвалило «Методичні рекомендації щодо організації корпоративного управління в банках України». Ці два документи стали вирішальними для запровадження нових підходів до управління банківськими установами й усіма процесами, які відбуваються завдяки їхній діяльності.

Кожна банківська установа повинна мати затверджений наглядовою радою внутрішній документ – «Політика управління операційним ризиком» (Політика), який регламентує управління операційним ризиком, і цей документ є невід'ємною складовою частиною інтегрованої системи управління ризиками банку. Під операційним ризиком (ОР) розуміється ймовірність виникнення збитків або додаткових утрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок недоліків або помилок в організації внутрішніх процесів, навмисних або ненавмисних дій працівників банку або інших осіб, збоїв у роботі інформаційних систем банку або внаслідок впливу зовнішніх чинників. Поняття «ОР» виключає ризик репутації та стратегічний ризик.

Наглядова рада наділяє Правління банку повноваженнями щодо стратегічного та тактичного управління ризиками. Банк повинен визначити такі цілі Політики:

– створення ефективної системи управління операційним ризиком;

– мінімізація впливу операційного ризику на фінансову стійкість банку;

– регламентація розподілу відповідальності, функціональних обов'язків, складання форм звітності в процесі управління операційним ризиком;

– забезпечення відповідності вимогам НБУ, міжнародних організацій, аудиторських компаній і рейтингових агентств щодо управління операційним ризиком.

Політика доповнюється такими внутрішньобанківськими документами:

– «Методикою оцінки операційного ризику»;

– «Положенням щодо проведення стрес-тестування».

У політиці визначаються такі поняття:

– «управління операційним ризиком» – комплекс заходів, спрямований на попередження, виявлення, оцінку, моніторинг та контроль операційного ризику;

– «ключові показники ризику» (KRI – Key Risk Indicators) – набір показників, що характеризують, наскільки ризиковим є той чи інший вид діяльності. Основними завданнями ключових показників ризику є зниження потенційних збитків банку від надмірного прийняття на себе різного виду ризиків, а також прийняття заходів щодо зниження ризиків банку ще до виникнення ризикових ситуацій.

Необхідність управління операційним ризиком визначається значним розміром можливих збитків банку, пов'язаних із реалізацією подій операційного ризику, що може створювати реальну загрозу фінансовій стабільності банку, іміджу і репутації банку.

У складі операційного ризику банк розглядає:

– ***юридичний ризик*** – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання сторонами умов договорів у зв'язку з їх невідповідністю вимогам законодавства;

– ***інформаційний ризик*** – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок виникнення внутрішніх і зовнішніх подій щодо інформаційних систем банку та інших інформаційних ресурсів, що використовуються для досягнення цілей банку, недостатності внутрішнього контролю чи неадекватних або помилкових внутрішніх процесів банку у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Виникає через неадекватність стратегії та політики управління ризиками, внаслідок повної та (або) часткової відсутності внутрішніх процесів і процедур із питань інформаційної безпеки, їх помилковості, невідповідності вимогам чинного законодавства, порушень персоналом та (або) іншими особами (внаслідок ненавмисних або задуманих дій або бездіяльності), недостатності рівня менеджменту і внутрішнього контролю з питань інформаційної безпеки та управління ризиками, порушень функціонування та (або) відмов інформаційних, технологічних та інших систем, що використовуються, а також унаслідок зовнішніх подій.

Відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду, операційний ризик відрізняється від ризику стратегії, ризику репутації, кредитного та комплаєнс-ризику:

– ***відмінність операційного ризику від ризику стратегії:*** ризик стратегії відображає негативний вплив на капітал та прибуток, який виникає у результаті стратегічних рішень, змін в економічному середовищі, недостатнього або незадовільного виконання рішень;

– ***відмінність операційного ризику від ризику репутації:*** ризик репутації відображає потенційний негативний ефект, який може виникнути за негативного відхилення рівня репутації банку від очікуваного рівня. Ризик репутації відображає імідж банку в очах інвесторів, партнерів, клієнтів, співробітників;

– ***відмінність операційного ризику від кредитного ризику:*** кредитний ризик визначається як фактичний або потенційний ризик для капіталу, який виникає через неспроможність сторони, яка взяла на себе зобов'язання, виконувати їх. Банки повинні збирати інформацію про втрати, які вони мають на стику операційного та кредитного ризиків, однак ці дані повинні враховуватися під час розрахунку капіталу під операційний ризик за умови, якщо вони не враховані під час розрахунку капіталу під кредитний ризик;

– ***відмінність операційного ризику від комплаєнс-ризику:*** комплаєнс-ризик пов'язаний з операційним

ризиком у частині юридичного ризику. Відмінність полягає у тому, що комплаєнс-ризик є наслідком прояву операційного ризику.

Незважаючи на відмінності ризиків один від одного, банк повинен аналізувати зв'язок між операційними та іншими видами ризиків, оскільки ОР тісно пов'язаний з іншими видами ризиків, зокрема ОР здатний призвести до значних прямих і непрямих утрат для банку та може слугувати причиною виникнення ринкового та кредитного ризиків

Операційні ризики за типом наслідків та частотою прояву можна поділити на чотири категорії:

– події, що виникають із малою частотою та спричиняють невеликі збитки;

– події, що виникають часто та спричиняють невеликі збитки;

– події, що характеризується суттєвими збитками, але трапляються з малою ймовірністю;

– події, що трапляються часто та призводять до великих збитків.

Для визначення рівня операційного ризику банку застосовується Загальна карта оцінки операційного ризику, яка передбачає оцінку прийнятності величини операційного ризику для банку.

Формування Загальної карти оцінки операційного ризику дає змогу виявити бізнес-процеси банку, схильні до певних видів ризику, надати їм зважену оцінку, визначити зони відповідальності підрозділів, методи та напрями контролю ризиків і розподілити ресурси відповідним чином.

Згідно із Загальною картою оцінки операційного ризику (за кількістю випадків настання ризикових подій та величиною втрат у грошовому вимірі), операційний ризик класифікується за такими рівнями оцінки:

– «Зона 1» – низький;
– «Зона 2» – середній;
– «Зона 3» – вище середнього;
– «Зона 4» – високий.

При цьому, враховуючи бізнес-модель та стратегічні цілі банку, операційним ризиком із прийнятним рівнем уважається операційний ризик Зони 1 та Зони 2 (табл. 3).

Працівники ризик-менеджменту здійснюють формування Загальної карти оцінки операційного ризику на підставі аналізу кількості інцидентів операційного ризику та наявності потенційних і реалізованих матеріальних збитків за операційними ризиками й визначають загальний рівень операційного ризику для банку.

Операційним ризиком із неприйнятним рівнем (тобто таким, що потребує вчинення тих чи інших заходів щодо зниження його рівня) вважається операційний ризик Зони 3 та Зони 4. При цьому найбільш небезпечними та потребуючими впливу операційними ризиками вважаються ризики Зони 4, потім (за спадаючою небезпечністю, тобто зниженням рівня операційного ризику) – Зони 3.

Потрапляння окремої події операційного ризику до Зони 1 або до Зони 2 Загальної карти оцінки операційного ризику (прийнятний рівень операційного ризику) не відміняє необхідності реагування на подію операційного ризику і виконання заходів, передбачених вимогами законодавства та іншими внутрішніми нормативними документами банку з боку відповідальних підрозділів банку.

Повноваження органів управління банку з прийняття управлінських рішень щодо обробки ризиків розподіляються залежно від визначеного рівня операційного ризику на підставі побудови Загальної карти оцінки операційного ризику

Висновки. За сучасного швидкого розвитку ІТ-технологій і впровадження їхніх досягнень у банківську сферу створюється багато нових банківських продуктів, які не потребують присутності клієнтів у відділенні банку. Така ситуація змушує змінювати підхід банків до системи управління ризиками. Кожен банк має вибудовувати свою систему управління ризиками залежно від кількості банківських продуктів та обсягу операцій. У нових умовах для банків важливо дотримуватися принципів, які рекомендовані Базельським комітетом та європейськими директивами.

Таблиця 3

Загальна карта оцінки операційного ризику за кількістю випадків настання ризикових подій та величиною втрат

Кількість інцидентів у звітному періоді, в інтервалі «від – до»								
	5	**Більше 50**	майже неминучі	середній	вище середнього	високий	високий	високий
	4	**Від 36 до 50**	ймовірні	середній	середній	вище середнього	високий	високий
	3	**Від 21 до 35**	можливі	низький	середній	вище середнього	високий	високий
	2	**Від 6 до 20**	малоймовірні	низький	низький	середній	вище середнього	високий
	1	**До 5**	рідкісні	низький	низький	середній	вище середнього	вище середнього
				низькі	незначні	помірні	значні	катастрофічні
				<50	**50-99**	**100-199**	**200-499**	**≥ 500**
				1	2	3	4	5
				Діапазони величини втрат за однією подією операційного ризику, тис грн				

Список літератури:

1. Методичні рекомендації щодо організації корпоративного управління в банках України, затверджені Рішенням Правління Національного банку України від 03.12.2018 № 814-рш «Про схвалення». URL : https://old.bank.gov.ua/document/download?docId=83329177 (дата звернення: 12.03.2020).

2. Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова від 11.06.2018 № 64 (редакція від 29.11.2018). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18 (дата звернення: 12.03.2020).

3. Скиннер К. Цифровой банк: как создать цифровой банк или стать им. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. ISBN 978-5-00057-277-1.

4. Деркач А.О., Корнєєва М.В., Абакуменко О.В. Діджиталізація банківського сектору України. *Фінансові дослідження*. 2016. № 1. URL : https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=11&id=20 (дата звернення: 12.03.2020).

5. Тищенко О.І. Огляд сучасних тенденцій на ринку онлайн-банкінгу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. URL : http://www.economyandsociety.in.ua/journal-13/20-stati-13/1615-tishchenko-o-i (дата звернення: 12.03.2020).

6. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія ; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Київ, 2018. 252 с.

7. Радько Є.Б., Мешко Н.П. Сучасний стан Інтернет-банкінгу як явища: перспективи, переваги та недоліки. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL : www.ekonomy.nayka.com.ua (дата звернення: 27.12.2019).

8. Кількість користувачів Інтернетом в Україні виросла на 7% – дослідження. *Економічна правда*. URL : https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498/ (дата звернення: 11.10.2019).

9. На порозі діджиталізації: як Україні позбутися статусу кешової економіки та детінізація економіки. URL : http://www.re-finance.com.ua/?p=938 (дата звернення: 12.03.2020).

10. Розподіл безготівкових операцій із використанням платіжних карток, 9 місяців 2019 р. URL : https://bank.gov.ua/files/oFicBfqfYRMdfkU (дата звернення: 12.03.2020).

11. Безготівкові розрахунки з використанням платіжних терміналів у 2019 році. URL : https://bank.gov.ua/news/all/bezgotivkovi-rozrahunki-z-vikoristannyam-platijnih-terminaliv-2019-rik (дата звернення: 12.03.2020).

12. Стратегія фінансового сектору України до 2025 року. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf (дата звернення: 20.01.2020).

13. Платіжна інфраструктура України переходитиме на міжнародний стандарт ISO 20022. URL : https://bank.gov.ua/news/all/platijna-infrastruktura-ukrayini-perehoditime-na-mijnarodniy-standart-iso-20022 (дата звернення:12.03.2020).

14. Популярність безготівкових розрахунків платіжними картками зростає завдяки інноваціям. URL : https://bank.gov.ua/news/all/populyarnist-bezgotivkovih-rozrahunkiv-platijnimi-kartkami-zrostaye-zavdyaki-innovatsiyam (дата звернення: 12.03.2020).

References:

1. Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii korporatyvnoho upravlinnia v bankakh Ukrainy, zatverdzheni Rishenniam Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 03.12.2018 № 814-rsh «Pro skhvalennia» [Methodical recommendations on organization of corporate governance in banks of Ukraine, approved by the Decision of the Board of the National Bank of Ukraine dated 03.12.2018 № 814-rsh "On approval"]. Available at: https://old.bank.gov.ua/document/ /download?docId=83329177 (accessed 12.03.2020).

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu systemy upravlinnia ryzykamy v bankakh Ukrainy ta bankivskykh hrupakh [On approval of the Regulation on the organization of risk management system in banks of Ukraine and banking groups]. Postanova vid 11.06.2018 № 64 (redaktsiia vid 29.11.2018) Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18 (accessed 12.03.2020).

3. Skinner K. (2015) Tsifrovoy bank: kak sozdat tsifrovoy bank ili stat im [Digital Bank: how to create a digital bank or become one]. Moskva : Mann, Yvanov y Ferber, ISBN 978-5-00057-277-1.

4. Derkach A.O., Kornieieva M.V., Abakumenko O.V. (2016): Didzhytalizatsiia bankivskoho sektoru Ukrainy [Digitization of the Ukrainian banking sector]. *Finansovi doslidzhennia*, no. 1 Available at: https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=11&id=20 (accessed 12.03.2020).

5. Tyshchenko O.I. (2017) Ohliad suchasnykh tendentsii na rynku onlain-bankinhu v Ukraini [An overview of current trends in the online banking market in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 13. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal-13/20-stati-13/1615-tishchenko-o-i (accessed 12.03.2020).

6. Liashenko V.I., Vyshnevskyi O.S. (2018) Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku: monohrafiia [Digital modernization of the Ukrainian economy as a breakthrough: Monograph]. NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, p. 252.

7. Radko Ie.B., Meshko N.P. (2018) Suchasnyi stan internet bankinhu yak yavyshcha: perspektyvy, perevahy ta nedoliky [The present state of internet banking as a phenomenon: prospects, advantages and disadvantages]. *Efektyvna ekonomika* (electronic journal), no. 12 Available at: www.ekonomy.nayka.com.ua (accessed 27.12.2019).

8. Kilkist korystuvachiv internetom v Ukraini vyrosla na 7% - doslidzhennia [The number of Internet users in Ukraine has increased by 7% – research]. *Ekonomichna pravda*. Available at: https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652498/ (accessed 11.10.2019).

9. Na porozi didzhytalizatsii: yak Ukraini pozbutysia statusu keshovoi ekonomiky ta detinizatsiia ekonomiky [On the verge of digitization: how to get rid of the cash status of Ukraine and shade the economy]. Available at: http://www.re-finance.com.ua/?p=938 (accessed 12.03.2020).

10. Rozpodil bezghotivkovykh operatsii z vykorystanniam platizhnykh kartok, 9 misiatsiv 2019 roku [Distribution of non-cash transactions using payment cards, 9 months 2019]. Available at: https://bank.gov.ua/files/oFicBfqfYRMdfkU (accessed 12.03.2020).

11. Bezghotivkovi rozrakhunky z vykorystanniam platizhnykh terminaliv u 2019 rotsi [Non-cash payments using payment terminals in 2019]. Available at: https://bank.gov.ua/news/all/bezgotivkovi-rozrahunki-z-vikoristannyam-platijnih-terminaliv-2019-rik (accessed 12.03.2020).

12. Stratehiia finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku [Ukraine's financial sector strategy until 2025]. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf (accessed 20.01.2020).

13. Platizhna infrastruktura Ukrainy perekhodytyme na mizhnarodnyi standart ISO 20022 [Ukraine's payment infrastructure will move to the international standard ISO 20022]. Available at: https://bank.gov.ua/news/all/platijna-infrastruktura-ukrayini-perehoditime-na-mijnarodniy-standart-iso-20022 (accessed 12.03.2020).

14. Populiarnist bezghotivkovykh rozrakhunkiv platizhnymy kartkamy zrostaie zavdiaky innovatsiiam [The popularity of cashless payment card payments is growing thanks to innovation]. Available at: https://bank.gov.ua/news/all/populyarnist-bezgotivkovih-rozrahunkiv-platijnimi-kartkami-zrostaye-zavdyaki-innovatsiyam (accessed 12.03.2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-25
УДК 336.1:322:1

Лисяк Л.В.
доктор економічних наук, професор,
Університет митної справи та фінансів
Кушнір А.І.
аспірантка,
Університет митної справи та фінансів

Lysiak Liubov, Kushnir Anna
University of Customs and Finance

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

BUDGETARY POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN TERRITORIES AND PROVIDING SUSTAINABILITY OF LOCAL BUDGETS

Статтю присвячено узагальненню теоретичних і практичних підходів до реалізації бюджетної політики розвитку територій та забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах децентралізації з урахуванням зарубіжного досвіду. Розглянуто підходи до тлумачення фінансової стійкості місцевих бюджетів. Визначено основні методи дослідження фінансової стійкості місцевих бюджетів у зарубіжних країнах. Виокремлено внутрішні та зовнішні чинники впливу на фінансову стійкість. Узагальнено методи дослідження фінансової стійкості, що пропонують зарубіжні вчені. Надано класифікацію типів фінансової стійкості місцевих бюджетів та, відповідно, бюджетної політики. Охарактеризовано зарубіжний досвід проведення аналізу фінансової стійкості, визначено основні проблеми, з якими стикаються вчені та органи місцевої влади і місцевого самоврядування під час проведення даного аналізу. З огляду на світовий досвід, визначено необхідність розроблення стратегії фінансової стійкості місцевих бюджетів, яка має стати невід'ємним складником бюджетної політики територій у вітчизняній практиці.

Ключові слова: *бюджетна політика, місцеві бюджети, фінансова стійкість, типи фінансової стійкості, коефіцієнти фінансової стійкості, заборгованість місцевого бюджету, стратегія фінансової стійкості.*

Статья посвящена обобщению теоретических и практических подходов к реализации бюджетной политики развития территорий и обеспечения финансовой устойчивости местных бюджетов в условиях децентрализации с учетом зарубежного опыта. Рассмотрены подходы к определению финансовой устойчивости местных бюджетов. Определены основные методы исследования финансовой устойчивости местных бюджетов в зарубежных странах. Выделены основные внутренние и внешние факторы влияния на финансовую устойчивость. Обобщены методы исследования финансовой устойчивости, которые предлагают зарубежные ученые. Представлена классификация типов финансовой устойчивости местных бюджетов и, соответственно, бюджетной политики. Охарактеризован зарубежный опыт проведения анализа финансовой устойчивости, очерчены основные проблемы, с которыми сталкиваются ученые, органы власти и местного самоуправления при проведении данного анализа. С учетом зарубежного опыта определена необходимость разработки стратегии финансовой устойчивости местных бюджетов, которая должна стать неотъемлемой составляющей бюджетной политики территорий в отечественной практике.

Ключевые слова: *бюджетная политика, местные бюджеты, финансовая устойчивость, типы финансовой устойчивости, коэффициенты финансовой устойчивости, задолженность местного бюджета, стратегия финансовой устойчивости.*

© Лисяк Л.В., Кушнір А.І., 2020

The article is devoted to the generalization of theoretical and practical approaches to the implementation of budgetary policies and territorial development and ensuring the financial sustainability of local budgets in the context of decentralization, taking into account foreign experience. Approaches have been developed to interpret the financial sustainability of local budgets as an option to withstand internal and external threats for ensuring the fulfillment of socially important functions and responsibilities, including financial, economic, social and other, by the authorities and local self-government. The main methods for studying the financial sustainability of local budgets in foreign countries are identified. The principles that should be followed to determine the financial sustainability of local budgets are identified. The main internal and external factors affecting financial sustainability are highlighted. Financial sustainability research methods offered by foreign scientists that are used in practice in foreign countries such as the UK, Canada, Australia, Czech Republic, New Zealand are generalized. Indicators that are taken into account while assessing the sustainability of the local budget are presented. Foreign experience in conducting financial sustainability analysis at the level of local authorities and the practice of using its results are characterized. Emphasis is placed on the need to adjust / specify the set of indicators of financial sustainability and the importance of problems of its development, taking into account the specificity of a certain territory. Emphasis is placed on the importance of maintaining transparency and comprehensibility of the assessment of the financial sustainability of the local budget for the public as a result of its mandatory publicity in the media. It is substantiated that an important step in the study of the financial sustainability of local budgets is to determine the type of sustainability inherent in the analyzed budget and the budgetary policies that contributed to its achievement. The classification of types of financial sustainability of local budgets and according to budgetary policy is given. The main problems faced by scientists and local self-governments in carrying out this analysis are outlined. Given the global experience, the necessity of developing a strategy of financial sustainability of local budgets has been determined, which should become an integral part of the budgetary policy of territories in domestic practice.

Key words: *budgetary policy, local budgets, financial sustainability, types of financial sustainability, coefficients of financial sustainability, local budget debt, financial sustainability strategy.*

Постановка проблеми. Проблематика впорядкування бюджетних відносин загострюється в умовах бюджетного реформування, поглиблення процесу бюджетної децентралізації та водночас нестабільності макроекономічного й незрілості інституційного середовища. Це актуалізує формування та реалізацію виваженої, дієвої бюджетної політики розвитку територій та пошук шляхів забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів з урахуванням надбань сучасної зарубіжної теорії і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти окресленої проблематики стали предметом наукових розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Дослідженням теоретико-методологічних засад бюджетної політики та бюджетного регулювання присвячено праці українських учених Т. Боголіб, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, В. Макогон, М. Пасічного, І. Чугунова, В. Федосова, С. Юрія та ін. Проблематикою регіональної бюджетної політики, місцевих бюджетів, забезпечення їхньої стійкості займалися Г. Возняк, О. Кириленко, І. Луніна, О. Чугунов та ін. Серед сучасних зарубіжних учених, які досліджують питання підвищення фінансової стійкості місцевих бюджетів слід назвати С. Барбера, М. Джонс, І. Стессоліні, М. Бісонго, Є. Денек, Б. Філіпяк, Т. Овеменс, І. Жаровську, І. Маджерова, Г. Лучінеллі, А. Шик, Є. Горіна та ін.

Водночас недостатньо дослідженими залишаються теоретичні і практичні засади бюджетної політики розвитку територій у контексті забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів з урахуванням зарубіжного досвіду, що особливо важливо за умов поглиблення бюджетної децентралізації.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних і практичних підходів до реалізації бюджетної політики розвитку територій та забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах децентралізації з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна політика як цілеспрямована системна діяльність у сфері бюджетних відносин, що здійснюється органами державної і місцевої влади та місцевого самоврядування, спрямована на вирішення тактичних і стратегічних завдань розвитку країни та її територій. Активне впровадження принципів децентралізованого управління бюджетними потоками в Україні розпочалося майже п'ять років тому шляхом реформування бюджетної системи та запровадження нової моделі міжбюджетних відносин [14]. Бюджетна децентралізація передбачає, з одного боку, розподіл видаткових повноважень між державним і місцевими бюджетами та між власне місцевими бюджетами (вертикальний і горизонтальний розподіл), що визначає особливості міжбюджетних відносин, а з іншого – ступінь самостійності органів місцевого самоврядування щодо формування місцевих бюджетів. Унаслідок реформування відбулися суттєві позитивні зрушення: підвищено фінансову спроможність місцевих бюджетів; розширено видаткові повноваження органів місцевого самоврядування. Місцеві органі влади отримали можливість більш ефективно забезпечити функціонування закладів бюджетної сфери, самостійно вирішувати питання розвитку громад. У результаті добровільного об'єднання громад упродовж 2015–2019 рр. на прямі взаємовідносини з державним бюджетом перейшли 806 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які безпосередньо отримують міжбюджетні трансферти. Об'єднані громади здобули повноваження та ресурси, які мають міста обласного значення. Основний бюджетоутворюючий податок (ПДФО) зараховується до бюджетів ОТГ в обсязі 60% на покриття делегованих їм повноважень. Окрім того, на місцях повністю залишаються надходження прибутку від підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля) [4]. Таким чином, у територіальних органів влади та місцевого самоврядування з поглибленням бюджетної

децентралізації зростає можливість формування і реалізації дієвої та результативної бюджетної політики, спрямованої на підвищення якості публічних послуг, розвиток соціальних і економічних процесів на певній території у межах власних бюджетних повноважень.

Формування і реалізація бюджетної політики територій є об'єктивно необхідним завданням з огляду на існуючу специфічність їхніх проблем, усе ще значну диференціацію у ресурсному забезпеченні громад, яка породжується різними чинниками, поглиблення міжрегіональних диспропорцій, нерівномірність соціально-економічного розвитку, що відповідним чином відображається на якості та обсягах публічних послуг, котрі отримують громадяни на різних територіях. Бюджетна політика на місцевому рівні має два взаємопов'язані напрями: забезпечення органами місцевого самоврядування реалізації основних пріоритетів держави шляхом виконання делегованих повноважень та виконання власних повноважень, спрямованих на проведення власної політики органів місцевого самоврядування та фінансове забезпечення за рахунок власних доходів місцевих програм соціального і економічного розвитку. Тобто бюджетна політика територій в умовах бюджетної децентралізації є відносно самостійною.

Цілі бюджетної політики на місцевому рівні формуються з урахуванням цілей бюджетної політики держави, конкретизованих на місцевому рівні, і цілей територіальних громад, які мають узгоджуватися із загальнодержавним цілям. Учені зазначають, що трансформація загальнодержавних цілей та цілей розвитку державних фінансів у цілі та пріоритети бюджетної політики певної території є концептуальною основою розвитку місцевих фінансів та має бути складником концепції бюджетної політики держави [2].

Підґрунтям побудови бюджетної політики держави і територій є конституція країни, суспільні інтереси, потреби, особливості та проблеми загальнодержавного й територіального розвитку, наукові прогнози. У сучасних умовах основними цілями бюджетної політики є: забезпечення сталого розвитку територіальних утворень на основі єдності державних і місцевих пріоритетів; посилення ролі органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади, підвищення їхньої фінансової спроможності у стимулюванні системного, динамічного територіального розвитку; вдосконалення міжбюджетних відносин. Відповідно, бюджетна політика на рівні територіальних утворень має максимально відповідати інтересам розвитку певної території, інтересам більшості населення, враховуючи інтереси меншості, бути прозорою, адекватною тенденціям розвитку країни, підконтрольною, повною мірою відображатися у місцевих бюджетах [3]. У процесі поглиблення бюджетної децентралізації вагомим аспектом є подальше узгодження і збалансування інтересів центру та територій, належне якісне виконання місцевими органами своїх повноважень і зобов'язань.

Для посилення дієвості бюджетної політики в аспекті впливу бюджетної системи на соціально-економічний розвиток суспільства необхідно здійснювати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості, фінансової стійкості, прозорості державного та місцевих бюджетів, ефективності витрачання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення якісного виконання бюджетів, здійснення дієвого фінансового контролю. Серед важливих цілей і завдань бюджетної політики як ефективного інструменту соціального та економічного розвитку України й територіальних утворень в умовах децентралізації є формування достатніх бюджетних коштів для активного стимулювання інноваційних, соціальних й економічних процесів, гармонізація структури дохідної та видаткової частин державного і місцевих бюджетів, забезпечення їх збалансованості та стійкості. Бюджетна політика має визначатися виходячи із циклічності економічного розвитку, а також зі стану державних і місцевих фінансів, запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до значного зниження ефективного бюджетного регулювання в аспекті дієвого впливу на економічне зростання і соціальний розвиток.

У процесі розбудови бюджетної системи та пошуку дієвих інструментів підвищення рівня її фінансової стійкості на різних стадіях розвитку економіки вітчизняні вчені та законодавці орієнтуються на досвід зарубіжних країн, де бюджетна децентралізація має тривалий період розвитку. Протягом останніх десятиліть у багатьох зарубіжних державах спостерігається тенденція до посилення бюджетної децентралізації, розширення функцій та обов'язків органів місцевого самоврядування, що свідчить про підвищення їхньої ролі як суб'єктів бюджетної політики.

Вимоги до стабільності, фінансової стійкості місцевих бюджетів є невід'ємним складником бюджетної політики зарубіжних країн.

Забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів зарубіжними дослідниками розглядається як можливість [6]:

– сприяння створенню довгострокової перспективи щодо організаційної спроможності органів місцевого самоврядування впоратися з проблемами у кризові періоди;

– удосконалення сучасних традиційних підходів до управління ефективністю, стабільністю, здійснення контролю для досягнення гнучкості та адаптивності місцевих бюджетів, тобто стійкої здатності протистояти викликам та ризикам.

Фінансова стійкість місцевих бюджетів виражається у здатності уряду управляти своїми фінансами для виконання власних зобов'язань щодо поточних і майбутніх витрат. Місцевий бюджет, ймовірно, буде перебувати у фінансово стійкому стані, якщо орган місцевого самоврядування: пропонує рівень обслуговування, що адекватний готовності та здатності населення і бізнесу платити податки; надання публічних послуг та рівень обслуговування гнучко змінюються залежно від економічних умов; підтримує місцеву інфраструктуру в належному стані; формує і має достатні резерви та/або борговий потенціал для заміни/модернізації

інфраструктури в разі необхідності; здатний коригувати свій капітал у відповідь на зміни темпів економічного зростання; має можливість повною мірою виконувати функції, закріплені за ним; забезпечує оптимальний розподіл видатків бюджету, ефективне використання фінансових та матеріальних ресурсів [10; 15].

За іншого підходу фінансову стійкість місцевого бюджету можна розглядати як пасивну чи активну стійкість [19]. На нашу думку, пасивна стійкість – відображення пасивної бюджетної політики, що використовує автоматичні стабілізатори, отже, в кращому разі створюються можливості повернення до початкового (передкризового) фінансового стану місцевого бюджету. Активна стійкість місцевого бюджету – результат активної бюджетної політики, використання її інструментарію для стимулювання соціально-економічного розвитку, створення нових, сприятливих умов і можливостей для розвитку суспільства.

Для визначення фінансової стійкості місцевих бюджетів важливим є врахування таких принципів [13]:

− якості: якісне надання публічних послуг, сприяння сталому розвитку, підтримання та поліпшення соціального добробуту;

− економічності: дотримання оптимального співвідношення між наданням публічних послуг та їхньою вартістю з метою економії;

− оптимальності боргових зобов'язань: забезпечуючи вищий рівень державних послуг із найнижчим рівнем оподаткування, уряди не повинні накопичувати борг на невизначений термін. Тобто стійкість може досягатися за рахунок запозичень як засобу фінансування, водночас необхідно дотримуватися оптимальної структури боргу та чіткого графіку його погашення;

− інтеграції між поколіннями: досягнення стабільності і стійкості не повинно ставити під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

С. Барбера, М. Джонс, І. Салітерер та І. Стессоліні визначили чотири основні аспекти фінансової стійкості: надійність, здатність до відновлення, поінформованість та гнучкість [6]. Надійність пов'язана з можливістю організації підтримувати стабільність своїх фінансових показників у часі. Фінансова поінформованість – це розуміння та знання природи, ймовірностей, термінів та масштабів потенційних фінансових потрясінь для муніципалітету. На більш загальному рівні вона також включатиме розуміння потенційного впливу та наслідків рішень, прийнятих владою. Фінансова гнучкість – це здатність швидко реагувати на потрясіння. З одного боку, це можливість бути фінансово гнучкими, маневруючи ресурсами, щоб мінімізувати вплив різного роду потрясінь та забезпечити якісне надання послуг. З іншого боку, гнучкість також тлумачиться як здатність бути інноваційними та інвестувати в нові можливості, поліпшуючи тим самим фінансові та нефінансові показники. Здатність до відновлення показує можливість підтримувати стабільну роботу місцевих органів влади, місцевого самоврядування або відновити фінансові результати до рівня, який був до фінансових потрясінь.

В умовах нестабільності або відновлення економічного зростання найгострішою проблемою державних та місцевих фінансів є боргова криза, яка суттєво порушує бюджетну стійкість. Більшість науковців зазначає, що саме борг є одним із найважливіших чинників впливу на стійкість місцевих бюджетів [8; 9]. Це проблема стосується не лише країн із трансформаційною економікою, а й розвинених країн. Не випадково Міжнародна рада стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі опублікувала документ під назвою «Звітність про довгострокову стійкість фінансів суб'єкта господарювання», який надає рекомендації, пов'язані з концепцією платоспроможності уряду, та визначає три взаємопов'язані складники довгострокової фіскальної стійкості: дохід, борг та обслуговування [17]. Для кожного з них виділяються два аспекти: рівень залежності (вразливість) від зовнішніх чинників, які суб'єкт господарювання сам не може контролювати, та здатність суб'єкта господарювання здійснювати ефективне управління ризиками [7; 8]. Таким чином, у зарубіжній практиці важливим завданням під час дослідження фінансової стійкості місцевих бюджетів є виявлення ризиків (зовнішніх та внутрішніх) та вимірювання ступеня їхнього впливу. Фінансові труднощі викликані саме поєднанням як зовнішніх, так і внутрішніх чинників [8], що свідчить про багатоаспектність аналізу стійкості місцевих бюджетів.

У зарубіжній практиці, як і у вітчизняній, існує велика кількість методів дослідження та розрахунку фінансової стійкості місцевих бюджетів. Зазвичай вчені пропонують досліджувати стійкість на основі певної системи показників. Серед методів аналізу стійкості місцевих бюджетів виокремлюються опитування (інтерв'ю) і стрес-тестування. Опитування (інтерв'ю) керівників структурних підрозділів органів місцевого самоврядування сприяє виявленню основних практичних проблем щодо забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів та виявленню їх причин. Такий підхід використовується в Нідерландах, Великій Британії, Італії та Австрії [6; 16]. Дані опитування допомогли вченим визначити основні фінансові проблеми, висвітлили роль організаційних умов та потенціалу в нейтралізації ризиків. Так, наприклад, визначено, що загрози, пов'язані з управлінням або політикою, слід уважати внутрішніми для організацій. Вони, як правило, суттєво впливають на стійкість місцевого бюджету, що є передовсім характерним для Великої Британії. В Австрії та Італії найбільш суттєвими стали зовнішні потрясіння [6; 15].

Стрес-тести виступають ефективним інструментом моніторингу поточного та прогнозованого стану місцевих бюджетів, оскільки дають змогу оцінити потенційні наслідки змін фінансового стану, спричинених різноманітними чинниками, тобто дають змогу оцінити стійкість місцевих бюджетів до негативних подій. Важливим етапом є розроблення сценаріїв фінансового стану досліджуваного бюджету. Побудова сценаріїв повинна ґрунтуватися на їх економічній та логічній узгодженості та на реальному взаємозв'язку

між основними чинниками ризику, а також ураховувати зміни стану інституційного середовища, спричинені політичними, економічними та правовими факторами. Останній етап стрес-тестування – формулювання висновків та надання рекомендацій.

Як опитування, так і стрес-тестування містять значну частку суб'єктивного складника в оцінюванні фінансової стійкості місцевих бюджетів і можуть використовуватися як додаткові/доповнюючі до інших методів.

Більшість учених пропонує для оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів використовувати певні системи фінансових показників, які враховуються під час аналізу стійкості місцевих бюджетів, спрямовані на оцінку оперативного управління бюджетом, оцінку заборгованості та ліквідності [20].

Управління бюджетом є важливим аспектом діяльності місцевих органів влади та місцевого самоврядування, що полягає у забезпеченні якості оперативного управління та генерування ресурсів для розвитку громади. Для оцінки стійкості місцевого бюджету враховуються такі показники, як залишок бюджету (оцінює баланс), відношення поточного профіциту бюджету до поточного доходу (оцінює успішне управління бюджетними коштами у довгостроковому періоді), частка фінансових залишків на рахунках і в касах у поточних витратах та доходах (відображає, наскільки довго орган управління здатний фінансувати поточні видатки заощадженнями попередніх років та яку частину поточного річного доходу можна покрити власними заощадженнями), частка власних доходів у загальних доходах тощо.

Оцінка заборгованості включає розрахунок таких показників: частка загальної заборгованості в поточному балансі бюджету (виражає, через скільки місяців міська влада може повернути борги з поточного балансу), співвідношення обслуговування боргу та боргової спроможності (відображає, наскільки добре муніципалітет здатний виконати свої поточні бюджетні зобов'язання), обслуговування загальної заборгованості (виражає рівень покриття загальної заборгованості муніципалітету консолідованими доходами за поточний рік), співвідношення загальної заборгованості до поточного доходу (показує рівень покриття загальної заборгованості муніципалітету поточними доходами в даному році).

Можливість виконувати короткострокові та довгострокові зобов'язання суттєво впливає на фінансову стійкість місцевих бюджетів та загальний фінансовий стан місцевих фінансів. Під час визначення ліквідності визначено такі ключові показники: 1) загальна (нормальна) ліквідність описує здатність муніципалітету виконувати короткострокові зобов'язання зі своїх ліквідних джерел; 2) негайна ліквідність фіксує здатність муніципалітету сплачувати свої короткострокові зобов'язання за допомогою фінансових активів (наприклад, залишки на поточному рахунку); 3) фінансова пропозиція виражає здатність муніципалітету покривати всі зобов'язання з короткострокових фінансових активів (переважно) та довгострокових депозитів [20].

Вивчаючи процес дослідження фінансової стійкості місцевих бюджетів у різних країнах світу на рівні місцевої влади, потрібно відзначити, що в багатьох країнах, подібно до українських реалій, його впровадженню у практичну діяльність не приділяють достатньої уваги. Досить розвинена система дослідження фінансової стійкості місцевих бюджетів притаманна таким країнам, як Велика Британія, Австралія та Канада, де даний аналіз проводиться самими органами місцевої влади самостійно чи спеціальними установами на замовлення. Результати аналізу є основою для формування відповідної стратегії забезпечення фінансової стійкості місцевого бюджету, що містить рекомендації місцевій владі щодо сталого управління фінансовими ресурсами бюджету, встановлює граничний інтервал, у межах якого доцільно приймати обґрунтовані та стійкі фінансові рішення, окреслює ризики та можливості, встановлює чіткий алгоритм дій щодо забезпечення фінансової стійкості. Стратегія фінансової стійкості та довгостроковий фінансовий прогноз є невід'ємною частиною плану розвитку певного територіального утворення/муніципалітету [12]. Такий досвід важливо врахувати у вітчизняній практиці шляхом розроблення стратегії фінансової стійкості місцевих бюджетів як невід'ємного складника бюджетної політики територій.

Доцільно врахувати також досвід Австралії, де приділяють значну увагу дослідженню фінансової стійкості муніципалітетів та вивченню чинників, що на неї впливають [11]. Наприклад, під час проведення аналізу фінансового стану місцевих рад у Новому Південному Уельсі та оцінки фінансової стійкості місцевого бюджету було застосовано низку показників, розроблено коефіцієнт зважування для кожного базового показника, і в результаті виділено чотири категорії показників та розглянуто відносну вагомість кожної з них в аспекті фінансових можливостей та стійкості ради (табл. 1).

Окреслені орієнтири мають коригуватися залежно від специфіки території, конкретизуватися залежно від вагомості проблем її розвитку. Це стосується чисельності населення, щільності його розміщення на території тощо. Наприклад, коефіцієнт грошових витрат повинен бути вищим для менших населених пунктів, аніж для великих міст, як спосіб нейтралізації відмінностей в операційній діяльності та захисту від фінансових потрясінь. Адже більшість сільських рад навряд чи зможе досягти такого ж рівня операційного доходу з власних джерел, як, наприклад, міська рада. Тобто виникає необхідність урахування типу місцевого бюджету за адміністративно-територіальним поділом та, відповідно, його дохідною базою [11].

У низці зарубіжних країн місцеві органи влади надають звіт про фінансову стійкість муніципалітету, який містить оцінку фінансових і нефінансових викликів та способи реагування на них; аналіз стійкості видаткової частини та якість обслуговування населення; рівень фінансового тиску та його наслідки для фінансової стійкості; досліджує достатність поінформованості органів місцевого самоврядування про ризики та їхній

Таблиця 1

Показники оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів

Показник	Характеристика
Фінансова гнучкість (35%)	
Операційний коефіцієнт	Вимірює здатність ради стримувати операційні витрати в межах операційних доходів
Коефіцієнт доходу від власних джерел	Вимірює рівень фіскальної гнучкості ради (ступінь залежності від зовнішніх джерел фінансування)
Ліквідність (20%)	
Коефіцієнт грошових витрат	Вказує на кількість місяців, за якими рада може продовжувати виплачувати свої безпосередні витрати без додаткового надходження коштів
Необмежений коефіцієнт поточної ліквідності	Покликаний представляти здатність ради виконувати виплати заборгованості у міру настання терміну їх погашення
Обслуговування боргу (10%)	
Коефіцієнт покриття боргу	Вимірює наявність грошових коштів від операційної діяльності для обслуговування боргу
Коефіцієнт покриття відсотків	Вказує, наскільки рада може обслуговувати свою заборгованість за відсотками та брати додаткові позики
Поновлення активів та капітальні витрати (35%)	
Коефіцієнт відставання інфраструктури	Показує, яка частка відставання від загальної вартості інфраструктури ради
Коефіцієнт обслуговування активів	Порівнює фактичне та необхідне щорічне обслуговування активів
Коефіцієнт відновлення будівельних та інфраструктурних активів	Порівнює співвідношення витрат на оновлення інфраструктури та погіршення стану активів, оцінене його амортизацією
Коефіцієнт капітальних витрат	Показує, наскільки рада прогнозує розширити свою базу активів за рахунок капітальних витрат, витрачених як на нові активи, так і на заміну та оновлення існуючих активів

Джерело: сформовано на основі [11]

вплив на певний напрям бюджетної політики, а також управління цими ризиками. Відповідно до даного звіту, основними показниками для ознайомлення з результатами діяльності місцевої влади щодо забезпечення фінансової стійкості місцевого бюджету виступають такі: коефіцієнт стійкості активів, чистий коефіцієнт фінансових зобов'язань, операційний коефіцієнт надлишків, коефіцієнт покриття грошових витрат, коефіцієнт покриття боргу [12].

Учені зазначають, що під час оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів та підготовки звітів більш доцільним є проведення аналізу безпосередньо місцевими органами влади, водночас можливе залучення певних аудиторських компаній. Щорічність звітів свідчить, що органи влади та місцевого самоврядування ставляться з відповідальністю до проблеми підвищення фінансової стійкості місцевого бюджету, а результати будуть враховані під час формування бюджету на наступний період та прийняття інших рішень. Ураховуючи, що аналіз фінансової стійкості є складним, відкритим для різних методологічних підходів і часто дає різноманітні оцінки та масив сценаріїв, із метою досягнення прозорості та зрозумілості результатів для громадськості важливо, щоб звіти були представлені у засобах масової інформації у доступній формі, яку можуть сприймати не лише фінансові аналітики та експерти, а й громада, населення, навіть якщо це вимагає спрощення деяких висновків [18, с. 124].

Важливим етапом дослідження фінансової стійкості місцевих бюджетів є визначення типу стійкості, яка притаманна аналізованому бюджету та, відповідно, бюджетній політиці, що сприяла його досягненню. Класифікацію типів бюджетної політики та стану місцевих бюджетів відповідно до їхньої фінансової стійкості представлено на рис. 1.

Дуже сильний та сильний місцеві бюджети характеризуються потужним потенціалом для виконання своїх фінансових зобов'язань у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Дуже сильний бюджет із великою ймовірністю матиме змогу впоратися з непередбаченими фінансовими потрясіннями та будь-якими несприятливими змінами без коригування доходів та/або витрат. За здорового місцевого бюджету місцева влада має достатній потенціал для виконання своїх фінансових зобов'язань та високу здатність управляти основними ризиками. За помірної стійкості місцевого бюджету місцева влада, ймовірно, зможе скоротити свій операційний дефіцит, управляти непередбаченими фінансовими потрясіннями та будь-якими несприятливими змінами за допомогою помірних коригувань доходів та/або витрат (коригування витрат, ймовірно, призведе до низки змін у діапазоні та якості пропонованих послуг). Дуже слабкий та проблемний місцеві бюджети характеризуються обмеженою спроможністю забезпечувати фінансування у повному обсязі запланованих видатків у коротко- та середньостроковій перспективі, органи управління не мають можливості реалізувати довгострокові фінансові зобов'язання. За такого типу фінансової стійкості місцева влада навряд чи зможе управляти основними ризиками та потребуватиме допомоги від вищих рівнів влади [11].

Слід зазначити, що оцінка фінансової стійкості є методологічно і практично складним завданням та потребує фахівців, які мають поглиблені знання та практичні навички з фінансового аналізу. Як зазначають зарубіжні вчені, здійснення такого аналізу самостійно

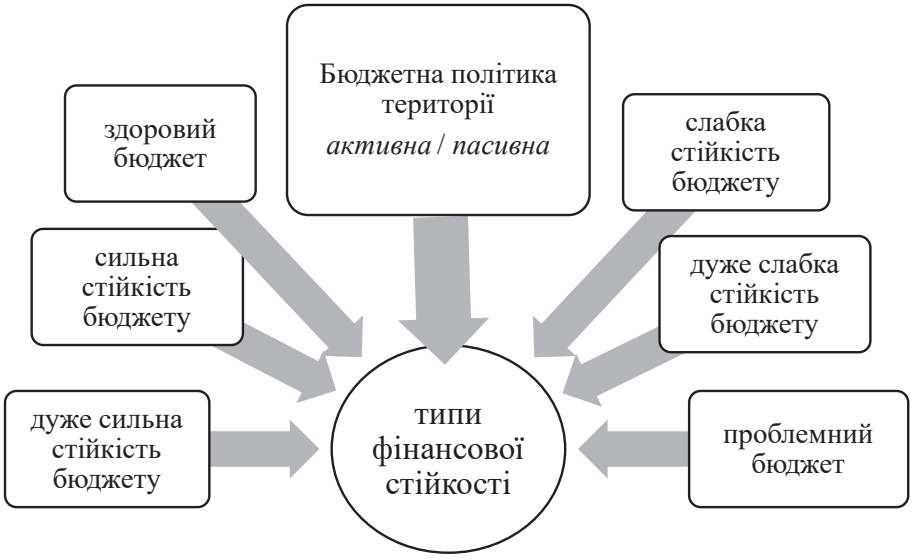

Рис. 1. Типи бюджетної політики та фінансової стійкості місцевих бюджетів

Джерело: складено авторами за [1; 3; 5; 11]

для невеликих рад, муніципалітетів тощо є складним через брак людських ресурсів, а замовлення на комерційній основі потребує певних коштів [20].

Висновки. Узагальнення теоретичних і практичних підходів до реалізації бюджетної політики розвитку територій та забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах децентралізації з урахуванням зарубіжного досвіду дає змогу зробити такі основні висновки:

− серед важливих цілей і завдань бюджетної політики як ефективного інструменту соціального та економічного розвитку України й територіальних утворень в умовах децентралізації є формування достатніх бюджетних коштів для активного стимулювання інноваційних, соціальних й економічних процесів, гармонізація структури доходної та видаткової частин державного і місцевих бюджетів, забезпечення їх збалансованості та стійкості, підтримка запасу стійкості бюджетної системи;

− стійкість місцевих бюджетів загалом характеризує їхню можливість протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам для забезпечення виконання органами влади та місцевого самоврядування суспільно значущих функцій і зобов'язань, зокрема фінансових, економічних, соціальних та ін.;

− аналіз методів оцінки фінансового стану місцевих бюджетів, репрезентованих у наукових доробках зарубіжних учених та тих, що використовуються у практиці органів влади та місцевого самоврядування, свідчить, що відсутня єдина методика дослідження/розрахунку фінансової стійкості місцевих бюджетів;

− аналіз фінансової стійкості може проводитися вченими, органом місцевої влади та місцевого самоврядування, певними компетентними організаціями на замовлення державної чи місцевої влади. У зарубіжній практиці часто використовується практика замовлення аналізу та оцінки фінансової стійкості місцевого бюджету певним компетентним організаціям;

− під час проведення оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів доцільно приділяти значну увагу вивченню зовнішніх і внутрішніх чинників, що на неї впливають, для розроблення превентивних заходів;

− важливим є врахування кількості населення, щільності його розселення та інших показників, які є характерними саме для аналізованої адміністративно-територіальної одиниці та потребують відповідного коригування нормативних значень. Це сприятиме дотриманню принципів реалістичності дослідження та його практичної значущості;

− розроблення стратегії фінансової стійкості місцевих бюджетів є актуальною проблемою для місцевих бюджетів і має стати невід'ємним складником бюджетної політики територій у вітчизняній практиці.

Перспективою подальших досліджень даної проблематики є виділення методів аналізу фінансової стійкості місцевих бюджетів, які є реальними та доцільними для впровадження в Україні, враховуючи, що, з огляду на світовий досвід, основними проблемами під час проведення оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів серед органів місцевої влади є брак коштів та людських ресурсів, а також складність розрахунків.

Список літератури:

1. Возняк Г.В. Бюджетна політика розвитку регіонів України: сучасна парадигма та орієнтири подальших реформ. Львів : Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України, 2016. 520 с.

2. Качула С.В. Бюджетна децентралізація як чинник зміцнення місцевого самоврядування в Україні. *Корпоративні фінанси: проблеми та перспективи інноваційного розвитку* : зб. матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конференції. Київ : КНЕУ, 2016. С. 276–279.

3. Лисяк Л.В., Сальникова Т.В. Напрями вдосконалення бюджетної політики в умовах децентралізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2017. № 2(58). С. 42–56.

4. Оцінка фінансових показників бюджетів 806 ОТГ. Рейтинг за 2019 рік. URL : https://decentralization.gov.ua/news/12192 (дата звернення: 19.01.2020).

5. Чугунов І.Я., Пасічний М.Д. Бюджетно-податкова політика економічного розвитку. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1(13). Ч. 1. С. 54–61.

6. Barbera C., Jones M., Saliterer I., Steccolini I. European local authorities financial resilience in the face of austerity: A comparison across Austria, Italy and England. International Conference on Next Steps for Public Administration in Theory and Practice: Sun Yat-Sen University, Guangzhou, China, 2014.

7. Bisogno M., Cuadrado-Ballesteros B., García-Sánchez I. Financial sustainability in local governments: definition, measurement and determinants, In Rodríguez Bolívar, Manuel Pedro (Eds.), *Financial sustainability in public administrations. Exploring the Concept of Financial Health*. 2017. P. 57–83.

8. Capalbo E., Grossi G. Assessing the influence of socioeconomic drivers on Italian municipal financial destabilization. *Public Money & Management*. 2014. Issue 34(2). P. 107–114.

9. Denek E., Dylewski M. Szacowanie poziomu zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego w warunkach zwiększonego ryzyka utraty płynności finansowej. Difin, Warszawa, 2013. 332 p.

10. Filipiak B. Wykorzystanie statystyki publicznej do oceny stabilnoăci finansowej jednostek samorzèdu terytorialnego. *WiadomoĂci Statystyczne*. 2016. Issue 11(666). P. 13–33.

11. Financial Sustainability of the New South Wales Local Government Sector TCorp Report. URL : https://www.olg.nsw.gov.au/content/tcorp-report-financial-sustainability-new-south-wales-local-government-sector-april-2013 (дата звернення: 19.11.2019).

12. Financial sustainability strategy 2019-2028. *Logan City Council*. URL : https://www.logan.qld.gov.au (дата звернення: 20.11.2019).

13. Lucianelli G., Citro F., Santis S., Tranfaglia A., Mazzillo A. How to improve the financial conditions of local governments in a period of crisis: an explanatory case study. *International journal of business and management.* 2018. Vol 13. № 1. P. 53–69.

14. Lysiak L.V. Budgetary doecentralization: the status andprospects of implementation in Ukraine. *Challenges and prospects for the development of a new economy at global, national, and regional levels* : collective monograph / L.B. Barannik et al. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 55–72.

15. Municipal Infrastructure Investment & Financial Sustainability. AMO-York Region Joint Research Report Spring 2018. URL : https://www.gastaxatwork.ca/sites/default/files/assets/Documents/Research/Municipal%20Infrastructure%20Investment%20and%20Financial%20Sustainability.pdf (дата звернення: 26.11.2019).

16. Overmans T. Financial Resilience: How Dutch Cities Have Buffered and Adapted to the Financial Crisis. *Public Policy and Governance*. 2017. Vol. 27. P. 173–186.

17. Reporting on the Long-term Sustainability of an Entity's Finances. International Public Sector Accounting Standards Board: New York. *IPSASB*. URL : https://www.ipsasb.org/publications/recommended-practice-guideline-1 (дата звернення: 22.11.2019).

18. Schick A. Sustainable Budget Policy: Concepts and Approaches. *OECD Journal on Budgeting, OECD Publishing*. 2006. Vol. 5(1). P. 107–126.

19. Steccolini I., Barbera C., Jones M. Governmental financial resilience under austerity: The case of English local authorities. *CIMA Executive Summary Report*. 2015. Issue 11(3). P. 1–13.

20. Szarowská I., Majerová I., Šebestová J. Indikátory finanční stability pro potřeby obcí. *Český finanční a účetní časopis*. 2018. Issue 13(1). P. 25–45.

References:

1. Vozniak H.V. (2016) Biudzhetna polityka rozvytku rehioniv Ukrainy: suchasna paradyhma ta oriientyry podalshykh reform [Budget Policy for the Development of Ukrainian Regions: The Contemporary Paradigm and Landmarks for Further Reforms]. Lviv, 520 s. (in Ukrainian)

2. Kachula S.V. (2016). Biudzhetna detsentralizatsiia yak chynnyk zmitsnennia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Budget decentralization as a factor in strengthening local self-government in Ukraine]. Korporatyvni finansy: problemy ta perspektyvy innovatsiinoho rozvytku: zb. materialiv I Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii. Kyiv : KNEU, C. 276–279. (in Ukrainian)

3. Lysiak L.V., Salnykova T.V. (2017) Napriamy vdoskonalennia biudzhetnoi polityky v umovakh detsentralizatsii [Areas of improvement of fiscal policy in the context of decentralization]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*. № 2(58). S. 42–56. (in Ukrainian)

4. Otsinka finansovykh pokaznykiv biudzhetiv 806 OTP [Estimation of financial indicators of budgets 806 ATG]. Reitynh za 2019 rik. Available at: https://decentralization.gov.ua/news/12192 (accessed 19 January 2020).

5. Chuhunov I.Ya., Pasichnyi M. D. (2018) Biudzhetno-podatkova polityka ekonomichnoho rozvytku [The fiscal policy of economic development]. *Naukovyi visnyk Polissia*. № 1(13). Ch.1. S. 54–61. (in English)

6. Barbera C., Jones M., Saliterer I., Steccolini I. (2014) European local authorities financial resilience in the face of austerity: A comparison across Austria, Italy and England. International Conference on Next Steps for Public Administration in Theory and Practice: Sn Yat-Sen University, Guangzhou, China, 2014.

7. Bisogno M., Cuadrado-Ballesteros B., García-Sánchez I. (2017) Financial sustainability in local governments: definition, measurement and determinants, In Rodríguez Bolívar, Manuel Pedro (Eds.), *Financial sustainability in public administrations. Exploring the Concept of Financial Health*, pp. 57–83.

8. Capalbo E., Grossi G. (2014) Assessing the influence of socioeconomic drivers on Italian municipal financial destabilization. *Public Money & Management*, issue 34(2), pp. 107–114.

9. Denek E., Dylewski M. (2013) Szacowanie poziomu zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego w warunkach zwiększonego ryzyka utraty płynności finansowej. Difin, Warszawa, 332 p.

10. Filipiak B. (2016) Wykorzystanie statystyki publicznej do oceny stabilnoĂci finansowej jednostek samorzÈdu terytorialnego. *WiadomoĂci Statystyczne*, issue 11(666), pp. 13–33.

11. Financial Sustainability of the New South Wales Local Government Sector TCorp Report. Available at: https://www.olg.nsw.gov.au/content/tcorp-report-financial-sustainability-new-south-wales-local-government-sector-april-2013 (accessed 11 November 2019).

12. Financial sustainability strategy 2019–2028 // Logan City Council. Available at: https://www.logan.qld.gov.au (accessed 20 November 2019).

13. Lucianelli G., Citro F., Santis S., Tranfaglia A., Mazzillo A. (2018) How to improve the financial conditions of local governments in a period of crisis: an explanatory case study. *International journal of business and management,* vol. 13 (No. 1), pp. 53–69.

14. Lysiak L.V. Budgetary doecentralization: the status andprospects of implementation in Ukraine / Challenges and prospects for the development of a new economy at global, national, and regional levels : collective monograph / L.B. Barannik, O.M. Vakulchyk, O.V. Kovalenko, L.V. Lysiak, V.V. Fesenko. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. Pp. 55–72.

15. Municipal Infrastructure Investment & Financial Sustainability. AMO-York Region Joint Research Report Spring 2018. Available at: https://www.gastaxatwork.ca/sites/default/files/assets/Documents/Research/Municipal%20Infrastructure%20Investment%20and%20Financial%20Sustainability.pdf (accessed: 26 November 2019).

16. Overmans T. (2017) Financial Resilience: How Dutch Cities Have Buffered and Adapted to the Financial Crisis. *Public Policy and Governance*, vol. 27, pp. 173–186.

17. Reporting on the Long-term Sustainability of an Entity's Finances. International Public Sector Accounting Standards Board: New York // IPSASB. Available at: https://www.ipsasb.org/publications/recommended-practice-guideline-1 (accessed: 22 November 2019).

18. Schick A. (2006) Sustainable Budget Policy: Concepts and Approaches. *OECD Journal on Budgeting, OECD Publishing*, Vol. 5(1), pp. 107–126.

19. Steccolini I., Barbera C., Jones M. (2015) Governmental financial resilience under austerity: The case of English local authorities. *CIMA Executive Summary Report*, issue 11(3), pp. 1–13.

20. Szarowská I., Majerová I., Šebestová J. (2018) Indikátory finanční stability pro potřeby obcí. *Český finanční a účetní časopis,* issue 13(1), pp. 25–45.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-26
УДК 336.7

Мельничук Н.Ю.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
Ковальчук С.С.
студентка,
Національна академія статистики, обліку та аудиту

Melnychuk Nataliia, Kovalchuk Snizhana
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

ДЕПОЗИТНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ РЕСУРСНОЇ БАЗИ

DEPOSIT ACTIVITY OF BANKING INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THEIR FUNDING BASE

Актуальність статті зумовлена тим, що депозитна діяльність завжди залишатиметься пріоритетною для будь-якої банківської установи. Запропоновано авторський підхід до трактування економічного поняття «депозитна діяльність»: це діяльність, яка пов'язана із залученням тимчасово вільних грошових коштів населення на умовах платності та строковості для створення власних кредитних ресурсів із метою забезпечення конкурентних переваг банківської установи на фінансовому ринку. Розглянуто теоретичні аспекти формування депозитного портфеля та проаналізовано рейтинг окремих банків України за сумами депозитного портфеля. Досліджено сучасний стан розвитку депозитних операцій на прикладі банківської установи. Обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку економіки виникає потреба в запровадженні інноваційних підходів до вдосконалення депозитної політики банків. Аргументовано напрями вдосконалення депозитної діяльності банку.

Ключові слова: *депозит, депозитний портфель, банківська установа, депозитні ресурси, депозитна діяльність.*

Актуальность статьи обусловлена тем, что депозитная деятельность всегда остается приоритетной для любой банковской организации. Предложен авторский подход к трактовке экономического понятия «депозитная деятельность»: это деятельность, связанная с привлечением временно свободных денежных средств населения на условиях платности и срочности для создания собственных кредитных ресурсов с целью обеспечения конкурентных преимуществ банковского учреждения на финансовом рынке. Рассмотрены теоретические аспекты формирования депозитного портфеля и проанализирован рейтинг отдельных банков Украины по суммам депозитного портфеля. Исследовано современное состояние развития депозитных операций на примере банковского учреждения. Обосновано, что на современном этапе развития экономики возникает потребность во внедрении инновационных подходов к совершенствованию депозитной политики банков. Аргументированы направления совершенствования депозитной деятельности банка.

Ключевые слова: *депозит, депозитный портфель, банковское учреждение, депозитные ресурсы, депозитная деятельность.*

Relevance of the topic of the article is due to the fact that deposit activity will always remain a priority for any banking institution. It is substantiated that at the current stage of economic development, the formation of deposit portfolios of banking institutions is of great importance for their effective activity. It is created at the expense of retail deposits and ensures financial strength and stability of banks. General scientific and special methods were accepted as methodological basis of the study. The purpose of the article is to investigate the deposit activity of individual banking institutions and analyze deposit operations. The author's approach in the interpretation of the economic concept of "deposit activity", as an activity related to attracting temporarily free cash on a pay and maturity basis to create its own credit resources in order to ensure the competitive advantage of a banking institution in the financial market, is proposed. Theoretical aspects of the deposit portfolio's formation are considered, and the rating of individual banks of Ukraine by the amount of the deposit portfolio is analyzed. Current state of the development of deposit operations on the example of a banking institution is investigated. Dynamics of deposit operations of this institution and the structure of customer deposits by types of depositors are analyzed. The analysis shows that the amount of deposit resources has a steady tendency to increase. It is substantiated that at the present stage of economic development there is a need to introduce innovative approaches to improving the banks' deposit policy. In order to improve the deposit activity of banking institutions, it is possible to reduce the limits on settlements using funds contained in deposits. In addition, banking institutions should carefully and constantly study the interests of legal entities and individuals, provide depositors with the most convenient forms of deposit service that would minimize their time spent. Further research will focus on identifying factors that influence the formation of a deposit portfolio of a banking institution.

Key words: *deposit, deposit portfolio, banking institution, deposit funds, deposit activity.*

© Мельничук Н.Ю., Ковальчук С.С., 2020

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку формування депозитного портфеля банківських установ має велике значення для їхньої ефективної діяльності. Він створюється за рахунок вкладів населення та забезпечує фінансову стійкість і стабільність банків. Депозити не лише розкривають зміст діяльності банківських установ як посередників у придбанні коштів на ринку кредитних ресурсів, а й дають можливість утримувати та розширювати клієнтську базу банку. Саме тому дослідження депозитної діяльності банківських установ України є необхідним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичним засадам депозитної діяльності банківських установ приділяли достатньо велику увагу відомі українські вчені, серед яких: А. Авеносова, Л. Галапуп, В. Матвєєв, О. Гайдаржийська, В. Василенко, А. Шелюк та ін. Питанням депозитної діяльності банківських установ приділено значну увагу багатьох учених, але проблему розглянуто частково, що потребує більш глибоких наукових досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні депозитної діяльності окремих банківських установ та проведенні аналізу депозитних операцій.

Виклад основного матеріалу. Депозитна діяльність відіграє значну роль не тільки в банківській діяльності, а й стимулює збільшення інвестиційних ресурсів. Депозитна діяльність банків передусім пов'язана із забезпеченням стабільної ресурсної бази. На нашу думку, депозитна діяльність – це діяльність, яка пов'язана із залученням тимчасово вільних грошових коштів населення на умовах платності та строковості для створення власних кредитних ресурсів із метою забезпечення конкурентних переваг банківської установи на фінансовому ринку.

Ресурси, що формуються в результаті депозитної діяльності банку, виступають джерелом акумульованих ресурсів у банківській системі [7]. Ресурсами комерційного банку є грошові кошти, що використовуються для проведення кредитних, інвестиційних та інших операцій. У контексті джерел утворення розрізняють власні ресурси (статутний капітал, резервний фонд, резерви на покриття банківських ризиків, нерозподілений прибуток) і залучені ресурси (кошти на депозитних рахунках клієнтів банку, кошти, отримані від продажу боргових зобов'язань банку, позики, отримані від інших комерційних банків, НБУ чи інших кредиторів) [3]. Специфіка функціонування банківської системи характеризується тим, що у структурі банківського капіталу основну частку займають залучені та позичені кошти. Дослідження загальної динамки банківських зобов'язань та їхньої частки у пасивах демонструє відповідність умовам економічного середовища, тобто їх обсяги зростають упродовж періодів стабілізації економіки та скорочуються, відповідно, в умовах кризових явищ [2, с. 61].

Депозитний портфель є важливим складником ресурсної бази банківської установи. Під депозитним портфелем слід розуміти сукупність коштів на депозитних рахунках клієнтів, залучених банком на договірній основі. Формування депозитного портфеля слід розглядати як безперервний циклічний процес, що складається з таких основних етапів, як [4, с. 661]:

– аналіз – дослідження «поведінки» грошових коштів на рахунках клієнтів;

– планування – орієнтація на залучення певних груп клієнтів і види депозитів;

– робота із залучення клієнтів – упровадження нових продуктів, гнучка тарифна політика й індивідуальна робота з клієнтами;

– контроль.

Проаналізуємо рейтинг окремих банків України за сумами депозитного портфеля (рис. 1).

Як видно з рис. 1, лідером рейтингу є «ПриватБанк», розмір депозитного портфеля якого станом на

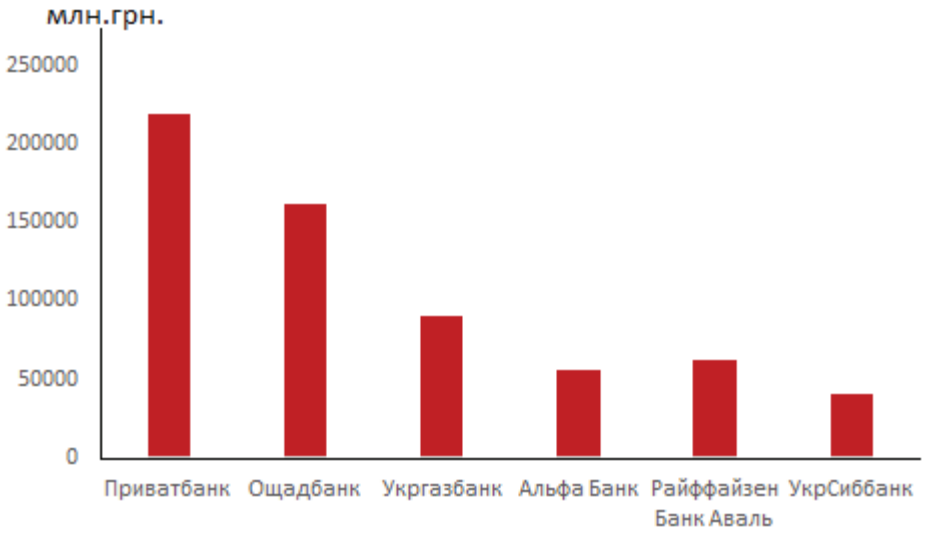

Рис. 1. Рейтинг окремих банків України за сумами депозитного портфеля станом на 11.10.2019

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

11.10.2019 становив 218 962 млн. грн. Друге місце посідає «Ощадбанк», а третє – «Укргазбанк».

Розглянемо особливості формування депозитного портфеля комерційного банку «Ощадбанк». В умовах війни та макроекономічних потрясінь банк, який не реформувався десятиліттями, постав перед викликом подальшого існування. Ресурсна база АТ «Ощадбанк» навесні 2014 р. щодня втрачала 200–300 млн. грн. Щоб утримати відтоки депозитів і вистояти, необхідні були швидкі антикризові рішення. Щоб рухатися далі, потрібна була стратегія докорінної модернізації [5]. Першим кроком стало рішення голови правління звернутися до Національного банку України з тим, щоб регулятор провів комплексну перевірку реального стану справ в «Ощадбанку». Вона тривала рік. Її результати лягли в основу антикризового пакета заходів.

Другим кроком була зміна комунікації з клієнтами, щоб відновити довіру, розповісти про наявність в «Ощадбанку» законодавчо затвердженої державної гарантії збереження вкладів фізичних осіб незалежно від суми та строку. Третій крок передбачав реструктуризацію зовнішніх зобов'язань «Ощадбанку». І, зрештою, наприкінці 2014 р. – на початку 2015 р. разом із міжнародною аудиторською компанією топ-менеджментом «Ощадбанку» було розроблено Стратегію «Мій банк. Моя країна». Згідно із цією стратегією, відбулася трансформація АТ «Ощадбанк» в два етапи: 2015–2017 рр. – етап «Модернізація», 2018–2020 рр. – етап «Лідерство» (ще триває).

Завдяки такій організації топ-менеджменту в АТ «Ощадбанк» значно зріс депозитний портфель за рахунок залучених коштів (рис. 2).

Як видно з рис. 2, починаючи з 2016 р. обсяг залучених коштів клієнтів становив 110,80 млрд. грн, а обсяг інших залучень – 53,60 млрд. грн. Якщо ж порівнювати з 2017 р., коли обсяг залучених коштів клієнтів становив 152,60 млрд. грн., то можна побачити, що дана цифра виросла на 37,73%, що є чудовим результатом для проробленої роботи. Але при цьому обсяг інших залучень знизився на 13,25% та за 2017 р. становив лише 46,50 млрд. грн. Показники 2018 р. порівняно з двома попередніми роками становили: обсяг залучених коштів – 151,80 млрд. грн, це на 37% більше, ніж за 2016 р., але при цьому на 0,52% менше, ніж за 2017 р. Це можна пояснити нестійкою економічною ситуацією в країні, а також тим, що саме у 2017 р. закінчилася програма модернізації банку і вже починаючи з 2018 р. почала діяти нова програма стратегії лідерства, до якої ще не всі були готові. Що ж стосується обсягу інших залучень, то показник залишився незмінним і становить 46,50 млрд. грн.

Сьогодні банк пропонує фізичним та юридичним особам як строкові депозити, так і депозити на вимогу у національній та іноземній валютах (табл. 1). Також АТ «Ощадбанк» пропонує своїм клієнтам онлайн-депозити через сервіс «Ощад 24/7», які дають можливість отримати 0,25% додатково в національній та іноземній валютах [5].

Як видно з даних табл. 1, обсяг депозитних коштів АТ «Ощадбанк» постійно зростав протягом 2017–2019 рр. Винятком був лише 2018 р., у якому депозити юридичних осіб порівняно з 2017 р. зменшилися на 4 886 513 тис грн. Проаналізувавши динаміку

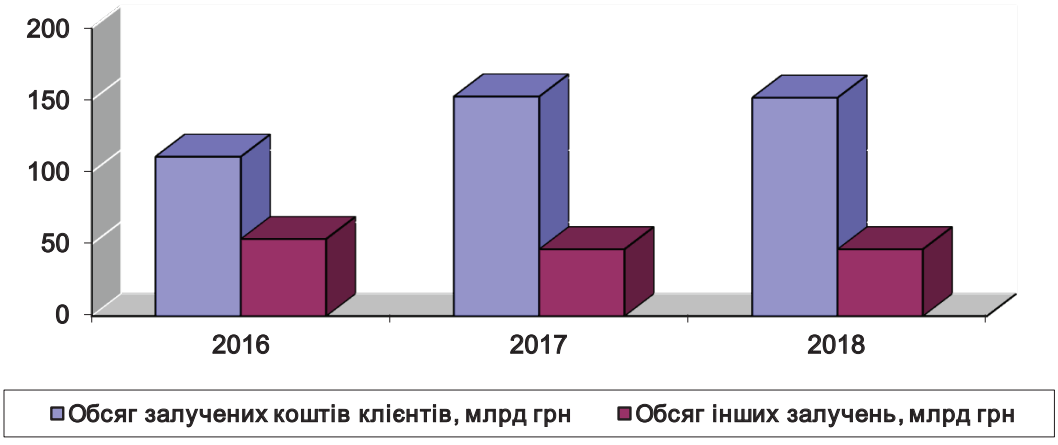

Рис. 2. Динаміка росту депозитного портфеля АТ «Ощадбанк» після модернізації найстарішої банківської системи в Україні, станом на 2016–2018 рр., млрд. грн

Джерело: побудовано авторами на основі даних [5]

Таблиця 1

Динаміка депозитного портфеля АТ «Ощадбанк» протягом 2017–2019 рр., тис грн

Показники	2017	2018	2019	Абсолютне відхилення		Темп росту, %	
				2019-2017	2019-2018	2019/2017	2019/2018
Депозити юридичних осіб	46462991	41576478	48992135	2529144	7415657	5,44	17,84
Депозити фізичних осіб	86568072	94820716	100420351	13852279	5599635	16,00	5,91
Загальний обсяг депозитів	133031063	136397194	149412486	16381423	13015292	12,31	9,54

Джерело: побудовано та розраховано авторами на основі [5]

депозитного портфеля банку, можна зробити висновок, що в 2019 р. порівняно з 2017 р. він збільшився на 16 381 423 тис грн, або на 12,31%. Порівняно з 2018 р. він зріс на 13 015 292 тис грн, або на 9,54%. Депозитні ресурси протягом 2017–2019 рр. також зростають за рахунок депозитів юридичних та фізичних осіб. Порівняно з 2017 р. найбільші темпи зростання показали депозити фізичних осіб – 16,00%, а порівняно з 2018 р. – депозити юридичних осіб – 17,84%.

Проаналізуємо структуру депозитів клієнтів АТ «Ощадбанк» за видами вкладників (рис. 3).

Як видно з рис. 3, депозити фізичним особам у депозитному портфелі АТ «Ощадбанк» протягом 2017–2019 рр. займають найбільшу частку депозитного портфеля – від 65% до 70%. Що ж стосується депозитів юридичних осіб, то їхня частка є значно нижчою і протягом аналізованого періоду становила від 30% до 35%.

Результати аналізу засвідчили, що основними цілями управління депозитними ресурсами АТ «Ощадбанк» є: підтримка банком власної ліквідності; задоволення попиту клієнтів на депозитні ресурси; отримання прибутку, достатнього для виплати дивідендів у розмірах, що задовольняють акціонерів, і для розвитку банку. Саме від ефективності управління депозитним портфелем і залежать найважливіші показники діяльності банку, такі як ліквідність та рентабельність, що впливають на стабільну роботу банківської установи та її спроможність проводити активні операції.

Ефективність управління та функціонування банківської установи значною мірою залежить від реалізації завдань його депозитної політики, а саме [1]:

– максимізації прибутку (депозитні операції здійснюються так, щоб сприяти отриманню банківського прибутку або створювати умови для отримання прибутку в майбутньому);

– забезпечення стійкості ресурсної бази та рівня ліквідності (особлива увага в процесі організації депозитних операцій приділяється строковим депозитам, які найбільше підтримують ліквідність балансу банку);

– мінімізації ризиків (урахування у своїй діяльності можливості реалізації економічних та політичних ризиків);

– гнучкості асортиментної та цільової політики й пристосування окремих параметрів збуту до вимог клієнтів (у процесі організації забезпечується різноманітність суб'єктів депозитних операцій та поєднання різних форм депозитів).

Завдяки ефективному управлінню та успішній реалізації завдань депозитної політики, що допомагає у формуванні стійкого та стабільного депозитного портфеля, залежить ще й реалізація кредитної функції банківської установи.

Висновки. На основі здійсненого аналізу доведено, що розмір депозитних ресурсів має сталу тенденцію до збільшення. На сучасному етапі розвитку економіки виникає потреба у запровадженні інноваційних підходів до вдосконалення депозитної політики банків. У напрямі вдосконалення депозитної діяльності банківських установ можна скоротити обмеження на здійснення розрахунків із використанням коштів, що містяться на депозитах. Також банківські установи повинні ретельно і постійно вивчати інтереси юридичних і фізичних осіб, надавати вкладникам найзручніші форми депозитного обслуговування, які б зводили до мінімуму витрату ними часу. Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення чинників, які впливають на формування депозитного портфеля банківської установи.

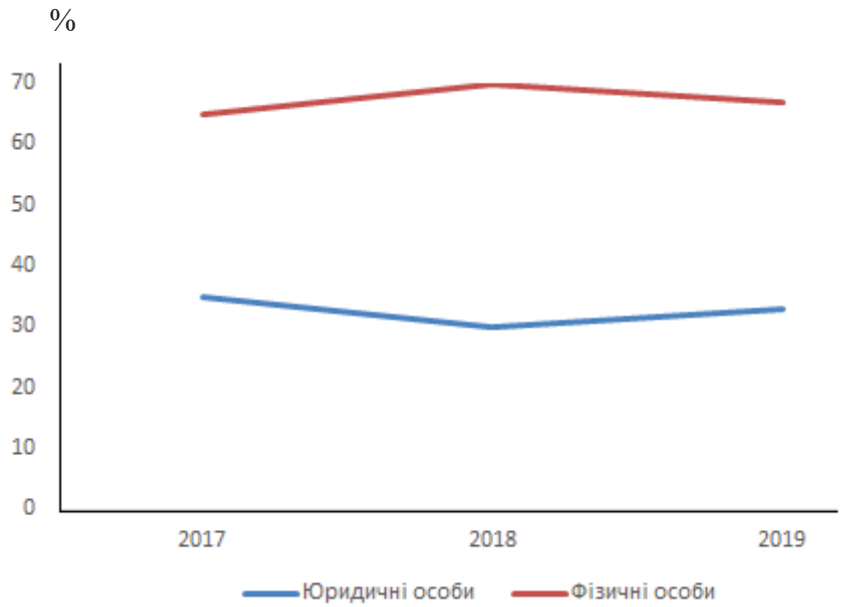

Рис. 3. Структура депозитів клієнтів АТ «Ощадбанк» за видами вкладників за 2017–2019 рр.,%

Джерело: побудовано авторами на основі даних [5]

Список літератури:

1. Аванесова Н.Е., Арєстова Ю.О. Депозитна політика комерційного банку: теоретико-методологічні засади. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. Вип. 8. С. 916–918.
2. Галапуп Л. Депозитна діяльність банківських установ України: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2016. № 4. С. 58–72.
3. Євдокимова Н.В. Вплив змін у структурі банківських установ. *Фінансові аспекти розвитку економіки України: теорія, методологія, практика* : збірник наукових праць молодих вчених та студентів. Хмельницький : ХНУ, 2017. Т. 2. С. 90–92.
4. Матвєєв В.В., Гайдаржийська О.М., Василенко В.В. Дослідження депозитного портфелю як інструменту ресурсної політики банку. *Молодий вчений.* 2018. № 3(55). С. 660–664.
5. Офіційний сайт АТ «Ощадбанк». URL : https://www.oschadbank.ua/ua/private/deposit/online-deposit (дата звернення: 02.03.2020).
6. Офіційні рейтинги банків України. URL : https://banker.ua/officialrating/ (дата звернення: 03.03.2020).
7. Шелюк А.А. Визначення сутності депозитної діяльності банку на основі декомпозиційного аналізу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 798–802.

References:

1. Avanesova, N.E., Ariestova, Yu.O. (2015). Depozytna polityka komertsiinoho banku: teoretyko-metodolohichni zasady [Deposit policy of a commercial bank: theoretical and methodological principles]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 8, 916–918. [in Ukrainian]
2. Halapup, L. (2016). Depozytna diialnist bankivskykh ustanov Ukrainy: suchasni realii ta perspektyvy rozvytku [The deposit banking action of Ukraine: modern realities and prospects for development]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, vol. 4, 58–72. [in Ukrainian]
3. Yevdokymova, N.V. (2017). Vplyv zmin u strukturi bankivskykh ustanov [The influence of changes in the structure of banking institutions]. *Finansovi aspekty rozvytku ekonomiky Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh ta studentiv*: zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh ta studentiv. Khmelnytskyi: KhNU, vol. 2, pp. 90–92. [in Ukrainian]
4. Matvieiev, V.V., Haidarzhyiska, O.M., Vasylenko, V.V. (2018). Doslidzhennia depozytnoho portfeliu yak instrumentu resursnoi polityky banku [Formation of deposit portfolio by commercial banks of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, vol. 3(55), pp. 660–664. [in Ukrainian]
5. Ofitsiinyi sait AT «Oshchadbank» [Official site of Oschadbank JSC]. Available at: https://www.oschadbank.ua/ua/private/deposit/online-deposit. (accessed 02 March 2013).
6. Ofitsiini reitynhy bankiv Ukrainy [Official ratings of Ukrainian banks]. Available at:: https://banker.ua/officialrating (accessed 03 March 2013).
7. Sheliuk A.A. (2015). Vyznachennia sutnosti depozytnoi diialnosti banku na osnovi dekompozytsiinoho analizu [Determination of essence of bank deposit activity on the basis of decomposition analysis]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky,* vol. 7, pp. 798–802. [in Ukrainian]

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-27
УДК 657.05:330.34

Людвенко Д.В.
кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Liudvenko Dmytro
National Science Center «Institute of Agrarian Economy»

УРАХУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У РОЗБУДОВІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТВАРИННИЦТВА

CONCEPTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE ESTABLISHMENT OF LIVING ACCOUNTING

Метою статті є систематизація структурних компонентів і видів господарського обліку для формування комплексної узгодженості парадигми бухгалтерського обліку сталого розвитку та запитів до обліку у тваринництві. У процесі дослідження використано методи спостереження, порівняння, емпіричний метод, монографічний метод, індукції та дедукції, метод узагальнення під час моніторингу позицій науковців; абстрактно-логічний метод для формулювання висновків; графічний метод для візуалізації концепції обліку сталого розвитку аграрному секторі та галузі тваринництва зокрема. Обґрунтовано необхідність і розкрито узгоджену парадигму бухгалтерського обліку сталого розвитку та запитів до обліку в тваринництві. Сформовано власне бачення впливу концепції сталого розвитку на розбудову бухгалтерського обліку галузі. Проаналізовано механізм взаємодії бухгалтерського обліку сталого розвитку в розрізі часу та його орієнтації. Розроблено модель концепції бухгалтерського обліку сталого розвитку галузі тваринництва на основі Концепції ООН.

Ключові слова: *бухгалтерський облік, розбудова обліку тваринництва, парадигма обліку, сталий розвиток, аграрний сектор, галузь тваринництва, концепція.*

Целью статьи является систематизация структурных компонентов и видов хозяйственного учета для формирования комплексной согласованности парадигмы бухгалтерского учета устойчивого развития и запросов к учету в животноводстве. В процессе исследования использованы методы наблюдения, сравнения, эмпирический метод, монографический метод, индукции и дедукции, метод обобщения при мониторинге позиций ученых; абстрактно-логический метод для формулирования выводов; графический метод для визуализации концепции учета устойчивого развития аграрном секторе и животноводства в частности. Обоснована необходимость и раскрыта согласованная парадигма бухгалтерского учета устойчивого развития и запросов к учету в животноводстве. Сформировано свое видение влияния концепции устойчивого развития на развитие бухгалтерского учета отрасли. Проанализирован механизм взаимодействия бухгалтерского учета устойчивого развития в разрезе времени и его ориентации. Разработана модель концепции бухгалтерского учета устойчивого развития отрасли животноводства на основе Концепции ООН.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, развитие учета животноводства, парадигма учета, устойчивое развитие, аграрный сектор, отрасль животноводства, концепция.*

The author has developed various approaches to solve the problem of defining the conceptual conditions of sustainable livestock accounting, In previous studies. It is to include the formation and delineation of external and internal livestock sustainable accounting. The subject of interest of different users of information is this. The different stakeholder issues require individual approaches to industry accounting addressing. Sometimes, accounting systems may provide general information to all stakeholders, and some to a defined circle, depending on the nature of the information and user rights. The purpose of our study to develop the paradigm of sustainable development accounting by supplementing with the livestock accounting segment and determine. Users of information interested in sustainability accounting in the livestock sector are: buyers and customers, suppliers and contractors, employees, society, government and organizations, owners and potential investors. It is clear that the list is not final, so it can be modified depending on their mission and priorities. It's to identifying the costs and benefits associated with stakeholders and categorizing them as internal or external and the nature of the impact as environmental, social or economic, are the basis of the livestock sustainable development accounting system. We are to reason comparison of the advantages and disadvantages of different approaches to determining sustainable livestock development in the livestock sector allows us to form a general understanding of it. This theory has become emergence of advanced accounting in agriculture. Such branching is especially important in animal husbandry. The absolute added value is formed in the economics of sustainable development. This will facilitate its communication and lobbying among owners, executives, managers and other stakeholders. The mechanism of interaction is analysed between accounting of sustainable development in terms of time and its orientation. The model of the concept of sustainable animal husbandry accounting was developed based on the UN Concept.

Key words: *accounting, development of livestock accounting, accounting paradigm, sustainable development, agrarian sector, livestock industry, concept.*

© Людвенко Д.В., 2020

Постановка проблеми. Головним пріоритетом впливу концепції сталого розвитку у розбудові бухгалтерського обліку тваринництва повинен стати розгляд цілісного еколого-економічного підходу до економічного зростання, зміни техногенного типу розвитку в аграрній сфері. Необхідні зміна існуючої економічної парадигми, нова концепція збалансованого і стійкого розвитку для запобігання глобальним та локальним екологічним кризам, де свою важливу роль повинен відігравати бухгалтерський облік. Стійкий розвиток України залежить від обліку екологічного та соціального чинників у всіх секторах життєдіяльності суспільства. Посилення уваги до екологічних і соціальних проблем спричиняє зростання попиту на інформацію, що характеризує стан природного довкілля і вплив на неї людського суспільства. Інформація, що є основою наукового пізнання і практичної діяльності, відіграє важливу роль у вирішенні суспільством різноманітних екологічних і соціальних проблем, а тому актуальним завданням є організація бухгалтерського обліку сталого розвитку [5, с. 86].

Як ми вже знаємо, у сучасних умовах значення соціальної та екологічної безпеки проявляється у витрачанні ресурсів на відновлення й охорону довкілля, задоволення гідного рівня соціальної забезпеченості, що передбачає необхідність віддзеркалення цих питань у бухгалтерському обліку. Концепція сталого розвитку, як економічного, так і соціального, орієнтована на людину, на виховання її духовно-моральної культури господарювання й життєдіяльності (місце підприємства у соціально-економічному просторі), на забезпечення гармонійних стосунків як самих із собою (трудовий колектив, оточуючі) та з «живою природою» (дбайливе ставлення до землі, її копалин, тварин).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення унікальної системи обліку на підприємствах галузі тваринництва через концепцію сталого розвитку у розбудові бухгалтерського обліку, що змінює усвідомлення своєї господарської діяльності в сучасних економічних, юридичних, соціальних, екологічних умовах суспільства, не дає спокою в працях багатьох учених.

Узагальненню методологічних основ формування концепції бухгалтерського обліку сталого розвитку присвячено праці таких іноземних дослідників, як С. Шальтеггер [7], Р.Л. Бюрріт [6], М. Беннет [7]. В Україні вивчення бухгалтерського обліку сталого розвитку (особливо в галузі тваринництва) лише набирає популярності. Так, піонерами, які досліджували концепції трансформації традиційних систем обліку в аграрній сфері, є такі науковці, як Г.Г. Кірейцев, В.М. Жук, О.Г Сокіл, Л.К. Сук.

Мета статті полягає у розвиненні парадигми бухгалтерського обліку сталого розвитку доповненнями із сегменту обліку тваринництва.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на вимогу нових економічних умов, в яких опинилася наша держава, необхідно вдосконалити парадигму бухгалтерського обліку сталого розвитку з доповненнями у сегменті обліку тваринництва. На нашу думку, це потрібно здійснити саме через уточнення функціональної й предметної її націленості, визначення векторів зміни запитів на облікову інформацію (включаючи націленість на зближення методології фінансової та інтегрованої звітності), доповнення базових принципів облікової політики (відповідно до запитів сталого розвитку, поглиблюється зміст сегменту обліку тваринництва в обліковій політиці і його пріоритетні об'єкти) (рис. 1). Даний малюнок дає змогу дійти висновку, що сформовані наукові й практичні завдання перед бухгалтерським обліком тваринництва виходять із вимог політики сталого розвитку та змін у системі управління в новітньому технологічному (інформаційному) укладі економіки.

Потрібно нагадати, що за жодної історичної епохи об'єктивного розвитку людства економіка не була визначальною у життєдіяльності більшості людей. Матеріальне благополуччя та гроші ставали наслідком правильного способу життя – праця заради грошей не була самоціллю. Більшість учених погоджується, що досить вірним і правильним визначення економіки дав грецький філософ Аристотель: «Економіка (ойкономія) – управління домом заради блага домочадців». «Ойкос» – дім (сім'я, трудовий колектив, господарство, народ); «номос» – звичаї, порядок, закон. Тобто завдання господарювання – труд духовний та фізичний не для особистого збагачення, а на благо близьких та суспільства. Управління економікою країни має бути державним чи суспільним (народним, общинним), тобто істинний сенс економіки – створення вірної (духовної) сім'ї (трудового колективу, народу) задля втілення Слова Божого (духовного закону буття) у життєдіяльність особистості та суспільства [3].

Так, перед нами поставлене завдання, як виявити вплив концепції сталого розвитку на розбудову бухгалтерського обліку тваринництва та теоретично сформувати етапи об'єктів обліку у тваринництві в частині їх фрагментації, яке спрямоване на нове усвідомлення своєї місії господарської діяльності підприємства під впливом інституціональної теорії бухгалтерського обліку. На нашу думку, це повинно надати інформацію про те, не скільки прибутку отримало підприємство, а який його вплив на економічну, соціальну, юридичну екологічну, продовольчу безпеку в даному соціально-економічному просторі [2, с. 254].

Загальновідомо про елементи сталого розвитку. Також відомо, що всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі також і механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного та екологічного елементів породив нові ідеї щодо вартісної оцінки та інтерналізації (обліку

Рис. 1. Складовість та рушійність обліку тваринництва у парадигмі бухгалтерського обліку сталого розвитку
Джерело: розроблено автором

в економічній звітності підприємств) зовнішніх впливів на довкілля. Нарешті, зв'язок соціального та екологічного елементів викликав інтерес до таких питань, як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь, та участь населення в процесі прийняття рішень.

Критично оцінивши та вивчивши інформацію, що стосується даної проблеми, ми спробували сформувати власне бачення сталого розвитку у розбудові бухгалтерського обліку тваринництва (рис. 2).

Як показано на рис. 2, усі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі також і механізми взаємодії, а саме:

• Створення унікальної системи бухгалтерського обліку на підприємствах галузі тваринництва дасть економічний, юридичний, соціальний, екологічний ефекти від професійної роботи бухгалтерів під час визначення темпів розвитку в аграрній сфері.

• Дбайливе ставлення до тварин зі збереженням та забезпеченням як екологічної (захист довкілля) так продовольчої (подолання голоду) безпеки.

• Гармонійне співіснування людини і тварини з корегуванням темпів росту населення з темпами росту сільськогосподарських тварин з узгодженням виробничих потенціалів глобальної екосистеми Землі.

Потрібно погодитися, що реалізація ідеї збалансованого розвитку потребує стратегічного підходу, який би базувався на зміні всієї філософії мислення: економічної, соціальної, екологічної, юридичної, політичної діяльності, що потребує переходу:

• від розроблення та виконання фіксованих планів (які швидко застарівають) до створення адаптивної системи, яка може постійно поліпшуватися;

• від погляду, що лише держава є відповідальною за розвиток, до того, що це – відповідальність усього суспільства;

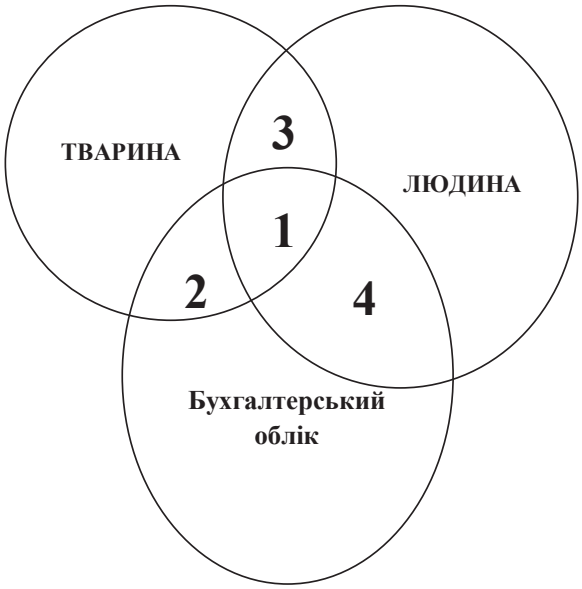

Де:

1. Сталий розвиток у розбудові бухгалтерського обліку тваринництва
2. Сегмент обліку тваринництва з урахуванням функціональної та предметної націленості
3. Дбайливе ставлення до тварини зі збереженням та забезпеченням як екологічної, так і продовольчої безпеки
4. Економічний ефект від професійної роботи у створенні унікальної системи бухгалтерського обліку на підприємствах галузі тваринництва

Рис. 2. Сталий розвиток у розбудові бухгалтерського обліку тваринництва

Джерело: власне бачення автора

• від централізованого і підконтрольного прийняття рішень до поширення прозорих переговорів, співпраці та узгоджених дій;

• від фокусування на прийнятті законів чи інших нормативних актів до зосередження на якісних результатах управлінських процесів і процесах участі громадськості;

• від галузевого до інтегрованого планування;

• від зосередження на дорогих «проєктах» (і, відповідно, залежності від зовнішньої допомоги) до розвитку, який визначається і фінансується виходячи, насамперед, із власних можливостей країни [4, с. 201].

Ми врахували світові дослідження, побажання та критично оцінили, дослідили і вивчили дану інформацію. Це допомогло нам відобразити власне бачення впливу Концепції сталого розвитку у розбудові бухгалтерського обліку тваринництва в аграрному секторі України (табл. 1).

На превеликий жаль, в Україні поки що відсутні такі важливі стратегічні документи, як Національна стратегія збалансованого розвитку, Національний план дій з охорони навколишнього середовища, а розроблена Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки у 2009 р. так і знайшла свого місця в стратегічному плані розвитку країни [1, с. 403]. З огляду на євроінтеграційні прагнення України, варто зазначити, що принцип збалансованого розвитку закріплено в установчому Амстердамському договорі ЄС (Договір про ЄС, 1997 р.). Не зайво нагадати, що збалансований розвиток визначено ключовим принципом усіх політик ЄС. Згідно з ним, будь-яку політику ЄС слід розробляти так, щоб вона враховувала економічні, соціальні та екологічні аспекти, а досягнення цілей в одній зі сфер політики не стримувало б прогресу в іншій.

Висновки. Вітчизняними й зарубіжними вченими визначено рушійні сили зміни парадигми бухгалтерського обліку: зміну економічних умов господарювання й зміну узагальнених уявлень та ідей, теоретичних і методологічних установок в інституті бухгалтерського обліку. Парадигма бухгалтерського обліку сталого розвитку сьогодні є вершиною наукової думки, що націлює обліковий соціально-економічний інститут на вирішення відповідних завдань. Таким чином, констатується зовнішня причина зміни парадигми бухгалтерського обліку, що не викликає сумнівів. Разом із тим не варто недооцінювати вплив на парадигми саме стану розвитку окремих галузевих сегментів бухгалтерського обліку. Останні можуть мати як прогресивний, так і регресивний ефект. Надмірна узагальненість стандартизованих підходів до всіх об'єктів обліку в МСБО, МСФЗ, П(С)БО може завадити вченій оцінці

Таблиця 1

Вплив концепції сталого розвитку на розбудову бухгалтерського обліку тваринництва

Цілі сталого розвитку ООН	Місце підприємства зайнятого у тваринництві
Подолання бідності	Зміна економічних умов господарювання, розширення доступу до базових ресурсів і послуг, а також підтримка громад
Подолання голоду, розвиток сільського господарства	Підвищення продуктивності сільського господарства, зокрема досягнення продовольчої безпеки
Міцне здоров'я і благополуччя	Підтримка наукових досліджень і розробок вакцин
Якісна освіта	Подолання відмінності між сільськими та міськими районами у якісній освіті
Гендерна рівність	Залучення до програм, що стосуються охорони сексуального і репродуктивного здоров'я
Чиста вода та належні санітарні умови	Відновлення водних екосистем, дбайливе ставлення до тварин
Доступна та чиста енергія	Забезпечення екологічно чистої енергії (гній: біогаз та добрива)
Гідна праця та економічне зростання	Забезпечення повної і продуктивної зайнятості та гідної праці для всіх жінок і чоловіків в агарній сфері
Промисловість, інновації та інфраструктура	Інвестиції в інфраструктуру та інновації
Скорочення нерівності	Безпечна міграція та мобільність людей у сільську місцевість
Сталий розвиток міст і громад	Забезпечити інклюзивність і загальну рівноправну участь міста і села
Відповідальне споживання та виробництво	Ефективне управління природними ресурсами, особливо земельними та водними
Пом'якшення наслідків зміни клімату	Скорочення викидів парникових газів, порятунок життя і допомога громаді
Збереження морських ресурсів	Захист екосистем від забруднення
Захист та відновлення екосистем суші	Захист екосистем від забруднення
Мир, справедливість та сильні інститути	Подолання продовольчого колапсу приведе до стійкого миру, безпеки і процвітання
Партнерство заради сталого розвитку	Твіннінг та секондмент в аграрній сфері

Джерело: власна розробка автора

таких процесів і відповідних рішень. І, навпаки, коли визнається наявна рушійність і в галузевих складниках бухгалтерського обліку та їх особлива об'єктна реакція на зовнішні запити, інститут бухгалтерського обліку зміцнює основу й стійкість своєї парадигми. Таке бачення і визначає як складовість обліку тваринництва в парадигмі бухгалтерського обліку сталого розвитку, так і його націленість на розвиток її змістовності в частині місії, предмету, функцій, об'єктів, звітності й облікової політики.

Список літератури:

1. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія / за ред. О.О. Аврамчук. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. 648 с.

2. Жук В.М. Парадигма бухгалтерського обліку економіки гармонійного розвитку. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси».* 2009. Вип. 6(24). С. 171–182.

3. Куценко В.Й. Інноваційна економічна теорія сталого розвитку. *Экономика и менеджмент – 2013: перспективы интеграции и инновационного развития* : монография. URL : http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/monography/20_Kucenko.htm (дата звернення: 10.03.2020).

4. Програма дій «Порядок денний на XXI століття», ухвалена Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (саміт «Планета Земля», 1992 р.) / пер. з англ. ; 2-е вид. Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.

5. Сокіл О.Г. Концепція бухгалтерського обліку сталого розвитку. *Облік і фінанси*. 2017. № 1(75)'201. С. 85–92.

6. Bennett M., James P. The Green Bottom Line. The Green Bottom Line. Environmental Accounting for Management. Current Practice and Future Trends. Sheffield : Greenleaf Publishing, 1998. P. 30–60.

7. Schaltegger S., Burritt R.L. Corporate Sustainability in Folmer H and Tietenberg T. The International Yearbook of Environmental and Resource Economics 2005/2006. A Survey of Current Issues Cheltenham, Edward Elgar Publishing. 2005. P. 185–222.

References:

1. Zhuk V.M. (2009) Kontseptsiya rozvitku bukhgalters'kogo obliku v agrarnomu sektori ekonomiki [Concept of development of accounting in the agrarian sector of the economy]. Kyiv: NNTs «Institut agrarnoi ekonomiki» UAAN. (in Ukraine)

2. Zhuk V.M. (2009) Paradigma buhgalters'kogo obliku ekonomiki garmonijnogo rozvitku [The paradigm of accounting economy of harmonious development]. *Oblik i finanis,* no 6(24), pp. 171–182.

3. Kucenko V. J. (2014) Innovacijna ekonomichna teoriya stalogo rozvitku.[Innovative economic theory of sustainable development]. *Ekonomika i menedzhment – 2013: perspektivy integracii i innovacionnogo razvitiya.* Available at: http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/monography/20_Kucenko.htm (accessed 10 March 2020).

4. Programa dij «Poryadok dennij na XXI stolittya», uhvalena konferencієyu OON z navkolishn'ogo seredovishcha i rozvitku v Rio-de-ZHanejro (Samit «Planeta Zemlya», 1992 r.) (2000) [Agenda for Action for the 21st Century, adopted by the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro (Planet Earth Summit, 1992)]. Kyiv: Intelsfera. (in Ukraine)

5. Sokil O.H. (2017) Koncepciya buhgalters'kogo obliku stalogo rozvitku [Concept of Accounting for Sustainable Development] *Oblik i finanis,* no 1(75)' 201, pp. 85–92.

6. Bennett, M. & James, P. (1998). The Green Bottom Line: Environmental Accounting for Management – Current Practice and Future Trends. Sheffield: Greenleaf Publishing.

7. Schaltegger, S. and Burritt, R.L. (2005) Corporate Sustainability in Folmer H and Tietenberg T. The International Yearbook of Environmental and Resource Economics 2005/2006. A Survey of Current Issues Cheltenham, Edward Elgar Publishing, pp. 185–222.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-28
УДК 657.1

Мельничук М.О.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та обліку,
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Melnuchyk Marina
Kharkiv Institute of Trade and Economics
of the Kyiv National University of Trade and Economics

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ЕЛЕМЕНТІВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

ORGANIZATIONAL-METHODICAL ASPECTS OF ACCOUNTING OF ELEMENTS OF SOCIAL CAPITAL OF ENTERPRISE

У статті розкрито дискусійні питання щодо визнання об'єктів обліку соціального капіталу та відображення операцій із ними, у зв'язку з чим доведено необхідність якісного професійного судження щодо розвитку таких питань у бухгалтерському обліку. Рекомендовано ведення соціального обліку під час формування облікової моделі операцій з елементами соціального капіталу як складової частини бухгалтерського обліку. Ґрунтуючись на зазначеному, вдосконалено методичні засади синтетичного та аналітичного обліку операцій з елементами соціального капіталу на основі положень П(С)БО та МСФЗ. Ідентифіковано облікові номенклатури соціального капіталу за соціальною й екологічною сферами та віднесено їх до відповідних фасетів аналітичного обліку через те, що елементи соціального капіталу являють собою досить різноманітні об'єкти обліку.

Ключові слова: *соціальний облік, соціальний капітал підприємства, облікові номенклатури, професійне судження.*

В статье раскрыты дискуссионные вопросы о признании объектов учета социального капитала и отражения операций с ними, в связи с чем доказана необходимость качественного профессионального суждения по развитию таких вопросов в бухгалтерском учете. Рекомендовано ведение социального учета при формировании учетной модели операций с элементами социального капитала как составляющей бухгалтерского учета. Основываясь на указанном, усовершенствованы методические подходы синтетического и аналитического учета операций с элементами социального капитала на основе положений П(С)БУ и МСФО. Идентифицированы учетные номенклатуры социального капитала по социальной и экологической сферам и отнесены к соответствующим фасетам аналитического учета в связи с тем, что элементы социального капитала представляют собой достаточно разнообразные объекты учета.

Ключевые слова: *социальный учет, социальный капитал предприятия, учетные номенклатуры, профессиональное суждение.*

All over the world, businesses are involved in social activities, results of which must be reflected in accounting and reporting. The accounting of social capital is conducted on separate objects, information about social capital is not generalized in accounting registers. In such circumstances, it is difficult to prepare non-financial reports. Therefore, accounting policies should take into account elements of social capital in accordance with standards and professional ethics through use of formal and informal accounting techniques. The purpose of article is to substantiate organizational and methodological provisions regarding accounting of key elements of social capital of enterprises. The article reveals debatable questions about recognition of objects of accounting for social capital and reflection of operations with them, in connection with which necessity of high-quality professional judgment on the development of such issues in accounting has been proved. It is recommended to maintain social accounting in the formation of accounting model of operations with elements of social capital as a component of accounting. The contents of concept of social accounting and its purpose, its objects and components are disclosed. Based on the above, methodological approaches to the

© Мельничук М.О., 2020

synthetic and analytical accounting of transactions with elements of social capital have been improved based on the provisions of National Standards of Accounting and IFRS. The accounting nomenclatures of social capital in social and environmental spheres were identified and assigned to the corresponding facets of the analytical one due to fact that elements of social capital are quite diverse accounting objects. Accounting nomenclatures are grouped by areas where they arise: social and environmental, by types of relationships that determine facet and object codes for analytical accounting. For some accounting nomenclatures, the article proposes a methodical approach to reflecting them in accounting. It is proposed to account for social costs of enterprise to maintain a generic account «Social expenses» in relevant analytical sections. The conceptual model of analytical accounting of elements of social capital through the facet system is recommended.

Key words: *social accounting, social capital of enterprise, accounting nomenclatures, professional judgment.*

Постановка проблеми. Традиційно бухгалтерський облік підприємств спрямований на відображення господарських операцій для складання фінансової звітності. Проте зростаючі вимоги різних стейкхолдерів зумовлюють потребу в систематизації інформації про операції більш широко, з огляду на ефективність соціальної та екологічної політики. У всьому світі й в Україні зокрема підприємства все частіше беруть участь у соціальній діяльності, про результати якої останніми роками почали звітувати, і така практика набуває поширення. Бухгалтерський облік елементів соціального капіталу, які відображають соціальну відповідальність бізнесу, ведеться за окремими об'єктами обліку, інформація про соціальний капітал не узагальнюється в облікових регістрах і не деталізується в аналітичному обліку за операціями. Така ситуація породжує складність у підготовці нефінансових звітів, у зв'язку з чим підприємства, які її складають, витрачають до шести місяців на збір та обробку даних. В Україні практично не ведеться синтетичний та аналітичний облік соціального капіталу, зважаючи на складність виокремлення та оцінки його структурних елементів [1]. Тому, по-перше, варто розробляти обґрунтовану облікову політику в частині елементів соціального капіталу, по-друге, використовувати методи й принципи бухгалтерського обліку, які відповідають нормам стандартів та професійній етиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження теоретико-методичних засад організації бухгалтерського обліку елементів соціального капіталу присвячено наукові праці таких вітчизняних учених: К.В. Безверхого, Т.В. Давидюк, В.М. Диби, А.П. Дикого, І.В. Жиглей, С.Я. Король, М.В. Корягіна, С.О. Левицької, В.С. Леня, О.О. Нестеренко, І.Я. Омецінської, О.О. Осадчої, О.І. Пацули, Н.Л. Правдюк, О.Б. Сивак, О.Г. Сокіл, Л.В. Чижевської. Вченими розглядалося введення в обіг поняття «соціальний облік», пропонувалося вдосконалення методичних засад обліку окремих складників соціального капіталу та обґрунтовувалися облікові теорії у цій площині.

За підвищення рівня соціальної відповідальності підприємств перед власниками й суспільством та зростання конкуренції на ринках (товарів, праці, капіталів) слід відзначити зростання актуальності дослідження питань відображення в обліку операцій, спричинених такими умовами. Результати комплексного дослідження бухгалтерського обліку соціального капіталу в Україні мають локальний характер за окремими об'єктами обліку, що зумовлює потребу в науковому дослідженні організаційно-методичного забезпечення обліку соціального капіталу. Надаючи належну увагу напрацюванням учених, виникла потреба наукового обґрунтування означених питань за складниками соціального капіталу: екологія, економіка та соціальна сфера.

Мета статті полягає в обґрунтуванні організаційних та методичних положень щодо бухгалтерського обліку ключових елементів соціального капіталу підприємств.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи, що соціальний капітал є новим об'єктом і нефінансова звітність останніми роками складається лише деякими великими підприємствами, неабияку увагу необхідно приділяти професійному судженню працівників облікової служби. Професійне судження фахівця у частині теорії і методології обліку набуває актуальності через визначення інституційної теорії як теоретичного підґрунтя наукового пізнання та через поширення розуміння бухгалтерського обліку як окремого соціально-економічного інституту [2]. Практикою підтверджується потреба у застосуванні формальних та неформальних облікових прийомів, що дасть змогу генерувати інформацію про складники соціального капіталу для своєчасного прийняття рішень про ефективність соціально-економічної системи підприємства. Отже, професійне судження бухгалтера з приводу аргументованих методичних прийомів і процедур, можливих варіантів наслідків, оцінки ризиків стосовно обліку соціального капіталу має ґрунтуватися на відповідності принципам обліку та запитам користувачів інформації. Водночас вибраний альтернативний інструментарій має відповідати принципам формування фінансової звітності та вимогам до змістовної наповнюваності нефінансових звітів.

Господарські операції, пов'язані з провадженням соціальної діяльності, деякими вченими рекомендується відображувати в системі соціального обліку. Висунуто припущення, що в контексті посилення соціальної відповідальності соціальний облік має стати не окремим видом обліку, а структурним елементом системи традиційного бухгалтерського обліку [3]. Іншими вченими соціальний облік визначається як окремий вид бухгалтерського обліку, що є процесом формування та надання внутрішнім і зовнішнім користувачам інформації про економічний, екологічний та соціальний вплив суб'єкта і його діяльності на суспільство [4]. С.О. Левицька визначила соціальний облік як відображення фактів господарської діяльності в рамках економічних та організаційних заходів використання, збереження, розвитку трудових ресурсів підприємства з урахуванням еколого-економічного забезпечення їх

реалізації [5]. О.О. Осадча розширено визначила предмет соціального обліку як відображення в обліку та звітності фактів фінансово-господарської діяльності в рамках економічних та організаційних заходів використання, збереження, розвитку трудових ресурсів підприємства на принципах соціальної відповідальності бізнесу, забезпечення його впливу на збалансований розвиток регіональної економіки [6]. Об'єктом соціального обліку пропонують визнавати витрати, які пов'язані із соціальною активністю компанії (екологічне, соціальне та трудове партнерство) [7]. Л.В. Чижевська безпосередньо об'єктами соціального обліку визначає витрати на екологію, оцінку людської діяльності, інтелектуальний капітал, розподіл доданої вартості тощо [8]. Водночас Н.Л. Правдюк доходить висновку, що на сучасному етапі розвитку економіки України йдеться не про соціальний бухгалтерський облік, а лише про один із його складників у частині виділення вимірюваних та ймовірних витрат на соціальні потреби [9]. Уважаємо, що ведення соціального обліку повинно не бути обтяжливим для обліково-економічної системи підприємства в частині «затрати – вигоди» та надавати позитивного ефекту від упровадження. У зв'язку із цим дотримуємося думки про доцільність не відокремленого його ведення, а як структурної частини бухгалтерського обліку. Для цього рекомендовано до існуючих застосовуваних на підприємстві субрахунків уводити додаткові аналітичні рахунки або додаткові елементи чи субконто в автоматизованому середовищі «1С Бухгалтерія» з метою усунення загромадження інформаційного масиву даних у регістрах.

Ураховуючи, що елементи соціального капіталу являють собою досить різноманітні об'єкти обліку, рекомендовано запровадити фасетну систему аналітичного обліку облікових номенклатур про соціальний капітал (табл. 1).

У табл. 1 наведено облікові номенклатури щодо соціального капіталу за сферами, де вони виникають – соціальна та екологічна, у розрізі видів взаємостосунків, які визначають номер фасету, та шифрами об'єктів для аналітичного обліку. Переважна більшість зазначених об'єктів є витратами операційної діяльності, визнається за принципами національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (насамперед П(С)БО 16 «Витрати») і обліковуються на рахунках класу 9.

Із усіх перелічених об'єктів обліку для більшості підприємств переважно частку займають виплати працівникам. Сьогодні таких виплат у грошовій та негрошовій формах є досить багато, тому згрупуємо їх для аналітичного обліку. Для фасету – розрахунки з оплати праці, до субрахунку «Розрахунки з працівниками з оплати праці» рекомендовано відкривати аналітичні рахунки в розрізі підрозділів – центрів відповідальності, які генерують складники соціального капіталу, наприклад: 661/11–01 «Розрахунки з оплати праці з працівниками адміністрації», 661/11–02 «Розрахунки з оплати праці з працівниками торговельного залу», 661/11–03 «Розрахунки з оплати праці з працівниками HR-відділу», 661/04 «Розрахунки з оплати праці з працівниками відділу маркетингу та реклами», 661/11–05 «Розрахунки з оплати праці з працівниками відділу якості, сертифікації», 661/11–06 «Розрахунки з оплати праці з працівниками відділу безпеки праці» тощо. Інформація за такими аналітичними розрізами дасть змогу систематизувати її в системі управлінського обліку щодо складників соціального капіталу та формувати показники нефінансової звітності.

Питання відображення в бухгалтерському обліку показників мотиваційної частини соціального пакету для працівників залишаються не врегульованими для підприємств через широкий спектр мотиваційних інструментів. Преміювання та інші заохочення працівників (011) у системі облікових номенклатур є витратами або частиною прибутку періоду. Такі винагороди можуть мати систематичний або разовий характер, проте завжди визнаються виплатами поточного періоду. Рекомендуємо нарахування виплат мотиваційного характеру згідно з наказами керівника відображувати на субрахунку 663/12–02 «Розрахунки з працівниками торговельного залу за мотиваційними оплатами» у кореспонденції з рахунками витрат та резервного капіталу.

Пропонуємо на субрахунку 663/12 «Розрахунки з працівниками за мотиваційними оплатами» відображувати витрати на харчування працівників (на практиці здебільшого вони відображуються на субрахунку 661), витрати, пов'язані з компенсацією витрат на проживання та навчання, й інші негрошові мотиваційні витрати.

Однією з ознак довіри (концепту соціального капіталу) роботодавця працівникам є передбачена внутрішніми документами можливість надання працівникам позики, а саме поворотної фінансової допомоги, яка є безоплатною й обов'язкова до повернення. Частою є практика, коли погашення допомоги здійснюється з нарахованої заробітної плати працівника і прирівнюється до виплати зарплати в негрошовій формі. За даним видом операції в бухгалтерському обліку виникає дебіторська заборгованість: короткострокова (на субрахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами») чи довгострокова (на субрахунку 183 «Інша дебіторська заборгованість»). Рекомендовано для надання поворотної фінансової допомоги працівникам відкривати аналітичний субрахунок 377/11 «Розрахунки за позиками з працівниками» та 183/11 «Дебіторська заборгованість працівників за позиками». Варто зауважити на необхідності здійснення у відповідному звітному періоді переведення заборгованості з довгострокової у короткострокову.

Значна кількість облікових номенклатур соціального капіталу визнається в обліку витратами операційної діяльності, які пропонуємо в системі бухгалтерського обліку розрізнити за такими сферами: суспільство, персонал та екологія. Такі витрати зазвичай ученими характеризуються як соціальні витрати – від категорій виплат персоналу до всіх витрат (їх сукупності), пов'язаних із соціальною відповідальністю

Таблиця 1

Облікові номенклатури елементів соціального капіталу

№ з.п.	Облікові номенклатури	Шифр	Фасет
	Трудові взаємовідносини		
1	Витрати на оплату праці та інші нарахування й обов'язкові платежі	010	1
2	Преміювання та інші заохочення працівників	011	1
3	Забезпечення подальших витрат і платежів	012	1
4	Витрати на фірмовий або спеціальний одяг (пошив, прання)	013	1
5	Виплати після закінчення трудової діяльності чи звільнення	014	1
6	Компенсації за відсутність на роботі	015	1
7	Фінансова допомога працівникам	016	1
	Соціальне забезпечення – персонал		
8	Витрати на навчання, підвищення кваліфікації, стажування	020	2
9	Витрати на придбання навчальних матеріалів, літератури	021	2
10	Витрати на корпоративні заходи	022	2
11	Негрошові винагороди працівникам	023	2
12	Медичне чи інше страхування	024	2
	Безпека й охорона праці		
13	Витрати на періодичні контрольні заходи	030	3
14	Капітальні інвестиції на забезпечення безпеки праці	031	3
	Екологія		
15	Капітальні інвестиції на забезпечення енергоефективності	040	4
16	Витрати на забезпечення енергоефективності	041	4
17	Витрати на сортування, переробку, утилізацію та вивезення сміття і відходів	042	4
18	Витрати на збереження довкілля та екологічний податок	043	4
	Взаємовідносини зі споживачами (покупцями)		
19	Гарантії на повернення, ремонт чи обмін товару	050	5
20	Програми лояльності (знижки, дисконти тощо)	051	5
21	Витрати на забезпечення якості товарів і обслуговування	052	5
22	Ремонт та оздоблення соціальних інфраструктурних об'єктів	053	5
23	Витрати на благодійність	060	6
24	Забезпечення соціального розвитку території, де здійснюється діяльність	061	6
25	Витрати на участь у державних чи регіональних програмах	062	6
26	Витрати на створення нових робочих місць	063	6
	Взаємовідносини з контрагентами		
27	Трансакційні витрати – соціальна сфера	070	7
28	Трансакційні витрати – екологічна сфера	071	7
29	Програми лояльності від постачальників	072	7
	Репутація (капіталізація)		
30	Внутрішньогенерований гудвіл	080	8
31	Різниця (позитивна) між окладами на підприємстві і середньогалузевими	081	8
32	Витрати на поліпшення умов праці	082	8
33	Франчайзинг	083	8
34	Витрати (капітальні інвестиції) на створення торговельної марки та інших маркетингових інструментів	084	8
35	Витрати на складання нефінансового звіту	085	8
36	Витрати на утримання HR-відділу	086	8

підприємства. Пропонуємо для обліку таких витрат узагальнюючий рахунок «Соціальні витрати» за такими аналітичними розрізами:

– 0001 «Соціальні витрати – розрахунки з працівниками», Фасет 1;

– 0002 «Соціальні витрати – управління розвитком персоналу», Фасет 2;

– 0003 «Соціальні витрати – екологія», Фасети 3-4;

– 0004 «Соціальні витрати – покупці й суспільство», Фасети 5-6;

– 0005 «Соціальні витрати – розвиток підприємства», Фасети 7-8.

Характеристикою рахунку-екрану є те, що відомості за операціями, які зумовлюють соціальні витрати, реєструються накопичувальним підсумком (не закривається протягом року) з регулярним визначенням сальдо у передбачених аналітичних розрізах.

За маркетинговою програмою підприємства часто використовують прийоми, спрямовані на стимулювання продажів – програмами лояльності (нарахування

Рис. 1. Загальна фасетна система аналітичного обліку складників соціального капіталу підприємства

бонусних одиниць, проведення акцій, знижки тощо). За МСФЗ 15 «Дохід від договорів із клієнтами» [10] можливість для клієнта придбати додаткові товари або послуги безкоштовно або зі знижкою може надаватися у різних формах, зокрема у формі акцій, кредитів (або балів) клієнту, можливості продовження договору або у формі інших знижок на майбутні товари або послуги. Зважаючи на норму МСФЗ 15, за якою права на придбання товарів у майбутньому безкоштовно чи зі знижкою, компанії повинні окремо відображати у звітності шляхом відстрочки визнання доходу до моменту виконання відповідного зобов'язання або закінчення терміну використання нарахованих бонусів зауважується, що виникає потреба в запровадженні нового об'єкта обліку – субрахунку «Доходи майбутніх періодів від програм лояльності» до рахунку 69 «Доходи майбутніх періодів». Це дасть змогу повною мірою та правдиво відображати операції з наданням бонусів та кеш-беків після дати первинної реалізації в обліку компаній, що отримують привілеї за бонусними програмами лояльності та програмами винагород та субрахунку «Витрати майбутніх періодів за програми лояльності» до рахунку 39 «Витрати майбутніх періодів» [11]. Така пропозиція є більш доцільною, ніж використання субрахунку 474 «Забезпечення інших витрат і платежів», як можна зрозуміти, керуючись нормами МСБО 37 та рекомендаціями інших учених [12].

Обороти за пропонованими субрахунками дадуть змогу визначити суму соціального ефекту від програм лояльності покупцям та будуть віддзеркалені на рахунковіекрані 0004 «Соціальні витрати – покупці й суспільство». До цього рахунку варто додавати витрати, сплачені за рахунок забезпечення, сформованого за субрахунком 473 «Забезпечення гарантійних зобов'язань» у кореспонденції з рахунком 93 «Витрати на збут». Відповідно до П(С)БО 11, перерахунок суми сформованого забезпечення потрібно переглядати на кожну дату балансу.

Важливість розгляду питання організації бухгалтерського обліку внутрішнього гудвілу як прояву соціального капіталу на мікроекономічному рівні є незаперечною. Питання оцінки й обліку нематеріальних активів, зокрема гудвілу, завжди є дискусійними серед вітчизняних та зарубіжних учених, а отже, потребують додаткового вивчення. Внутрішньогенерований гудвіл, зважаючи на принцип безперервності, може бути представлений такими об'єктами обліку:

– витрати періоду, які не капіталізуються згідно з нормами стандартів з обліку (витрати на розроблення, дослідження, створення нової технології, інвестиції у розвиток персоналу тощо). За таких умов суми витрат варто відображувати на рахунках 93 або 949, аналітичному субрахунку «Витрати на внутрішній гудвіл» й показати на рахунку-екрані 0005 «Соціальні витрати – розвиток підприємства», щоб отримати можливість бачити суми, інвестовані в капіталізацію за результатами звітного періоду;

– різницю у номінальній і ринковій вартості балансових та позабалансових нематеріальних активів (торговельна марка, ділова репутація, імідж, створений персоналом, ділові зв'язки) також варто показати на рахунку-екрані 0005 «Соціальні витрати – розвиток підприємства»;

– капітальні інвестиції у внутрішньогенерований гудвіл звітного періоду, визнані у цьому періоді нематеріальним активом у структурі майна підприємства, відображувати на рахунку 154/12 «Капітальні інвестиції на елементи внутрішнього гудвілу». Зважаючи, що гудвіл завжди є наслідком господарських операцій, визначення його приросту в системі бухгалтерського обліку дасть змогу визначати ефективність репутаційного розвитку.

Таким чином, синтетичний та аналітичний облік складників соціального капіталу є досить багатоаспектним та вимагає цілісності й комплексності у підходах до його реалізації. Рекомендовану концептуальну модель аналітичного обліку елементів соціального капіталу через фасетну систему подано на рис. 1.

Висновки. Виконання завдань соціальної відповідальності підприємств зумовлює потребу в достовірному обліку операцій соціально-економічної системи за дотримання положень соціальної політики. Рекомендовано використовувати поняття «соціальний облік» під час формування облікової моделі операцій з елементами соціального капіталу як складника бухгалтерського обліку, яка забезпечує інформацією про соціальну відповідальність підприємства. Ідентифіковано облікові номенклатури соціального капіталу за соціальною й екологічною сферами та віднесено до відповідних фасетів аналітичного обліку через те, що елементи соціального капіталу являють собою досить різноманітні об'єкти обліку. Рекомендована концепція синтетичного й аналітичного обліку елементів соціального капіталу дає змогу генерувати інформацію про такі операції в системі бухгалтерського обліку для складання фінансової та нефінансової звітності.

Список літератури:

1. Осадча О.О. Обліково-аналітичне забезпечення соціального капіталу в сучасних економічних умовах. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки».* 2016. № 1. С. 31–38. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2016_1_6 (дата звернення: 21.11.2019).

2. Жук В.М. Інституціональна теорія бухгалтерського обліку: відповідь на виклики сучасності. *Бухгалтерський облік і аудит.* 2015. № 8-9. С. 14–23.

3. Герасименко О.О. Соціальний облік та нефінансова звітність як інструменти реалізації соціальної відповідальності. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Економіка»*. 2012. № 137. С. 39–43.

4. Годнюк І.В., Семенишена Н.В. Соціальний облік та звітність як інструменти соціальної відповідальності. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2017. Вип. 26(2). С. 131–140.

5. Левицька С.О. Соціальний облік: методичний підхід та організаційне забезпечення. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2014. № 797. С. 255–262.

6. Осадча О.О., Левицька С.О. Управлінський облік соціального забезпечення працівників на підприємстві. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз»*. 2016. Вип. 2–3. С. 214–227. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2016_2-3_14 (дата звернення: 15.11.2019).

7. Петренко С.М., Бесарабов В.О. Формування об'єктів соціально орієнтованого обліку та розкриття інформації про них у фінансовій та соціальній звітності. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія «Економічні науки».* 2013. № 4. С. 183–192.

8. Чижевська Л.В. Поява та розвиток соціально орієнтованого обліку. *Качество экономического развития: глобальные и локальные аспекты* : материалы I междунар. науч.-практ. конф., г. Житомир, 24–25 мая 2007 г. Житомир, 2007. URL : http://www.confcontact.com (дата звернення: 10.12.2019).

9. Правдюк Н.Л. Соціальні аспекти бухгалтерського обліку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2017. № 12. С. 91–102.

10. Міжнародний стандарт фінансової звітності 15 «Дохід від договорів з клієнтами» від 30.06.2017 (зі змінами і доповненнями). URL : https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS%2015_ukr_2016.pdf (дата звернення: 05.12.2019).

11. Соболєва-Терещенко О.А., Жарнікова В.В. Особливості бухгалтерського обліку розрахунків з покупцями в умовах застосування програм лояльності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка».* 2017. № 2(50). С. 325–332. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18221 (дата звернення: 18.11.2019).

12. Сахаров П.О. Відображення програм лояльності з використанням бонусів у бухгалтерському обліку. *Бізнес Інформ*. 2013. № 10. С. 316–321.

References:

1. Osadchaya O.O. (2015) Oblikovo-analitychne zabezpechennia sotsialnoho kapitalu v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Accounting and analytical support of social capital in modern economic conditions]. *Bulletin of Zhytomyr state technological University.* Series: Economic science, no. 1, pp. 31–38. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2016_1_6 (accessed 21 November 2019).

2. Zhuk V.M. (2015) Instytutsionalna teoriia bukhhalterskoho obliku vidpovid na vyklyky suchasnosti [Institutional theory of accounting: a response to the challenges of modernity]. *Accounting and auditing,* no. 8-9, pp. 14–23.

3. Gerasimenko O.O. (2012). Sotsialnyi oblik ta nefinansova zvitnist yak instrumenty realizatsii sotsialnoi vidpovidalnosti [Social accounting and sustainability reporting as an instrument of the social responsibility]. *Bulletin of KNU. T. Shevchenko.* Series: Economy, no. 137, pp. 39–43.

4. Godnik I.V., Semenishin N.V. (2017) Sotsialnyi oblik ta zvitnist yak instrumenty sotsialnoi vidpovidalnosti [Social accounting as tools of social responsibility]. *Podolsky Bulletin: agriculture, technology, Economics,* no. 26(2), pp. 131–140.

5. Levitskaya S.O. (2014) Sotsialnyi oblik metodychnyi pidkhid ta orhanizatsiine zabezpechennia [Social accounting: methodological approach and organizational support]. *Herald of national University «Lviv Polytechnic». Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development,* no. 797, pp. 255–262.

6. Osadchaya O.O., Levitskaya S.O. (2016) Upravlinskyi oblik sotsialnoho zabezpechennia pratsivnykiv na pidpryiemstvi [Management accounting of social security of employees in the enterprise]. *Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis. Series: Accounting, control and analysis,* no. 2-3, pp. 214–227. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2016_2-3_14 (accessed 15 November 2019).

7. Petrenko S.M., Bessarabov V.O. (2013) Formuvannia obiektiv sotsialno oriientovanoho obliku ta rozkryttia informatsii pro nykh u finansovii ta sotsialnii zvitnosti [Formation of social-oriented accounting and disclosure of information about them in financial and social reporting]. *Bulletin of Donetsk national University of Economics and trade named. Mikhail Tugan-Baranovsky. Series: Economic* science, no. 4, pp. 183–192.

8. Czyzewska L.V. (2007) Poiava ta rozvytok sotsialno oriientovanoho obliku [Emergence and development of social-oriented accounting]. *The quality of economic development: global and local aspects : proceedings of the int. scientific.-pract. (Ukraine, Zhytomyr, May 24-25, 2007),* Available at: http://www.confcontact.com (accessed 10 Desember 2019).

9. Pravdyuk N.L. (2017) Sotsialni aspekty bukhhalterskoho obliku [Social aspects of accounting]. *Economy. Finance. Management: topical issues of science and practice,* no. 12, pp. 91–102.

10. International financial reporting standard 15, «Revenue from contracts with customers» *(30.06.2017) (with changes and additions).* Available at: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS%2015_ukr_2016.pdf (accessed 05 Desember 2019).

11. Soboleva-Tereshchenko O.A., Garnov V.V. (2017) Osoblyvosti bukhhalterskoho obliku rozrakhunkiv z pokuptsiamy v umovakh zastosuvannia prohram loialnosti [Peculiarities of accounting of calculations with buyers in terms of loyalty programs]. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod University. Series: Economics,* no. 2(50), pp. 325–332. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18221 (accessed 18 November 2019).

12. Sugars P.A. (2013) Vidobrazhennia prohram loialnosti z vykorystanniam bonusiv u bukhhalterskomu obliku [Display of loyalty programs with the use of bonuses in accounting]. *Business Inform,* no. 10, pp. 316–321.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-29
УДК 657.01

Соколенко Л.Ф.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Sokolenko Lyudmila
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

ВИКОРИСТАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАВДАНЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ КЕРУЮЧОЇ КОМПАНІЇ У СФЕРІ ЖКГ

USING SWOT ANALYSIS IN FORMING ACCOUNTING TASKS FOR A HOUSING AND COMMUNAL SERVICES MANAGEMENT COMPANY

Удосконалення організаційно-методичних засад бухгалтерського обліку господарських операцій керуючих компаній сфери ЖКГ потребує ризик-орієнтованого підходу, адже ці компанії діють в умовах значних недоліків інституційного середовища, фінансових та інших ризиків. Доведено доречність використання SWOT-аналізу для формулювання завдань бухгалтерського обліку керуючої компанії у сфері ЖКГ. Сформульовано сильні та слабкі сторони діяльності досліджуваних компаній, а також загрози та можливості їхнього зовнішнього середовища. Це дало змогу сформувати завдання бухгалтерського обліку керуючої компанії та викласти їх у вигляді TOWS-матриці, що наглядно ілюструє формування завдань у відповідь на оцінені ризики. Це дає змогу на практиці укріпити значення бухгалтерського обліку як інформаційної системи, функціонування якої спрямоване на зниження ризиків діяльності компанії та укріплення її сильних сторін.

Ключові слова: *керуюча компанія у сфері ЖКГ, SWOT-аналіз, завдання бухгалтерського обліку, житлово-комунальні послуги, житлово-комунальна інфраструктура.*

Совершенствование организационно-методических основ бухгалтерского учета хозяйственных операций управляющих компаний сферы ЖКХ нуждается в риск-ориентированном подходе, ведь эти компании действуют в условиях значительных недостатков институциональной среды, финансовых и других рисков. Доказана уместность использования SWOT-анализа для формулирования задач бухгалтерского учета управляющей компании в сфере ЖКХ. Сформулированы сильные и слабые стороны деятельности исследуемых компаний, а также угрозы и возможности их внешней среды. Это позволило сформировать задачи бухгалтерского учета управляющей компании и представить их в виде TOWS-матрицы, наглядно иллюстрирующей формирование задач в ответ на оцененные риски. Это позволяет на практике укрепить значение бухгалтерского учета как информационной системы, функционирование которой направлено на снижение рисков деятельности компании и укрепление ее сильных сторон.

Ключевые слова: *управляющая компания в сфере ЖКХ, SWOT-анализ, задачи бухгалтерского учета, жилищно-коммунальные услуги, жилищно-коммунальная инфраструктура.*

Improving the organizational and methodological principles of accounting for operations of housing and communal managing companies requires a risk-oriented approach, because these companies facing the significant scarcities of the institutional environment, financial and other risks. The appropriateness of using SWOT analysis for formulating the tasks of accounting of the housing and communal managing companies has been proved. The strengths and weaknesses of studied companies have been formulated as well as the threats and opportunities of their external environment. This made it possible to formulate the accounting tasks of the housing and communal managing companies and to present them in the form of a TOWS matrix, which clearly illustrates the formation of tasks in response to the estimated risks. Particularly tasks include: providing reliable costing of housing and communal services; creation of an information support system for improving contractual work with suppliers and reducing costs; increasing the flexibility of informational system for controlling the volume and structure of provided services, their cost and consumer payments; providing opportunities for generating advanced analytical information on the consumer debt status, forecasting its payment period taking into account the regional risks and under the conditions of client interaction digitalization; displaying the information on received transfers and targeted financing, as well as directions of their use; ensuring full and reliable disclosure of information on financial and economic status of the management company, state of housing and communal infrastructure, investments; generation of extended analytical information on the state of housing and communal infrastructure, needs of its improvements and repairs; formation of databases on volumes, timeliness and frequency of consumer payments for estimating of incomes within the framework of liquidity management and implementation of debt restructuring procedures. This allows in practice to strengthen the role of accounting as an information system, which tasks are aimed at reducing company's risks and strengthening its strengths.

Key words: *housing and utility management company, SWOT analysis, accounting tasks, housing and communal services, housing and communal infrastructure.*

Постановка проблеми. В умовах нестабільності ринкового середовища та значних інституційних трансформацій усіх сфер національної економіки дослідження ризиків та загроз функціонування компанії набуває вирішального значення для побудови її бізнес-процесів, зокрема у сфері ЖКГ. При цьому

© Соколенко Л.Ф., 2020

вдосконалення організаційно-методичних засад бухгалтерського обліку відповідних господарських операцій також вимагає ризик-орієнтованого підходу, адже він дає змогу враховувати системні аспекти середовища функціонування. У цьому аспекті доречно використовувати управлінські та маркетингові інструменти для вивчення бізнес-середовища компанії, що дасть змогу потенційно будувати концепцію формування її системи бухгалтерського обліку виважено й обґрунтовано. Зокрема, це зумовлює актуальність представленого дослідження, в якому здійснено спробу розроблення порядку використання SWOT-аналізу для формулювання завдань бухгалтерського обліку керуючої компанії у сфері ЖКГ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань організаційно-методичних положень функціонування сфери ЖКГ, проблем установлення та регулювання тарифів на відповідний вид послуг приділили увагу Н.М. Матвєєва [3], В.В. Тітяєв [4], Н.О. Гура, М.В. Квасниця, П.О. Яковлев, О.В. Захарова, Я.В. Драпеза. Вони досліджували інституційне середовище ЖКГ, указували на ризики та перспективи роботи компаній галузі, описували їхній вплив на соціально-економічне становище населення.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні формулювання завдань бухгалтерського обліку керуючої компанії у сфері ЖКГ на основі результатів використання SWOT-аналізу. Зокрема, найбільшу увагу приділено дослідженню впливу ризиків заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг.

Виклад основного матеріалу. У межах власних досліджень проблем формування економічно обґрунтованих тарифів на житлово-комунальні послуги Н.М. Матвєєва інтерпретує існуючі у науці точки зору: «Одна (радикальна) полягає у тому, що у сфері ЖКГ пропонується впровадження ринкового ціноутворення <…>. Прихильники іншої точки зору (компромісної) стверджують, що ціни на основні житлово-комунальні послуги мають бути виключно регульованими, оскільки в галузі відсутні умови для вільного ціноутворення <…>» [3].

У ході вивчення затверджених тарифів на водопостачання та водовідведення за регіонами України [1; 2] проведено аналіз варіації показників та встановлено таке. Найвищими є тарифи на водовідведення за куб. м у Білій Церкві та Кропивницькому (13,73 та 13,74 грн за куб. м відповідно), а найнижчими – у Львові та Запоріжжі (5,56 та 5,72 грн за куб. м відповідно). Проте різниця між указаними тарифами становить майже 2,5 рази, хоча виходячи з рівня доходів населення навантаження таких тарифів на домогосподарства не є рівномірним. Аналогічна ситуація спостерігається і з водопостачанням, адже різниця між 7,1 грн за куб. м у Луцьку та 17,63 грн за куб. м в Ужгороді також становить 2,5 рази.

Зауважимо також, що паралельно з тарифами на куб. м водопостачання та водовідведення встановлюється тариф на одну особу виходячи з певного нормативного споживання. Аналіз варіації відповідних тарифів за регіонами України [1; 2] дав змогу дійти висновку про ще більші асиметрії, адже найнижчий тариф на водовідведення на одну особу у Чернівцях – 35,88 грн, при цьому у Білій Церкві аналогічний показник становить 141,97 грн (різниця у чотири рази). Разом із тим тариф на водопостачання варіюється з 38,05 грн у Житомирі і 38,91 грн у Луцьку до 182,51 грн у Маріуполі, що в 4,8 рази більше. При цьому очевидної різниці в доходах у вказаних містах немає, а рівень життя та витрати домогосподарств приблизно співвимірні.

За словами В.В. Тітяєва, «існуюча «ручна» практика коригування житлово-комунальних тарифів містить у собі серйозні системні недоліки. Більше того, вона входить в пряме протиріччя з головними принципами економічної науки» [4]. Нами ж у результаті дослідження зафіксовано значні відмінності в обсягах тарифів на окремі види житлово-комунальних послуг, що визначає різне тарифне навантаження на домогосподарство, оскільки не корелює з рівнем їхніх доходів. Із цього робимо висновок, що і заборгованість за житлово-комунальні послуги має різко відрізнятися за регіонами, що впливатиме на фінансово-господарську результативність діяльності керуючих компаній у відповідних регіонах.

Водночас із мікроекономічного погляду це стримує розвиток самих підприємств сфери ЖКГ, адже заборгованість за спожиті населенням послуги знижує рівень ліквідності таких суб'єктів господарювання, визначає неможливість оперативного реагування на потреби ремонту матеріально-технічної бази, а також належним чином планувати навіть на нетривалий період обсяги капітальних інвестицій.

Для цілей аналізу стану покриття заборгованості за спожиті населенням житлово-комунальні послуги нами за даними Міністерства розвитку громад та територій України проаналізовано заборгованість за житлово-комунальні послуги. Такий стан є закономірним, виходячи в тому числі з існуючих проблем необґрунтованого формування собівартості житлово-комунальних послуг, а також необізнаності споживачів із механізмами встановлення житлово-комунальних тарифів та нарахування оплати за відповідні послуги (рис. 1).

Разом із тим диспропорції у тарифах на житлово-комунальні послуги за регіонами, які були встановлені вище, а також різне соціально-економічне становище населення відповідних регіонів визначають потребу оцінки ризиків зростання заборгованостей за житлово-побутові послуги в окремих регіонах. Для проведення даної оцінки нами сформульовано припущення про те, що наявний стан та динаміка заборгованості мають певний характер для окремих регіонів, що в подальшому визначає рівень ризику керуючих компаній та інших операторів житлово-комунальних послуг щодо виникнення значної дебіторської заборгованості населення за такі послуги.

Із цією метою вважаємо за доцільне згрупувати регіони України за рівнем такого ризику, що є можливим із використанням агломеративного ієрархічного

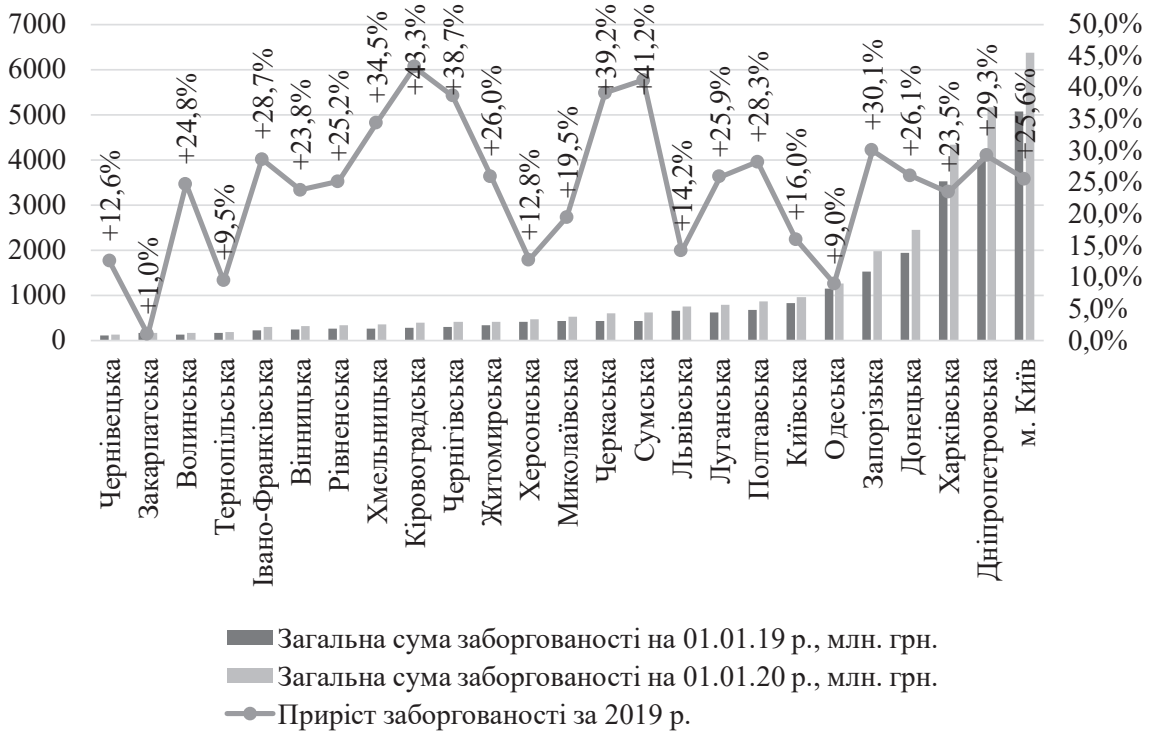

Рис. 1. Аналіз обсягів та динаміки заборгованості за житлово-комунальні послуги у 2019 р. (за регіонами України)

Джерело: побудовано автором за даними [5; 6]

алгоритму класифікації. Базуючись на розрахунку Евклідової відстані нами кластеризовано 23 адміністративні одиниці України (за винятком АР Крим, дані за якою недоступні, а також Донецької та Луганської областей, дані за якими є неповними та відрізняються значними відхиленнями) (табл. 1).

Використання даного підходу до кластеризації дає змогу визначити рівень ризику, який притаманний окремому регіону щодо рівня та тенденцій заборгованості, що дає змогу керуючій компанії оцінювати загрози зростання заборгованості населення за спожиті житлово-комунальні послуги для забезпечення належного рівня ліквідності.

На основі окреслених висновків щодо особливостей функціонування сфери ЖКГ нами побудовано SWOT-матрицю діяльності керуючої компанії ЖКГ, яка стала базисом формулювання TOWS-матриці завдань бухгалтерського обліку.

Так, у зв'язку з появою ширших можливостей щодо вибору управляючої компанії реально посилюється конкуренція на ринку житлово-комунальних послуг, а самі управляючі компанії вдаються до методів як цінової, так і нецінової конкуренції. Одним із векторів нарощення конкурентних переваг стає розроблення платформ та персоналізованих інтерфейсів для комунікації зі споживачами. При цьому засоби цифровізації бізнес-процесів дають змогу не тільки донести необхідну інформацію до споживачів житлово-комунальних послуг як основних стейкхолдерів, а й отримувати оперативно інформацію від споживачів, проводити онлайн-розрахунки, формувати персоналізовані звіти.

Виходячи з тенденцій цифровізації бізнес-процесів та зумовленої нею модернізації системи бухгалтерського обліку в цілому, нами на основі власних досліджень встановлено особливості бухгалтерського обліку операцій управляючих компаній у сфері житлово-комунального господарства.

Ураховуючи те, що управляюча компанія здійснює комплексне обслуговування будинку, а самі мешканці можуть визначати обсяги надання послуг, наприклад з утримання прибудинкових територій, калькулювання собівартості таких послуг має здійснюватися опціонально, тобто виходячи з набору та обсягів таких послуг, які прописані в договорах зі споживачами. Зокрема, мешканці будинку визначають структуру пакету послуг та частоту надання кожної з них, що зумовлює потребу позамовного обліку витрат та калькулювання собівартості пакету послуг. При цьому більшість управляючих компаній обслуговує паралельно декілька багатоквартирних будинків. Тому в бухгалтерському обліку формується розширена аналітика за рахунками калькулювання собівартості послуг, адже факт надання мешканцям окремого будинку пакету послуг щомісяця формуватиме витрати на таке надання.

У зв'язку з тим, що управляюча компанія укладає господарські договори на постачання побутових послуг операторами ринків електроенергії, газопостачання, водопостачання та водовідведення, в обліку слід налагодити систему пропорційного розподілу

Таблиця 1

Кластери регіонів України за приростом заборгованості за житлово-комунальні послуги та загальним рівнем їх оплати у 2019 р., %

Кластер	Області	Приріст/зниження заборгованості за 2019 р., %	Середній рівень оплати населенням за 2019 р., %	Загальний ризик зростання заборгованості населення за житлово-комунальні послуги
Кластер 1	Закарпатська	Низький рівень 1,0	Рівень нижче середнього 92,6	Дуже низький ризик
Кластер 2	Київська, Львівська, Чернівецька, Миколаївська, Одеська, Тернопільська, Херсонська	Низький та нижче середнього рівень 9-19,5	Середній та високий рівень 91,8-98	Досить низький ризик
Кластер 3	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Харківська, м. Київ	Рівень, переважно вище середнього 23,5-30,1	Низький та середній рівень 84,8-97,1	Досить високий ризик
Кластер 4	Кіровоградська, Сумська, Черкаська, Чернігівська, Хмельницька	Високий рівень 34,5-43,3	Низький та нижче середнього рівень 88,1-93,1	Дуже високий ризик

Примітка: для кластеризації не використано показники АР Крим, дані за якою недоступні у досліджуваний період, а також виключено дані Донецької та Луганської областей, дані за якими є неповними та відрізняються значними відхиленнями

їхньої вартості на аналітичні рахунки витрат на надання послуг окремим багатоквартирним будинкам. Саме із цієї причини облікова система має використовувати алгоритми розподілу вартості спожитих ресурсів за договорами для забезпечення максимально коректної оцінки витрат за кожним будинком. А виходячи з того, що всі послуги мешканцям будинку та їхня вартість чітко визначені в договорі на обслуговування будинку управляючою компанією, споживачі обізнані з нормативним обсягом послуги та платою за її надання, що дає змогу сторонам договору оперативно здійснювати взаємний контроль повноти виконання господарського договору.

Управляючі компанії для забезпечення якісного обслуговування населення формують значну матеріально-технічну базу, яка включає спеціальну техніку, використання якої також має враховуватися належним чином, а амортизаційні відрахування мають сприяти модернізації та відновленню машинно-технічного складу. За рахунок розширення спектру обслуговуваних багатоквартирних будинків управляюча компанія може досягати більш вигідних умов договорів із постачальниками ресурсів та підрядниками, а вивільнені кошти інвестувати в розвиток матеріально-технічної бази.

Водночас формування цифрового простору взаємодії між управляючою компанією та споживачами їхніх послуг дасть змогу забезпечувати оперативну передачу даних, отримувати сповіщення про проблеми, що виникають у споживачів послуг, та даватимуть змогу отримувати від управляючої компанії розширені аналітичні звіти про структуру та вартість наданих пакетів послуг, що забезпечуватиме прозорість взаємного інформування сторін господарського договору на обслуговування. У цілому це сприятиме модернізації всієї системи житлово-комунального обслуговування, дасть змогу усунути застарілі принципи роботи зі споживачами таких послуг, створить можливість ефективної взаємодії між економічними агентами для поліпшення побутових умов життя населення.

Ці обставини визначають доцільність формулювання завдань бухгалтерського обліку, оскільки, на нашу думку, правильно сформульовані завдання дають змогу скерувати організаційно-методичні положення на уможливлення використання сильних сторін керуючої компанії в межах існуючих можливостей галузі, а також нівелювати ризики та загрози, притаманні їй. Тому з використанням методологічного інструментарію TOWS-матриць нами сформульовано завдання бухгалтерського обліку діяльності керуючої компанії у сфері ЖКГ (табл. 2).

Висновки. Таким чином, у ході дослідження продемонстровано можливості використання інструментарію SWOT-аналізу для формулювання завдань бухгалтерського обліку. Окрім того, сформульовано завдання бухгалтерського обліку діяльності керуючої компанії у сфері ЖКГ, до яких віднесено такі:

– забезпечення достовірного та економічно обґрунтованого калькулювання собівартості житлово-комунальних послуг, їх пакетів для забезпечення подальшого управління собівартістю та її оптимізації;

– створення системи інформаційної підтримки для вдосконалення договірної роботи з постачальниками і підрядниками щодо зниження витрат, а також потреб розширення обладнання житлового фонду, його модернізації за умов оптимізації витрат керуючої компанії на такі поліпшення;

– підвищення гнучкості формування інформації про стан розрахунків зі споживачами, обсяги та структуру наданих послуг, їхню вартість;

– забезпечення можливостей формування розширеної аналітичної інформації про стан заборгованості споживачів, прогнозування періоду її погашення з урахуванням ризиків, притаманних регіону, та в умовах цифровізації взаємодії керуючої компанії з клієнтами;

Таблиця 2

TOWS-матриця завдань бухгалтерського обліку діяльності керуючої компанії

	Сильні сторони (Strengths, S) 1. Можливість досягнення «ефекту масштабу» 2. Налагоджені зв'язки з підрядниками 3. Відпрацьовані схеми взаємодії зі споживачами 4. Доцільність упровадження цифрових технологій	**Слабкі сторони (Weaknesses, W)** 1. Незадовільний фінансово-господарський стан 2. Інвестиційна непривабливість діяльності 3. Зношеність основних фондів 4. Висока ймовірність заборгованості за спожиті послуги
Можливості (Opportunities, O) 1. Можлива підтримка з боку комунальних установ та органів державної влади 2. Широкий ринок споживачів послуг 3. Переважне використання місцевих матеріалів	S1O2. Забезпечення достовірного та економічно обґрунтованого калькулювання собівартості житлово-комунальних послуг, їх пакетів для забезпечення подальшого управління собівартістю та її оптимізації	W1O1. Своєчасне та достовірне відображення інформації про отримані трансферти та цільове фінансування, а також напрями їх використання
	S2O3. Створення системи інформаційної підтримки для вдосконалення договірної роботи з постачальниками і підрядниками щодо зниження витрат керуючої компанії	W2O1. Забезпечення повного та достовірного розкриття інформації про фінансово-господарський стан та результати діяльності керуючої компанії, стан житлово-комунальної інфраструктури, капітальні інвестиції та обсяги діяльності
	S3O2. Підвищення гнучкості формування інформації про стан розрахунків зі споживачами, обсяги та структуру наданих послуг, їх вартість	W3O2. Формування розширеної аналітичної інформації про стан житлово-комунальної інфраструктури та інтенсивність її використання споживачами
	S4O2. Цифровізація взаємодії керуючої компанії з клієнтами на основі створення користувацьких інтерфейсів, що дають змогу отримати інформацію в режимі реального часу, подати інформацію та здійснити розрахунки	W4O2. Формування баз даних щодо обсягів, своєчасності та періодичності оплати спожитих комунальних послуг для застосування алгоритмів прогнозування ймовірної суми дебіторської заборгованості споживачів під час управління ліквідністю
Загрози (Threats, T) 1. Низькі темпи розширення житлового фонду 2. Низький рівень обладнання житлового фонду 3. Відсутність довгострокового планування інвестицій 4. Асиметрії в обсягах та динаміці заборгованості за спожиті послуги	S1T1. Забезпечення економічно обґрунтованого калькулювання собівартості житлово-комунальних послуг з урахуванням розширення сфери обслуговування компанії	W3T1. Формування розширеної аналітичної інформації про стан житлового фонду та житлово-комунальної інфраструктури, потреби капітальних поліпшень та ремонту для уникнення його виведення з експлуатації
	S2T2. Моніторинг потреби долучення підрядників до розширення обладнання житлового фонду, його модернізації за умов оптимізації витрат керуючої компанії на такі поліпшення	W2T2. Забезпечення можливості ідентифікації сегментів діяльності, які потребують капітальних інвестицій для формування планів модернізації житлового фонду та його інфраструктури
	S4T3. Формування гнучких алгоритмів обробки даних та прогнозування для підвищення обґрунтованості складання фінансових та інших планів	W2T3. Забезпечення можливості розрахунку показників окупності капітальних інвестицій з урахуванням майбутнього розширення обсягів експлуатації житлового фонду та його інфраструктури
	S4T4. Забезпечення можливостей формування розширеної аналітичної інформації про стан заборгованості споживачів, прогнозування періоду її погашення з урахуванням ризиків, притаманних регіону	W4T4. Формування баз даних щодо обсягів, своєчасності та періодичності оплати спожитих комунальних послуг для своєчасного контролю та запровадження процедури стягування або реструктуризації заборгованості

Джерело: сформовано автором за результатами опрацювання аналітичних даних щодо сфери ЖКГ в Україні та системи її нормативно-правового забезпечення

– своєчасне та достовірне відображення інформації про отримані трансферти та цільове фінансування, а також напрями їх використання;

– забезпечення повного та достовірного розкриття інформації про фінансово-господарський стан та результати діяльності керуючої компанії, стан житлово-комунальної інфраструктури, капітальні інвестиції тощо;

– формування розширеної аналітичної інформації про стан житлового фонду та житлово-комунальної інфраструктури, потреби капітальних поліпшень та ремонту для уникнення його виведення з експлуатації;

– формування баз даних щодо обсягів, своєчасності та періодичності оплати спожитих комунальних послуг для застосування алгоритмів прогнозування ймовірної суми дебіторської заборгованості споживачів у межах управління ліквідністю та для своєчасного контролю та запровадження процедури стягування або реструктуризації заборгованості.

Список літератури:

1. Інформація про тарифи на централізоване водовідведення та водовідведення (з використанням внутрішньобудинкових мереж) для населення по базових підприємствах станом на 1 січня 2020 року. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Tarifi_stokina-01.01.20.pdf (дата звернення: 19.02.2020).

2. Інформація про тарифи на централізоване водопостачання та послуги з централізованого постачання холодної води для населення по базових підприємствах станом на 1 січня 2020 року. *Міністерство розвитку громад*

та територій України. URL : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Tarifi_voda-na-01.01.20.pdf (дата звернення: 19.02.2020).

3. Матвєєва Н.М. Щодо формування економічно обґрунтованих тарифів на житлово-комунальні послуги. *Коммунальное хозяйство городов*. 2006. №. 68. С. 115–122.

4. Тітяєв В.В. Моніторинг платежів населення за житлово-комунальні послуги. *Коммунальное хозяйство городов*. 2009. №. 89. С. 253–257.

5. Стан оплати населенням житлово-комунальних послуг станом на 01.01.2019. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/stan-oplati-na-01.01.19.pdf (дата звернення: 15.02.2020).

8. Стан оплати населенням житлово-комунальних послуг станом на 01.01.2020. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Stan-oplati-na-01-012020.pdf (дата звернення: 15.02.2020).

References:

1. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. *Informatsiia pro taryfy na tsentralizovane vodovidvedennia ta vodovidvedennia (z vykorystanniam vnutrishnobudynkovykh merezh) dlia naselennia po bazovykh pidpryiemstvakh stanom na 1 sichnia 2020 roku* [Information on tariffs for centralized sewerage (using internal house networks) for the population by basic enterprises on January 1, 2020]. Available at : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Tarifi_voda-na-01.01.20.pdf (accessed 19 February 2020).

2. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. *Informatsiia pro taryfy na tsentralizovane vodovidvedennia ta vodovidvedennia (z vykorystanniam vnutrishnobudynkovykh merezh) dlia naselennia po bazovykh pidpryiemstvakh stanom na 1 sichnia 2020 roku* [Information on tariffs for centralized sewerage and sewage (using inter-house networks) for the population by basic enterprises on January 1, 2020]. Available at: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Tarifi_stoki-na-01.01.20.pdf (accessed 19 February 2020).

3. Matvieieva, N. M. (2006). Shchodo formuvannia ekonomichno obgruntovanykh taryfiv na zhytlovo-komunalni posluhy [On the formation of economically reasonable tariffs for housing and communal services]. *City utilities*, no. 68, pp. 115–122.

4. Titiaiev, V. V. (2009). Monitorynh platezhiv naselennia za zhytlovo-komunalni posluhy [Monitoring of public payments for housing and communal services]. *City utilities*, no. 89, pp. 253–257.

5. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy (2019). *Stan oplaty naselenniam zhytlovo-komunalnykh posluh stanom na 01.01.2019 r.* [State of payment for housing and communal services on 01.01.2019]. Available at: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/stan-oplati-na-01.01.19.pdf (accessed 15 February 2020).

6. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy (2020). *Stan oplaty naselenniam zhytlovo-komunalnykh posluh stanom na 01.01.2020 r.* [State of payment for housing and communal services on 01.01.2020]. Available at: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Stan-oplati-na-01-012020.pdf (accessed 15 February 2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-30
УДК 657.372.3

Степаненко О.І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Stepanenko Oksana
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

НЕОБОРОТНІ МАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ В АМОРТИЗАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ПІДПРИЄМСТВА

NON-CURRENT TANGIBLE ASSETS IN THE ENTERPRISE'S DEPRECIATION POLICY

Основою прийняття стратегічних рішень в управлінні бізнесом є обґрунтована побудова амортизаційної політики необоротних матеріальних активів. Вона повинна формуватися на основі методики збору й обробки облікової інформації. Від якості облікових даних залежить ефективність використання основних засобів та інших необоротних матеріальних активів у господарській діяльності підприємства. У статті досліджено теоретичні та практичні підходи до побудови амортизаційної політики. Визначено її роль, місце і значення в обліковій політиці підприємства. Виділено складники амортизаційної політики необоротних матеріальних активів, проаналізовано їхні елементи та варіанти вибору. Побудовано модель облікових інформаційних потоків, які виникають у процесі експлуатації необоротних матеріальних активів. Обґрунтовано, що амортизаційна політика охоплює всі ділянки обліку таких об'єктів, незважаючи на форму їх експлуатації. Розглянуто альтернативний підхід до групування необоротних матеріальних активів. У його основу покладено функціональне (цільове) використання об'єктів у господарській діяльності підприємства для потреб відображення амортизації в системі рахунків бухгалтерського обліку. Доведено, що запропонована класифікація є змістовною, інформативною та може використовуватися у практичній діяльності підприємства.

Ключові слова: *необоротні матеріальні активи, амортизаційна політика, вартісний критерій визнання, термін корисного використання, амортизована вартість, метод нарахування амортизації, облікова інформація, класифікація.*

Основой принятия стратегических решений в управлении бизнесом является обоснованное построение амортизационной политики необоротных материальных активов. Она должна формироваться на основе методики сбора и обработки учетной информации. От качества учетных данных зависит эффективность использования основных средств и других необоротных материальных активов в хозяйственной деятельности предприятия. В статье исследованы теоретические и практические подходы к построению амортизационной политики. Определены ее роль, место и значение в учетной политике предприятия. Выделены составляющие амортизационной политики необоротных материальных активов, проанализированы их элементы и варианты выбора. Построена модель учетных информационных потоков, возникающих в процессе эксплуатации необоротных материальных активов. Обосновано, что амортизационная политика охватывает все участки учета таких объектов, несмотря на форму их эксплуатации. Рассмотрены альтернативные подходы к группировке необоротных материальных активов. В его основу положено функциональное (целевое) использование объектов в хозяйственной деятельности предприятия для нужд отражения амортизации в системе счетов бухгалтерского учета. Доказано, что предложенная классификация является содержательной, информативной и может использоваться в практической деятельности предприятия.

Ключевые слова: *необоротные материальные активы, амортизационная политика, стоимостный критерий признания, срок полезного использования, амортизированная стоимость, метод начисления амортизации, учетная информация, классификация.*

An important factor affecting the performance of an enterprise is the efficient operation and use of non-current assets. Without them it is impossible to imagine the processes of production, performance of works and provision of services. The basis of strategic decision-making in business management is a sound construction of depreciation policy for fixed assets. It should be formed on the basis of the method of collecting and processing accounting information. The efficiency of the use of fixed assets and other non-current tangible assets in the economic activity of the enterprise depends on the quality of the accounting data. The article explores theoretical and practical approaches to the construction of depreciation policy. Its role, place and value in the accounting policy of the enterprise are determined. The components of the depreciation policy of non-current tangible assets are identified; their elements and options are analyzed. The types of accounting procedures distinguish the elements of accounting policies: 1) the value criterion for recognition of assets; 2) useful life; 3) depreciable value; 4) method of depreciation calculation. Depreciation policy, in-depth analysis of depreciation methods gives an alternative approach to determining the amount of deductions, to manage costs and financial results. A model of accounting information flows that arise in the course of exploitation of fixed assets is constructed. The events that affect the change in the asset's original cost and the amount of depreciation charged are highlighted: 1) improvement of fixed assets (modernization, reconstruction); 2) revaluation of fixed assets and other non-current tangible assets; 3) partial elimination of fixed assets. It is justified that depreciation policy covers all areas of accounting for fixed assets, regardless of the form of their operation. An alternative approach to the grouping of fixed assets is considered. It is based on the functional (purpose) use of objects in the business of the enterprise for

© Степаненко О.І., 2020

the purposes of depreciation in the accounting system. It is proved that the proposed classification is meaningful, informative and can be used in the practical activity of the enterprise.

Key words: *non-negotiable assets, depreciation policy, value recognition criterion, useful life, amortized cost, method of depreciation calculation, accounting information, classification.*

Постановка проблеми. Упровадження науково-технічних досягнень у виробництво, вирішення соціально-економічних проблем стають можливими за умови здійснення ефективної інвестиційної політики, складовою частиною якої є амортизаційна політика, котра виступає важливим інструментом активізації інвестиційної діяльності підприємств. Обґрунтована амортизаційна політика дає змогу стимулювати зростання інвестицій, запроваджувати інноваційні технології. Сучасна інноваційна модель організаційно-економічного механізму управління має бути розроблена на основі об'єктивних економічних законів, ураховувати вплив та стан зовнішнього й внутрішнього середовища. А під час формування амортизаційної політики слід використовувати принципи, цілі, функції, методи, елементи, які покладено в основу побудови облікової політики господарюючого суб'єкта.

Управління будь-яким процесом на підприємстві пов'язане з поняттям «ефективність», адже досягнення ефекту стає основним завданням управлінського персоналу, вирішення якого дасть змогу підвищити та забезпечити стабільність отримання позитивних фінансових результатів господарюючого суб'єкта. Для прийняття стратегічних рішень і практичної реалізації концепції організаційно-економічного механізму управління необоротними матеріальними активами на підприємстві має бути побудована виважена амортизаційна політика, яка б поєднувала в собі інформаційні можливості фінансового обліку та норми податкового законодавства. Амортизаційна політика повинна формуватися і застосовуватися так, щоб на основі побудованої методики збору й обробки облікових даних забезпечити потреби менеджменту в достовірній, оперативній інформації про наявні об'єкти необоротних матеріальних активів та дати змогу вибрати раціональну стратегію їх оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових публікацій показав, що питанням нарахування амортизації, її відображенню в обліку, побудові амортизаційної політики (особливо в частині основних засобів) завжди приділялася значна увага. Зокрема, Л.В. Овод та Н.В. Валькова [1] виділяють напрями класифікації об'єктів основних засобів для формування амортизаційної політики в момент їх надходження і визнання, які характерні для машинобудівних підприємств; обґрунтовують, що прийняття управлінських рішень щодо вибору релевантних класифікаційних ознак мають як кількісний, так і якісний вплив на основні показники діяльності суб'єкта господарювання.

Д.М. Трачовою [2] проаналізовано вплив систем бухгалтерського обліку на формування амортизаційної політики, розкрито зв'язок посиленого регулювання обліку на зниження ефективності амортизаційної політики; запропоновано авторську інтерпретацію облікового складника сутності амортизаційної політики підприємства з урахуванням особливостей і принципів фінансово-економічного механізму відтворення.

А.М. Кадацькою [3] досліджено теоретичні та практичні аспекти розвитку обліку амортизації основних засобів; розкрито взаємозв'язок між економічними категоріями «знос», «зношування», «амортизація»; уточнено основні функції амортизації.

О.О. Любар [4] розкрито природу та економічну сутність амортизації, проаналізовано її методи, визначено їхні переваги та недоліки; розглянуто порядок відображення в бухгалтерському обліку амортизації та виділено особливості її нарахування в умовах дії Податкового кодексу.

О.О. Григоревською та А.Ю. Джугля [5] окреслено основні положення облікової політики підприємства в частині нарахування амортизації на об'єкти необоротних активів; проведено обґрунтування вибору методу амортизації на основі використання математичного апарату.

Відзначаючи ґрунтовність проведених досліджень у системі обліку та документування амортизації, варто зазначити, що деякі проблеми все ж таки залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового опрацювання. Їх удале вирішення дасть змогу ефективніше розв'язувати завдання управління щодо збереження, руху та використання необоротних матеріальних активів, адже ефективне керівництво та інвестування неможливе без достовірної інформації, а її може забезпечити лише вдало організований обліковий процес, який ґрунтується на прогресивному практичному досвіді та глибокому аналітичному дослідженні.

Амортизаційну політику підприємства слід розглядати як невід'ємну частину облікової політики. Її розроблення базується не тільки на грамотному дотриманні вимог нормативно-правових документів, а й на виборі варіанту з числа наявних альтернатив.

Мета статті полягає у дослідженні існуючих теоретичних, практичних та організаційних підходів до місця, ролі й значення облікової інформації під час побудови амортизаційної політики необоротних матеріальних активів; визначенні та відокремленні облікових процедур у частині амортизації основних засобів та інших необоротних матеріальних активів, які є складниками облікової політики підприємства; побудові оптимальної моделі інформаційних потоків, які виникають у процесі експлуатації необоротних матеріальних активів, та виділенні нової класифікаційної ознаки, яка дасть можливість групувати об'єкти для відображення амортизації в системі рахунків бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу. За сучасних економічних умов важливим складником будь-якої діяльності

підприємств усіх форм власності є необоротні матеріальні активи. Характерною їхньою особливістю є те, що вони беруть участь у процесі господарської діяльності тривалий час, багаторазово, зберігаючи при цьому натуральну форму, причому свою втрачають поступово, у міру фізичного та морального спрацювання. Необоротні матеріальні активи мають дві особливості: часовий чинник і величину вартості облікової інвентарної одиниці активу. З урахуванням цих чинників до їх складу включаються об'єкти, кожен з яких споживається протягом періоду, що перевищує дванадцять місяців від дати балансу, або операційний цикл, якщо він більший року, а вартість кожної інвентарної одиниці перевищує норматив, установлений та зафіксований у наказі про облікову політику суб'єкта господарювання. Сукупність таких об'єктів утворює окрему економічну категорію під назвою *необоротні матеріальні активи*, в яку включаються: основні засоби та інші необоротні матеріальні активи.

На сучасному етапі розвитку економіки підвищується значення амортизації в процесі оновлення необоротних матеріальних активів. Найважливішими причинами цього є вплив науково-технічного прогресу та їхній моральний знос. Саме високі темпи технічного прогресу призводять до більш інтенсивного використання діючих об'єктів основних засобів та інших необоротних матеріальних активів. При цьому їх амортизація зумовлена економічною необхідністю збереження їхньої авансованої вартості. Це здійснюється шляхом використання механізму відтворення авансованої вартості, який включає процеси фізичного зносу, амортизації, заміщення.

У процесі господарського використання необоротних матеріальних активів, особливо основних засобів, відбувається їхній фізичний знос, вони поступово втрачають свої споживчі якості, зрештою, настає час, коли вони стають непридатними та не можуть виконувати свої функції. Разом із фізичним зносом такі об'єкти зношуються й морально. Такі активи функціонують протягом тривалого періоду, і навіть за умови, що нова техніка незмінна за своїми технічними характеристиками, а її застосування у широких масштабах знижує витрати на одиницю продукції, раніше придбані об'єкти доводиться замінювати на нові. Це перша форма морального зносу. Друга форма полягає у тому, що виробництво і поширення використання досконаліших і продуктивніших машин і механізмів веде до втрати вартості менш економічних необоротних матеріальних активів.

Необоротні матеріальні активи забезпечують підприємству економічні вигоди впродовж багатьох років. Вартість цих активів необхідно розподіляти між звітними періодами їх корисної експлуатації. При цьому одна частина вартості, яка припадає на звітний період, включається до собівартості готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг), а інша частина визнається витратами діяльності та має безпосередній вплив на зменшення бази оподаткування податком на прибуток. Отже, вартість необоротних матеріальних активів не зникає безслідно, вона переноситься у вигляді відрахувань на вироблений продукт та стає частиною його вартості. Механізмом, що забезпечує збереження вартості авансованого капіталу в необоротні матеріальні активи, й є амортизація.

Важливим чинником активізації відновлювальної діяльності підприємств є лібералізація амортизаційної політики, метою якої має стати зацікавленість суб'єктів господарювання у вкладенні інвестицій в оновлення основних засобів та інших необоротних матеріальних активів. Від уміло побудованої амортизаційної політики залежить ефективність управління не тільки системою обліку, а й фінансово-господарською діяльністю підприємства та стратегією його розвитку на тривалу перспективу. Існуюча сьогодні амортизаційна політика не забезпечує навіть простого відтворення необоротних матеріальних активів, не говорячи про їх модернізацію чи інноваційні перетворення процесу виробництва. Як показує практичний досвід, велика кількість підприємств формує її формально, при цьому елементи наказу не обґрунтовуються, а лише дублюють окремі положення нормативно-правових документів.

Побудова амортизаційної політики в частині основних засобів та інших необоротних матеріальних активів є важливим етапом, оскільки дані об'єкти обслуговують виробничу, господарську діяльність підприємства протягом тривалого періоду часу, можуть брати участь у декількох виробничих циклах одночасно, зберігають натуральну форму, переносять свою вартість на готову продукцію частинами, у міру свого зносу через амортизацію. Амортизаційна політика є невід'ємним складником облікової політики і містить сукупність способів управління, порядок нарахування, відображення в обліку й використання амортизаційних відрахувань. Під час створення концепції амортизаційної політики необоротних матеріальних активів підприємству доцільно виділяти такі елементи, які дадуть змогу впорядкувати обліковий процес та надати бухгалтерському обліку планомірності, цілеспрямованості та забезпечити його ефективність. Особливості організації та методичні засади формування інформації про елементи амортизаційної політики (у частині облікового аспекту) регламентуються П(С)БО 7 «Основні засоби» [6], які наведено в табл. 1.

Необоротні матеріальні активи амортизуються фактично до досягнення ними ліквідаційної вартості, яка визначається на момент уведення об'єктів в експлуатацію й являє собою суму коштів, яку підприємство очікує отримати від реалізації або ліквідації активів після завершення терміну корисного використання за вирахуванням витрат, пов'язаних з їх реалізацією (ліквідацією). Зазирнути в майбутнє на багато років, а іноді й кілька десятків років, непросто, тому, якщо підприємство не може визначити ліквідаційну вартість на момент уведення об'єкта в експлуатацію, її прирівнюють до нуля. Такий підхід означає, що вартість, яка амортизується, за кожним об'єктом необоротних матеріальних активів може бути меншою або дорівнювати його первісній вартості.

Таблиця 1

Елементи амортизаційної політики необоротних матеріальних активів

№ з/п	Складники амортизаційної політики за видами облікових процедур	Варіанти принципів та методів обліку
1	Вартісний критерій визнання основних засобів та інших необоротних матеріальних активів	Придбаний (отриманий, створений) об'єкт визнається *основним засобом* відповідно до норм Податкового кодексу України за розмежуванням у частині мінімальної вартості, яка становить 6 тис грн. Цінності вартістю менше зазначеного критерію визнаються як *інші необоротні матеріальні активи*.
2	Встановлення термінів корисного використання	Встановлюється підприємством самостійно виходячи з технічних, економічних можливостей об'єкта, а також обов'язкового врахування норм Податкового кодексу України в частині мінімально допустимих термінів служби.
3	Визначення вартості, яка амортизується	*Вартість, яка амортизується*, – це первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їхньої ліквідаційної вартості. Тобто це різниця між первісною та ліквідаційною вартістю. *Первісна вартість* формується відповідно до шляху (джерела) надходження (отримання) необоротних матеріальних активів: 1) придбання за грошові кошти; 2) капітальне будівництво; 3) виготовлення власними силами; 4) отримання як внесок до статутного капіталу; 5) безкоштовне отримання; 6) отримання в обмін на подібні (неподібні) активи. *Ліквідаційна вартість* установлюється підприємством самостійно виходячи з розробленої економічної та підприємницької політики.
4	Метод нарахування амортизації	Метод амортизації вибирається підприємством самостійно на підставі критеріїв економічної стратегії, швидкості морального та фізичного зносу об'єктів, інтенсивності їх використання в господарській діяльності. Методи нарахування амортизації *для основних засобів*: 1) прямолінійний; 2) зменшення залишкової вартості; 3) прискореного зменшення залишкової вартості; 4) кумулятивний; 5) виробничий. Методи нарахування амортизації *для інших необоротних матеріальних активів*: 1) прямолінійний; 2) 50% на 50% первісної вартості (у першому і останньому місяцях експлуатації); 3) 100% первісної вартості (у першому місяці використання)

Джерело: згруповано автором за [6]

Протягом терміну корисного використання (експлуатації) об'єктів необоротних матеріальних активів можуть відбутися події, які призведуть до зміни їхньої первісної вартості і, відповідно, вплинуть на величину сум амортизаційних відрахувань. До таких подій належать:

1) поліпшення об'єктів основних засобів (модернізація, реконструкція, добудова, дообладнання) – за правилами обліку витрати, які пов'язані з поліпшенням об'єктів, визнаються у складі капітальних інвестицій, а після закінчення робіт включаються до первісної вартості;

2) переоцінка основних засобів та інших необоротних матеріальних активів – здійснюється розмежування умов та критеріїв сутності для проведення дооцінок (уцінок) первісної вартості. В обліку суми дооцінок визнаються у складі власного капіталу в частині капіталу в дооцінках і, відповідно, збільшують первісну вартість об'єкта, а суми уцінок – у складі витрат звітного періоду в частині інших витрат та зменшують первісну вартість таких активів;

3) часткова ліквідація об'єкта основних засобів – під час визначення кінцевого результату до залишкової вартості ліквідованого об'єкта додаються додаткові витрати та віднімається вартість матеріальних цінностей, отриманих унаслідок розбирання.

Амортизація створюється під час використання необоротних матеріальних активів у господарській діяльності підприємства. Виходячи з теоретичних та практичних досліджень процесу їх експлуатації, можна виокремити інформаційні потоки, які підлягають документуванню та знаходять своє відображення у системі рахунків обліку (рис. 1).

Виходячи з побудованої моделі інформаційних потоків, процес експлуатації необоротних матеріальних активів доцільно розглядати як сукупність організаційних дій щодо ступеня використання об'єктів у господарській діяльності підприємства, які можна згрупувати в активну та пасивну форми. *Активна форма експлуатації* – це операції, які передбачають безпосереднє використання основних засобів та інших необоротних матеріальних активів (амортизація, переоцінка, зменшення корисності), а також заходи щодо їх підтримання в робочому стані у вигляді поточних ремонтів та технічного обслуговування. За *пасивної форми* об'єкти тимчасово виводяться з експлуатації у зв'язку з про-

Рис. 1. Модель інформаційних потоків у процесі експлуатації (використання) необоротних матеріальних активів

Джерело: авторська розробка

веденням робіт з їх поліпшення та припиняється нарахування амортизації. Отже, амортизаційна політика охоплює всі ділянки обліку необоротних матеріальних активів, незважаючи на форму їх експлуатації.

У бухгалтерському обліку амортизація є витратами, тому однорідні об'єкти необоротних матеріальних активів потрібно чітко групувати, що дасть можливість повно й достовірно відображати її в системі рахунків. Методом групування об'єктів є класифікація, яка передбачає три етапи створення: 1) визначення ознаки, за якою здійснюється поділ; 2) порядок побудови класифікації; 3) адаптація – процедура її практичного використання. Класифікаційна ознака має володіти специфічними рисами та відповідати низці вимог: *по-перше,* спеціально підібрана множина значень має забезпечувати поділ усієї сукупності досліджуваних об'єктів на відповідні складники (групи), елементи яких володіють приблизно однаковими властивостями; *по-друге,* основа класифікації має бути зручною у практичному застосуванні, тобто забезпечувати легкість ідентифікації об'єктів. Розглядаючи необоротні матеріальні активи через призму амортизаційної політики, такі об'єкти пропонується класифікувати *за функціональним використанням (експлуатацією)* в господарській діяльності підприємства (рис. 2).

Рис. 2. Класифікація необоротних матеріальних активів за функціональним використанням (експлуатацією) в господарській діяльності підприємства

Джерело: авторська розробка

Групування необоротних матеріальних активів за наведеною класифікаційною ознакою передбачає структуризацію витрат за нарахованою амортизацією в обліку, а саме:

• *об'єкти виробничого призначення* – амортизація визнається як інші прямі витрати, включається до виробничої собівартості готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг);

• *об'єкти загальновиробничого призначення* – амортизація визнається у складі витрат діяльності в частині загальновиробничих витрат. За правилами обліку в кінці звітного періоду (разом з іншими загальновиробничими витратами) шляхом розподілу включається до виробничої собівартості готової продукції (виконаних робіт, наданих послуг) та собівартості реалізації;

• *об'єкти адміністративного призначення* – амортизація визнається у складі витрат діяльності в частині адміністративних витрат;

• *об'єкти збутового призначення* – амортизація визнається у складі витрат діяльності в частині витрат на збут;

• *об'єкти іншого призначення* – амортизація визнається у складі витрат діяльності в частині інших витрат операційної діяльності;

• *об'єкти, задіяні в процесі поліпшення (модернізації, реконструкції) інших основних засобів* – амортизація визнається у складі капітальних інвестицій та включається до первісної вартості основних засобів, які пройшли процес поліпшення;

• *об'єкти, задіяні під час створення нематеріальних активів* (наприклад, написання комп'ютерних програм для власних потреб) – амортизація визнається у складі капітальних інвестицій та включається до первісної вартості створеного нематеріального активу;

• *об'єкти, задіяні в процесі капітального будівництва* – амортизація визнається у складі капітальних інвестицій і після закінчення робіт включається до первісної вартості об'єкта будівництва.

Запропонована класифікація необоротних матеріальних активів дає змогу групувати об'єкти за цільовим використанням у діяльності підприємства, а також повно й упорядковано відображати нараховану амортизацію у системі рахунків бухгалтерського обліку.

Висновки. Вибір економічного обґрунтування методу формує амортизаційну політику підприємства у взаємозв'язку зі специфікою його діяльності та особливостями використання (експлуатації) необоротних матеріальних активів. Амортизаційна політика, глибокий аналіз методів нарахування амортизації дають змогу альтернативно підійти до визначення розмірів відрахувань, здійснювати управління витратами та фінансовими результатами. Це дає можливість ефективно керувати відтворенням необоротних матеріальних активів, оскільки амортизаційна політика є важливим складником облікової політики господарюючого суб'єкта.

Ефективність управління підприємством і стратегія його розвитку в перспективі залежать від розроблення адекватної амортизаційної політики, яка визначає ідеологію економіки господарюючого суб'єкта, сприяє підсиленню обліково-аналітичних функцій обліку. Формування амортизаційної політики в частині необоротних матеріальних активів має велике значення для організації ефективної системи управління підприємством, а тому її елементи повинні вибиратися чітко, якісно й обдумано, адже вдалий та обґрунтований вибір складників амортизаційної політики підвищить рівень достовірності та корисності обліково-економічної інформації, дасть підприємству змогу більш ефективно здійснювати його фінансово-господарську діяльність.

Список літератури:

1. Овод Л.В., Валькова Н.В. Критерії визнання основних засобів як об'єктів амортизаційної політики на машинобудівних підприємствах України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 5. С. 170–174.

2. Трачова Д.М. Облікова складова сутності амортизаційної політики. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2018. № 2(37). С. 55–62.

3. Кадацька А.М. Економічний зміст та функції амортизації основних засобів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. С. 572–575.

4. Любар О.О. Амортизація: економічна сутність, особливості нарахування та відображення в бухгалтерському обліку. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2017. № 4. С. 117–131.

5. Григоревська О.О., Джугля А.Ю. Вплив облікової політики щодо необоротних активів на величину амортизаційних відрахувань. *Інфраструктура ринку.* 2016. Вип. 2. С. 304–308.

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000. № 92. Дата оновлення: 16.09.2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00 (дата звернення: 27.02.2020).

References:

1. Ovod L.V., Valjkova N.V. (2019) Kryteriji vyznannja osnovnykh zasobiv jak ob'jektiv amortyzacijnoji polityky na mashynobudivnykh pidpryjemstvakh Ukrajiny [Criteria for recognition of fixed assets as objects of depreciation policy at machine-building enterprises of Ukraine]. *Visnyk Khmeljnycjkogho nacionaljnogho universytetu. Serija «Ekonomichni nauky»*, no. 5, pp. 170–174.

2. Trachova D.M. (2018) Oblikova skladova sutnosti amortyzacijnoji polityky [Accounting component of the essence of depreciation policy]. *Zbirnyk naukovykh pracj Tavrijsjkogho derzhavnogho aghrotekhnologhichnogho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 2(37), pp. 55–62.

3. Kadacjka A.M. (2016) Ekonomichnyj zmist ta funkciji amortyzaciji osnovnykh zasobiv [Economic content and depreciation functions of fixed assets]. *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky*, vol. 13, pp. 572–575.

4. Ljubar O.O. (2017) Amortyzacija: ekonomichna sutnistj, osoblyvosti narakhuvannja ta vidobrazhennja v bukhghaltersjkomu obliku [Depreciation: economic nature, features of accrual and accounting in accounting]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualjni pytannja nauky i praktyky*, no. 4, pp. 117–131.

5. Ghryghorevsjka O.O., Dzhughlja A.Ju. (2016) Vplyv oblikovoji polityky shhodo neoborotnykh aktyviv na velychynu amortyzacijnykh vidrakhuvanj [Impact of accounting policy on non-current assets on the amount of depreciation]. *Infrastruktura rynku*, vol. 2, pp. 304–308.

6. Polozhennja (standart) bukhghaltersjkogho obliku 7 «Osnovni zasoby»: zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrajiny vid 27.04.2000. no 92. Data onovlennja: 16.09.2019 [Accounting Standard (Standard) 7 "Fixed Assets": Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 27.04.2000. No. 92. Date of renovation: 16.09.2019]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00 (accessed 27 February 2020).

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-31
UDC 331.215.1

Temchyshyna Yulia
Ph.D., Associate Professor,
National University of Food Technologies
Didashko Yulia
Student,
National University of Food Technologies

Темчишина Ю.Л.
кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний університет харчових технологій
Дідашко Ю.І.
студентка,
Національний університет харчових технологій

THE ROLE OF ACCOUNTING INFORMATION IN THE MODERNIZATION OF REMUNERATION OF PERSONNEL OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE – A PRODUCER OF GROWING ADDED VALUE

РОЛЬ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА – ПРОДУЦЕНТА ЗРОСТАЮЧОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

Today, enterprises operate in a difficult economic situation, which is characterized by hyper competition, high requirements for product quality and the level of professionalism of production and managerial personnel. It is important today to broadly and thoroughly consider the problem of economic relations in the field of remuneration, taking into account the quality of personnel's work and form a mechanism to stimulate the knowledge-creative potential of personnel at each production enterprise. This encourages the creation of a new regulatory mechanism and practical algorithmization of remuneration. The socio-economic orientation of the development of enterprises in a global market space with a high level of competition requires the inclusion in the new management accounting policy of the concept of "fairness and capitalization efficiency of labor remuneration costs".

Key words: *development quality, labor remuneration costs, managing labor remuneration costs, staff material incentives, staff motivation, socio-economic validity of remuneration, knowledge and creative effectiveness.*

Сьогодні важливо широко та ґрунтовно розглянути проблему економічних відносин щодо оплати праці, враховуючи якість роботи персоналу та сформувати механізм стимулювання творчого потенціалу персоналу на кожному виробничому підприємстві. Це потребує створення нової алгоритмізації оплати праці. Соціально-економічна спрямованість розвитку підприємств у світовому ринковому просторі з високим рівнем конкуренції потребує включення в нову політику управлінського обліку поняття «справедливість та ефективність капіталізації витрат на оплату праці». Підприємства сьогодні діють у складній економічній ситуації, яка характеризується гіперконкуренцією, високими вимогами до якості продукції та рівнем професіоналізму виробничого та управлінського персоналу. Витрати на оплату праці повинні контролюватися в системі управлінського обліку. Також необхідно здійснювати відповідні контрольні дії з метою підвищення їх ефективності відповідно до створеної доданої вартості та її динаміки. В контексті сталого розвитку промислових

© Temchyshyna Yulia, Didashko Yulia, 2020

підприємств України, як мікросистем ринкового простору, вже в середньостроковій перспективі персонал провідних підприємств у галузевому вимірі буде вважатися носієм капіталу, як власності, яка створює додану вартість і відповідно до цього матиме ринкову ціну. Система оплати праці на значній кількості промислових підприємств має ознаки недосконалості, а саме: недостатній зв'язок з результативністю праці; спостерігається слабкий зв'язок матеріальної винагороди за працю з рівнем знаннєво-креативної участі працівника в формуванні інноваційного розвитку підприємства та інтенсивністю зростання загального обсягу доданої вартості. Подолати цю недосконалість можна за допомогою інструментів фінансового та управлінського обліку, які знаходяться в основі піраміди якості інформаційного забезпечення менеджменту підприємства в цілому та модернізованого управління оплатою праці зокрема. Їхній інформації характерні провідні властивості об'єктивності: вона уніфікована, стандартизована, максимально документована без домінування суб'єктивного судження за рахунок людського фактору.

Ключові слова: *якість розвитку, витрати на оплату праці, управління витратами на оплату праці, матеріальне стимулювання персоналу, мотивація персоналу, соціально-економічна обґрунтованість оплати праці, знаннєво-креативна результативність.*

Сегодня предприятия работают в сложной экономической ситуации, которая характеризуется высокой конкуренцией, высокими требованиями к качеству продукции и уровнем профессионализма производственного и управленческого персонала. Важно широко и всесторонне рассмотреть проблему экономических отношений в области оплаты труда с учетом качества работы персонала и сформировать механизм стимулирования информационно-творческого потенциала персонала на каждом производственном предприятии. Это обуславливает создание нового механизма регулирования и практической алгоритмизации оплаты труда. Социально-экономическая направленность развития предприятий в глобальном рыночном пространстве с высоким уровнем конкуренции требует включения в новую политику управленческого учета понятия «справедливость и капитализация эффективности затрат на оплату труда».

Ключевые слова: *качество развития, затраты на оплату труда, управление затратами на оплату труда, материальное стимулирование персонала, мотивация персонала, социально-экономическая обоснованность оплаты труда, знания и творческая эффективность*

Formulation of the problem. Today, scientific research in the context of the economic development of the state of Ukraine requires its fundamental intellectualization in the industry's measurement, in particular in agro-food production. Thus, in recent years, foreign trade in processing industry's products has provided a significant inflow of foreign exchange earnings due to the extensive growth of exports of raw materials with low added value. Expert search and scientific analysis of solving the problems of development of domestic industrial enterprises puts in the first place economic category of «development quality» in a wide range: the quality of enterprise management on the basis of information and communication technologies, the quality of personnel's work and the stimulation of their knowledge and creative potential, the quality of products with high added value and so on.

There is no doubt that, ultimately, the national well-being of the state and the quality of life of citizens depend on the systematic set of qualities of economic development of an industrial enterprise by appropriate socially-oriented criteria. In our opinion, it is important today to broadly and thoroughly consider the problem of economic relations in the field of remuneration, taking into account the quality of personnel's work and form a mechanism to stimulate the knowledge-creative potential of personnel at each production enterprise. This encourages the creation of a new regulatory mechanism and practical algorithmization of remuneration.

Such a short logical argument confirms the generalized scientific idea about the need to update the state policy of remuneration reform, which would meet modern market relations and innovatively productive development of industrial enterprises as microeconomic systems.

The socio-economic orientation of the development of enterprises in a global market space with a high level of competition requires the inclusion in the new management accounting policy of the concept of «fairness and capitalization efficiency of labor remuneration costs».

Analysis of recent research and publications. The issue of fundamental accounting, in particular accounting for labor remuneration costs, is highlighted in the works of Atkinson E., Amstrong M., Horngren C., Vakhrushina M., Dobrovsky V., Maslow A., Grin E., Chairman S., Brich V., Karpova T., Lastovetsky V., Partin G., Pushkar M. and other domestic and foreign economists. The development of the theoretical and methodological foundations of the context of the strategic management of labor remuneration costs in recent years belongs to such scientists as Androsova O., Bredikis Yu., Gaponenko N., Gladky A., Omelchenko A., Sekirina N., Yaremenko A., Tsal-Tsalko Yu. and others. However, the methodological foundations of optimization and structural modernization of labor remuneration costs at Ukrainian enterprises are not sufficiently covered in the scientific literature that requires further research.

The purpose of the article is to determine the information and communication support for managing labor remuneration costs in the conditions of market turbulence and determine the directions for their optimization using modern accounting policy tools for managing staff material incentives, staff motivation and the socio-economic validity of remuneration according to the criterion of knowledge and creative effectiveness.

Presenting the main material. There is no doubt that enterprises today operate in a difficult economic situation, which is characterized by hyper competition, high requirements for product quality and the level of professionalism of production and managerial personnel. The managerial staff of each enterprise should predict and program the volume of expenses for the formation of labor potential with maximum probability, which

include both the cost estimate of staff labor and the amount of mandatory contributions to social events. According to the Standard 16 «Costs», the element «Labor remuneration costs» includes salaries and wages, bonuses and incentives, compensation payments, vacation payment and payment for other unworked time, and other labor remuneration costs. Scientist J. Bredikis notes that according to international norms and standards, wages and salaries are part of labor costs and are only piece of the actual costs borne by the employer when using the labor of an employee. In addition to salaries and wages, labor costs also include: expenses of the enterprise for the payment of housing for workers; the costs of the enterprise for the social security of workers; training costs; taxes that relate to labor costs; other labor costs.

However, it is indisputable that the cost of labor remuneration must be controlled according to management accounting and it is necessary to carry out the appropriate control action in order to increase their effectiveness according to the criterion of the optimal dynamics of profitability of the products sold and its share in the total value added generated by the enterprise.

So, according to the scientific and practical approach of Omelchenko A., «cost management is a system of targeted impact on the composition, structure and behavior of costs and their factors at all stages of cost formation and distribution, based on the use of objective economic laws and management functions, to increase efficiency the enterprise's activity on the basis of optimizing the level of costs, ensuring its competitiveness in the market and achieving strategic goals and current tasks of its development» [9].

In the context of the potential for strategic sustainable development of industrial enterprises of Ukraine, as microsystems of the market space, we theoretically and hypothetically believe that already in the medium term the personnel of leading enterprises in the industry dimension will be considered the carrier of human capital, as property that creates added value and in accordance with this will have a market price.

In the last five years, according to the generalized opinion of scientists, the labor remuneration system in a significant number of industrial enterprises has signs of imperfection, namely: a weak connection with the end results of labor, an increase in wages are not always connected with increased efficiency, the tools of stimulating labor profitability, social justice and knowledge-creative participation in the design of sustainable innovative development are poorly involved.

In our opinion, it is possible to overcome this imperfection with the help of financial and managerial accounting tools.

The methodological tools for accounting for labor remuneration costs in practice include the following key components such as:

- control over the organization of accounting of working hours and the volume of work performed at the enterprise;
- checking the organizational and economic validity of accrued salary payments for personnel of the enterprise of all functional units;
- checking the work of the billing department of the accounting department in the context of the absence of errors in determining the amount of accrued wages and deductions from it in accordance with applicable legal documents.

According to scientists, the functional advantages of management accounting for labor remuneration costs at the current stage of operation and development of industrial enterprises based on sustainability should also be associated with the need for strategic management.

Strategic management of the enterprise's costs for the remuneration of employees can help optimize the costs of the enterprise and use economic reserves to increase the profitability of the enterprise.

For various reasons, the predicted level of labor remuneration costs may substantially differ from the actual one, and the presence of this difference requires compensation from additional finances. Therefore, it is necessary for each enterprise not only to choose the optimal forms and sizes of tariffs for labor remuneration, but also to apply strategic scenario forecasting of labor remuneration costs and choose a high probability scenario for a real plan of necessary and sufficient labor costs.

When planning labor costs, various methods are used, the main of which are normative, direct and forecast calculations.

The use of the direct calculation method involves the use of the planned number of employees and the average wage for the planning period. The average wage is planned taking into account the growth trends, which are assumed by the state, and programming the economic reserves of the enterprise in the short term period.

The normative method of planning the payroll fund, also called the method of effective participation of personnel in the income of the enterprise, methodically substantiates and sets the standard for labor remuneration costs as a percentage of the volume of products sold by the industrial enterprise in the budget of income and expenses.

We also note that to the overwhelming opinion of scientists, the optimization of labor remuneration costs forms a significant motivation for staff. Thus, if wages are paid not at a fixed rate, but partly in the form of a percentage of sales or bonuses for labor participation in achieving certain results, this will motivate employees to increase the profitability of the enterprise and reduce labor costs if a certain implementation plan or assigned tasks are not fulfilled. This, in our opinion, is an element of justice in labor remuneration.

However, it should be noted and warned that optimization through motivation can have negative side effects when management encourages employees to act not in full accordance with the interests of the enterprise. In this case, the scientist Omelchenko S. notes, «The management system leads to the lack of coincidence of goals. And vice versa, when management motivates the desired behavior

for the organization, then in this case, specialists describe this condition as a situation in which the organization's goals and the employees 'goals coincide» [9].

Thus, we emphasize that the scientific achievements of the context of the new approach to managing labor remuneration costs with integrated accounting and managerial analytics tools, while ensuring their practical implementation, are already able to draw up a «road map» for the phased movement to a new quality in payment, motivation and justice.

Today, a significant problem for the progressive movement of the national production system along the vector of excellence and efficiency of labor remuneration costs is the insufficient viability of a large number of production enterprises for effective current functioning and development in a turbulent market environment.

Therefore, in our opinion, at the current stage, important levers of state regulation of labor remuneration through dynamic standardized minimum wage management. Note that such a mechanism is necessary today, but insufficient. It only diffusely administers positive dynamics.

Thus, the concept of the minimum wage in accordance with the current legislative provision is the legislatively established wage for simple, unskilled labor, below which the payment for the monthly rate of work performed by an employee cannot be established. According to clause 5 of article 38 of the Budget Code of Ukraine, the minimum wage is determined in the Law on the State Budget for the corresponding year. Now the monthly minimum wage as of January 01, 2020 in Ukraine is 4723 UAH.

Statistical data on the dynamics of growth of the minimum hourly and monthly wages in Ukraine over the past 5 years indicate a positive trend [6]. However, the dynamics of the exchange rate ratio of the hryvnia to the dollar does not increase the purchasing power of the working population of Ukraine and does not accordingly have a significant effect on the growth of quality of life in our society.

It is worth paying attention to the dynamism of the average wage. The economic and statistical category «average wage» is a macroeconomic indicator calculated as the arithmetic average of the wages of certain structured groups of workers at the micro, meso and macro levels (for example, by enterprise, industry, region, country as a whole).

Thus, we note that along with the minimum wage, the average wage positively dominates, with significant fluctuations in the interindustry dimension and the «critical mass» of the concentration of certain industries in the regions.

A generalized scientific idea about the possibilities of forming an upward welfare of society through the mechanism of labor remuneration both in foreign countries with a traditional highly developed economy and in countries with a transformational economy confirms the scientific hypothesis about the leading role in this process of generating optimal added value of industries in industrial production in a wide range from agro-industrial production to machine-building and other non-primary high-tech industries.

In particular, they require an active position regarding scientific research in the agrarian raw material sector of the economy and in the food industry, at present they generate low added value, part of which is wages as the cost of human capital. In this regard, it should be emphasized that the creation of added value by a manufacturing enterprise begins by taking into account the input cost of material costs (raw materials, materials, etc.), which is the income of the supplier. The formation of added value directly by the enterprise is carried out as follows: wages (employee income), social security contributions and other taxes included in the cost of production (state revenue), depreciation and sales profit (company income), taxes and other payments paid from profit (state revenue).

It is worth noting that at present it is unreasonably underestimated. So, «in the production of 100 thousand tons of grain, the total value added is 92, 7 million UAH. In the production of milk from the same amount of grain, it increases 2.2 times: up to 201.2 million UAH. That is, the estimated losses from the export of raw materials are 108.5 million UAH.» [7, p. 13].

The study showed that in the structure of foreign trade in agricultural goods in January-May 2018 and 2019, three groups predominated in exports (millions of USD): cereals, oil and fats, feed and industrial waste [11, p. 22]. Correction of the negative situation of the export orientation of enterprises of the agro-food sector of the processing industry of Ukraine requires the modernization of production on an innovative basis.

A generalized scientific and practical opinion based on foreign and domestic best practices confirms the undeniable axiom: the higher the estimate of the amount of created added value at the enterprise, the higher the labor remuneration and the general welfare of its staff. Today, it is also an unconditional statement that a significant role in finding reserves and introducing changes in the enterprise that will optimize the generation of added value belongs to the personnel of the enterprise with its level of professional competencies and creative and knowledge potential.

Thus, for the active positive dynamics of wages and quality of life in Ukraine, the real potential is to increase the level of generation of added value at the Ukrainian enterprises. Today, such opportunities can be launched through the mechanism of an updated management accounting strategy and the use of its informational content in strategic planning.

In our opinion, the gradual increase in average wages should become a guide for the gradual diffusion of scientific achievements in management accounting in the context of real ensuring the optimal level of economic and social excellence and justice of labor remuneration in the modern realities of industrial production development.

Since the source of payroll funds is the income of the enterprise, wages, as an element of production expenditures, are included in the cost of production, works or services. Consequently, its nominal growth is an alternative to increasing profitability as the primary interest of the owner of the enterprise.

However, more and more scientists are persuading business owners and their management to understand that enterprise personnel are human capital and the carrier of knowledge and creative potential. Therefore, remuneration should be dominated by appropriate justice, determined by the effectiveness of the activity.

Conclusions. It is necessary to build a remuneration mechanism in accordance with the new realities and needs of the modern information-knowledge economy.

The focus of attention in motivating and stimulating the productivity of personnel should be shifted to the generation of positive dynamics of added value, which will absolutely ensure the growth of the company's personnel income.

To create a management information and analytical basis, we propose to reflect the monetary measurement of the amount of value added in its structural architecture at an industrial enterprise of any scope of activity (small, medium and large), which will allow to analyze the dynamics of labor productivity in the enterprise in the trinity: the volume of products sold per employee (UAH/person) – value added per employee (UAH/person) – operating profit per employee (UAH/person).

For the practical implementation of the innovative approach in material incentives for productivity of personnel, it is important to introduce an individual (or group) creative-knowledge coefficient of labor participation in the design and practical implementation of progressive changes, accompanied by positive dynamics of the generation of added value at the enterprise.

Further research will focus on optimizing the structure of the constituent elements of added value in the dynamics of the practical implementation of progressive changes in the enterprise. At the same time, attention will be focused on modeling the individual creative-knowledge coefficient of labor participation of personnel in progressive changes that determine the increase in the volume of added value of the enterprise and the participation of the enterprise in the chain of creating the final value. The sectoral dimension of the study is the agro-food sector of the processing industry of Ukraine.

References:

1. Andreeva T.V. (2013) *Cepochka sozdaniya stoimosti produkta: formirovanie i ocenka efektivnosti* [Product Value Chain: Formation and Evaluation of Efficiency]. Moscow: RIOR: Infra-M. (in Russian)

2. Grozny I.S. (2014) *Teoriya ta praktika upravlinnya yakistyu rozvitku promislovih pidpriyemstv na osnovi kogerentnogo pidhodu: monografiya* [The theory and practice of quality management for the development of industrial enterprises based on a coherent approach: monograph]. Zaporozhye: KPU. (in Ukrainian)

3. Kantayeva A., Gerasimchuk L. (2016) Shlyahi udoskonalennya obliku oplati praci [Ways to improve accounting payroll]. *Youth Scientific Bulletin of UABS NBU*, no. 2, pp. 186.

4. Kovalenko A., Lysenko P. (2018) Potencial materialno-sirovinnih resursiv u virobnichih lancyugah osnovnih galuzej harchovoyi promislovosti [The potential of material resources in the production chains of the main branches of the food industry]. *Food resources*, no. 11, pp. 62–79.

5. Kotkova, N.S. (2018) Vid eksportno-sirovinnogo scenariyu do konkurentnoyi modeli rozvitku ekonomiki Ukrayini v umovah globalnih viklikiv [From the export-raw scenario to the competitive model of economic development of Ukraine in the face of global challenges]. *Food resources*, no. 11, pp. 80–92.

6. Ministry of Finance of Ukraine "Minimum Wage". Available at: https://index.minfin.com.ua/ua/labor/salary/min/ (accessed 18 January 2020).

7. Mogilny A.N. (2018) *Socialna vidpovidalnist agroholdingiv: teoretichni pripushennya ta rinkovi praktiki* [Social responsibility of agricultural holdings: theoretical assumptions and market practices]. *Labor market and employment*, no. 1, pp. 32–40.

8. Nikishin, A.V. (2017) Metodika analizu valovoyi dodanoyi vartosti v makrosistemah [The technique of analysis of gross value added in macro systems]. *Economics of the food industry,* vol. 9, no. 2, pp. 3–13.

9. Omelnichenko, A.S. (2016) Napryami optimizaciyi vitrat v sistemi upravlinnya [Directions of cost optimization in the control system]. *Effective Economy*, no. 2.

10. Armstrong, M., Stevens, T. (2007) O*plata truda: prakticheskoe rukovodstvo po postroeniyu optimal'noy sistemy oplaty truda i voznagrazhdeniya personala* [Remuneration: a practical guide to building an optimal system of remuneration]. Dnepropetrovsk: Balance Business Books. (in Ukrainian)

11. Foreign Trade Structure of Ukraine for January – May 2018 and 2019 (2019) *Review of Ukrainian and World Commodity Market Prices*, no. 8(274), pp. 22.

Список літератури:

1. Андреева Т.В. Цепочка создания стоимости продукта: формирование и оценка ефективности. Москва: РИОР: Инфра-М, 2013. 170 с.

2. Грозний І.С. Теорія та практика управління якістю розвитку промислових підприємств на основі когерентного підходу: монографія. Запоріжжя : КПУ, 2014. 299 с.

3. Кантаєва, О.В. Шляхи удосконалення обліку оплати праці. *Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ*. 2016. № 2. С. 186.

4. Коваленко О.В., Лисенко Г.П. Потенціал матеріально-сировинних ресурсів у виробничих ланцюгах основних галузей харчової промисловості. *Продовольчі ресурси*. 2018. № 11. С. 62–79.

5. Коткова Н.С. Від експортно-сировинного сценарію до конкурентної моделі розвитку економіки України в умовах глобальних викликів. *Продовольчі ресурси*. 2018. № 11. С. 80–92.

6. Міністерство фінансів України «Мінімальна заробітна плата». URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/ (дата звернення: 18.01.2020).
7. Могильний О.М. Соціальна відповідальність агрохолдингів: теоретичні припущення та ринкові практики. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 1. С.32–40.
8. Нікішіна О.В. Методика аналізу валової доданої вартості в макросистемах. *Економіка харчової промисловості*. 2017. Т. 9. Вип. 2. С. 3–13.
9. Омельниченко, О.С. Напрями оптимізації витрат в системі управління. *Ефективна економіка*. 2016. № 2.
10. Оплата труда: практическое руководство по построению оптимальной системы оплаты труда и вознаграждения персонала / Армстронг М. та ін.; за ред. Т.В. Герасимовой. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. 512 с.
11. Структура зовнішньої торгівлі України за січень-травень 2018 та 2019 років / Огляд цін українського та світового товарних ринків. 2019. № 8(274). С. 22.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-32
УДК 336.132

Романчукевич В.В.
докторант,
ДВНЗ «Університет банківської справи»[1]

Romanchukevich Vitalii
State University of Banking

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ROLE OF STATE FINANCIAL POLICY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS

У статті показано роль державної фінансової політики сталого розвитку в умовах глобалізації. Обґрунтовано прогнозний рівень мінімальної необхідної частки державних фінансових ресурсів у забезпеченні фінансування потреб в додаткових інвестиціях на цілі сталого розвитку за сферами інвестування. Визначено ознаки державної фінансової політики розвитку в контексті реалізації етичного напряму комунікативного підходу до ідентифікації ролі державної політики загалом. Досліджено напрямки формування та реалізації державної фінансової політики сталого розвитку в умовах глобалізації. Зроблена прогнози розміру фінансування цілей сталого розвитку та зниження злиденності в світі. Наведена прогнозна оцінка потреби в додаткових інвестиціях в країнах, що розвиваються, у розрізі цільових напрямів забезпечення сталого розвитку. Визначена роль державних фінансових ресурсів як джерела забезпечення сталого розвитку для переважної більшості сфер інвестування. Досліджено принципи формування сучасної глобальної системи фінансування сталого розвитку.

Ключові слова: *державна фінансова політика, глобалізація, система фінансування, сталий розвиток, фінансова система, фінансова політика.*

В статье выявлена роль ГФП устойчивого развития в условиях глобализации. Обоснован прогнозный уровень минимальной необходимой участия государственных финансовых ресурсов в обеспечении финансирования потребностей в дополнительных инвестициях на цели устойчивого развития по сферам инвестирования. Определены признаки ГФП устойчивого развития в контексте реализации этического направления коммуникативного подхода к идентификации роли государственной политики в целом. Исследовано направления формирования и реализации ГФПУР в условиях глобализации. Произведена оценка финансирования целей устойчивого развития и искоренения нищеты в мире. Отображена прогнозная оценка потребности в дополнительных инвестициях в развивающихся странах, в разрезе целевых направлений обеспечения устойчивого развития. Определенная роль государственных финансовых ресурсов как источника обеспечения устойчивого развития для подавляющего большинства сфер инвестирования. Также исследованы принципы формирования современной глобальной системы финансирования устойчивого развития.

Ключевые слова: *государственная финансовая политика, глобализация, система финансирования, устойчивое развитие, финансовая система, финансовая политика.*

[1] ORCID: https://orcid.org/ 0000-0001-9393-5590

© Романчукевич В.В., 2020

The article reveals the role of the SFP of sustainable development in the conditions of globalization. The forecast level of the minimum necessary participation of public financial resources in providing financing for the needs for additional investments for the purposes of sustainable development in the spheres of investment is substantiated. The signs of Sustainable Development Goals have been identified in the context of implementing the ethical direction of the communicative approach to identifying the role of state policy in general. The directions of formation and realization of the state financial policy of sustainable development in the conditions of globalization are investigated. The financing of sustainable development goals and poverty eradication in the world has been evaluated. The estimated estimation of the need for additional investment in developing countries in the context of the targeted areas for sustainable development The role of state financial resources as a source of sustainable development for the vast majority of investment areas is identified. The principles of formation of the modern global system of financing of sustainable development are also investigated. It has been researched that the role of the state financial policy of sustainable development is also to create the conditions necessary for the development of partnerships between all countries of the world, including, in particular, between developed and developing countries. Emphasis is placed on the fact that, to address the social and environmental goals of sustainable development, the main source of funding for existing investment needs is public resources, traditionally focused on the production of public goods and satisfied social needs, which are not attractive for commercial investment but are an integral component. quality of life of a person. It is recommended that the national fiscal policy for sustainable development should include the use of different national mechanisms that would allow developing countries to identify their own priority actions and needs to assist the world community, and for developed countries to commit themselves to assisting in the implementation of such priorities .

Key words: *state financial policy, globalization, financing system, sustainable development, financial system, financial policy.*

Постановка проблеми. Необхідною умовою забезпечення сталого розвитку є створення дієвої системи фінансування відповідних цілей і пов'язаних з їх досягненням завдань. Фінансове забезпечення сталого розвитку актуалізує завдання пошуку і мобілізації значних обсягів фінансових ресурсів, необхідних для задоволення нагальних потреб фінансування глобальних проблем людства та створення умов для ефективного використання і збереження для подальших поколінь природного та людського потенціалів. При цьому мобілізація та більш ефективне використання державних та приватних фінансових ресурсів повинні стати першим кроком до забезпечення сталого розвитку в інтересах сучасного та майбутніх поколінь кожної країни світового співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти визначення ролі державної фінансової політики, загальні методологічні положення її розроблення та ефективної реалізації досліджено у працях таких відомих науковців, як О. Кореновський, Т. Сіташ, Н. Ботвіна, Т. Бєльська, Ю. Ковбасюк, К. Ващенко, В. Тертичка, М. Логунова, О. Валевський та багатьох інших.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування ролі державної фінансової політики у забезпеченні сталого розвитку країни в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою парадигми сталого розвитку є забезпечення такого економічного зростання, яке дає змогу гармонізувати відносини людина-природа та зберегти навколишнє природне середовище для нинішнього й майбутніх поколінь. Основною метою стратегії сталого розвитку є створення умов для забезпечення збалансованого соціально-економічного зростання, гармонійного функціонування трьох взаємопов'язаних сфер функціонування суспільства: економічної, соціальної та екологічної [1].

Функціонування фінансової системи спрямоване на фінансування процесу вирішення певних завдань, що стоять перед суспільством. Цим завданням підпорядковуються й організація фінансових відносин у державі, процеси руху та розміщення фінансових ресурсів і ціноутворення на них, пропорції між їх централізацією та децентралізацією, порядок формування, розподілу та перерозподілу доходів, спрямованість витрат окремих суб'єктів підприємницької діяльності, громадян та держави, структурне співвідношення між окремими сферами та ланками фінансової системи, характер взаємовідносин між ними, пропорції між індивідуальним і суспільним споживанням [1].

Важливість формування фінансової політики сталого розвитку визнається світовим співтовариством, про що свідчить відображення відповідних положень у низці міжнародних програмних документів. Так, зокрема, у п. 33.8 світової програми дій «Порядок денний на XXI століття», ухваленій на зустрічі «Планета Земля» в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., передбачено, що «всі країни мають визначитися, як впровадити Порядок денний для XXI століття у національну політику та програми в рамках процесу, який враховує міркування навколишнього середовища та розвитку. Необхідно встановити національні та місцеві пріоритети, у тому числі із залученням населення та громад…» [3], тобто забезпечення сталого розвитку визнане обов'язком національних урядів та потребує розробки національних програм і відповідної політики згідно з принципом спільної, але диференційованої відповідальності. При цьому даним програмним документом також передбачено, що в цілому фінансування діяльності щодо забезпечення сталого розвитку є обов'язком, насамперед, державного та приватного секторів самої країни, де ведеться ця діяльність.

Про важливість фінансової державної політики для забезпечення сталого розвитку свідчить зауваження щодо неприпустимості та недопущення бездіяльності держав в реалізації рекомендацій ООН, оскільки «видатки, пов'язані з бездіяльністю можуть перевищити фінансові витрати на здійснення Порядку денного на XXI століття, а відсутність дій обмежить вибір для майбутніх поколінь» [3].

Роль ДФПСР також полягає у створенні умов, необхідних для розвитку партнерських відносин між всіма країнами світу, у тому числі, зокрема, між розвинутими та тими, що розвиваються. Так, у п. 33.9 Порядку

денного на XXI століття зазначено, що з цією метою «необхідно розробити стратегії стійкого розвитку та забезпечити більш високий та передбачуваний рівень фінансування в підтримку довгострокових цілей» [3].

Про необхідність перегляду принципів розробки та реалізації державної фінансової політики сталого розвитку (ДФПСР) у умовах глобалізації свідчить й той факт, що існуючі диспропорції у світовій фінансовій системі призвели до глобальної економічної кризи та уповільнення темпів зростання світової економіки на початку XXI ст., виникнення глобальної фінансової кризи, яка мала негативні наслідки для розвитку всіх країн світу.

У контексті переходу до сталого розвитку країни важливим моментом є забезпечення фінансовими ресурсами відповідних соціальних процесів, оскільки «передбачені у Порядку денному на XXI століття цілі в області розвитку та охорони навколишнього середовища потребують значного притоку нових та додаткових фінансових ресурсів…, щоб можна було покрити додаткові видатки на діяльність… у цілях вирішення глобальних екологічних проблем та прискорення стійкого розвитку» [3].

На сьогоднішній день потреби фінансування цілей сталого розвитку та викорінення злиденності в світі залишаються значними, не зважаючи на прогрес у розбудові механізмів мобілізації фінансових ресурсів від широкого зацікавлених сторін (держав, громадських організацій, бізнесу, міжнародних організацій), та становлять за експертними оцінками від 2 до 3 трлн. дол. США щорічно [2].

У табл. 1 подано прогнозні оцінки потреби в додаткових інвестиціях світового співтовариства на забезпечення цілей сталого розвитку в країнах, що розвиваються, зроблені експертами Мережі з пошуку рішень з метою сталого розвитку (SDSN) Шмідт-Траубом Г. (*Schmidt-Traub G.*) і Саксом Дж. (*Sachs J.*).

Як видно з таблиці 1, потреби в додаткових інвестиціях на цілі сталого розвитку сформовані, насамперед, у сферах розвитку, так званих, основних (прямі інвестиції в базову інфраструктуру) та соціальних послуг (охорона здоров'я та освіта). Проведені нами розрахунки прогнозної частки державних фінансових ресурсів у потребах фінансування сталого розвитку, засвідчили, що внесок держави у забезпечення досягнення цілей сталого розвитку становить в середньому від 45,5 до 47,4%. Це свідчить про важливість використання інструментів державно-приватного партнерства при співінвестуванні проектів і програм, пов'язаних з досягненням глобальних цілей сталого розвитку.

Для переважної більшості сфер інвестування державні фінансові ресурси залишаються майже єдиним надійним джерелом забезпечення сталого розвитку. Зокрема у сфері охорони здоров'я, освіті, адаптації до зміни клімату, а також харчовій та аграрній сфері державні фінансові ресурси забезпечують понад 90% прогнозної потреби в інвестуванні для досягнення сталого розвитку на період до 2030 р. Загалом показник частки державної участі в інвестуванні сталого розвитку становить понад 50%. Виключенням є лише розбудова великої інфраструктури (енергетика, транспорт, очищення води та ін.), інвестування в якій має достатньо високу комерційну привабливість для приватних інвесторів, що зумовлює зниження потреби в державному інвестиційному капіталі у даній сфері до 42,2–46,5%. Проте саме на даний напрям інвестування забезпечення сталого розвитку припадає від 44,9 до 50,6% прогнозної оцінки обсягу потреби в додаткових інвестиціях в країнах, що розвиваються, до 2030 р.

Таблиця 1

Прогнозна оцінка потреби в додаткових інвестиціях в країнах, що розвиваються, у розрізі цільових напрямів забезпечення сталого розвитку

Сфера інвестування	Додаткові інвестиційні потреби, млрд. дол. США (у постійних цінах 2010 р.)				Прогнозна частка державних фінансових ресурсів, %*
	Загальні	За джерелами фінансування		У т.ч. офіційна допомога розвитку	
		приватні, комерційні	державні, некомерційні		
Охорона здоров'я	51-80	≈0	51-80	Не визначено	100,0
Освіта	(22)	≈0	(22)	13,6	≈100,0
Харчова безпека	38	2	36	Не визначено	94,7
Доступність нових видів енергії	34	10,5	23,5	12,8	69,1
Доступність води та санітарія	27	3-5	22-24	Не визначено	81,5-88,9
Інформаційне забезпечення цілей сталого розвитку	(7,5)	≈0	(4,5)	(3)	60,0
Екосистеми та біорізноманіття	(18-48)*	(3-7)	(15-41)	Не визначено	83,3-85,4
Агросфера	210	195	15	Не визначено	92,9
Велика інфраструктура (енергетика, транспорт, очищення води)	689-1279	291-595	398-684	Не визначено	42,2-46,5
Пом'якшення наслідків зміни клімату	(380-680)	(300-564)	(80-115)	Не визначено	78,9-82,9
Адаптація до зміни клімату	60-100	0	60-100	Не визначено	100,0
Разом	(1535-2529)	(805-1379)	(728-1151)	Не визначено	45,5-47,4

*Джерело: прогнози Мережі з пошуку рішень з метою сталого розвитку (SDSN) [2], * – власні розрахунки*

Причинами такого розподілу фінансових ресурсів є те, що сучасні фінансові ринки не забезпечують достатніх джерел адекватного стимулювання приватного бізнесу вкладати капітал у досягнення цілей та завдань сталого розвитку. Це зумовлює виникнення додаткових потреб в державному інвестуванні у соціально-економічні програми, покликані створювати додаткові стимули для приватного бізнесу брати участь у реалізації соціальних та екологічно-орієнтованих некомерційних проектах.

Таким чином, одним з принципів формування сучасної глобальної системи фінансування сталого розвитку є те, що «кожна країна несе головну відповідальність за свій розвиток та його фінансування, міжнародні фінансові ресурси можуть бути скеровані лише в національні економіки, в яких внутрішніх державних ресурсів недостатньо, а бізнес не може мобілізувати достатньо приватних фінансових ресурсів [2].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, для вирішення соціальних та екологічних цілей сталого розвитку головним джерелом фінансування чинних інвестиційних потреб є державні ресурси, які традиційно спрямовані на виробництво суспільних благ і задоволення тих соціальних потреб, які не є привабливими для комерційного інвестування, але становлять невід'ємну складову рівня життя людини.

Вирішення проблеми формування та реалізації ефективної ДФП, на нашу думку, пов'язано з аналізом великої кількості варіантів її реалізації, через здійснення обґрунтованого вибору такого варіанту, що найбільше підходить країні у певний час.

Для фінансування стратегії стійкого розвитку країн, що розвиваються, та забезпечення її довгострокових цілей доцільно врахувати національні особливості фінансової системи певної країни, які б дозволили країнам, які розвиваються, точніше визначити власні пріоритети, заходи щодо їх реалізації та потреби фінансування, зокрема, з боку міжнародних фінансових організацій.

Список літератури:

1. Кореновський О.В. Концепція сталого розвитку і фінансова політика. *Науковий вісник НЛТУ* України. 2011. Вип. 21.13. С. 225–228. – С. 226.

2. Schmidt-Traub Guido, Sachs Jeffrey D. Financing Sustainable Development: Implementing the SDGs through Effective Investment Strategies and Partnerships. URL: http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2015/04/150408-SDSN-Financing-Sustainable-Development-Paper.pdf.

3. Глава 33. Фінансові ресурси та механізми // Порядок денний для XXI століття / Конференція Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3-14 червня 1992 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch33.shtml.

References:

1. Korenovsky O.V. (2011) Kontseptsiia staloho rozvytku i finansova polityka. [Sustainable development concept and financial policy.] *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine.* Issue 21.13. P. 225–228.

2. Schmidt-Traub Guido, Sachs Jeffrey D. Financing Sustainable Development: Implementing SDGs through Effective Investment Strategies and Partnerships. Available at: http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2015/04/150408-SDSN-Financing-Sustainable-Development-Paper.pdf.

3. Hlava 33. Finansovi resursy ta mekhanizmy (June 3-14, 1992) [Chapter 33. Financial Resources and Mechanisms] Agenda for the 21st Century. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro Available at: http://www.un.org/en/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ ch33.shtml.

DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-67-33
УДК 658.152:339.371.4

Тягунова Н.М.
кандидат економічних наук, професор,
Мукачівський кооперативний торговельно-економічний коледж
Тягунова З.О.
кандидат економічних наук, доцент,
Полтавський університет економіки і торгівлі

Tiahunova Nataliia
Mukachevo cooperative Trade and Economic College
Tiahunova Zlata
Poltava University of Economics and Trade

УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЕКТАМИ У СФЕРІ ОНЛАЙН-ТОРГІВЛІ

MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS IN ONLINE TRADING

У статті було проаналізовано світові та вітчизняні тенденції зростання ринку онлайн-торгівлі, інноваційні технології, що застосовуються торговельними підприємствами для підвищення кількості продажів та управління клієнтським досвітом. Було визначено, що включає в себе інвестиційний процес торговельного підприємства, можливі джерела фінансування інвестиційних проектів та які фактори найбільше впливають на інвестиційну діяльність торговельних підприємств. Проведене дослідження дозволило описати основні етапи, що визначають процес інвестування в торговельному підприємстві. На основі проведеного аналізу було виявлено прямий вплив епідемії COVID-19 на активізацію інвестиційних проектів у сфері онлайн-торгівлі на вітчизняних торговельних підприємствах. Авторами були проаналізовані вже реалізовані інвестиційні проекти, що мають прямий та опосередкований вплив на сферу онлайн-торгівлі у вітчизняних мережевих торговельних підприємствах.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційний проект, управління інвестиційними проектами, торговельні підприємства, онлайн-торгівля.*

В статье были проанализированы мировые и отечественные тенденции роста рынка онлайн-торговли, инновационные технологии, применяемые торговыми предприятиями для повышения количества продаж и управления клиентским опытом. Было определено, что включает в себя инвестиционный процесс торгового предприятия, возможные источники финансирования инвестиционных проектов и какие факторы больше всего влияют на инвестиционную деятельность торговых предприятий. Проведенное исследование позволило описать основные этапы, определяющие процесс инвестирования в торговом предприятии. На основе проведенного анализа было выявлено прямое влияние эпидемии COVID-19 на активизацию инвестиционных проектов в сфере онлайн-торговли на отечественных торговых предприятиях. Авторами были проанализированы уже реализованные инвестиционные проекты, имеющие прямое и опосредованное влияние на сферу онлайн-торговли в отечественных сетевых торговых предприятиях.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционный проект, управление инвестиционными проектами, торговые предприятия, онлайн-торговля.*

The article analyzes the global and domestic trends in the growth of the online trade market, innovative technologies used by retailers to increase sales and manage customer experience. It was determined what includes the investment process of a commercial enterprise, possible sources of financing of investment projects which factors have the greatest impact on the investment activities of commercial enterprises. The study allowed us to describe the main stages that determine the process of investing in a commercial enterprise. Based on the analysis, the direct impact of the COVID-19 epidemic on the intensification of investment projects in the field of online trade-in domestic trade enterprises was revealed. The main barriers that hinder trade enterprises from implementing investment projects in the field of online trade were also identified. The authors analyzed already implemented investment projects that have a direct and indirect impact on the field of online trade-in domestic network trade enterprises. The authors identified the main areas in which investment projects in the field of online trade-in commercial enterprises can be implemented. The first direction of investment projects has a direct impact on the implementation of effective online trading. Investment projects in the first direction can have a final form in the form of specific IT solutions, implemented by IT specialists within the company, or ordered from third-party providers. The second direction in the management of investment projects has an indirect impact on the field of online commerce, is supportive. The management of investment projects of the second direction can also be carried out by internal specialists of the trading company, contractors, subcontractors, in the form of ready-made IT solutions, or the result of which is the company's movable and immovable property. Sources of financing of investment projects of both directions can be both own funds of trade enterprises and foreign investments, depending on the final cost of projects. The study of the management of investment projects in the field of online trade among small and medium-sized commercial enterprises remains unresolved.

Key words: *investments, investment activity, investment project, investment project management, trade enterprises, online trade.*

© Тягунова Н.М., Тягунова З.О. 2020

Постановка проблеми. За прогнозами німецького статистичного онлайн-порталу Statista, до 2021 року світовий ринок електронної комерції складе $4,9 трлн на рік [1]. За даними аналізу Digital Commerce 360, обсяг онлайн-продажів у світі в 2016-2019 роках зростав у середньому на 20% на рік [2]. У той же час, роздрібні офлайн продажі збільшувалися на 3,5% за рік. Якщо подібна тенденція збережеться, то обсяги світового ринку e-commerce перевищать обсяги традиційного роздробу вже до 2036 року [2].

Таке динамічне зростання ринку онлайн-торгівлі сприяє впровадженню інноваційних технологій в онлайн-продажах. Світові та вітчизняні торговельні підприємства активно впроваджують та використовують VR, створюючи 3D-фото та відео-огляди. Для підвищення ефективності управління бізнес-процесами використовуються штучний інтелект і роботи. Створюються чат-боти та віртуальні помічники, які в листуванні з клієнтом замінюють консультанта. Для вітчизняних торговельних мереж така діяльність пов'язана з активізацією інвестиційної діяльності всередині підприємств та управлінні інвестиційними проектами, що мають мати швидке фінансування та терміни реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних аспектів управління інвестиційними проектами торговельних підприємств та інвестиційною діяльністю займалися такі вітчизняні науковці: О.В. Бервено [3], Ю.В. Мірошниченко [3], О.М. Єгорова [4], В.І. Блонська [5], Ю.Й. Гуляк [5], К.М. Курочка [6], С.К. Золотарьов [6], К.Ю. Вергал [7], І.С. Іщенко [7], Ф.П. Половцева [8] та ін. Однак поза увагою науковців залишалося питання управління інвестиційними проектами торговельних підприємств у сфері онлайн торгівлі, що і зумовило актуальність проведення даного дослідження.

Мета статті полягає в аналізі інвестиційних проектів, що реалізуються у сфері онлайн-торгівлі торговельних підприємств України та процесу управління ними на засадах системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційний процес торговельного підприємства включає накопичення, заощадження та відтворення капіталу. Це реальні інвестиції, які можна охарактеризувати як вкладення в придбання і оновлення основних засобів з метою збільшення потужності і отримання підприємством доходу. Механізм інвестування заснований, з одного боку, на акумулюванні капітальних ресурсів, а з іншого – на формі їх вкладень для нарощування капіталу. Отже, реальні інвестиції – це прояв технічної і економічної політики підприємства, тим самим вони не тільки бажані, але і необхідні в умовах ринку [8].

На інвестиційну діяльність торговельного підприємства впливає багато факторів. Найбільш істотними з них є: політична стабільність; правове і законодавче забезпечення інвестицій; норма прибутку на вкладений капітал; діюча система оподаткування; розмір процентних ставок по кредитах банків; рівень інфляції [8].

Торговельне підприємство, проводячи інвестиційну політику, має базуватися на стратегії розвитку, напрямах розширення інвестиційного капіталу, форми його вкладення, що призводить до нарощування необоротних активів. До умов, що обумовлює стійкість цих позицій, відносяться: кон'юнктура зовнішнього інвестиційного середовища; цілі та завдання стратегічного розвитку підприємства; необхідний розмір інвестиційних ресурсів; оцінка доходу від капітальних вкладень [8].

Інвестиційна діяльність торговельного підприємства – його цілеспрямована і творча функція. Технологію формування реального інвестування торговельного підприємства було запропоновано Половцевою Ф.П. (рис. 1) [8].

Реалізація означених етапів в залежності від складності та терміну реалізації інвестиційного проекту може складати від декількох місяців до 3-х років, включаючи сферу онлайн-торгівлі.

Важливим етапом дослідження процесу управління інвестиційними проектами у сфері онлайн-торгівлі є аналіз реалізованих інвестиційних проектів торговельних підприємств України, враховуючи вплив пандемії COVID-19.

Під час пандемії COVID-19 постраждали практично всі сфери ведення бізнесу, і торговельні підприємства зокрема. Обмеження урядів, введені відносно роботи торговельних підприємств, пунктів обслуговування, громадського харчування, розваг і дозвілля привели до динамічного зростання продажів в e-commerce та змін у поведінці споживачів [9].

Згідно з дослідженням компанії EVO, сума онлайн-покупок протягом 2020 року зросла на 41%. На покупки в інтернеті торік українці витратили 107 млрд грн. Спостерігається різке зростання активності споживачів в електронній комерції, яка фундаментально впливає на трансформацію ритейлу, пов'язану з розвитком технологій і змінами в поведінці споживачів. Також значно збільшився відсоток людей старше 55 років, які тепер переходять від офлайн покупок в інтернет-магазини [9].

В результаті опитування ритейлерів експертами Colliers у травні 2020 року, понад 49% респондентів зізналися, що планують розвивати онлайн-канали продажів у найближчому майбутньому. З іншого боку, свою експансію прискорюють онлайн-ритейлери, посилюючи свою присутність у мережі [9].

Як стверджують в EVO, у 2021 році темпи зростання e-commerce частково збережуться й електронні продажі зростуть ще на третину. Цьому сприятимуть: поява безпечних способів онлайн-оплати на маркетплейсах; здешевлення доставки (зокрема, акції безкоштовної доставки від маркетплейсів з логістами); швидкість і зростання якості обслуговування продавцями. Покупці стали більш вимогливими, тож продавці розв'язали численні проблеми: моментальна обробка замовлень, негайна відправка, просте повернення товарів – все це стало звичним [9].

Серед 700 топ-менеджерів, опитаних Intel і Forbes Insights у 2018 році, менше 12% вже застосовували

Рис. 1. Етапи, що визначають процес інвестування в торговельному підприємстві

Джерело: [8]

технологію IoT (інтернет речей) в рітейлі, і менше 7% намагаються впровадити її зараз. За результатами дослідження Boston Retail Partners в тому ж році:

• Тільки 4% рітейлерів визнали ефективним впровадження технологій Digital Commerce, які дозволяють здійснювати покупки онлайн.

• З 25% тих, хто пропонує продаж через мобільний додаток, лише 7% сказали, що це працює.

• З 22% продавців, які надають програми та сайти для пошуку товарів в магазині, 4% назвали цю інновацію ефективною.

• З 11% тих, хто використовує можливості смартфонів для ситуативних продажів в реальному часі, ефективність даного рішення визнали лише 4% [10].

За даними SalesForce в другому кварталі 2020 роки онлайн-продажі у світі зросли на 71%. Україна – не виняток. За даними CBR в першому півріччі кількість українських інтернет-користувачів, які купують щонебудь онлайн, зросла на 6% до 9,1 млн 16% з них замовляють доставку продуктів харчування, 20% – готові страви, навіть після ослаблення карантину [11].

Як відповідь на карантин і підвищені вимоги безпеки, національні рітейлери відкрили свої інтернет-магазини, запуск яких відкладався на потім. Свої онлайн-майданчики запустили «АТБ», «Сільпо», «Фора», Varus, Prostor, MasterZoo [11].

Так, лідер українського ринку продуктового рітейлу «АТБ» запустив свій інтернет-магазин за два місяці. Початково інвестиційний проект розвитку e-commerce у компанії «АТБ» не був першочерговим. Однак, компанія змогла швидко адаптуватися до змін та переорієнтувати потік інвестицій на реалізацію інвестиційного проекту запуску власного інтернет-магазину. Рітейлер запустив послугу click & collect, коли можна замовити товари онлайн і забрати замовлення в найближчому магазині, сплативши його на місці [11].

«Сільпо» також реалізував декілька інвестиційних проектів: запустив доставку, click and collect та послугу «scan and go» під назвою «Вільнокаса». Ця послуга дозволяє відсканувати штрих-код товару телефоном, скласти їх в кошик, а на касі самообслуговування показати qr-код і оплатити всі покупки. У статті Forbes від вересня 2020 року говориться, що ця послуга тестується на 75000 клієнтах, а через каси самообслуговування проходить 20-40% всіх покупок. Послугу «scan & go» також тестує торговельна мережа «АТБ» [11].

Зростання онлайн-продажів і омніканальних сценаріїв спостерігали і рітейлери в інших сегментах. Торговельні центри ТОВ «Епіцентр К» в період карантину істотно наростили частку онлайн-продажів. Якщо в кінці 2013 року онлайн-торгівля забезпечувала 3% в структурі продажів компанії, то за останні три місяці збільшилася до 10%. За час карантину онлайн-продажу з доставкою виросли на 224%, а з самовивозом – на 262% [11].

Також ТОВ «Епіцентр К» у рамках інвестиційної стратегії розвитку компанії у серпні 2020 р. презентував

нові «Центри видачі замовлень» свого інтернет-магазину із зоною примірочних і дитячим куточком. Передача товару на другий поверх або укомплектованого замовлення клієнта з другого поверху на перший відбувається за допомогою конвеєрного обладнання та роботизованих підйомників. Такі центри працюють в чотирьох об'єктах мережі, але будуть відкриватися в усіх містах, де представлені торговельні центри мережі [11].

В роздрібній мережі «Eva» інвестиційні проекти направлені на розвиток складів і їх автоматизацію для збільшення можливості обробляти інтернет-замовлення. Компанія направила на ці цілі додаткові 27 млн грн, щоб підвищити пропускну здатність обробки замовлень з 10000 до 20000 на добу [11].

Засновником мереж Eva і Varus та топ-менеджментом компаній були переглянуті деякі обсяги інвестицій. Більшість інвестиційних проектів спрямовані на онлайн сферу торгівлі, і менше – офлайн. Це більш перспективний напрямок. У менеджменту компаній є розуміння, що в короткостроковій перспективі інвестиційні проекти в онлайн-торгівлю – це не суперприбутковий бізнес. Але якщо зараз компанії не будуть інвестувати в онлайн-торгівлю, то в майбутньому відбудеться погіршення їх фінансового становища [11].

Ритейлери будуть змушені переглянути роль фізичних магазинів і свою «останню милю». У всьому світі ритейлери експериментують з використанням своїх торгових площ. Одна з альтернатив – робити зі своїх магазинів мікро-склади або фулфілмент-центри для обробки онлайн-замовлень [11].

В Україні цей тренд також набирає обертів. Так, мережа гіпермаркетів «Ашан» почала відкривати точки видачі Pick Up Point – це невеликі магазини з обмеженим асортиментом, де клієнти «Ашан» можуть забрати свої замовлення з інтернету. Послугу click and collect в період карантину запустив в своїх 36 магазинах ритейлер Watsons [11].

У компанії «Епіцентр К» у рамках стратегії розвитку одним із інвестиційних проектів є будівництво інноваційних фулфілмент-центрів. Останній реалізований інвестиційний проект: фулфілмент-центр «Віскозна» оснащено сучасною автоматизованою системою управління (WMS-системою) та конвеєрною системою довжиною понад 1,5 км, консольними та спіральними ліфтами, а також двома ділянками сортувальної системи. Це дозволяє виконувати замовлення з високою точністю та швидкістю – обробка та відвантаження одного транспортного маршруту відбувається менш ніж за 30 хвилин. У результаті, покупець зможе забрати своє замовлення з центру видачі замовлень у ФЦ «Віскозна» вже за пів години, або з будь-якого ТЦ м. Києва через 4 години (надалі час очікування буде зменшено до 2 годин). У подальших планах компанії будівництво аналогічних фулфілмент-центрів у Одесі, Львові та Дніпрі, а також ще одного на правому березі Києва [12].

Нещодавно про тестування проекту dark store заявили в українському офісі Glovo. Частину приміщення Glovo готовий віддати ритейлерам під склад, де вони зможуть зберігати свої товари для продажу в онлайні [11].

Варто відзначити, що модель Dark Store, коли торгова площа є одночасно і магазином і складом для видачі онлайн-замовлень, вже кілька років розвиває український лідер онлайн-ринку – Rozetka. В Києві у компанії вже більше 70 власних магазинів, які забезпечують видачу онлайн-замовлень, але також містять асортименту товарів, які можна купити на місці [11].

Перетворення магазинів в пункти видачі інтернет-замовлень і повернень дозволить ритейлерам заощадити на вартості доставки останньої милі, збільшити швидкість доставки і надати додатковий сервіс для клієнта. Таким чином, зв'язки між фізичними і онлайн-магазинами будуть тільки посилюватися. Ритейл ставатиме все ближче до споживача, який хоче шопитися максимально зручно, де завгодно і коли завгодно [11].

Управління інвестиційними проектами у сфері онлайн-торгівлі прямо пов'язані з інвестиційною стратегією та стратегією розвитку торговельних підприємств. Дослідження та аналіз реалізованих інвестиційних проектів торговельних підприємств України за останні декілька років, включаючи вплив на цей процес пандемію COVID-19, показав, що всі вітчизняні ритейлери активно інвестували кошти у розвиток онлайн-торгівлі, що дало їм змогу не зазнати значних збитків через карантинні обмеження. Управління інвестиційними проектами та їх реалізація торговельними підприємствами України здійснювалася як у IT-проектах, так і у інших бізнес-процесах, що забезпечують функціонування онлайн-торгівлі.

Можна виділити наступні основні напрями реалізації інвестиційних проектів торговельними підприємствами, що прямо стосуються онлайн-торгівлі: Розробка інтернет-магазинів. Платежі та фінансові сервіси. Маркетплейси. Маркетинг, просування. Зв'язок, інтернет.

Для забезпечення ефективної онлайн-торгівлі торговельними підприємствами також є важливою управління та реалізація забезпечуючих інвестиційних проектів, до яких можна віднести наступні: Автоматизація бізнес-процесів і аналітика. Фулфілмент, склад. Логістика, доставка. Інфраструктура. Навчання, підбір персоналу. Retail-обладнання, виробники і постачальники. Девелопмент торговельної та складської нерухомості.

Кожен із зазначених напрямів інвестиційних проектів торговельних підприємств може мати форму IT-рішення, або ж конкретних реальних форм у вигляді будівель, технологічних ліній, обладнання тощо. Управління такими інвестиційними проектами здійснюється крос-функціональними командами торговельного підприємства, частко або повністю передаються на аутсорс (наприклад: IT-рішення). Джерелами фінансування інвестиційних проектів торговельних підприємств у сфері онлайн-торгівлі виступають як власні кошти, так і кредитні, в залежності від фінансового стану компанії та складності проекту.

Висновки. Пандемія COVID-19 значною мірою вплинула на стратегії розвитку торговельних підприємств України та пришвидшила реалізацію

інвестиційних проектів у сфері онлайн-торгівлі. Торговельним підприємствам за короткий термін: від 2 місяців до 1 року довелося реалізувати низку інвестиційних проектів для розвитку та посилення напряму онлайн-торгівлі, що дало зможу мінімізувати фінансові втрати через карантинні обмеження. Найбільш масштабними та результативними були інвестиційні проекти у сфері онлайн-торгівлі великих мережевих торговельних підприємств України. Маловивченим залишається питання управління інвестиційними проектами у сфері онлайн-торгівлі серед торговельних підприємств малого та середнього бізнесу.

Список літератури:

1. Statista: Сайт. URL: https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/ (дата звернення: 02.12.2019).

2. Global Ecommerce Expansion: Payments and Fraud Prevention Trends Report. 2019. URL: https://kount.com/wp-content/uploads/2019/10/Whitepaper_Global-eCommerce-Expansion.pdf (дата звернення: 02.12.2019).

3. Бервено О.В., Мірошниченко Ю.В. Стимулювання інвестиційної діяльності торговельних підприємств. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 172–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_1_24 (дата звернення: 02.12.2019).

4. Єгорова О.М. Системний підхід як основа ефективного управління інвестиційною діяльністю торговельного підприємства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2018. Вип. 1(13). С. 104–111. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/860/1/22.pdf (дата звернення: 02.12.2019).

5. Блонська В.І., Гуляк Ю.Й. Удосконалення ефективності управління інвестиційними проектами підприємств у сфері торгівлі. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.3. С. 114–121. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2010/20_3/114_Blonska_20_3.pdf (дата звернення: 02.12.2019).

6. Курочка К.М., Золотарьов С.К. Основи управління проектами на торговельному підприємстві. *«Молодий вчений».* №12(39). 2016. С. 776–780. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/185.pdf (дата звернення: 02.12.2019).

7. Вергал К.Ю., Іщенко І.С. Інвестиційні проекти торговельних підприємств. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 34. С. 355–360. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2017_34_51 (дата звернення: 02.12.2019).

8. Половцева, Ф.П. Коммерческая деятельность : учебник. 2-е изд. Москва : НИЦ ИНФРА-М, 2014. 224 с. URL: https://studref.com/375117/ekonomika/tehnologiya_protsessa_investirovaniya_torgovom_predpriyatii (дата звернення: 02.12.2019).

9. Ритейл-2020: Як пандемія вплинула на розвиток торгівлі у світі та в Україні. *Investory News*. URL: https://investory.news/ritejl-2020-yak-pandemiya-vplinula-na-rozvitok-torgivli-u-sviti-ta-v-ukraini/ (дата звернення: 02.12.2019).

10. Проблеми впровадження інновацій в українському рітейлі. *USTOR*. URL: https://www.ustor.com.ua/ua/news/problemyi-vnedreniya-innovatsiy/ (дата звернення: 02.12.2019).

11. Омніканальність – нова норма. Пандемія і карантин прискорили діджиталізацію рітейлу в Україні. *All Retail.* URL: https://allretail.ua/analytics/67405-omnikanalnist-nova-norma-pandemiya-i-karantin-priskorili-didzhitalizaciyu-riteylu-v-ukrajini (дата звернення: 02.12.2019).

12. Епіцентр К: Сайт. URL: https://epicentrk.ua/ua/news/epitsentr-vidkriv-sviy-pershiy-fulfilment-tsentr-u-ki-vi.html (дата звернення: 02.12.2019).

References:

1. Statysta [Statista]: *Website*. Available at: https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/ (accessed: 02.12.2019).

2. Global Ecommerce Expansion: Payments and Fraud Prevention Trends Report. 2019. Available at: https://kount.com/wp-content/uploads/2019/10/Whitepaper_Global-eCommerce-Expansion.pdf (accessed: 02.12.2019).

3. Berveno O.V., Miroshnychenko Yu.V. Stymulyuvannya investytsiynoyi diyal′nosti torhovel′nykh pidpryyemstv [Stimulation of investment activity of trade enterprises]. *Problems of the economy*. 2017. № 1. pp. 172–177. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_1_24 (accessed: 02.12.2019).

4. Yehorova O.M. Systemnyy pidkhid yak osnova efektyvnoho upravlinnya investytsiynoyu diyal′nistyu torhovel′noho pidpryyemstva [System approach as a basis for effective management of investment activities of a trading company.]. *Economic Bulletin of the Zaporozhye State Engineering Academy.* 2018. Vol. 1(13). pp. 104–111. Available at: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/860/1/22.pdf (accessed: 02.12.2019).

5. Blons′ka V.I., Hulyak Yu.Y. Udoskonalennya efektyvnosti upravlinnya investytsiynymy proektamy pidpryyemstv u sferi torhivli [Improving the efficiency of management of investment projects of enterprises in the field of trade]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. 2010. Vol. 20.3. pp. 114–121. Available at: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2010/20_3/114_Blonska_20_3.pdf (accessed: 02.12.2019).

6. Kurochka K.M., Zolotar′ov S.K. Osnovy upravlinnya proektamy na torhovel′nomu pidpryyemstvi [Fundamentals of project management in a commercial enterprise]. *«Young scientist».* №12(39). 2016. pp. 776–780. Available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/185.pdf (accessed: 02.12.2019).

7. Verhal K.Yu., Ishchenko I.S. Investytsiyni proekty torhovel′nykh pidpryyemstv [Investment projects of trade enterprises]. *Bulletin of Priazovsky State Technical University*. Series: Economic Sciences. 2017. Vol. 34. pp. 355–360. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2017_34_51 (accessed: 02.12.2019).

8. Polovtseva, F.P. Kommercheskaya deyatel’nost’: uchebnik [Commercial activity : textbook]. 2nd ed. Moscow : Research Center INFRA-M, 2014. 224 p. Available at: https://studref.com/375117/ekonomika/tehnologiya_protsessa_investirovaniya_torgovom_predpriyatii (accessed: 02.12.2019).

9. Ryteyl-2020: Yak pandemiya vplynula na rozvytok torhivli u sviti ta v Ukrayini [Retail 2020: How the pandemic affected the development of trade in the world and in Ukraine]. *Investory News*: *Website*. Available at: https://investory.news/ritejl-2020-yak-pandemiya-vplinula-na-rozvitok-torgivli-u-sviti-ta-v-ukraini/ (accessed: 02.12.2019).

10. Problemy vprovadzhennya innovatsiy v ukrayins′komu riteyli [Problems of innovation implementation in Ukrainian retail]. *USTOR*: *Website*. Available at: https://www.ustor.com.ua/ua/news/problemyi-vnedreniya-innovatsiy/ (accessed: 02.12.2019).

11. Omnikanal′nist′ – nova norma. Pandemiya i karantyn pryskoryly didzhytalizatsiyu riteylu v Ukrayini [Omnichannel is a new norm. The pandemic and quarantine accelerated the digitalization of retail in Ukraine]. *All Retail*: *Website.* Available at: https://allretail.ua/analytics/67405-omnikanalnist-nova-norma-pandemiya-i-karantin-priskorili-didzhitalizaciyu-riteylu-v-ukrajini (accessed: 02.12.2019).

12. Epitsentr K [Epicenter K]: *Website*. Available at: https://epicentrk.ua/ua/news/epitsentr-vidkriv-sviy-pershiy-fulfilment-tsentr-u-ki-vi.html (accessed: 02.12.2019).

НОТАТКИ

Науковий журнал

Науковий погляд: економіка та управління

№1 (67) / 2020

Коректура: С.Г. Корзун

Комп'ютерна верстка: І.І. Стратій

Адреса редакції: вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000
Телефон редакції: +38 (073) 096 46 70
Електронна адреса: editor@scientificview.umsf.in.ua
Сайт видання: www.scientificview.umsf.in.ua

Підписано до друку 20.03.2020. Формат 64×84/8 мм. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 24,18. Обл.-вид. арк. 23,22.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0420/114.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.